

ПРИКАРПАТСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТЕФАНІКА

ДО 150-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ
ВАСИЛЯ СТЕФАНІКА

*Світлій пам'яті
професора Івана Ковалика
присвячую*

МИКОЛА ЛЕСЮК

**СЛОВНИК МОВИ ХУДОЖНІХ ТВОРІВ
ВАСИЛЯ СТЕФАНІКА**

(фрагмент)

**Івано-Франківськ
Місто НВ
2021**

УДК 81'374:821.161.2 В.Стефаник

Автор-укладач **Микола Лесюк**

Друкується за ухвалою Ученої ради Факультету філології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, протокол № 4 від 22 грудня 2020 року.

Рецензенти:

Купчинська Зоряна Олегівна – доктор філологічних наук, доцент, завідувачка кафедри української мови імені Івана Ковалика Львівського національного університету імені Івана Франка;

Хороб Степан Іванович – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української літератури Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Микола Лесюк.

Словник мови художніх творів Василя Стефаника (фрагмент – літери Г, Г', Д, Е, Є, Ж, З). Івано-Франківськ : Місто НВ, 2021. 391 с.

Пропонований читачам словник мови художніх творів Василя Стефаника (фрагмент – літери Г, Г', Д, Е, Є, Ж, З) приурочений ювілею письменника – 150-річчю від дня його народження і присвячений світлій пам'яті професора Івана Ковалика, який виношував ідею створення Словників мови художніх творів видатних українських письменників Василя Стефаника та Івана Франка усе своє творче життя. На жаль, через різні об'єктивні обставини і через величезний обсяг роботи він не зміг утілити цю ідею. Робота над словником В. Стефаника була започаткована у Львівському університеті, а продовжувалася уже на кафедрі української мови Івано-Франківського педінституту. Однак знову ж таки з різних причин цьому словникові не судилося побачити світ. Сьогодні пропонуємо шанувальникам українського слова, зокрема творчості Василя Стефаника, фрагмент словника на літери, які його автор-укладач розробляв у складі авторського колективу кафедри.

ISBN _____

.....УДК:81'374:821.161.2 В.Стефаник

© Микола Лесюк, 2021

ПЕРЕДМОВА

Ще в кінці 40-х років ХХ століття молодий учений-мовознавець Іван Іванович Ковалик, пізніше професор, завідувач кафедри української мови Львівського університету імени Івана Франка задумав грандіозну справу – створити словник мови художніх творів видатного письменника Галичини – Василя Стефаника. Дещо пізніше виникла думка створити також словник мови поетичних творів Івана Франка. Тут немає потреби наголошувати, яку неоціненну заслугу перед мовою української нації має гігант думки, великий інтелектуал, ерудит у багатьох галузях знань, неперевершений майстер слова, великий український поет і прозаїк Іван Франко. Так само не знайти в світовій літературі аналога видатному українському новелістові Василеві Стефаникові, який надзвичайно реалістично змалював у своїх коротких, але й справді подекуди страшних за змістом новелах життя галицько-покутського селянина, який кількома художніми мазками, штрихами міг відтворити надзвичайно широку панораму нелегкого життя покутського села.

Отож прагнення професора Івана Ковалика було цілком логічним і резонним – увіковічити в словниках мову цих двох неперевершених західноукраїнських майстрів слова. Він зумів захопити, запалити цією ідеєю весь філологічний факультет Львівського університету, і його підтримали в цьому його колеги по кафедрі, тодішні студенти-філологи.

Нині, в час широкої комп'ютеризації усього нашого життя, важко уявити собі той Сізіфів труд, який здійснюва-

ли студенти-філологи під керівництвом викладачів кафедри мови і самого професора І. Ковалика. Адже це треба було уважно читати й перечитувати сторінку за сторінкою прижиттєвих художніх творів (новел) Василя Стефаника, виписувати речення за реченням, причому не один раз, а стільки разів, скільки було в цьому реченні слів. Інакше кажучи, на кожнісіньке слово його художніх творів була заведена карточка із реченням, контекстом, який міг висвітлити, прояснити значення слова чи його окремих відтінок, лексико-семантичний варіант (ЛСВ). Навіть уявити неможливо, скільки разів були продубльовані твори письменника, переписані вручну, скільки студентського часу було затрачено на створення цієї картотеки. Зауважмо, що студентами Львівського університету були розписані також усі поетичні твори Івана Франка за його 20-томним виданням; була створена картотека із десятків тисяч карток. Обидві ці картотеки професор І. Ковалик перевіз у 1974 році до Івано-Франківського педінституту імені В. Стефаника, коли він сам змушений був через певні незгоди з керівництвом Львівського університету покинути кафедру української мови цього ВОЗу і переїхати на роботу до Івано-Франківська.

В Івано-Франківському педінституті було відновлено роботу над укладанням Словника мови художніх творів В. Стефаника, а паралельно й над Словником мови І. Франка. Для картотек була виділена аудиторія, час від часу професор збирав відповідальних за цю працю з інших навчальних закладів на спеціальні семінари, на яких обговорювалися питання укладання словників. До речі, пізніше професор домігся, що тема Франкового словника була затверджена Міністерством освіти, і до його укладан-

ня було залучено 11 педінститутів України та Музей Івана Франка у Львові, але це вже мав бути словник не тільки поетичних, але всіх його художніх творів на основі 50-томного академічного видання. Деякі інститути взялися були активно до справи, але деякі її і не починали. І ось у травні 1983 року професор І. Ковалик іде на заслужений відпочинок, переїжджає до Львова. В Івано-Франківську його шанували, любили, слухали, намагалися виконувати всі його вказівки і бажання. Але в професора почалися проблеми зі здоров'ям, почав падати зір, тому він змушений був покинути працю в Івано-Франківську.

Треба зазначити, що керівництво Міністерством освіти, яке затверджувало тему, змінилося, як і керівництво окремими педінститутами, які мали розписувати визначені томи 50-томника, і з часом працю над Словником мови І. Франка згасла¹...

Однак не згасала праця над Словником мови художніх творів В. Стефаніка. За рішенням ректорату Івано-Франківського педінституту імені Василя Стефаніка після виходу на пенсію проф. І. Ковалика завідувачем кафедри був призначений автор цих рядків. Професор, подаючи кафедрі настанови, поради, рекомендації, сказав був приблизно такі слова: «Я вас знати не хочу, якщо Ви не дове-

¹ На шастя, один із колишніх учнів (студентів) професора, а нині професор кафедри української мови Львівського університету – Зеновій Терлак – таки уклав словник мови І. Франка, зокрема мови його поетичної збірки «Зів'яле листя», що треба усіляко вітати. Цією працею він довів, що немає нічого неможливого, що повний словник мови І. Франка – це цілком реальна, хоч дуже клопітка і надзвичайно громіздка справа. Див.: Терлак Зеновій. Словник мови поетичної збірки Івана Франка «Зів'яле листя». Львів, 2010. 394 с.

дете справу до кінця, якщо не укладете словник Стефаніка». Тому десь до кінця 80-х – початку 90-х років словник був майже завершений. Але потім виявилася одна важлива проблема. Вона полягала у тлумаченні фразеологізмів і визначенні стрижневого слова. Кожен, хто побачив «своє» слово (на певну літеру), що входило до складу фразеологізму, тлумачив цей фразеологізм по-своєму. Якщо у фраземі було три-чотири або й п'ять слів (разом зі службовими частинами мови), то в основному й тлумачили стільки ж разів. Натомість тлумачити мав тільки той, у кого було стрижневе слово, а всі інші мали давати посилання на стрижневе слово. Отже, потрібен був один редактор, який мав звести все це до спільного знаменника, тобто визначити стрижневе слово, дати тлумачення, а біля всіх інших компонентів фраземи дати посилання «*див.*». За кілька місяців праці це можна було б упорядкувати, але цього редактора треба було звільнити від інших обов'язків, зберегти за ним відповідну заробітну плату. Оскільки цього не було забезпечено, теки з передрукованими в чотирьох екземплярах фрагментами словника, які виконували члени кафедри, лежали десь якийсь час мертвим капіталом, а з часом узагалі зникли. На той час уже дехто з тодішніх авторів відійшов у кращі світи, дехто виїхав, тому навіть при великому бажанні зараз відновити, зібрати те, над чим люди працювали роками, просто неможливо.

Свої матеріали – рукопис словника на визначені літери (хоч не повністю), який чекав на друк 30 років, – я зберіг. Пам'ятаючи слова покійного професора І. Ковалика, відчуваючи перед ним певну провину, що не зумів за свою каденцію перебування на посаді завідувача кафедри укра-

їнської мови завершити працю над словником, я вирішив усе-таки зробити і видати хоча б фрагмент цього словника, зокрема слова на літери, які були мені виділені (Г, Д, Е, Є, Ж, З). Оскільки в радянсько-українській абетці не було літери на позначення фонемі /г/, то, відповідно, й слова із цим звуком змішували зі словами на літеру Г. Тут треба зауважити, що всю картотеку Стефаникових художніх текстів, яка була створена на основі його прижиттєвих творів, за вказівкою «зверху» довелося перевести на тексти першого тому академічного видання 1949 року, що забрало у членів кафедри чимало дорогоцінного часу. У радянському виданні всі слова з літерою Г були передані, надруковані з літерою Г. На щастя, у словопокажчику до новел В. Стефаніка, виданому ще в 1972 році професором І. Коваликом у співавторстві з І. Ощипко², були виділені слова на літеру Г (картотека ж створена була на основі новел 1933 року видання), і мені вдалося повіднаходити всі ці слова уже за допомогою комп'ютера і подати їх окремо.

Тут може поступити резонне питання, на основі якої ж картотеки створений цей фрагмент словника? Офіційно – на основі академічного видання 1949 року³, але весь ілюстративний матеріал розписаний за новелами 1933 року. Усі моменти, якими відрізнялися ці два видання, зафіксовані під час звіряння текстів і зазначення в картках нових сторінок за виданням 1949 року. Зрештою, у передмові до цього видання зазначено, що «Тексти новел подано за ав-

² Див.: *Ковалик І.І., Ощипко І.Й.* Художнє слово Василя Стефаніка. Матеріали для Словопокажчика до новел В. Стефаніка / Методичний посібник : Вид-во Львівського університету. Львів, 1972. 103 с.

³ Див.: *Стефанік Василь.* Повне зібрання творів. Том перший. Новели. Київ : Вид-во Академії наук УРСР, 1949. 369 с.

тографами та рукописними копіями... Основним принципом цього видання є максимальне збереження всіх фонетичних, синтаксичних та лексичних особливостей мови письменника»⁴. Навіть більше. Під час звіряння речень було помічено чимало фактів, які свідчили про більшу відповідність текстів з академічного видання 1949 р. оригіналам творів письменника, ніж текстів із новел 1933 року, які, як відомо, також піддавалися суттєвому редагуванню. Тут неможливо тепер подати розходження між цими виданнями (це, зрештою, не є нашим завданням). Зазначу для прикладу, зокрема, те, що частка (постфікс) **ся (си)** в новелах, видрукуваних у 1933 році, всюди написана окремо, а в академічному виданні – разом (за винятком моментів, коли вона вживалася в препозиції). Доводилося виправляти й деякі інші моменти. Так, у радянському виданні 1949 року всі назви на позначення сакральних понять (Бог, Господь, Божий, Служба Божа, Матір Божа, Різдво тощо) подані з малої літери. Є й інші виправлення текстів Стефаніка, наприклад, *зависти* (і под. іменники жіночого роду) зам. *зависти*, *інше* зам. *инше*, *газда*, *згребло* і под. замість *газда*, *згребло*, *оценок* зам. *опецок* (*опіцок*) тощо. Треба відзначити, що твори, видані за життя письменника, також піддавалися суттєвому редагуванню. Тут також спостерігаємо подвійні написання (інший – инший), *мочили* зам. *мачьили*, *горівчиний* зам. *горівчъиний*, *уважїти* зам. *уважьїти*, *вібачити* зам. *вібачьїти*, *жилісливий* зам. *жылісливий*, *верещили* зам. *верещьїли*. А саме так вимовляють наведені слова на Покутті та на Гуцульщині. Коли редагує твори письменника людина, хай навіть і досвідчена,

⁴ Див.: Там само. Від редакції. С.7.

яка не знає специфіки і тонкощів народної мови і мови письменника, то подібні помилки неминучі. Що ж до видання 1949 року, то тут, зрозуміло, Стефаникову мову підганяли під українсько-радянський правопис. Але тепер уже зусиллями ректорату, вчених-літераторів Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника видані до ювілею письменника репринтом його прижиттєві, звичайно, без різних втручань твори.

Однак у нашому випадку це не має принципового значення. Важливо було показати самий словник, концепцію, принципи й правила його укладання, показати, як би він взагалі мав виглядати. Можливо, колись таки знайдуться ентузіасти, які усвідомлять важливість створення словника мови видатного українського письменника-новеліста з Покуття Василя Стефаника і приступлять до його укладання. Не хочу бути нескромним і заявляти, що пропонуваній культурній громадськості фрагмент словника міг би бути взірцем, і все ж, на мою думку, він міг би якоюсь мірою знадобитися, стати в пригоді для майбутніх лексикографів-укладачів.

Треба зазначити, що на одній із нарад укладачів Словника ще за часів професора І. Ковалика було вирішено залучити до картотеки й опрацювання, крім новел із першого тому, також матеріали з другого тому, зокрема його «Поезії в прозі»⁵, а також деякі новели із ювілейного (1971 року) видання⁶. Отож після ілюстрацій, вибраних із першого тому академічного видання, подаємо тільки циф-

⁵ Див.: *Стефаник Василь*. Повне зібрання творів. Том другий. Київ : Вид-во Академії наук УРСР, 1953. С.38–48.

⁶ Див.: *Стефаник Василь*. Твори. Київ. Вид-во художньої літератури «Дніпро», 1971. 432 с.

ри, які означають номер сторінки. Ілюстрації з другого тому позначаємо римською цифрою II (два) і номер сторінки (наприклад, II 41). Якщо ж ілюстрацію подано за ювілейним (1971 року) виданням, то після неї ставимо літеру Д, що означає видавництво «Дніпро», і номер сторінки (наприклад, Д 382).

А тепер дещо про принципи укладання словника, які були розроблені професором І. Коваликом для Словника мови Стефаніка⁷ та дещо узагальнені мною для укладання словника мови будь-якого письменника⁸.

1. Усі реєстрові слова подаємо за алфавітом прописаними (великими) літерами напівжирним шрифтом. Біля слова в круглих дужках зазначаємо цифру, яка означає кількість уживань (частоту) цього слова в усіх досліджуваних творах Стефаніка.

2. Стефанікову орфографію збережено. Усунено лише нечисленні друкарські описки.

3. Якщо слово має кілька ЛСВ, то під номером першим іде визначення значення, яке має найбільше слововживань. За ним ідуть за спадною кількісною градацією визначення інших значень. Після пояснення значення слова подаємо в дужках цифру, що означає кількість уживань слова із цим ЛСВ, а потім ілюстрацію (контекст). Переважно це одне речення, але інколи для підтвердження, підсилення пояснення може бути й два-три. Відома думка видатного українського вченого Юрія Шевельова, що для підк-

⁷ Див.: Ковалик І.І., Ощипко І.Й. Художнє слово Василя Стефаніка. Матеріали... С.4–5.

⁸ Див.: Лесюк М.П. Теоретичні засади укладання словників мови письменників. *Українська історична та діалектна лексика* / Зб. наук. праць. Львів, 1996. С. 189–200.

ріплення значення слова треба подавати всі речення (контексти), тоді це буде повна і вичерпна інформація. Аналізуючи Словник українських творів Тараса Шевченка, Ю. Шевельов помітив, що укладачі, виходячи з політичних міркувань, оминули слово «сміховина», яке було вжите у фразі «сміховина на московський шталт» (так Т. Шевченко писав про «Енеїду» І. Котляревського). Тому Ю. Шевельов трактував цей словник як «нечесне» видання, що побудоване «на хитро задуманій системі», яка давала можливість оминати небажані для радянської системи вислови⁹. За приклад він наводив Словник мови творів А. Міцкевича, в якому проілюстровані всі випадки вживання певного слова. У такому разі читачеві не треба звертатися до твору, шукати необхідну сторінку і на ній необхідне слово. За таким саме принципом побудував свій Словник мови поетичної збірки Івана Франка і Зеновій Терлак¹⁰.

Так, це був би ідеальний словник. Читачеві не було б потреби шукати перший чи другий том академічного видання, на яких побудований цей, словник, тим паче, що це тепер бібліографічна рідкість і знайти їх нелегко. Однак такий принцип у нашому випадку не підходить, бо це були б тисячі сторінок. У Франковій збірці слово *голова*, для прикладу, вжито п'ять разів¹¹, а в Стефаніка – 171 раз. Можна тільки уявити собі, яка б це була за обсягом грандіозна праця – словник мови письменника, – тому йдемо за Коваликом та іншими українськими лексикографами, які

⁹ Цитуємо за працею: Терлак Зеновій. Словник мови поетичної збірки Івана Франка «Зів'яле листя», с. 7–8.

¹⁰ Див. цитовану вище працю З. Терлака.

¹¹ Див. там само, с. 79.

укладали Словник мови Тараса Шевченка (українських та російських творів), Григорія Квітки-Основ'яненка тощо і які ілюстрували той чи інший ЛСВ одним чи двома найяскравішими прикладами.

4. Здрібніло-пестливі та згрубілі слова подаємо як окремі словникові статті.

5. Лексемні омоніми подаємо також окремими реєстровими словами з цифровою позначкою вгорі з правого боку слова-омоніма, наприклад: **ЖАЛЬ¹**, **ЖЬИЛЬ¹** – іменник і **ЖАЛЬ²**, **ЖЬИЛЬ²** – присудкове слово; **ЗАБІГÁТИ¹** – піклуватися про кого-н., намагатися вгодити кому-н. і **ЗАБІГÁТИ²** – біжучи, потрапляти, завертати куди-н.

6. Усі звукові варіанти слів, включаючи й діалектні форми, поміщаємо в алфавітному порядку на відповідному місці з посиланням на основний варіант. Усі вони об'єднуються в одній словниковій статті, тобто тлумачення подаємо тільки при основному варіанті (інваріанті) слова, всі інші звукові варіанти розміщаємо біля основного із зазначенням у круглих дужках кількості слововживань, наприклад: **ДЯКУВАТИ** (6), **ДЕКУВАТИ** (4), **ДЬИКУВАТИ** (5).

7. Відмінювані слова подаємо в початковій формі. Для іменника – це називний відмінок. Якщо це іменник множинний (*pluralia tantum*), то він також виступає в називному відмінку з позначкою *mn*. Для прикметників, дієприкметників (подаємо окремими статтями), означально-якісних займенників, порядкових числівників вихідною формою є також називний відмінок однини. Для особових форм дієслова та дієприслівників початкова форма – інфінітив.

8. Окремими реєстровими словами вважаються дієслова доконаного і недоконаного виду, наприклад:

ЗАБІГÁТИ² (1). Біжучи, потрапляти, завертати куди-н. *Образн. Там скований шелест листків придорожних, що шептали, аби вівці мої їх не переступили, аби в шкоду не забігали* || 41.

ЗАБІЧИ (5). *Докон. до забігáти*². Біжучи, потрапити, завернути куди-н. [-] *Коби забічи до коршми, бо як допаде [жінка], та й знов буде рейвах на ціле село* 23; *Максим Онищук побачив від своєї хати пана та зараз забіг за вугол, аби скритися* 208. / *Образн. (2). Став [ставок] зачав собі робити фотографію з хлопця, бо був файний, а воздухи забігли йому у груди, аби там подивитися на серце, чи добре* Д 386.

+ **забіг** 122; **забіжу** образн. Д 387.

9. Окремими реєстровими словами виступають дієслівні форми на **-но**, **-то**.

10. Як окремі реєстрові слова виступають прикметники вищого та найвищого ступенів у називному відмінку однини.

11. Короткі форми прикметників реєструємо окремо, але з посиланням на повну форму і об'єднуємо їх в одній словниковій статті. Наприклад: **ДРІБНИЙ** (2), **ДРІБЕН** (1); **ГОЛОДНИЙ** (6), **ГОЛОДЕН** (6).

12. Якщо слово вживається у складі фразеологізму, то в кінці словникової статті ставимо світлий ромб і зазначаємо: «У спол.» (◊ У спол.). Наприклад, дієслово **заходити**:

◊ У спол. (3): а) **заходити жовчею** [про серце] – сповнюватися ненавистю, набиратися злости (1). *Серця*

[нешчасних людей] **заходили жовчею** 106; б) **заходити кров'ю** [про очі] – червоніти від злості, напруження і т. ін. (1). *Пани регочуться, бавляться, а Ситникові аж очі кров'ю заходять* 167; в) **заходити в голову** – напружено думати над чим-н. (1). [До Катрусі]: [–] **Заходить у голову, чим тебе поховати, як умреш?** 36.

13. У кінці словникової статті через знак + (плюс) подаємо статистику, тобто словоформу (для іменних частин мови – спочатку називний відмінок, потім усі інші в однині і множині), для дієслова – інфінітив (потім особові та родові форми однини і множини) і через тире кількість слововживань. Якщо є кілька ЛСВ, то з кожного вибираємо необхідну форму і вставляємо номер сторінки, на якій вона знаходиться. У цю кількість не входять слова із речень, якими ілюструється ЛСВ. У результаті має вийти кількість слововживань, зазначена в дужках біля реєстрового слова. Наприклад:

ГОЛОДНИЙ (6), **ГОЛОДЕН** (6). 1. Який відчуває голод (10). [–] *Він дес такий **голодний**, що му си очі за тобов продивили* 141. / У порівн. (2). *Образи на стінах почорніли, а світі дивлютси на пусту хату, як **голодні** пси* 203. / Знесилений (1). [–] *Ци я маю лишити жнива та й обходити жінку і варити дітем їсти, ци я маю лишити їх тут на ласку Божу тай тьигнути **голоден** косов?* 137.

2. Викликаний голодом; який настав від голоду (1). *Образн.* [–] *Тато що по панчині не пропили, то **голодних** років попродали та й приймили зятя до сестри та й умерли..* 128.

3. Бідний, злидений. *Ірон.* (1). – *Ви голодники голодні, та я дужий, та я шодня мнесо їм, а ви бевку незабілену* 180.

+ Одн. Н. **голоден**. 1 – 31, 137, 211, 243, 246; мн. Н. **голодні** 1 – 196, у порівн. 165.

Отже, разом вийшло 12 слововживань.

14. Якщо ілюстрація (речення) взята із початку діалогу, то перед нею ставимо тире. Якщо цей ілюстративний контекст не починає діалогу, а вибраний із середини абзацу, то також ставимо тире, але беремо його в квадратні дужки (*див. приклади вище*).

15. Інколи з метою економії місця для ілюстрації значення слова подаємо тільки уривки речення. Якщо наводимо речення не з початку, то перед ним ставимо дві крапки (горизонтальні, а не двокрапку) і пишемо з малої літери. Якщо опускаємо частину речення, то після слова, на якому обірваний текст, також ставимо дві крапки. Ці ж дві крапки ставимо і в кінці речення, якщо воно не закінчене. Див., наприклад, друге значення:

ГОЛОСІННЯ (1), **ГОЛОСІНЄ** (1). *Голосний плач за померлим, причитання* (1). – *Що ви? подуріли дівки з своїм **голосінєм**? гріх голосити, як нема померлого* 202.

2. *Туга, страждання* (1). *Образн. ..тая Україна плаче й голосить за своїми дітьми.. Те **голосіння** вплакується в небо; його покров морщитьється і роздирається..* 198.

16. Тлумачення значення слів чи окремих його ЛСВ даємо на свій розсуд; інколи, якщо значення якогось слова

чи ЛСВ збігається із загальноприйнятим, беремо за взірець пояснення із 11-томного Словника української мови, що було обумовлено ще за присутності професора І. Ковалика.

На закінчення хотів ще раз повернутися до того, з чого починав. Колись картотеку розробляли вручну, переписуючи речення за реченням. І ніхто не міг дати гарантії, що десь не було пропущено слово, зрештою, таких фактів таки й виявлено чимало, що видно при зіставленні цитованого Словопоказчика, укладеного І. Коваликом та І. Ощипко, з нашими даними. Наприклад, у Словопоказчику кількість слововживань того ж прийменника **ДО** складає число 542, а за нашими даними, отриманими за допомогою комп'ютера, цей прийменник ужитий у першому томі видання 1949 року аж 594 рази (без варіантів **Д'**, **ІД**). Можемо навести ще деякі розбіжності. Так, іменник **голова** у Словопоказчику має 159 уживань, насправді є, як уже наводилося, 171, **говорити** 93 і 101, **годен** 53 і 76. І так у багатьох інших випадках.

Тепер, коли на допомогу людині в будь-якій сфері прийшов комп'ютер, справа створення картотеки виглядає простою і легкою. Якщо треба знайти якесь слово, – комп'ютер робить це за мить: визначає кількість слововживань, сторінки, на яких вони знаходяться. Тут же можна скопіювати необхідне речення і розмножити його в необхідній кількості варіантів (залежно від кількості слів у реченні). Потім це все видрукувати в певному форматі й розкласти за алфавітом у каталожні скриньки. Тобто технічно це все можна зробити швидко. Але потім уже починається лексикографічна праця фахівців. Тоді вже треба відповідно

сортувати, визначати значення, кількість ЛСВ і далі за прийнятими принципами та інструкцією. При цьому потрібна певна підготовленість укладачів-лексикографів, вивчення принципів укладання словників мови письменників. Якісь окремі питання, тонкощі можна вияснити під час спеціальних нарад-семінарів. Отже, повний словник мови художніх творів Василя Стефаника – це також цілком реальна справа, лише для цього потрібна добра воля, бажання й підбір зацікавлених укладачів-ентузіастів. Звичайно, ще й фінансова підтримка, додаткова оплата праці лексикографів, оскільки, як відомо, на «голому» ентузіазмі далеко не заїдеш.

Треба зазначити, що дуже гальмує працю над укладанням словника не тільки впорядкування фразеологізмів. Великою проблемою є опис уживання в мові письменника службових частин мови, зокрема прийменників та сполучників, адже їхня частотність сягає величезних чисел – кількох сотень, інколи й понад тисячу. Так, прийменник **ДО** в Стефаникових новелах ужитий (разом з варіантами **Д'**, **ІД**) 610 разів у сполученнях, які виражають аж 17 різних (об'єктних, просторових, часових, кількісних тощо) відношень. Прийменник **З** зі своїми варіантами має 882 слововживання, прийменник **ЗА** – 425. Ось це і є один із контрагументів на пропозицію, що те чи інше значення слова треба ілюструвати, підкріплювати всіма випадками його вживання. Якщо щодо повнозначних частин мови це ще можна б застосувати, хоча й вони можуть мати сотні слововживань, то для службових застосування цього принципу було б нераціональним і недоцільним. Ба більше, навіть можна б тільки встановити основні відношення, які виражені певним прийменником, ілюструвати їх одним-двома

прикладами, а сторінки, на яких зафіксовані інші ілюстрації, не вказувати, що зекономило б час і місце. Однак це все-таки був би неповний словник. Тому в пропонованій читачеві праці наведено й проілюстровано не тільки різноманітні відношення, які виражені словосполученнями з прийменниками **ДО, З, ЗА**, а й сторінки, на яких зафіксовані ці сполучення, і навіть самі словосполучення. Отже, читач бачить, на якій сторінці видання вжитий той чи інший прийменник, з яким саме словом і які відношення це сполучення виражає. Ось приклад:

2. З орудн. відм. прийм. **ЗА** уживається при вказуванні на особу чи групу осіб, з якою (з якими) пов'язані дія, розповідь, спогади тощо (87): *Але як умерла єму жінка, а за нею і два хлопці, та й Антін як не той став. Пив, а пив; пропив букату поля, пропив, город, а тепер хату продав* 13; – *Оца Марія, що ми в неї, дивітси, як за-деревіла від вашого співу. Вона банує за синами, що два пішли до наших охитників, а найменшого взяли москалі на Сибір!* 198.

+ **ЗА:** за мнов 14 (2 р.), 17, 248, за мною 102, 173, 187, 225, 226, 238, за мамов (у порівн.) 14, за рекрутом 16, за собою 61, 105, 117, 142, 143, 184, 150, 153, за собов 24, 47, 97, 138, за моєв, 41, за тобов 41, 141, 247, за ним 54, 116, 120, 121, 128, 143, 145, 149, 157, за ними 48, 180, 193, 194 (2 р.), 198, 223, 257, за вами 65, 66, 167, 169, за нею 98, 110, 154, за нев 97, 138, за родом 66, за дитинов 68, за громадов 77, за дідом 89, 93, за братом 116, за дяком 116, за ким 128, за нами 128, за погоничами 132, за людьми 135, за Курочкою 136, за Николаєм 156 (2 р.), за Михайлом

159, за Максимом 159, за орачем 174 (і т. подібні, див. прийменник **ЗА**).

У словнику передбачена ціла низка скорочень (скороченого запису слів), які використовуємо як ремарки при поясненні слова. Наведемо тут ці скорочення:

активн. – активний
безос. – безособове
виг. – вигук
вираж. – вираження
вищ. – вищий
відм. – відмінок
відн. – відносний
вставн. – вставне
вульг. – вульгарне
геогр. – географічна (назва)
Д. (дав.). – давальний (відмінок)
див. – дивіться
дієприкм. – дієприкметник
докон. – доконаний (вид)
етн. – етнографічне
жарт. – жартівливо
жін. – жіночий
запереч. – заперечення
збірн. – збірний
згруб. – згрубіле

здрібн. – здрібніле
зменш. – зменшене
зменш.-пестл. – зменшувально-пестливе
Зн. (знах.) – знахідний (відмінок)
зневажл. – зневажливо
зниж. – знижене
імен. – іменник
інф. – інфінітив
ірон. – іронія, іронічне
кільк. – кількісний
Кл. – кличний (відмінок)
куди-н. – куди-небудь
лайл. – лайливе
мин. – минулий
мн. – множина
Н. (наз.) – називний (відмінок)
наказ. – наказовий
нім. – німецьке
образн. – образно
одн. – одина

однокр. – однократний
оказіон. – оказіональне
Ор. (орудн.) – орудний
(відмінок)
ос. – особа
пас. – пасивний
перев. – переважно
перен. – переносно
пит. – питальний
підсил. – підсилювальне
повт. – повтор
польськ. – польське
пор. – порівняйте
порядк. – порядковий
прийм. – прийменник
прикм. – прикметник
присв. – присвійний
присл. – прислівник
присудк. – присудкове
(слово)
Р. (род.) – родовий (від-
мінок)
розм. – розмовне
сл. – слово
спол. – сполучення
сполучн. – сполучник
спос. – спосіб

ступ. – ступінь
субст. – субстантивована-
ний
теп. – теперішній
у зверт. – у звертанні
у знач. – у значенні
у повт. – у повторі
у порівн. – у порівнянні
у спол. – у сполученні
ужив. – уживається
уроч. – урочисте
ф. – форма
хто-н. – хто-небудь
цсл. – церковнослов'ян-
ське
част. – частка
числ. – числівник
що-н. – що-небудь
який-н. – який-небудь

А далі подаємо фрагмент Словника, укладений на літери Г, Г', Д, Е, Є, Ж, З.

Г

Г... (1). Початкова літера вульгарного слова, вжитого для заперечення раніше висловленої думки, припущення, тобто в знач. **нічого**. – *Ще не находивси такий секвертант, аби шо з него стьиг за податок.. Був чьих, був німець, був поляк – г..., пробачьийте, взяли* 70.

ГА (4). *Част., розм.* Уживається для підсилення питання (2). [–] *Як ти така мудра голова, то ти мені скажи, де я маю іти спати? ..– Де впадете, там будете спати. – А якби я так у яселца, га?* 133; [–] *Я був помийник жидівський, я вальвівси попід лави жидівські, по всіх криміналах.. А мене хто на розум учив, га?* 134.

2. *Част., розм.* Уживається для вираження спротиву, незгоди з намірами надприродних сил (2). *Образн.* *Вбити не хочеш, лиш муки й муки? Нащо – мене мучиш ти, злобний, ти, незнаний Боже? Га, га!* II 39.

ГАВКАТИ (3). 1. *Перен., вульг.* У значенні **говорити** (1). – *Гавкаєш, як пес, та ти би вмер без горівки!* 122.

2. *Перен., вульг.* У знач. **співати** (про жайворонка) (1). – *Мой, мовчи, не гавкай над мойов головов, кому взьвівси співати?* 205.

3. *Перен., вульг.* У знач. **побиватися, вболівати, плакати** (1). [–] *Ти, суко [Митро до жінки], поналіплювала-с їх та поначинювала [дітей], та ще гавкаєш за ними?* 48.

ГАВКНУТИ (2). 1. *Докон.* до **гавкати**. *Перен.* У знач. **згадувати, пам'ятати** (1). – *Та ти гадаєш, старий, шо хтос за тебе нагадує? Якби мене не було, та й би ніхто і не гавкнув за тобов* 41.

◇ У спол. **і пес не гавкнув** – ніхто не згадав (1). *Най би над нами і пес не гавкнue на чужі стороні, але най бих укупі були* 18.

ГАДАТИ (42). 1. Перев. зі сполучн. **що (шо)**. Мати думку, міркування; вважати (24). [–] *Гадасш, шо піду ще данцувати?! 157; – Оце то старе доробало гадас, що го цулувати буду* 113.

2. Думати, розмірковувати (9). *Дівчата глемедали хліб, а він припав до землі і молився, але щось його тягнуло все глядіти на них і гадати: «мерці!»* 75; а). У знач. **не журитися** (1). [–] *А я чистю вовну перед хатов, нічого не гадаю* 247; б). У знач. **сумніватися** (1) – *Я на діти див'ю си, але я не гадаю, аби воно було чемне, аби уміло до ладу зробити* 139.

3. У спол. з інф. Мати намір, збиратися робити що-н. (4). – *Але як тато гадас душити цу дитину?* 202.

◇ У спол. (5): а) **гадати собі** – думати, міркувати (4). [–] *Гадаю собі: таже треба якогос ліку шукати!* 81. б) **гадки не гадати** – не журитись, не зважати на що-н.(1). – *Село вімерло що до лаби, а я собі гадки не гадаю, у тот бік не дивюси!* 131.

+ **гадати** 1 – 153; **гадаю** 2 – 109, 230, 243; у спол. 75, 82; **гадаєш** 2 – 20, 57; 1 – 34, 41, 48, 135, 149; **гадає** 1 – 125, 247, у спол. 75; **гадаєте** 1 – 39 (2 р.), 67, 77. 138, 150, 163; **гадають** 3 – 153, 211; **гадают** 1 – 205; **гадав** 1 – 143, 169, 3 – 98; **гадав-сми** 1 – 62, 65; **гадала** 2 – 36, 1 – 198; **гадали-м** 1 – 36.

ГАДИНА (1). *Перен., зневажл.* Про огидну, підступну, людину. У зверт. – *Іванку, руй, гадино, не підтикай під ніс, бо зараз дістанеш* 184.

ГАДКА (21). Результат міркування, продукт мислення (10). *З такими гадками сиділа Митриха над купою драгтя 46. / Образн. (6). Але гадка гадку буде здоганяти, і він їх не віджене 118.*

◇ У спол. (11): а) **мати гадку** (6) – див. **мати**, б) **кому-н. на (в) гадці** – думати про кого-, що-н. (2). – *Бувало, біжу з міста на-голову, а все мені на гадці, що вони [діти] там діють самі у хаті? 42; в) гадки не гадати (1) – див. **гадати**; г) **прийти на гадку** (1) – див. **прийти**; **гадками літати** – уявляти, мріяти (1). *Тримала [Тимчиха] їх у жмені і далеко гадками літала 43.**

+ Одн. Н. **гадка** образн. 31, 89, 118; Р. **гадки** у спол. а) 38, 71, 159, в) 131; Зн. **гадку** образн. 31, 89, у спол. а) 20, 78, 98; **на гадку** у спол. г) 41; М. **в гадці** у спол. б) 166, Мн. Н. **гадки** 153 (2 р.); М. **в гадках** 93.

ГАДКУВАТИ (1). Міркувати, роздумувати. – *Боже, Боже, як народови тісно стало жити, а як свѣта надійдуть тай нарід таки веселитси, – гадкувала собі баба 96.*

ГАЙ¹; ГАЙ¹, ГАЙ¹ (14). Виг. Уживається як спонукання до дії, заохочення, наказ. [–] *Гай, Якове, лупи кукурудзки, де вже кілька спати!.. 148; – Максиме, ви мині з хати шуруйте, аби я вас тут не видів, бо вб'ю як горобця; гай, забирайтеси 165; – Виджу, люде, що буде біда, уступив би-м си гет, а щос ні до него тягне, ланцухами тягне... Гай, гай, пиймо, закусьймо 163.*

+ **гай²** + 16, 24, 55, 71, 85, 151, 161, 244, 250 (2 р.).

ГАЙ² (2). У знач. присудк. слова **гайда**. [–] *А я подумав, подумав та й гай до міста писатиси на сотку до заволічкового банку 92.*

+ гай!.. 138.

ГАЙ³ (1). Імен. У порівн., образн. Невеликий ліс. Пшениці і жита, як золоті і срібні **гаї**, під легким вітром до себе клонилися 128.

ГАЙДА (1). Присудк. слово, розм. Уживається для означення руху. [–] *Лиш, каже, раз або два рази в рік вперізував черес, клав у «зłodійку» п'єтку тай **гайда** до кошми!* 81.

ГАЙНУВАТИ (3). 1. Витратити марно; розтринькувати, переводити (2). [–] *Дес давно то, бувало, ксьондзи гійкали на нарід, аби не пив, аби не **гайнував**, а тепер, видите, нарід і не п'є і не **гайнує**, а грейціря рівно не видит* 75.

2. Гуляти, дармувати (1). [–] *Була-с порьидна гздиня, тьижко-с працювала, не **гайнувала-с**, але на старість у далеку дорогу вібрала-с си* 67.

ГАК (1). Металевий чи дерев'яний загнутий стрижень для вішання чого-н. [–] *Де який клінок, де який **гак**, де яка бантина, все вам нагадаєся* 156.

ГАЛАС (1). Безладне звучання голосів, крики, гамір. – *Ну, хлопці, тепер уже вібрали-сте пана, сідайте та й мете пити горівку, – сказав економ. Гзди здоймили **галас**. Ото вушивці, ото жебраки, ото худоба панцка!* 135.

ГАЛАСУВАТИ (2). Сильно кричати. [–] *Я бігав розперезаний попід верби та свистав та **галасував** на все поле* 101; *Хмара куряви з-під борін засипала його [Максимів] сивий чупер на голові і на грудях. Він **галасував**, лютився, а люди з сусідніх нив говорили до себе: – Старий пес, все лютий, але молоді коні ще міцно тримає..* 203.

ГАЛУЗЗЯ (3), **ГАЛУЗЄ** (1). Збірн. до галуза, гілля (3). *Галуззя грушки шморгало у вікна, а шибки дзеленькотіли 87. / Образн. (1) – Відпочиваю по дорозі, як дуб міцно закорінований у землі, а галузє під небесами, в школі 217.*

+ Одн. Зн.(за) **галуззя** 155, М. (на) **галуззю** 96.

ГАЛУЗКА (5). *Зменш. до галуза; гілка. В руках мав зелену галузку, а коло нього на траві сидів його невеликий внук 216; Посеред хати сидів Семенко і сестри, і корито з маленькою дитиною стояло. Коло них миска з зеленими, накришеними огірками і хліб. На постелі лежала їх мама, обложена зеленими, вербовими галузками. Над нею сипів рій мух 143. / У порівн.: Нахиливалися до себе і відхиливалися, якби дві галузці, що ними легенький вітер колише 20.*

+ Одн. Н. **галузка** у порівн. 56, мн. Р. **галузок** 141.

ГАЛУШКА (2). Виріб із тіста у вигляді квадрата, кульки чи ролика, але без начинки. *Печенюка Михайла вже не так було лехко [побороти]. Хлоп дужий, як медвідь, бо знаєте, а не боїзливий. З ним валувалися зо три години по хаті: їх штири, а він один. Правда, помагали і жінки, але шо баби годні. Звалили го в хаті – розкидав з себе штири хлопц, як галушки, звалили в хоромах – знов не давси 189. У порівн. (2). Шпурляв [Федір] мішками як галушками 126;*

ГАМЕРИКА (1). Америка. *Геогр. назва. [-] Мовчи не хлипай, бо ти сиві кіски зараз обмичу тай підеш у ту Гамерику як жидівка 66.*

ГАМІР (2). Безладне звучання голосів; крики, галас. *В шум, гамір і зойки і в жалісну веселість скрипки врізу-*

вався спів Івана і старого Михайла 70; Ціла товпа справляє свої очі на деревляного блазника, що вибігає з даху буди і просить всіх досередини, махаючи руками. Сміх, **гамір**, сльози зо сміху 166.

ГАНДЗУНЯ (5). Зменш.-пестл. До Гандзя. Жіноче ім'я. *Дьидю, ми хочемо їсти, – сказала старша Гандзуня* 51; *Дівчата злізли з печі, Гриць натягнув на них драночки, взяв меншу, Доцьку, на руки, а Гандзуню за руку та й вишов з ними* 54.

+ Одн. Н. **Гандзуня** 54, 55; Зн. **Гандзуню** 54.

ГАНДЗЯ (3). Жіноче ім'я. *Гандзю, Гандзю, а на тобі бучок, бо як ті пес надibaє, та й роздере, а з бучком май безпечніше* 55; *Гандзя взяла бучок і пішла лугами* 55.

ГАНДЗИґА (1). Оказіон. У звертанні до тварини (ко-ня). – *Ну, гандзиґо, кіпай тими безклубими боками!* 37.

ГАНЬБА (4). Недобра слава; безчестя (2). – *То як моя Катерина жила, то по сто вас приходило на день, аби казати, що вона цілому селови принесла ганьбу, що... курвилася в жидівських перинах і дзуркотіла краденими перлами...* Д 341. Образн. (1). [–] *Ти заткала у мій сивий волос смердячу квітку ганьби* Д 340..

◇ У спол. (2): а) **затерти ганьбу** (1) – див. **затерти**, б) **нести ганьбу** (1) – див. **нести**.

+ Одн. Зн. **ганьбу** у спол. а) – 237, б) – 234.

ГАНЬБИТИ (1). Осуджувати, безчестити. – *Зіпреси один з другим у церкві такий гладкий, шо муха по нім не полізе, та корит та картає! Ви, каже, дітий не навчаєте страху Божого, ви їх самі послаєте красти, ей, де я годен так ганьбити! А коби коло мої дитини і мамка, і ня-*

нька, і добродзеїка ходила, коби міні люде всего назноси-
ли, то і я би, егомость, знав, як діти вчити!.. 139.

ГАПТАХ (1). Присл. Рівно, струнко. *Нагаруйси цілий
тиждень, та ше у церкві **гаптах** стій!* 33.

ГАПТОВАНІЙ. (1). Вишитий, шовковими, позоло-
ченими чи посрібненими нитками. *А вони [козаки] поста-
вили два хліби, дин верх другого, сперли коло них малю-
нок, виймили вишивані, та **гаптовані** хустки, та довкола
прикрашували* 196.

ГАРАВУС (1). Присл. З нім. Геть. [–] *Віострив би-м
сокиру на точилі, тай бих руки по лікті обрубав. Лиш раз,
два, тай руки **гараеус!*** 20.

ГАРАЗД (1). ♦ У спол. **не мати гаразду в голові**
(149) – див. **мати**.

ГАРАК (1). Ром, спиртний напій. – *Мой, Юдо, давай
вудку, давай піво, давай **гарак**, бо ми си знаємо!* 127.

ГАРБАТА (2) З польськ. Чай. – *Донько, підпали во-
гонь та звари мені московської **гарбати**, чую, що ця **гар-
бата** дуже помічна* 236.

ГАРБУЗ (4). Городня однорічна рослина круглої чи
овальної форми. *Вони прибїгнуть до нього з видовбаним
гарбузом* 118. У порівн. (2). *Плач і колія підкидали сивою
головою як **гарбузом*** 17.

+ Одн. Ор. **гарбузом** у порівн. 28; Мн. Р. **гарбузів**
75.

ГАРБУЗИК (1). Зменш.-пестл. до **гарбуз**. *Дес межі
трошки підпасла [корова], дес **гарбузик** урвала, дес паси-*

ночок уломила. Але я ніколи нікому молока не жылувала 50.

ГАРІБАЛЬДІ (1). Прізвище. *Вільге[ль]м, Франц-Йосиф, Николай, Шевченко, Ленін і Гарібальді* допоминалися в тій хатині домінуючого місця 232.

ГАРКОТІТИ (1). Утворювати звуки із скреготом при дії; скреготіти. *..борони кусали землю, гаркотіли, розд-ратували її, аби зернови вчинити м'яке ложе* 203.

ГАРМАТА (10). Артилерійська вогнепальна зброя великої потужності. *Далеко під горами ревіли гармати, палали села, а чорний дим розтягався змієм по синьому небі...* 192.

+ Одн. Н. **гармата** 200; Р. **гармати** 200; Мн. **гармати** 195, 225 (2 р.), 226, Зн. **гармати** 230, 236; Р. **гармат** 225.

ГАРМАТНИЙ (1). *Прикм. до гармата. За її плечима дріжали вікна за кожним гарматним громом* 192.

ГАРМОНІЯ (1). Поєднання, злагодженість, взаємна відповідність дії. *За ним [чоловіком] заворушаться сусіди і гармонія взаємного натиску пропадає* 121.

ГАРНЕНЬКО (1). Присл. до **гарненький**. *Харчі гарненько склала в писану тайстру, додала чистий шматочок сала і як зачало розвидатися, пустила чоловіка в дорогу* 250.

ГАРНИЙ (6). Приємний зовнішнім виглядом; який відзначається гармонією барв, ліній тощо. *У трупарні на великій білій плиті лежав Николай. Гарне волосся пливало у крові. Вершок голови відпав як лупина. На животі був хрест, бо нахрест пороли та позшивали* 18; *Такий го-*

ден та **гарний** парубок у павах! Лежав на студеній, мармуровій плиті та гейби усміхався до свого тата 19.

+ Мн. Р. **гарних** 129, Зн. **гарні** 233, 250, Ор. **гарни-ми** 236.

ГАРНО (2). Присл. до **гарний**. Молоденький козак так довго та **гарно** просив, що врешті увійшла [Марія] з ними в хату 196; Той молоденький козак, що так її **гарно** просив увійти в хату, приступив до неї, поцілував у руку і сказав. – Матусенько, я ж за свято Шевченка сидів довго в тюрмі 196.

ГАРУВАТИ (1). Тяжко працювати. [–] Прийшов я межи наші люде, а мині світ розтворивси! То-то з ними **гарував!** Оженив-сми си, поклав хату з цього мозиля 134.

ГАРЦЮВАТИ (1). Перен. Пустувати, бігати, скакати. Кров потекла, баба схлипала та й умерла. Голову перешилила коло ніжки від стола і широкими, мертвими очима дивилася з укуса на хату. Чорти перестали **гарцювати**, лишень мухи з розкошею лизали кров 45.

ГАСИТИ (1). Припиняти горіння світла. Нераз заходили [парубки], як жид дуже скоро **гасив**, до його курника та що попало, тому крутили відразу в'язи 257.

ГАСНУТИ (1). Перестати горіти. – А диви, як за Ністром жовніри кулями такими вогневими підкидають, шпурьют, але високо, а куля горит, горит, а потім **гасне** 200.

ГАТИТИ (4). Ударяти, стукати, бити у щось (2). **Гатила** головов в стіну як скажена 88. У порівн. (1). А в голові як коли би цигани клевцями **гатили** 31. Образн. (1).

*Твердий такт залізниці **гатив** у мужицьку душу як молотом 17.*

+ **гатить** 14.

ГАЧІ, мн. (1). Штани. [–] *..але аби ти видів, який козак наш Тома, у сивій кучмі, у синих **гачах**, а люди плещуть йому в долоні, а він так говорить, як у книжці.. 239.*

ГВОЗДИКИ, мн. (1). Назва квітів. *У порівн. В неділю пополудні приходили до баби всі невістки з внуками. Такі чорнобриві, як **гвоздики**, такі червоні, як калина 114.*

ГЕ (1). *Виг. Уживається для вираження здивування, привертання уваги. [–] **Ге**, пане навчитель, такі світлошні чьиси настали, бо видите приходить з дзвінками пани та всю одєжину хапают, котра добра 259.*

ГЕЗДИ (6). *Присл. Осьде, тут. – Ой, п'ю та ще буду. За своє п'ю ніхто до того рихту не має. А він міні каже: мой, ґрунт, прісцьив-єс! Печытку прибыває та й картає! Е, я ще не таких вітів видів. – Аби тобі так умирати легко, як міні **гезди** легко! 13; [–] ..ми парубками вже ходили із скрипков колідувати. Бувало станемо як ліс під вікном. Колідуємо, а скрипка плаче межи нами, як дитина. Ми ще дуще, а скрипка рівно плаче, і ніколи ми єї не могли переколідувати. Аді, тепер чую, як та скрипка плакала, таки **гезди** плаче... 97.*

+ **гезди** 14, 86, 92, 183.

ГЕЙ (3). *Виг. 1. Спонукальне слово, яким підганяють худобу (1). – **Гей**, коні, ідім, ідім 204.*

*2. Виражає піднесення, захоплення чим-н. (1). **Гей**, як вони всі покінчили школи – *тоті наші діти, та як пристали до нас, як ми збили си до них до купи! 217.**

3. *Част.* Нібито, неначе (1). *Мині самому гей устид вам це казати, але здає ми си, що би-м грїх мав, якби-м цього вам не сказав* 68.

ГЕЙБИ (1). *Част.* Нібито, неначе. *Лежав на студеній мармуровій плиті та гейби усміхався до свого тата* 19.

ГЕНДИ (1). *Присл.* Он там. [–] *Аді, генди паршъик, лиш звис на нашу працу, але він ліпший від гуцула* 32.

ГЕТ див. **ГЕТЬ**.

ГЕТЬ (8), **ГЕТ** (21). *Част.*, *підсил.* 1. У знач. **зовсім, цілком** (27). – *Але поміркуй, який бахур мудрий, гет все знає* 29.

2. У знач. **аж** (1). *А гет потім, як діти в школах по-підростали, то ми, самі дужі господарі гомоніли коло них як бджоли коло цвіту* 216.

◇ У спол. **гет чисто** – у знач все (1). – *А собі то я вночи гет чисто нагадав за кольиду* 97.

+ **геть** – 22, 115, 146, 154, 156, 157, 207, 231; **гет** – 13, 27, 28, 30, 31, 36 (2 р.), 69, 75 (2 р.), 84, 92, 98, 120, 140, 161, 207, 217.

ГЕТЬ² (4), **ГЕТ²** (17). *Присл.* Куди-н. у невизначеному напрямку, від когось (14). – *Ти йди, небоже, до кремєналу відразу, до хати не приходи, бо я з дітьми гет піду* 181; *Ідіт, Максиме, геть від него, уступіт си* 164; *Лети [до жайвронка] собі гет до неба, скажи своєму Богови, що най не посилає мені дурну птаху з співом...* 205.

◇ У спол. **піти собі геть, гет** (2) – див. **піти**.

+ **геть** 1 – 67, 194, у спол. 234; **гет** 1 – 19, 27 (3 р.), 29 (3 р.), 48, 54 (2 р.), 69, 138, 163, 183, у спол. 128.

ГИДКИЙ (1). Такий, що викликає неприємне почуття своїм виглядом. *Аж над вечір маса розлізається і лишає пустий, гидкий ринок, аби мали де бавитися жиденята* 166.

ГИДНО (1). Погано; неправильно. – *Ей, бідний світе, що я не розпитав баби, як воно треба того ліку просити. А так і гроші загубив, і нічо не допоможе... Тото-м гидно зробив* 40.

ГИДУВАТИ (1). Відчувати відразу, гребувати, зневажати. – *Небого, кажу, не йди до них в гості, як вони твоєю вірою гидують, сиди в свої хаті, та їж чорний хліб* 218.

ГИЛЯ (1). Велика гілка. ◇ У спол. **вісадити на гилю** – повісити. – *То як моя Катерина жила, то о сто вас приходило на день, аби казати, що вона цілому селові принесла ганьбу.. все вас була повна хата, аби нігтями роздрапувати наше серце, а тепер як-им її [дочку] вісадила на гилю, то ви вже милосердні* Д 341.

ГИНДЕЛЬ (2). З нім. Handel. Продаж; перепродаж. *А тож Бог не гніває си на таких, що землю на гиндель пускают? 67; А дивіт-ко си на ту стару скрипку, та пускати її на гиндель?! 67.*

ГИНДЛЮВАТИ (1). Торгувати, торгуватися. Тут – у знач. **зволікати** з дією. [–] *Не гиндлюй зо мнов, але сип тої браги... – казав Проць тай бив кулаками у стіл* 20.

ГИНУТИ (10). 1. Переставати жити; вмирати (5). – *А може, де є война та вона [смерть] там запобігає, бо там*

молоде **гине** таке, що лише цулуй 157. / Здохати (про худобу) (1). *Най гроші йдуть, най худоба з голоду гине!* 17.

2. *Перен.* Страждати фізично, морально; мучитися (2). – *Коби-сте не курили такі тютюни, що я **гину** від них та не рзали, як коні, бо я глухну* 212.

3. Хотіти, прагнути (2). *..я **гину** побачити того коня [з колядки], бо то був кінь інший як оці наші, що тягають плуг* 225..

4. *Перен.* Бути на війні; воювати (1). – *А мій **гине** дес у Чехах* 244

+ **гинути** 1 – 66, **гину** 2 – 14, **гинеш** 1 – 37, **гинут** 3 – 216, **гинь** 1 – 151.

ГИРКИЙ див. **ГІРКИЙ**

ГИРЦЮВАТИ (1). Пустувати, бігати, скакати. *Але як до хати не входив тато, то вони [діти] знов злізали з печі, аби **гирцювати** по землі* 48.

ГИРЯ (1). Чуприна, волосся. – *Я в ясла, а ти мене за **гирю**, та в шию, та буком: а марш, старий псе!* 133.

ГІДНІСТЬ (1). Позитивні моральні якості; самодостатність. – *Кажі, що тобі треба, але сміливо, час вже, аби українські газдині знали свою **гідність*** 167.

ГІЙКАТИ (1). У знач. **покрикувати, повчати**. – *Дес давно то, бувало, ксьондзи **гійкали** на нарід, аби не пив, аби не гайнував, а тепер, видите, нарід і не п'є, і не гайнує, а грейцїря рівно не видит* 75.

ГІМНАЗІЯ (2). Навчальний заклад. *Аж геть пізніше, як я був в **гімназії**, той звиток показався шляхоцьким дипломом...* 231.

+ Одн. М. у гімназії Д 327.

ГІР (1). Присл. Тут (з нім.). – Іван Золотий. – **Гір** 183.

ГІРЕНЬКО (2). Присл. до **гіренький**. – *Ти так страшно гориш та так кашляєш, що най Бог сохранив! Ані дранку натъигнути на тебе, ані розчъисати, ані вмити. Боже, Боже, як ми **гіренько** мучимоси. Просю Бога, аби-м половину тої муки на себе перебрала, та й не можу допроситиси 36; – Божечку, Божечку, найди міні смерти, най я так **гіренько** не вальюси! Вже-м відай спокотувала усі гріхи, шо-м нагрішила... 47.*

ГІРКИЙ (4). 1. Перен. образн. (1). Горячий, пекучий; який викликає страждання. **Гірка** капелька просякла з її серця і втроїла її відразу 194.

2. Перен. Знеможений, бідний, нещасний. Образн. (1). – *То вже вам буду сповідатиси, бо видите, яка-м суха, то в найбільше деревище не влізу си і таке **гірке** тіло земля негодна пролигнути 252.*

3. Субст. Горілка (1). [–] *А ми, Даниле, оба покушіймо цієї **гіркої** та може старі наші плечі від землі відвернутси вгору 188.*

◇ У спол. з **гіркою бідною** (1) – див. **біда**.

+ Одн. Ор. з **бідною** у спол. 128.

ГІРКО (8). Присл., перен. Важко (5). *Я тебе так **гірко** пістувала, дула-м на тебе як на рану 15. / Важко, неприємно, з почуттям гидливости (1). Так **гірко** пили як кров, кров свою – так кривилися 21.*

2. *Присудк. сл.* Про почуття прикрости, болю (2). [–] *Тай так **гірко** сидіти самому у таким студенім вертепі* 85.

3. *Присудк. сл.* Про відчуття гірконого смаку (1). *Піт із-за кожного волоска просік, тай так ми солоно в роті, аж **гірко*** 62.

+ **гірко** 1 – 49, 68 (2 р.): 2 – 216.

ГІРШЕ (6). 1. *Присл. до **гірший**. Перен., у знач. сильніше* (3). *Безклубий іще **гірше** заревів* 127.

2. *Присл. у знач. прикм. поганіший* (2). *Та же ти [Курочко] **гірше** жиди, бо то рахуєси не наша віра* 136.

3. У знач. **більше** (1). – *Бо виглядає так, шо я свої діти гет позбиткував, **гірше** як темний воріг* 140.

+ 1 – 18, 160, 2 – 135.

ГІРШИЙ (1). Вищий ступінь до **поганий**. – *То кара, люде, сему кістку аж карати! Бог не має **гіршої** кари на землі...* 150.

ГІСТЬ (20). 1. Запрошений на весілля, проводи тощо; той, хто приходить, приїздить до кого-н. (17). *А Зуб забув за **гості**, лиш коло богачів ходит* 182; *Найстарший **гість**, пан староста, також не може до нього приступити* 166.

2. *Перен., у знач. злодій* (2). – *У вас, Гьоргію, шос зновилоси? – Та зновилоси, прийшов **гість** тай треба, его приймити* 160.

3. *Перен., у знач. бродяга, бездомна людина* (1). *А було їх богато, а сама дальше приймала всіх грішних людий, дезертирів, злодіїв, калік і дівчат з грубими черева-*

ми, ширяла поміж сусіди, як вовчиця, щоби нагодувати своїх безталанних **гостей** 232.

+ Одн. Р. **гостя** 2 – 161; Мн. Н. **гості** I – 182, 213, 252; Р. **гостей** 1 – 64, 69; **гостий** 1 – 65, Зн. (**у**) **гості** 1 – 54 69, 70, 140, 167, 218, Ор. **гостями** 1 – 64, 187; М. **по гостях** 1 – 152.

ГЛА (1). Голка. *Ані пушок зложити, ані **гли** прімкнути вже-м не годна* 50.

ГЛАДИТИ (7). Легко проводити долонею або чим-н.; пестити (4). *Баба **гладила**, обіймала, приговорювала, але таки нічого не могла вдіяти* 50; *Взяв [чорт] хвіст у руки та **гладив** ним бабу по лиці* 45. **Образн.** (3). *Всі [дівчата] глядять ід могилі, смерті виглядають. Потім всі очі повертають на него [Леся]. Хмара очий синіх, і сивих, і чорних. Та хмара пливе до єго чола, **гладить** єго і простує...* 109.

+ **гладить** образн. 155; **гладив** 99, **гладила** 50, образн. **гладили** 197.

ГЛАДИТИСЯ (1). Гладити себе. **Образн.** – *А Бог вас карає [Басарабів], бо ви маєте на єго сонце дивитися, ви маєте дітьми тішитися і зеленим колосом по веселім лиці **гладитися*** 152.

ГЛАДКИЙ (5). 1. Без згинів, виступів; рівний (2). *Звізди мерехтіли як золоті чічки по **гладкім** залізнім тоці* 16.

2. Який має повне тіло, вгодований (2). *Зіпреси один з другим у церкві такий **гладкий**, що муха по нім не полізе та корить та картає!* 139.

3. Який не в'ється, пригладжений, прямий (про волосся) (1). *Тома, чоловічок маленький, сухий, з довгим, чорним чупром, що спадав лагідними, гладкими пасмами на широке чоло* 153.

+ Мн. Н. **гладкі** 2 – 75, Зн. **гладкі** 1 – 117.

ГЛАДКО (1). Присл. до **гладкий**. Перен., у спол. **гладко йде** – добре п'ється. – *Це хліб? ним лиш коня жидівського чесати, бо на добрім кони шкіру зідре.. Зі злості шпурнув хлібом далеко на ріллю.. – Зуби здрігаються від цього макуха; пиймо, Максимку, горівки, вона гладко йде* 205.

ГЛАС (1). Цсл., уроч., у спол. **Божий глас** – приємний голос, божественна пісня. [–] *Твій спів і Іванова сопівка ішли низом, а поверх вас сонце і всі ви сипали Божий глас і надо мнов і над блискучими плугами і над всім миром веселим* 205.

ГЛЕМЕДАТИ (1). Жадібно їсти. *Дівчата глемедали хліб, а він припав до землі і молився, але щось його тягнуло все глядіти на них і гадати: «мерці!»* 54.

ГЛИБІНЬ (1). Місце, простір, які знаходяться в середині чогось, на значній відстані від чого-н. *Око ніби на тебе справлене, а само дивиться десь у себе, десь у глибінь* безмірну 150.

ГЛИБОКИЙ (2), **ГЛІБОКИЙ** (1). Який має значну глибину (2). *По гостях мигнула ясність щастя, як часом сонце замиготить по чорнім, глибокім ставі* 152. – *І той жьиль, коли я, як замурований цементом, попав у глибоку пивницю, зробив із мене такого, що зачыв забувати то, що мене в житю все радувало* 216. У порівн. – *Або приходи хоть ти, коханко, без дитини та на твоїй шиі я*

вздрю єго [сина] руки, а на твоїх губах зачервоніют єго губи, а з твоїх очей, як з **глибокої** кирниці, я віловю єго очи і сховаю їх в моє серце, як у коробку 206.

ГЛИБОКО (4), **ГЛЫБОКО** (1). Присл. до **глибокий**. І все рукою показувала в повітря, як **глибоко** вона той поріг виходила 71. / У порівн. Так тяжко дихала, якби десь **глибоко** в землі душилися тисячі людей 132.

+ **глибоко** 153, 235; **глыбоко** 68.

ГЛИНА (6). 1. Неродючий шар землі, порода, яка у суміші з водою служить будівельним матеріалом (2). *Ще небіжка мастила, а я **глину** тачками возив* 14. / У порівн. (2). *А рано вона [жінка] хотіла втечи, але ймив та прив'їзав та місив обцасами, як у **глину*** 83.

2. Перен., образн. У знач. **прах, ніщо** (1). – *Вже по нім. Михайлиха дає свічку, але незасвічену. – Та шо, шо дужий – вже **глина** тай кінець!* 180.

◇ У спол. **прикидати глиною** – див. **прикидати** (1).

+ Одн. Н. **глина** у порівн. 128; Р. (від) **глини** 1 – 119, у спол. 246.

ГЛИПНУТИ (6). Поглянути, зиркнути. *Як стану, як **глипну**, то так міні весело, як мамі, що дивитси на свої діти* 30; *І газда пхав олівце в рот і зачинав знов писати. – Ану ж ко, **глипни** на моє, бо я вже єго чешу другий вечір, аж ні груди больи. Ану читай, шо я написав* 91.

+ **глипну** 30; **глипнете** 155; **глипнув** 169; **глипнув-єм** 82.

ГЛИБОКИЙ див. **ГЛИБОКИЙ**.

ГЛУХИЙ (5). 1. Який нічого не чує або недочуває (4). *Мука бути **глухому**, слова в'янут на язиці, а стара лиш посмішковується з мене та пищить, як сойка в самі вуха* 216. У порівн. (1). – *Меш, каже, кукати як **глуха** зазуля, заки тьби у гріб не зажену* 83.

2. У знач. **дуже пізній** (1). *Як **глуха** осінь настала, як з ліса все листя опало, як чорні ворони поля вкрили, та тоді до старого Леся прийшла смерть* 109.

Одн. Н. **глухий** 1 – 218, **глуха** 1 – 212.

ГЛУХНУТИ (2). Втрачати слух, ставати глухим. – *Як не **глухнути** в такім млині, стидайтеси, старі пайташі* 212; – *Коби-сте не курили такі тютюни, що я гину від них, та не рзали, як коні, бо я **глухну*** 212.

ГЛЯДІТИ (21). 1. Спрямовувати погляд, прагнучи побачити кого-, що-н. (20). *Всі жінки посхоплювалися з лав, **гляділи** на Марту здурілими очима, стояли, як з дуба витесані. Сестра не втримала голови, пустила. А хора носила долонею воду з миски в рот та не доносила* 253. Образн. (1). *Через маленьке віконце **гляділа** на него [на Федора] осіння ніч* 125.

2. Виражати поглядом тугу, смуток, виглядати сумними (1). *Старенька жінка скоро залізла в гурт жінок, що **гляділи** самою тугою і дихали розпукою* 198.

+ **глядіти** 54, 119; **глядить** 65 (2 р.), 145, 167 (3 р.); **глядять** 109. **глядів** 64, 73, 91, 173, 176; **гляділа** 36, 193, 237; **глядючи** 159.

ГЛЯНУТИ (12). Докон. до **глядіти**. Подивитися. *Кризь шибки падало світло сонячне. Краски веселки гра-*

ли по зморщенім лиці. Страшно було **глянути** на бабу у такім освітленню. Мухи зумкотіли, різнобарвені світла волочилися разом з мухами по бабі, а вона мляскала губами та білий язик показувала 44.

+ **глянув** 51, 56, 65, 130, 148, 238; **глянула** 28, 42, 194, 197, **глянувши** 236.

ГЛИБОКО див. **ГЛИБОКО**.

ГНАНИЙ (1). Дієприкм. до **гнати**. У порівн. Вітер вив як гнаний **пес** 147.

ГНАТИ (3). 1. Примушувати йти геть, залишати що-н.; проганяти (1). [-] *Господи милосерний, ба шо-м так **глибоко** зогрішив, шо женеш ні за світові води?* 68.

2. Примушувати кого-н. йти, бігти (1). *Діти, що вівці **гнали**, люди, що плугами попри нього дзвонили, з ляку не поздоровляли його* 207.

3. Примушувати безцільно рухатися (1). *Не міг сісти, так його щось **гнало** від стіни до стіни* 99.

ГНИЛИЙ (1). Тривалий, нерухомий, безсилий. – *Та коби хоть Бог змилувавси та мўки вам довгої не дав тай лежі **гнилої**, аби вас борзо спрьитав* 85.

ГНИТИ (9). 1. *Перен*. Перебувати в дуже важких умовах; животіти, бідувати (3). *А ци дощ, ци зима, ци таки так нема роботи, то вже ти не кукаєш із-за богацького вугла і не **гниєш** по яслах, бо ти маєш свій кут* 129.

2. Розкладатися, руйнуватися під впливом мікроорганізмів (2). *То не очи, то така чорна рана, в чолі, що жие і **гниє*** 150.

3. *Перен.* Дармувати, гайнувати час; ледарювати (2). **Гниє** *отак кожного свѣта та ѥ неділі* 33.

4. Бути мертвим, померлим (2). [–] *Най би-м гнили разом, як вкупі не можемо жити* 18.

+ **гнити** 1 – 134, 4 – 38, **гниє** 2 – 219, 3 – 93, **гнів** 1 – 133.

ГНІВ (2). Стан нервового збудження, обурення. – *Я розум і гнів лишив на своїм подвір`ю; можете мене і вібити, бо я, видите, старий птах та без гнізда* 188; *Якось старий Іван сим та не тим та ѥ улагодив сварку. Лиш гнів лишився однако* 77.

ГНІВАТИСИ *див.* **ГНІВАТИСЯ**.

ГНІВАТИСЯ (2), **ГНІВАТИСИ** (5). Виразати гнів, роздратування, сердитися. *То жінки за ніц так си не гнівають, як за то, що до них хтос ходит* 248.

+ **гніваюся** 152; **гніваєси**; 67 **гнівайся** 152; **гніваємоси** 170; **гнівалиси** 188, **гнівайтеси** 165.

ГНІВИТИ (3). ◇ У спол. **гнівिति Бога** – святотатствувати, викликати Божий гнів (3). – *Кличут вечеріти, Даниле, а Бога не гнівит своїм нерозумним жалем* 188.

+ **гнівिति** 190; **гнівїт** 138.

ГНІЗДО (5). 1. *Перен.* Притулок, оселя, домашнє вогнище (3). *Бо ліпше, аби єго голова у старім гнізді застигла, як у яру при чужі дорозі* 188. / *Зневажл.* Кубло, лігво (1). *Одно слово: земля по містах дудніла під нами і не оден панцкїй вугол утік із свого гнізда* 217.

2. У птахів влаштованє або пристосованє місце для кладки яєць і виведення пташенят (2). *Як мїй малий Іван*

вганяв за тобою, аби тебе ймити, як шукав твого гнізда по межах та грав на сопівці, то ти тогди, пташко, розумно робила, що-с співала, так треба було робити 205. / *Образн. (1). – Старий птах най **гнізда** старого не покидає, бо нове збудувати вже не годен* 188.

+ Одн. Р. **без гнізда** 188.

ГНІЙ (9). Тваринний послід у суміші з підстилкою; органічне добриво (7). *Оба з конем довозили **гною** під горб, а сам уже Іван носив його мішком на верх* 62. / *Болото, грязь (1). Ще недавно ти цілий жмут мого волосся вірвав і пустив під ноги в **гній*** 204. / *У порівн. (1). А ти, небого, ниво, малий спасибіг будеш мати з цієї старої крові, бо стара кров, як старий **гній**, ніц не родит. Мені утрата, а тобі ніякого зиску* 204.

+ Одн. Р. **гною** 62; Зн. (на) **гній** 46, 46, 61, 64; Ор. **гноєм** 62.

ГНІТИТИ (2). Давити на що-н., натискати. *Блимає той камінь мертвими блисками, відбитими від сходу і заходу сонця і кам'яними очима своїми глядить на живу воду і сумує, що не **гнете** його тягар води, як **гнітиє** від віків* 65.

ГНОЄНИЙ (1). Дієприкм. до **гноїти**. *А ту ниву під ланом засійте пшеницев, бо то добра нива, недавно **гноєна*** 98.

ГНОЇВКА (1). Рідина, що стекла з гною; органічне добриво. [–] *..тепер з цев Польщев ніхто не годен вітримати: і маєткове, і доходове, і ґрунтове, і від псів, і від **гноївки**... але де що на світі є!* 214.

ГНУТИ (1). ◇ У спол. **гнути бандиґи** – плести нісенітниці. *Ідіт, старий, спати, не **гніт бандиґи**, а завтра підемо в село на вибір, та ми тих богачиків трохи на-мнемо* 134.

ГНУТИСЯ (1). *Перен.* Підкорятися кому-н. прислужувати. *І ходив я по тім світі і **гнувся**, як лоза, для кавалка хліба, і чув на собі сотні гордих очей* 101.

ГО (2). *Виє., у повт.* На означення сміху. *До лазні, пане Ситник, до лазні за двадцять центів, **го, го!*** 167.

ГОБОРТКА (1). Спідниця. [–] *...як в похорон позаби-рали **гобортки** та полотна, то ше брали мене до себе, а потім били та й нагонили та й не давали їсти* 247.

ГОВ (2). *Виє.* Виражає наказ припинити якусь дію. – ***Гов!** Перестаньте грати, – кричит Зуб* 182; – ***Гов, дос-та!** Тепер пийте горівку, забирайте свої панці вуші по кишнях та й марш із коршми, бо мужики хотьби собі самі mezi собов погуляти* 127.

ГОВОРЕНЄ (1). Говоріння, розмова. ◇ У спол. **гово-ренє скінчилоси** – прожити, завершити життя. *Ваше, ма-мо, **говоренє скінчилоси**. Сидіт собі на печи та каш-лайте* 47.

ГОВОРИТИ (98). 1. Усно висловлювати думки, по-гляди, почуття і т. под. (65). – *І це ти таке в неділю **гово-риш**, окаяннику, таже сегодни-завтра до дучі маєш заби-ратиси* 212; а). Розповідати про що-н. (3). *А темних зимо-вих ночей він голосно, на всю хату, **говорив** страшні річі* 131; б). Думаючи, міркуючи, промовляти вголос (2). *...люди з сусідніх нив **говорили** до себе: – Старий пес, все лю-тий, але молоді коні ще міцно тримає...* 203; в). Повторю-

вати вголос чийсь слова (2). *Несвідомо **говорив** мамину співанку* 102; г). Викладати думки в пісні (1). *Слова тихі, невизначні **говорили**, що кленові листочки розвіялися по пустім полю і ніхто їх позбирати не годен і ніколи вони не зазеленіють* 144; г). Переривати мовчання, починати розмовляти (1). *Дід нераз аж **говорив** зі злості, кому вона стільки катраня нашиває та натикає* 114; д). *Ірон.* Вказувати, розпоряджатися (1). *Іди, старий, іди, не **говори** міні, бо я твоє дрантє, що черваки на стриху переїли, кину в огонь* 114; е). Заспокоювати (1). *Доньки, як зазулі, до неї **говорили*** 16. *Образн.* (5). *Стайня стогнала, позівала, зі сну **говорила*** 132; *Земля під колоссям лящіла, співала, словами **говорила*** 128.

2. Вести бесіду; розмовляти (13). – *Роде мій чесний та величний! тішуся тобою як не знати чим, що мене не забуваєш, що мене любиш і за моїм столом п'єш та файні слова **говориш!*** 152; *Федір потім ніколи не ходив до стайні і не **говорив** з наймитами* 133. / Розмовляти дуже голосно з самим собою (1). *А далі **говорив** на четверо гонів заголосно* 89.

3. Молитися, промовляти слова молитви (6). *То оба старі затягнули бабу перед образи й голосно **говорили** молитву. Та баба мовчала* 188.

4. Прилюдно, публічно виступати (3). *А старший син Маріїн виліз на сам вершечок тай так ладно **говорив** до нас..* 199.

5. Мати здатність висловлювати думки, розмовляти (2). – *Але яке воно розумне, хоть птаха, лиш шо не **говорит*** 90. / Розучитися, перестати розмовляти (1). *Діду, ви забудете **говорити**, – казали люди* 113.

6. Володіти іноземною мовою (2). *Молодий був, вуси добре підкручував вгору, убрання мав панське сине, подобався жінкам та вмів **говорити** по-польськи та, кажуть, по-німецьки і в селі мав свою повагу* 249.

7. Зізнаватися, давати показання (1). *Дайте му п'ятнацять буків та й буде **говорити*** 184.

◇ У спол. (6): а) **нема що (пусто) говорити** – про неможливість здійснення того, про що йде мова; марна, справа (3). – *Та які шкоди, ніби мені хто шкоду верне? **Пусто говорити і писати...*** 209; б) **Бог би з вас говорив** – висловлювати сподівання в правдивості слів співбесідника (1). *...з Відня і Пешту заберемо все золото і золотом усі шкоди воєнні полатаємо. – **Бог би з вас говорив...*** 209–210; в) **говори до кого-, чого-н.** – марно намагатися переконати кого-н., пояснити що-н. (1). ***Говори до мужика, тебе на посідзень не треба, лиш паперів*** 92; г) **говорити з Богом** – молитися (1). – ***Говорю з Богом, забирайтеся мені з хати*** 229. 23

+ **говорити** 1 – 38, 77, 78 (2 р.), 120, 121, 134, 4 – 216; 2 – 39, 113, 152, 162, 166; 3 – 131, 6 – 250, у спол а) 46, 160; **говорю** 1 – 140, 145, 158, 2 – 69, **говориш** 1 – 229; **говорить** 1 – 155, 157, 202, 229, *образн.* 20, 2 – 157, 4 – 239; **говорит** 1 – 32, 93, *образн.* 13, 254, 2 – 201; **говорите** 1 – 138, 143; **говорять** 1 – 257, **говорят** 3 – 200, 201; **говорив** 1 – 48, 61, 64, 76 (2 р.), 77, 97, 155, 163, 164, 173, 181, 257, 1а) 99, 1-в) 101, 3 – 64, **говорила** 1 – 23, 36, 47, 54, 179, 198, 207, 231, 1-б) 114, 2 – 115, **говорила-сми** 3 – 88; **говорили** 1 – 47, 70, 1-а) 73, 2 – 211; **говори** 1 – 21, 180; **говоріть** 1 – 229; **говоріт** 1 – 66, 121. 15+60 = 75+23

ГОВОРИТИСИ (1). *Безос*. Розмовляти на різні теми. *Два роки нічо в хаті не говорилоси, лиш Канада, та й Канада* 66.

ГОГО (1). *Виг*. Уживається як емоційне виявлення здивування, страху. [-] *Насте, а тобі шо? Гого цілий рот кервавий і руки? Куля тебе застрілила?* 201.

ГОДЕН (73). 1. Який може, має здатність робити щон. (69). *А я вночі не годен розправитися та язиком вілизати руки, як собака рану* 229; *Мама не годна хильитиси, бо дуже болит усередині* 141; а). У тому ж знач. без інф. (3). *Най си діє, що хоче, але я вже не годна...* 24. *Вона в мене друга, молода і годна, як схоче* 187.

2. Такий, що має високі позитивні якості; достойний (4). *Такий годен та гарний парубок у павах!* 19.

+ Одн. Н. **годен** 1 – 17, 37 (2 р.), 47 (2 р.), 64, 66, 67, 97, 98, 101 (2 р.), 108, 114 (2 р.), 134, 139, 144, 158, 164, 176, 188, 200, 203, 206, 209, 210 (2 р.), 213, 214, 239, 244, 244 (2 р.), 252, 259; **годна** 1 – 24, 25, 45, 50 (2 р.), 66 (2 р.), 85 (2 р.), 130, 252, 253, 254; 2 – 36, 129; **годна-м** 252; **годна-с** 1 – 207; **годна-сте** 2 – 65; **годно** 1 – 125; Мн. Н. **годні** 1 – 23, 66, 124, 153, 154, 176, 183, 198, 208, 219, 244, 253, 1а) – 183. 8

ГОДИНА (22). 1. Невизначений, тривалий період часу (12). *З ним валували си зо три години по хаті: їх штири, а він один* 183. / У знач. **інколи** (1). *Але годинами, мамо, та так міні у цих мурах страшно, шо не годен я сам на лужку лежыти...* 97.

2. Певна пора; добрий, сприятливий час (з означенням) (4). – *Я ніколи не маю такої щысливої години, аби я спокоем кусень хліба прожер* 124. / Важкі, скрутні обстави-

ни (1). – *А тепер пиймо на будьте здорові; дай Боже, аби-м лиху **годину** перебули...* 190.

3. Одиниця виміру часу, яка дорівнює 60 хвилинам (3). *Дві **годині** глядів з найбільшою увагою, а тепер не втерпів* 91.

4. Короткий відрізок часу; мить (2). [–] *Встид за встид, але би-м сказав панам, шо ні жінка била, а я руки обтьив. Може би-м яку днину посидів, а може бих і **годину** не пацев...* 20; – *Господи Боже, із-замолоду то ти рідше до мене приступав із моїм гріхом, а тепер ні на **годину** не відступаєш* 229.

◇ У спол. **чия-н. година дарована** – про близьку кончину, смерть (1). *Дохтор каже, що кожда моя **година дарована** та тому вібачийте, шо-м вас закликала від роботи* 252.

Одн. Н. **година** 1 – 156, 2 – 99 (2 р.); Р. **години** 1 – 30, 77; Зн. (за, на) **годину** 1 – 99, 130, 210, 211, 244, 247; мн. Н. (три) **годині** 1 – 81; Зн. **за півтори години** 3 – 258, **на двацять чотири години** 3 – 258.

ГОДИНКА (2). Зменш. від **година** (у 1 знач.). *За **годинку** вже-м сидів під хрестом* 69; [–] *А я лежав си коло мами та лупив ногами в траву, а мама казали: «Ти не **годен** ані **годинки** тихо посидіти?»* 101.

У цьому виданні на стор. 120 є ще слово **півгодинки** (написано разом), тому його не розглядаємо.

ГОДИТИ¹ (5). 1. Догоджати; задовольняти кого-н. (4). *Але у вдови – сім розумів, **годила**, забігала, до сльобу повитягала зі скрині такого плаття, шо богачки зелені-*

ли по снігови із зависти... 249. / У безос. Спріяти. **Годило** у руки йшло, як з води йшло 30.

2. Мирити, примирювати (1). *Старій вовчиці дуже тяжко було їх **годити** в малій хаті 232.*

+ **годит** 1 – 14; **годив** 1 – 30.

ГОДИТИ² (2). Чекати. [–] *Чекай, жди, **годі**, най люди прийдуть 160. Іванко: Маріє, борзо, бо мама надійдуть. Марія: **Годі!** (Завиває братові голову червоною платиною) Д 383.*

ГОДИТИСИ див. **ГОДИТИСЯ**

ГОДИТИСЯ (1), **ГОДИТИСИ** (1). Торгуватися, погоджуватися на що-н. (1). – *Збереться бувало рада і ухвалить: «Так і так, це професор нелюдений, він дітий нам не вчєє добре», зберуться до старости, вернуть з папером, но і дадуть пару волів, заладують тебе з родиною і їдь в инше село **годитися**: кілька корців збіжа дістанеш, кілька дров, чи маєш псалтир читати в церкві, чи цілу Службу співати 258–259.*

2. У безособ. знач. – **треба, слід, варто** (1). – *Танаску, мой, а скинь капелюх, таж ти перший раз вішов цеї весни у поле – так **годитси**... 148.*

ГОДОВАНИЙ (3). 1. Дієприкм. у знач. прикм. **ситий, гладкий** (2). *Але **годований**, як пацюк [панок], всі богачі повтікают в хащу, аби не йти на форшпан 208. / У порівн. А то в мене ниви, як вівці добре **годовані**, чорні та кучереві 190.*

2. Дієприкм. **до годувати** (1). – *Старий пес [про старого Максима], все лютий, але молоді коні ще міцно*

тримає; *богатир, із-замолоду добре **годований**, та втратив обох синів і від тогди все кричить і на поли, і в селі* 203.

ГОДУВАТИ (13). 1. Давати кому-н. їжу (7). Він [Шкільник] збирає малі хлопці по лугах та **годує** їх мухами та черваками. Писки їм напухають, спати через ті плачі не можна. Діти єму виносять що де в хаті подиблють. Він їст із циганами здохле мнєсо. Такого ще світ не видів. Відколи його мама вмерла, то він здичів, ніхто його **не годує**, ніхто не обначовує, ніхто не обпирає... 246; а). Давати корм тваринам (2). – *А ти чий, шибенику, що пси по дорогах **годуєш**, а в поле що понесеш?* 142. / Образн. (1). *Мої думки снувалися довгими скибами плодючої ріплі. Ссали землю і **годували** мене самотою* 174.

2. Утримувати кого-н. (5). [Касіяниха]: – *Ні, я не хочу, щоби ти мої діти **годував**, я собі сама погодую* 234.

◇ У спол. **хоть медом годуй** (1) – про створення кому-н. сприятливих умов. – *Не кожда натура однака, бабо, є така, що хоть ти її медом **годууй**, хоть ти її у найкращу весну пусти на зелене поле, а вона плаче* 152.

+ **годувати** 2 – 246; **годуую** 2 – 134; **годуєш** 1 – 47; **годуємо** 2 – 21; **годуєте** 2 – 168; **годував** 1а) – 112; **годувала** 1 – 250.

ГОЇТИ (1). Лікувати. Образн. *Десь там на горах сидить орел, пісня розвіває його крила і подув сих крил **гоїть** її серце, стирає чорну кров з нього* 197.

ГОЇТИСЯ (1). Заживати (про пошкодження на тілі). Образн. *А крила **гояться**, і я знов лечу до сонця, до щастя* 176.

ГОЙДАТИСИ *див. ГОЙДАТИСЯ.*

ГОЙДАТИСЯ (1), **ГОЙДАТИСИ** (1). Рухатися зі сторони в сторону; коливатися (2). *Придорожнє зілля і бадилля **гойдалося**, вихолітувалося на всі боки за возом і скидало росу на ті сліди* 61; – *Ми ваші люде, – казав [козак]. – А тому, що ви наші, то рвете тіло нагайками, а другі забирають та вішають людей; мерці **гойдаютьси** лісами, аж дика звірь утікає...* 195.

ГОЛАК (1). Голяк; зображення голого тіла. *Глянула на образи. Там був голий ангел.. – Ой, ти, **голаку**, все ще смієшси з старої баби* 43.

ГОЛЕНИЙ (1). *Дієприкм. до голити. [Дід]: – А то Господь, що над нами, видить, що я лиш ногами перебираю. А руки, аді, як згрєбло, а вже-м місіць **не голений**, а до церькови вже-м дорогу забув. У чім піду, коли все з плечий забрали?* 89.

ГОЛИЙ (13). 1. Який не має на собі одягу, роздягнутий (9). *Він [Федір] **голий** перевернувся на землю* 135. / *Перен. Який не має засобів для існування; бідний* (3). *Колопеньок не посієш, бо треба їсти, полотенца не купиш, бо грейцрє нема – прийде до такого, що мемо **голі** ходити* 46. / У знач. імен., у порівн. (1). *Я з Богом за барки не ловюси, але нашо він тото пускає на світ, як **голе** в терня?!* 139.

2. Нічим не прикритий (про стіни, долівку) (2). *Мама: Іване, йдеш на піч? На **голі** землі чипітимеш?* Д 382.

3. Обдертий, облуплений, без чогось (2). *А Міхайло Каленика як уфатив за шкіру на потилиці та й вірвав у пушках, лиш лишилося **голе** мнєсо* 183; *Та й дав їм кусень*

хліба, а вони, як щенята коло **голої** кістки, коло того хліба заходилися 51.

+ Одр. Н. **голий** 1 – 42; Р. (до) **голою** 1 – 243; Н. **гола** 2 – 192; Р. **голої перен.** 132; Ор. **голою перен.** 2 – 231; мн. Н. **голі** 1 – Д 383; М. (по) **голих** 1 – 148.

ГОЛИТИСИ див. **ГОЛИТИСЯ.**

ГОЛИТИСЯ (1), **ГОЛИТИСИ** (1). Зрізувати волосся бритвою (2). *Ще до сходу сонця сходилися вони до голяра Тимка щонеділі і свята, аби **голитися** і підстригати чупер 212; – Розробляйте мило, котрі **голитеси**, а котрі стрижетеси, то сідайте, бо сонце сходить 213.*

ГОЛОВА (171). 1. Частина тіла людини, у якій міститься мозок (82). *Обома руками взяв він [Максим] свою сиву **голову** та й схилився до землі 206. / Образн. (16). А в **голові** як коли би цигани клеветцями гатили 31. / У порівн., образн. (1). Страшними лицями обернені до неба, як морем **голов** проти моря зізд 105. / Образн., жарт. (1). Я став головою філії "Сільського господаря", головою філії "Просвіти".. і ще більше **голов** було в мене на шиї Д 328.*

2. *Перен., на позначення особи, людини, переважно з присв. займ. (15). І він [Максим] кинув грудкою землі в жайворонка, та жайворонок ще краще почав співати над його **головою** і не хотів летіти до Бога 205. Образн. (3). Твоя **голова** їх [синів] вівчила, нехай же тепер і сивіє 193.*

3. Частина тіла як орган мислення; мозок (14). *Катерино, що ти собі, небого, у свої **голові** думаєш? 67. / Образн. (3). Гриць скреготав зубами, аж гомін лугом розходився, і чув на грудях довгий огневий пас, що його пік у серце і в **голову** 54.*

4. *Перен. Розум, думки, свідомість (9). Віду в неділю з церкви, йду додому тай нютую собі в **голові**, шо най лиш пожую з десять років, та й село гет перебудую..* 30.

5. Керівник установи, товариства, організації (3). *Я став **головою** філії «Сільського господаря», **головою** філії «Просвіти», **головою** повітової управи радикальної партії* Д 328.

◇ У спол. (48): а) **бити головою (головов)** у щось – бути у відчаї, тяжко страждати, переживати (11). *Тато припав на коліна у ногах Николая та молився. Цілував ноги сина, **бие головою у плиту*** 19; – *Ой, стара, тото-м діждалиси на сивий волос вінка! Тото, небого, дес **б'єш головов у стіни**, тото до Бога ридаш!* 17; б) **у (в) головах** – коло голови або коло того місця, куди кладуть голову (5). – *А вишня в моїх **головах** возьме всі мої болі на свій цвіт* 174; в) **голова розскакується (пукає)** – про відчуття сильного головного болю (4). [–] *Вони [гадки] мене так зв'яжуть, що на світі таких ланців нема, аби так глибоко заходили всередину. Та й чую як дзоркотять коло мене... Дзорк, дзорк, дзінь, дзінь... Як зачнуть дзінькати, то **голова пукає** на четверо* 154; г) **під голови (головами)** – під головою або на тому місці, куди кладуть голову (4). *Писану тайстру поклав **під голови**, в **головах** поклав свічку, аби горіла за страчену душу* 19; г) **вчена (мудра, розумна) голова** – мудра, досвідчена людина (3). [–] *Мой, жиде, ти **вчена голова**, та тому з нас шкіру купиш* 21; д) **на чию-н. голову** – кому-н. на клопіт (3) – *Начинила вас [дітей] та й лишила **на мою голову**, бодай ї земля вікінула!* 51; е) **з голови (комусь) не вілазит (не віходить)** – з гадки не сходить, не забувається (2). – *Аді, стою перед вами і говорю з вами, а тот горб **не віходить***

ми з голови 69; є) **бодай голову(-и) зломила (поломили)** – ужив. як лайка, прокляття (2). [–] *А чума дес ходит, бодай голову зломила, а до вас не поверне* 51; ж) **на зломану голову** – піти геть, не відомо, куди (2). *Іди на зломану голову, гадає, що я гроші кую або краду!* 125; з) **хлопська голова** – проста людина (1) – **Хлопська голова не до письма, а зад не до крісла** 135; и) **відки голова** – звідки можливо; за всяку ціну (1). *Траба брати гроший відки голова та посвятити хату, бо тут нечисте злізлоси* 131; і) **голова (чиясь) напереді** – у знач. бути авторитетом, мати більшу вагу (1). – *То, стара, так є, що моя голова напереді, а твоя зараз за моєв.. Лиш аби-с мене одного дня поховала, а другого ти вже не газдиня* 41; ї) **загріти голову** див. **загріти** (1); й) **набрати повну голову** – сп'яніти (1) – *Хто би вас вігонив, от льигайте та спіт, як сте набрали повну голову* 133; к) **мньигкий на голову** – про слабку, невитривалу людину (1) – *Павло мньигкий на голову, та ми лиш пчихаємо [від шпитального сопуху], а він таки спит* 73; л) **коміть головою** – шкереберть (1) – *Але потім, братя, пішло все коміть головою. Якби взяв на долоню пір'є та й подув, то так пішло все* 31; м) **в голові рівно хиба** – помутніння думок, розуму (1). [–] *Та ніби він тепер має добрий розум? Та же розумний не бив би вікна у свої хаті... То лиш так здаєси, що він добре говорить, але єму в голові рівно хиба...* 32; н) **не мати гаразду в голові** (1) – див. **мати**; о) **утворилоси в голові** – прояснилося, стало зрозумілим (1). [–] *Як напивси горівки та й мені отак утворилоси в голові, що я маю згинуту і цього газду в руку поцулувати* 163; п) **аби голова застигла** – щоб людина померла (1). – *Старий птах най гнізда старого не покидає, бо нове збудувати вже не годен. Бо ліпше, аби єго голова у старім гнізді застиг-*

ла, як у яру при чужі дорозі 188; р) бігти на-голову – дуже квапитися, спішити (1). – Ой, діти, діти, тóто-м си вас набавила та напістувала! Бувало біжу з міста на-голову, а все міні на гадці, шо вони там діють самі у хаті?

+ Одн., Н. **голова** 1 – 15, 56, 180, 233, *образн.* 206, 253; 2 – 194; 3 – 115; у *спол.* **ґ**) – 133 (2 р.), **в**) – 110, 115 155; Р. **голови** 1 – 19, 142, 253; 2 – 34, 66; **до голови** 4 – 66, 97; **з голови** 1 – 121, 148, 206, 2 – 138, 3 – 154; у *спол.* **е**) – 93; **із-за голови** 1 *образн.* 15, 2 – 41; **коло голови** 2 – 153; Д. **голові** 2 – 49; Зн. **голову** 1 – 17, 20, 27, 28, 45, 54, 71, 83, 88, 98, 108, 192, *образн.* 109, 118, 162, *образн.* 197, 252, 253, Д 383; **на голову** 1 – *образн.* 15, 45, *образн.* 110, 123 (2 р.), 180, *образн.* 197, *образн.* 217; 2 – *образн.* 193, 216; у *спол.* **д**) – 48, 132, **ж**) – 158; **у (в) голову** 1 – 31; 3 – 36, 111, 154 (2 р.); Ор. **головою** 1 – 16, 17, 20, 45, 64 (2 р.), 65, *образн.* 90, 115, 132 (2 р.), 147, 203, 230, у *спол.* **а**) – 15, 85, 86 (2 р.), 88; **головов** 1 – 34, у *спол.* **а**) – 80, 85 (2 р.), 144; **з головою** 1 – 15; **із головою** 1 – 179, **над головою** 2 – 56; **над головов** 2 – 205; М. **на голові** 1 – 151, 192, 203; **по голові** 1 – 24, 57, 160, 162, 183; **у(в) голові** 4 – 37, 96, 134, 149, 153, 155, 3 – 99, *образн.* 99, 115, 118, 154, *образн.* 195, у *спол.* **н**) – 149; мн. Н. **голови** 1 – 92, *образн.* 121, 2 – *образн.* 206; Р. **голов** 1 – 152; **з голов** 1 – 193, **коло голов** 1 – 195; Зн. **голови** 1 – 150, 168, *образн.* 67; у *спол.* **є**) – 23, у *спол.* **ї**) – 214; **в го́лови** 1 – *образн.* 106; **під голови** – у *спол.* **г**) – 37, 148, Ор. **головами** 1 – 135, *образн.* 160; **над головами** 2 – 140, *успол.* **г**) **під головами** 44; М. **по головах** 1 – 144; у *спол.* **б**) **у (в) головах** 19, 112, 145, 193.

ГОЛОВКА (4). 1. Суцвіття рослини на кінці стебла (2). [Старий Максим]: – Як умру, то *най на моїм поли чічки ростут та най своїми маленькими **головками** кажут Отченаш за діда 205.* / У порівн. (1). *..підіпре голову [Оксана] таким дуже маленьким кулачком, як **головка** бодяка, що буде над нею шуміти..* 118.

2. Зменш-пестл. до **голова** як частини тіла птаха (1). **Головки** [голубів] *позолотю, крилца посріблю, та як приберу его у ті голубчики, то він як коли би з ними гравси 43.*

◇ У спол. **бідна головко** – ужив. як ірон. вигук-звертання (1). –*Ото, **бідна головко**, та й втратю Царство небесне!* 33.

ГОЛОД (1). Тривале недоїдання через відсутність їжі. [–] *Най гроші йдут, най худоба з **голоду** гине!* 17.

ГОЛОДЕН див. **ГОЛОДНИЙ**

ГОЛОДНИЙ (6), **ГОЛОДЕН** (6). 1. Який відчуває голод (10). [–] *Він дес такий **голодний**, що му си очи за тобов продивили 141.* / У порівн. (2). *Образи на стінах почорніли, а світі дивлютси на пусту хату, як **голодні** пси 203.* / Знесилений (1). [–] *Ци я маю лишити жнива та й обходити жінку і варити дітем їсти, ци я маю лишити їх тут на ласку Божу та й тьигнути **голоден** косов?* 137.

2. Викликаний голодом; який настав від голоду. Образн. (1). [–] *Тато що по панчині не пропили, то **голодних** років попродали та й приймили зятя до сестри та й умерли..* 128.

3. Бідний, злиденний. *Ірон.* (1). *Ви голодники голодні, та я дужий, та я шодня мнесо їм, а ви бевку незабілену* 190.

+ Одн. Н. **голоден**. 1 – 31, 137, 211, 243, 246; мн. Н. **голодні** 1 – 196, у порівн. 165.

ГОЛОДНИК (4). Бідняк, незаможник. – *Ото нам пани вішукали право, аби голодники розбоєм ішли на село!* 135. / *У зверт., ірон.* (1). – *Ви, голодники голодні, та я дужий, та я шодня мнесо їм, а ви бевку незабілену* 180.

+ Мн. Н. **голодники** 128; Р. **голодників** 128.

ГОЛОС (37). 1. Сукупність звуків, які видає людина (22). *У слабім уриванім голосі виливалася єї дума і поти-хоньки спадала між діти і цюлювала їх по головах* 144. / *Образн.* (5). **Голос** его йшов з вітром до ліса і бився довго від одного дерева до другого 147.

2. Внутрішній поклик (6). *Третій голос: «Всі зорі з неба стягну до тебе..»* II 43.

3. *Перен.* Звуки, які утворюються музичними інструментами або іншими предметами (3). *Там захований голос сопівки мої, що як вона грала, то луг до сходу хилився* II 41. / *Образн.* (1). *Звізди падали на землю, ліс скаменів, а десь з-під землі добувалися стеклі голоси і зараз пропадали* 136.

4. *Перен.* Тужлива пісня (1). *По селі сотається, пливе тоненькими струями, розпадається на мацінькі крапельки один голос, осінній сільський звук* 157.

◇ *У спол.* (5): а) **в один голос** – одночасно, разом (2). – *А у вечір лиш си укажеш до хати такий, як віхоть, як мийка усотаний, а вони тобі в один голос, і жінка і ді-*

ти: нема хліба! Та й ти не йдеш, бідний чоловіче, спати, але ти тьигнеш цій та й молотиш на потемки, аби завтра мали з чим їти в жорна 138; б) **повісти голосом** – див. **повісти** (1); в) **не своїми голосами** – сильно кричати (1). [Василько]: [–] *Але чикай, я буду йти попри потік з тобов та обмию тебе в такі студені воді, то меш ревіти не своїми голосами, а я ще й наб'ю* 201; г) **голос з горла вивести** – див. **вивести** (1).

+ Одн. Н. **голос** 1 – 18, 90, 126, образн. 89, 99 (2 р.), 110; 2 – 169, II 43 (3 р.); Р. **голосу** 1 – 118, 2 – II 43; Зн. **голос** 1 – 16, у спол. г) 110; О. **голосом** 1 – 16, 26, 71, 87, 217, II 43 (3 р.), у спол. а) 79, б) 97; М. **по голосі** 1 – 247; мн. Н. **голоси** 3 – 216; О. **голосами** 1 – 114 (2 р.).

ГОЛОСИТИ (23). 1 Голосно заводити, плакати, примовляючи, над померлим (12). [–] *А як я вмру, то маєте всі штири надо мнов **голосити** чудними голосами, красними словами! Та й дід як умре, то й ему маєте **голосити** ще краснішими голосами, ще чуднішими словами. Він вам лишит гроший, шо мете гратиси в них...* 114.

2. Голосно плакати, ридати (9). *Всі бігли за ними довгими, рівними рядами синів, падали на коліна й **голосили*** 194; а) Тужити (2). *На переді її [Марії] сини, і вона з ними йде на тую Україну, бо вона, тая Україна, плаче й **голосить** за своїми дітьми; хоче, щоби були всі вкупі* 198. / Перен., образн. (1). *Десь то і не ніч, але чорна жура, що **голосила** по вуглах хати і дивилася на него сивавим, немилосерним оком* 125.

3. Перен. Сповідати, бити на сполох (2). *Дзвін на селі почав **голосити** тревогу* 179.

+ **голосити** 1 – 200, 202 (5 р.); 2 – 230; **голосите** 1 – 202; **голосять** 1 – 202, 2 – 202; **голосив** 3 – 181; **голосила** 2 – 50 (2 р.); **голосили.** 1 – 200, 253, 2а) – 116; **голосім** 1 – 202.

ГОЛОСІНЄ *див.* **ГОЛОСІННЯ.**

ГОЛОСІННЯ (1), **ГОЛОСІНЄ** (1). Голосний плач за померлим, причитання (1). – *Що ви? подуріли дівки з своїм **голосінєм**? гріх голосити, як нема померлого* 202.

2. Туга, страждання (1). *..тая Україна плаче й голосить за своїми дітьми.. Те **голосіння** вплакується в небо; його покров морщиться і роздирається..* 198.

ГОЛОСНИЙ (1). Який сильно звучить, добре чутний. *Часом на долішні ниви спадав із горба його **голосний** крик* 62.

ГОЛОСНІЙШЕ *див.* **ГОЛОСНІШЕ.**

ГОЛОСНІШЕ (1), **ГОЛОСНІЙШЕ** (1). Вищий ступінь до **голосно**. *То знов клячить він [Федір] у церкві, у тім куті, де жебраки чолами у підлогу гримають. Він гримає ще **голоснійше**..* 126; *Дисципліна була коло стола велика, найдужчий мав власть і карав, хто лиш **голосніше** крикнув* 258.

ГОЛОСНО (8). *Присл. до **голосний**. **Голосно** заривав [старий Максим], приляг до землі і нею, як хустиною, обтирає сльози і почорнів* 206.

+ **голосно** – 50, 101, 131, 169, 188, 195, 254.

ГОЛОСУВАННЯ (1). Вибори до парламенту. *Загальне **голосування**. Стаю кандидатом від радикальної партії..* Д 328.

ГОЛОСУВАТИ (1). Обирати урядову особу. *З однієї і другої купи хтось викликуваний заходив до канцелярії і голосував* 135.

ГОЛУБ (4). 1. Паперова фігурка птиці, що служить прикрасою (2). – *Бувало зимовими вечорами то понароблью з паперю голубів* 43; *Образи на стінах почорніли, а світі дивлютси на пусту хату, як голодні пси. Стара ціле життє обтикала їх бервінком та васильком та голуби перед ними золотила, аби ласкаві були, аби хата ясна була* 203.

2. Птах із різнобарвним пір'ям (2). *..як до хати не входить тато, то вони [діти] знов злізали з печі, аби гирцювати по землі. Так голуби спускаються цілим стадом на тік. А як мужик рипне хатніми дверми, то вони покидають зерно і перепуджені злітають під небо* 48. / *У порівн. (1). Як коли би голуб над єго [старого пана] головою білі крила розхилив, як коли би з-поза білих крил синє небо прозирало...* 56.

ГОЛУБИЙ (2). Такий, що має забарвлення кольору середнього між зеленим і синім (1). *Лиш голубе небо морщиться, як голубе море* 99.

ГОЛУБИТИ (1). Пестити. *Любувала [Марія] й голубила їх [дітей]* 193.

ГОЛУБКА (1). Самка голуба. *У порівн. Лишень моя мила, Як голубка сиза, Вона спати не лягає* (з пісні) 190.

ГОЛУБЧИК (1). Здрібн. до голуб. – *Бувало зимовими вечорами то понароблью з паперю голубів. Головки позолотю, крилца посріблю, та як приберу єго у ті голубчики, то він [ангелик] як коли би з ними гравси* 43.

ГОЛЮКАТИ (1). Кричати, тюкати, насміхаючись, зневажаючи. – *Люди добрі, я цьому не вітримаю, стара від хати відгонит, а діти голюкают, як на пса* 209.

ГОЛЯР (1). Перукар. *Ще до сходу сонця сходилися вони до голяра Тимка щонеділі і свята, аби голитися і підстригати чупер* 212.

ГОМІН (2). У знач. **луна, відгомін**. У спол. **аж гомін іде (розходиться)** – про дію, що досягла найвищого ступеня розвитку. *Гриць скреготав зубами, аж гомін лугом розходився* 54; *Антін б'єся обидвома кулаками в груди, аж гомін селом іде* 13.

ГОМОНІТИ (1). Розмовляти тихо, спокійно. [–] *А гет потім, як діти в школах попідростали, то ми, самі дужі господарі, гомоніли коло них як бджоли коло цвіту* 216.

ГОНИ, мн. (4). Смуга поля, що обробляється (1). *А далі говорив на четверо гонів заголосно* 89.

◇ У спол. **гони чий-н. короткі, не далекі, не довгі** – про близьку смерть (2). *Пиймо, брьи, бо гони наші короткі! що будемо собі жалувати?* 214; – *Але з-під церкви красти? Таже ваші гони, жінко, вже не довгі та пам'ятайте і на тот бік, аби-сте шо принесли* 78.

+ Н. **гони** у спол. 86.

ГОНИТИ (10). 1. Примушувати когось іти геть або кудись; проганяти (4). *То вповідали люде, що він гонив людей на панщину і тим канчуком м'ясо рвав на людях* 150.

2. *Перен.* Примушувати людину безцільно рухатися (про внутрішні імпульси, почуття) (3). *То гонить воно чоловіка у тисячу боків нараз, а не знати, куди йти* 156.

3. Примушувати йти, бігти (про худобу) (2). *В таку пору дівчата не хочуть **гонити** товару додому.. 99. / Примушувати що-н. рухатися (1). *Ідуть слова тих співа-нок, як жовте осіннє листє, що ним вітер **гонить** по за-мерлій землі.. 70.**

◇ У спол. **гонити боками** – глибоко, тяжко дихати (1). *Вона [корова] розтягла ноги на цілу стаєнку і **гонила боками**, аж рикала 50.*

+ **гонить** 2 – 155; **гонит** 1 – 218; **гонили** 2 – 101; **го-ні** 1 – 31; **гоніть** 1 – 210.

ГОНОР (1). У знач. **честь, гідність**. *Як твоє чоло розсиплеться, то нема утрати, а як богачеве впаде під твої ноги, то з **гонором** підеш покутувати 231.*

ГОПА (1). Виг. Вигук, яким супроводжується приту-пування в танці. ***Гопа** дзись! Єще раз! 127.*

ГОРА (25). 1. Значне підвищення над навколиш-ньою місцевістю (12), *Дівчата злізли з печі, Гриць натяг-нув на них драночки, взяв меншу, Доцьку, на руки, а Ган-дзуню за руку та й вийшов з ними. Йшов довго лугами та став на **горі** 54. У порівн. (2). На стіні відбивається її кру-гла груди, як **гора**, а губи байстрючка виглядають на стіні як пажерливий змії 233.*

2. У мн. Гориста місцевість, край (6). *Далеко під **гора-ми** ревіли гармати, палали села, а чорний дим розтягав-ся змієм по синьому небі... 192. / Образн. Сонце кинуло сніп червоних промінів **по горах**. Випило росу, сховало хо-лод II 89.*

3. Вершок, верхня частина будівлі (3). *Тот дзвінок, що на самі **горі** стоїт [на бані церкви], дес так дзвонит, але так жьилісливо, шо аж!* 31.

4. Підйом, дорога, що веде вгору (4). *То як тягнули снопи з поля, або гній у поле, однако і на кони, і на Івані жили виступали, однако їм обом **під гору** посторонки моцувалися, як струнви, і однако з **гори** волочилися по землі* 61.

+ Одн. Н. **гора** 1 – 31; Р. **гори** 4 – 61; з **гори** 1 – 101, 110; Зн. **на гору** 1 – 62, 69, 235; **у гору** 4 – 54; М. **на горі** 1 – 30, 62, 96, 3 – 31 (2 р.); мн. Р. **гір** 1 – 235; **із-за гір** 2 – 154; Зн. **в гори** 2 – 188; **за гори** 2 – 105; М. **на горах** 2 – 197.

ГОРБ (22). 1. Округле підвищення на площині (18). *Чим старівся, тим тяжче було йому, поломаному, сходити з **горба*** 64. / *Образн. (3). – Такий песій **горб**, що стрімголов у долину тручьє!* 64.

2. Ділянка, шматок власної землі (4). *А всего маєтку лишив йому тато букату **горба** щонайвищого і щонайгіршого над усе сільське поле* 62.

+ Одн. Н. **горб** 1 – 69, образн. 62, 68; Р. **горба** 2 – 69; з **горба** 61, 62, 126; **коло горба** 64; Д. **горбові** 64, Зн. **на горб** 2 – 69, **під горб** 1 – 44, 62; О. **за горбом** 1 – 68 (2 р.); **із горбом** 1 – 64, М. **на горбі** 1 – 62, 64, 72, 2 – 68.

ГОРБИК (1). *Зменш.-пестл. до **горб** у 1 знач. Дві вишні обсіпані снігом. **Горбик*** Д 383.

ГОРБИТИСИ (1). *Перен. Тяжко працювати. ..вона [земля] всю силу з тебе вігортає, вічерпує долонями*

твою душу, ти припадаєш до неї, горбишся, вона з тебе жила вісотує.. 190.

ГОРДИЙ (3). 1. У знач. **зверхній, пихатий** (2). *І ходив я по тім світі, і гнувся, як лоза, для кавалка хліба, і чув на собі сотки гордих очий 101.*

2. Сповнений особистої гідності, самоповаги (1). *І став сильний і гордий. Вітер нагнув д'нему всі квіти 106.*

+ Мн. Зн. **горді** 1 – 102.

ГОРДІСТЬ (1). Почуття особистої гідності, самоповаги. *Образн. Сила його і гордість впала на тверду дорогу 106.*

ГОРЕ (1). Душевні переживання, печаль, смуток. *Образн., у порівн. Як би хмара плачу, що нависла над селом, прірвалася, як би горе людське дунайську загату розірвало – такий був плач 71.*

ГОРЕЧИЙ див. **ГОРЯЧИЙ**.

ГОРІВКА див. **ГОРІЛКА**.

ГОРІВОЧКА (1). *Зменш. до горівка. – Я буду горівочку попивати, а ти мені файну кольдочку колідуй.. 87*

ГОРІВЧИНИЙ (2). Підпилий, напідпитку. *А дес по опівночі вертавси додому вже добре горівчиний 81.*

+ Одн. Н. **горівчиний** 182.

ГОРІЛКА (11), **ГОРІВКА** (61). Міцний алкогольний, напій. – *Процю, брате, – видиш, п'ємо горівку, ти мене чьистуєш, але п'ємо свою працу, свою кєрвавицу. Кров свою п'ємо, жидам бєнькарти годуємо 21; – То-с, певне, пияк [до Данила]? – Я з горівков собі не заходжу, бо нема*

вітки. – Гавкаєш як пес, та ти би вмер без горівки! – Без горівки не вмер би, а без хліба та й можна! 122.

+ Одн. Н. **горілка** 257; **горівка** 116, 128, 137, 161, II 46, II 47; Р. **горілки** 249, 257, 258 (2 р.); **горівки** 20, 21, 32, 64, 65, 69, 80, 85, 115, 137, 156, 161, 162, 164 (3 р.), 182, 205 (2 р.), 209, 213, II 47; **від горівки** 127; **з горівки** 128; Зн. **горілку** 257, 258; **горівку** 20, 21, 82, 127 (2 р.), 135 (3 р.), 161, 162, 163, 164 (2 р.), 188, 214, 215; **за горівку** 24; **на горілку** 213, 250; **на горівку** 92, 115, 116; Ор. **горілкою** 258; **горівкою** 115, 127, 204; **горівков** 201; **з горілкою** 257; **з горівкою** 87, 151; **з горівков** 182.

ГОРІТИ (15). 1. Піддаватися дії вогню, знищуватися у вогні (6). *Писану тайстру поклав під голови, в головах поклав свічку, аби **горіла** за страчену душу 19. / Образн. у порівн. (2). ..сіла на колію [Марія], а та колія так бігла й летіла до синів, мов би там у машині, напереді **горіло** її серце 193.*

2. Давати або випромінювати світло, світитися (4). *Повт. (2). [-] А диви, як за Ністром жовніри кулями такими вогневими підкидають, шпурьють, але високо, високо, а куля **горит**, **горит**, а потім гасне 200. / Світитися, блищати (1). *Очі єго **горіли** як грань від червоних язичків, що тисячами огників розбігалися по тілі і смажили єго на вуголь 136. / Образн. (1). [-] ..який козак наш Тома, у сивій кучмі, у синих гачах, а люди плещуть йому в долоні, а він так говорить, як у книжці, а сорочка **горить** на нім 239.**

3. Бути в жару, відчувати жар (2). *Ти так страшно **гориш** та так кашляєш, що най Бог сохранив! 36.*

4. *Перен. Пекти, палити (про тіло) (1). Хребет тріскає, руки **горять** від будяків 229.*

◇ У спол. (2): а) **горить у руках** (робота) – швидко й успішно робиться що-небудь (1). [–] *Бувало, що озме у руки, та й горит му у тих руках* 18; б) **земля горит** (під ким-н.) – див. **земля** (1).

+ **горить** 1 – 236; **горит** 1 – 79, у спол. 34; 3 – 40; **горів** образн. 194; **горіли** 1 – 146.

ГОРІХ (1). Плодове дерево. *Образн. Він говорить, а горіх раз-по-раз кидає на небо широке своє листя* 157.

ГОРІШОК (2). *Зменш. до горіх. Скажи, скажи, горішку, що ти шепчеш?* II 44.

+ Одн. Кл. **горішку** II 44.

ГОРЛАНИТИ (2). Голосно співати, кричати, галасувати. *Ідучи додому [Проць] горланив на ціле село* 22; *Мой, ти, Курочко, то ти також за людьми? Та же ти гірше жиди! Чого горланиш?! Не біси, твоє богаство піде марне* 135.

ГОРЛАТИЙ (1). Такий, що має широкий отвір, горло. *Горлаті дзвони над ним дзвонять, крисами голови доторкають* 110.

ГОРЛО (13). 1. Хрящовий канал, який є початком стравоходу і дихальних шляхів (11). *Та мені кров йшла з очий, з вух, з горла, нім я навчився розуму, та нім ноги дужі стали* 247. / *Образн. (1). Ти, Доцько, діда навчи підписати намено, най дід панам горло не напихає, бо воно напхане* 93.

2. Передня частина шиї (2). *І гладила корову по чолі і попід горло і голосила над нею* 50.

+ Одр. Р. **до горла** 1 – 154; **з горла** 1 – 110, 154; Зн. **горло** 2 – 111; **в горло** 1 – 234; **крізь горло** 1 – 110; **у горло** 1 – 110; **через горло** 1 – 70; М. **у(в) горлі** 1 – 70, 109.

ГОРН (3). Надбудова над горнилом печі, в якій випікають хліб, часто оздоблена кахлями; комин. *На печі з-за горну видно малу ніжку.* Д 381; *На горні блимає каганчик* 233.

+ Одр. М. **на горні** 225.

ГОРНЬИТКО (1). Зменш.-пестл, до горня. *Дес дитина зане може, дес жінка у злогах, а я йду з горньитком та й несучу молочка* 50.

ГОРОБЕЦЬ (2). Маленький сірий птах. *Осінь багата, горобці ледво літають, такі повні, а навіть бідні діти потовстіли* Д 339; *У пор. – Максиме, ви мені з хати шуруйте, аби я вас тут не видів, бо вб'ю як горобця; гай, забирайтеси* 165.

ГОРОД (16). 1. Присадибна ділянка землі, призначена, для вирощування овочів (9). *О, він іде городом Курочки, не йде, а скрадається під стодолу* 126.

2. У знач. **земельний наділ**, власна земля (7). *Оце моя хата, і моє поле, і мої городи* 14; *Добре, що ви свої діти порозкладали по городах, мої всі на купі* 115.

+ Одр. Р. **города** 2 – 121, 129, 250; Зн. **город** 1 – 13, 2 – 13; **за город** 2 – 250; **у(в) город** 1 – 120, 122; **через город** 1 – 115; М. **в городі** 1 – 25; **на городі** 1 – 121, 157; **по городі** 1 – 120.

ГОРОДИТИ (1). *Перен.* Говорити дурниці, нісенітниці, теревені правити. – *Та я вам, мой-ня, не буду ні цеї, ні тої городити* 30.

ГОРОДЧИК (2). Зменш.-пестл. до **город.** Образн. *Городчик до Бога ридав: сонечка, ой сонечка!* II 42.

+ Одн. Н. **городчик** II 42.

ГОРТАНКА (1). Горлянка. *..взяв квартиру з водою і пив так лакомо, що чути було булькотання води в **гортанці*** 159.

ГОРШЕЧОК (1). Зменш.-пестл. до **горщок.** *Та же я не можу **горшечка** у хаті затримати, бо все вібиваєш* 24.

ГОРЩОК (3). Глиняний посуд. – *Семенку, піди та нарви огирків у решето, аби мама в **горшку** накувасила..* 141.

+ Мн. Зн. **горшки** 48, **на горшки** 45.

ГОРЮЧИЙ (1). Здатний горіти. У порівн. *Хати підлітали вгору, як **горючі** пивки, люди закопані в землю скам'яніли й не могли підвести руки..* 195.

ГОРЄЧИЙ див. **ГОРЯЧИЙ**

ГОРЯЧИЙ (4), **ГОРЄЧИЙ** (2). Який має високу температуру; сильно нагрітий (3). *Катерина зварит кулешу, діти повстають, та й вже є для них **горєча** лижка борщу та й тепла піч..* 118. / Образн. (1). *Хотів крикнути на діти, але крик крізь горло не міг продертися, лиш **горячою** смолою по тілі розходився* 110. / Теплий, який зігріває (1). *..я ховавси в ясла перед худобу, а худоба має **горєчий** дух, та й дихала на мене* 247.

2. *Перен.* (2). Викликаний сильними почуттями, який виражає біль, тугу (1). ***Горячі** сльози впали на стіл* 102. / Щирий, дружній (1). *Дайте **горячі** руки!* II 39.

3. Важкий, скрутний, надзвичайно напружений (1). *А сидіти коло слабої у **горячий** час, то, Бог видів, не було як 44.*

ГОРЯЧКА (4). Підвищена температура тіла; жар. *Ніздря дрожали, шкіра морщилася – дрожала ціла у **горячці** 49.*

+ Одн. Зн. **у(в) горячку** 116, 169, Мн. О. **горячками** II 39.

ГОРЯЧО (1). *Присл. до **горячий**. Романісі зробилося **горячо**, жовто в очах, і закервавлена впала 50.*

ГОСПОДАР (5). 1. Заможний селянин, багач (3). [–] *А гет потім, як діти в школах попідростали, то ми, самі дужі **господарі** гомоніли коло них як бджоли коло цвіту 216.*

2. Голова родини, господарства (2). *Коло стола схилений стояв Іван, **господар** хати і тато маленької дитини 137.*

+ Одн. Н. **господар** 2 – 258; Р. **господаря** 1 – 249; мн. Р. **господарів** 1 – 216.

ГОСПОДАРСТВО (1). Сукупність речей (будівлі, реманент тощо), належних кому-н.; добробут. *Я пішов до них [до дітей] у **гості** та й кров моя застигла на їх **господарстві** 140.*

ГОСПОДИНЯ (3). 1. Жін. до **господар** у 1 знач. (2). ***Господиня** і сусідські дівки поралися та варили м'ясо.. 258.*

2. Жін. до **господар** у 2 знач. (1). *Зачав присватуватися до своєї **господині**, Парасочки, аби цим способом дібратися до вузлів з грішми* 249.

+ Одн. Н. **господиня** 1 – 151.

ГОСПОДЬ (20). 1. Назва християнського Бога (13). [-] ***Господи**, не карай ні тьжко бідну одоу* 50; *..**Господи**, ти звеселив світ свій цими звіздами, а нас, бідних мужиків, звеселив ти Франком. Будеш мати молитву мою за него щодня* 217.

2. У знач. *виг.* для вираження почуття захоплення, страху, подиву тощо (5). *Як я кілька день тому почув у собі нову силу, то, **Господи**, відай, все сонце, яке я двигав на собі три покоління, воскресло в міні* 217.

◇ У спол. (2): а) **прости Господи** *див. простити*; б) **Господи помилуй** *див. помилувати*.

+ Одн. Н. **Господь** 1 – 65, 69, 89; Р. **Господа** 1 – 188, Д 110; Д. **Господови** 1 – 134; Кл. **Господи** 1 – 68 (2 р.), 110, 206, 229, 2 – 17, 121, 149, 183, у спол. а) 75, б) 56.

ГОСТИТИ (1). Бути гостем у кого-н. *Образн. А борони притихали, земля подавалася, розсипувалася, Максимові ноги чули під собою м'якість, ту м'якість, яка дуже рідко **гостить** у душі мужика..* 204.

ГОСТИТИСИ (1). Бути в гостях деякий час. [-] *..мій чоловік.. ходив селами та розшукував братних товаришів з тої війни, а потім тоті товариші приходили до нас та **гостилис*** 253.

ГОСТРИТИ (1). Робити гострим. *Образн. Слово своє буду **гострити** на кремені моєї душі і, намочене в трупі-зіллі, пускати буду наліво* Д 263.

ГОТИЦКИЙ (1). Стос. до готики; готичний. *Старий жебрак стоїть перед **готицкою** фасадом костела* II 48.

ГОТОВИЙ (3). 1. Доведений до готовності, виготовлений, завершений (1). *Злізає з печі [Іванко] з **готовими** санчатами* (у ремарці) Д 382.

2. Який перебуває в стані готовності, напруженості, здатний на що-н. (1). *Вони попускали рукави, як стадо, перепелиць, що спочивають, але все **готові** летіти* 137.

3. Перен. Мертвий, знищений (1). *Поході трохи по нім мінуту, дві та й **готовий**, ребра потерті на форт, бо то біленька кістка, як папір* 162.

ГОТОВИТИ (1). Варити, приготувляти їжу. – *Моя пані, лихо вже знов наднесло якогось урядника в село, припрячте в покою та **готовте** ліпший обід* 208.

ГРАБЛІ мн. (2). Сільськогосподарське знаряддя для згромадження сіна, соломи тощо. *Встав з межі, сховав люльку, взяв **граблі** та й пустився додому* 90.

+ Зн. **граблі** 89.

ГРАБОК (1). Листяне дерево. Зменш. до **граб**. У порівн. – *Мой, ти паршиюку, не телепайси над книжков, як шибеник **на грабку**, але давай, бры, горівки* 20.

ГРАД (2). Атмосферні опади у вигляді частинок льоду. [–] *Гадаю собі: ото зараз упалит **град**, бадю, бадю, піде хліб у нівець!* 82. / Образн. (1). [–] *Він [гріх] перейде на дитину, він зійде на худобу, він підпалить оборози, **градом** спаде на зелену ниву..* 151.

ГРАНИЦЯ (1). Лінія, яка відмежовує одну державу від іншої; кордон. – *Я вже був і злагодився йти за внуками, та поляки ймили на **границі**, та притащили додому 218.*

ГРАНЬ (4). Жар; розжарені вуглинки у вогні. У порівн. (3). *Очі єго горіли як **грань** від червоних язичків, що тисячами огників розбігалися по тілі і смажили єго на вуголь 136. / Образн. (1). Та пийте **грань**, пийте кров свою, злодуки! 135. / У порівн., повт. [–] Та як така хмара злопотить по небі, та й тогди приходиться сам час, аби тратитися, йдете коло води, а вона вас тягне, так цілює, як обіймає, як по чолі гладить, а чоло таке як **грань**, як **грань** 155.*

ГРАТИ (22). Виконувати що-н. на музичному інструменті (15). *Музики перестали **грати**, а Ковалюк стояв із орчиком і не знав, що з ним зробити 181.*

2. Брати участь у якій-н. грі (2). – *Пани мене ймили межі себе, я їм служив, я вас забув, я **грав** з ними в карти... 168.*

3. *Перен.* Переливатися різними кольорами (2). *Краски веселки **гнали** по зморщенім лиці [баби] 44.*

4. *Перен.* Бурлити, швидко текти (про воду) (2). [–] *дивлюси, а то з-під вугла вода просікаєси.. Е, та бо то з-під другого, з-під третього, ба й з-під усіх нори пустили.. Глипнув-єм на тік, а там такі нори **грають**, як на сіножь-итах 82.*

5. Забавлятися яким-н. предметом, вихвалитися ним (1). *То якіс такі люди, що револьверами **грають** до данцу, що в кожді кишені мають бомби.. 253.*

+ **грати** 1 – 56, 57 (2 р.), 182 (2 р.); 4 – 82; **граю** 1 – 31 (2 р); **грав** 1 – 70, 205, 2 – 167; **грала** 1 – II 41; **грати** 1 – 184, 258, 3 – 18; **грай** 1 – 71; **грайте** 1 – 179.

ГРАТИСИ *див.* **ГРАТИСЯ**.

ГРАТИСЯ (8), **ГРАТИСИ** (4). 1. Весело проводити час, забавлятися (6). – *Отсе така хвиля, коли малі діти вибігають з хати на толоку і граються дуже весело..* 99.

2. Грати, забавлятися з ким-н, чим-н. (4). *А по дорозі гралася ними [дітьми], як дівка биндами* 193. / *Образн.* (1). *Осінній вітер грався сивим волоссям дідовим* 89.

3. Те саме, що **грати** у 2 знач. (1). *Парася каже, що-би гратися в похорон і що-би голосити* 202.

4. Робити швидкі рухи, літати в різних напрямках (1). *Білі мотилі граються над ним, кортить їх сісти на біле дідове волосся* 157.

+ **гратися** 1 – Д 386; **граютси** 2 – 114, 200; **грався** 1 – 43, 145; **гратися** 1 – 114; **грайтеси** 1 – 118.

ГРЕБІНЬ (3). Предмет, що служить для розчісування волосся. *Помалійше, все помалійше водила гребенем по волоссю – та й перестала* II 44.

◇ У *спол.* **музика з беззубого гребеня** (1) – *див.* **музика**.

+ *Одн. Р.* з **гребеня** у *спол.* 212; *О.* з **гребенем** 215.

ГРЕДКА *див.* **ГРЯДКА**

ГРИВА (4). Довга шерсть на шиї коня. *Звіздочолий.. чорними очима за мнов водит; він мене жьилує; він свойов*

гривов *обтирає дідові сльози; а ти поганий, серця не маєш* 204. / У порівн. (1). *Потряс сивим волоссєм, як **гривою** кованою з ниток сталевих..* 65. / *Жарт.* (1). – *Та йдіт вже додому, та коли вас жінки зберут до церкви, і коли я вімету оте волоссе, кінцкі **гриви** з білих коней...* 214.

+ Мн. Зн. **попід гриви** 203.

ГРИЗТИ (7). 1. *Перен.* Бути у відчаї, переживати тяжку муку, тугу, горе (3). ***Гриз** кулаки [Федір], бив чолом до стіни, аби вогонь з очий випав, і падав на постіль* 136.

2. Міцно здавлювати зубами, роздрібнювати що-н. тверде (2). *Митро лупив барабулю, мачав у сіль і **гряз** хліб* 47. / У порівн. (1). *Ой, легко, як каміння **грязти**. Темний світ навперед мене...* 14.

3. *Перен.* Постійно прискіпуватися, докоряти, надокучати (1). *А як ні дотиснули, як-єм видів, що однако ні мут на старість **грязти**, та й ем продав все шо до крішки* 66.

◇ У спол. **землю грязти** (1) – померти, піти в могилу – *Меш тепер [до Михайла Печенюка] сиру **землю грязти*** 180.

+ **гряз** 1 – 21, 68.

ГРИЗТИСИ (1). Постійно лаятися, сваритися, розводити чвари. *Порозходили би си по роботі та й би не **грязлиси** накупі* 48.

ГРИМАТИ (4). У значенні стукати, бити (2). *В тонкі дошки її деревища груди землі дуже брутально **гримали*** 231.

◇ У спол. **чолом гримати** – бити поклони (2). ..То знов клячить він у церкві, у тім куті, де жебраки чолами об підлогу гримають 126.

+ **гримає** 166, у спол. 126.

ГРИМІТИ (7). Голосно звучати (ридати) (1). Я тогди так реву, так реву, так **грим'ю** Д 387. / У порівн. (6). Я щасливий заснув, з кулачка розгубив братні гроші, але гармати як грім **гримлять** до сьогодні за мною 226. / Образн. (1). Хоругви й прапори шелестіли над ними і **гримів** спів про Україну 194.

+ **гримить** у порівн. 229; **гримлять** у порівн. 225; **гриміли** у порівн. 225; **грими** у порівн. II 38.

ГРИМНУТИ (4). 1. Однокр. до **гримати** (3). Курочка **гримнув** Федора в лице, та так, що його обілляла кров і він упав 136.

2. Перен. Кидати спересердя додолю (1). – Е-ех, мой, як тобов грьину, та й по нитці розлетишси, який же-с тьижкий! Але відай ніколи не **гримнув**, бо шкодував міха і поволі його спускав з плечей на землю 62.

+ **гримнув** 1 – 125, 131.

ГРИЦИХА (2). Ім'я жінки за чоловіком. Відколи **Грициха** вмерла, то він [Гриць] бідував 51; У хаті було так ясно, що баба **Грициха** виділа кожний палець Іванків, де він до стіни притулювся 96.

ГРИЦЬ (15). Чоловіче ім'я. У селі сталася новина, що **Гриць** Летючий утопив у ріці свою дівчинку 51.

+ Одн. **Гриць** 51 (3 р.), 54 (6 р.), 55, 216, 219, Р. **Гриця** 216, Кл. **Грицю** 218.

ГРИЦЬКО (1). *Здрібн. до Гриць. Старого Грицька Запаренюка тягнуть жандарми під арешт...* Д 327.

ГРІБ (25). 1. Невеликий насип на землі. Могила (16). *Сидів між тими гробами і нагадалася мені мамина співа- нка* 102.

2. Яма; могила (2). *По битві копали гроби, витя- гали мерців з води* 195.

3. У знач. **труна**, у порівн. (1). *Бігме, така, як гріб з подертих міхів* 146.

У спол. (6): а) **у гріб загнати** – див. **загнати** (3); б) **перевернутися в гробі** – див. **перевернутися** (2); в) **під- вестися із гроба** – див. **підвестися** (1).

+ Одн. Н. **гріб** 1 – 102 (2 р.); Р. **із гроба у спол.** в) 13; **до гробу** 2 – 206; **коло гробу** 1 – 102; Зн. **на гріб** 1 – 102 (3 р.), 108; **у (в) гріб у спол.** а) 18, 32, 83; М. **у (в) гробі у спол.** б) – 14, 88; мн. Н. **гроби** 1 – 150; Р. **гробів** 1 – 108; **з гробів** 1 – 102; Зн. **гроби** 1 – 150, 181, 206; Ор. **над гро- бами** 1 – 112, 206.

ГРИМ (9), *цсл. ГРОМ* (1). 1. *Перен.* Сильні гучні звуки (7). *Далеко під горами ревіли гармати, палали села, а чо- рний дим розтягався змієм по синьому небі.. За її [Марії] плечима дріжали вікна за кожним гарматним громом* 192. / *Образн.* (1). *Повіки впали з громом* 110. / *У порівн.* (4). – *За мнов гармати, як грім гриміли* 225.

2. Гуркіт, що супроводжує електричні розряди в ат- мосфері (3). *А як грім трісне, то я здоймаю чоло вгору наново* 176; *«В котрім домі той лист находиться, там ані вогонь, ані вода, ані гром, ані ніякая злая річ зашко- дити не може...»* 115.

+ Одн. Н. **грім** 1 у порівн. – 225, 226, 229; Р. **від грому** 2 – 116; Ор. з **громом** 1 – 198.

ГРІНКА (1). *Перен.* Невеликий шматок землі. *Але Бог мині вігодив.. На тобі, каже, **зрінку** землі, але не пус-ти, тримай...* 148.

ГРІНОЧКА (1). Маленька скибочка хліба – *Тепер, Федоре, небоже, встань та украй собі **зріночку** хліба, але тоненьку, панську, бо-с, вижу, зголоднів* 130.

ГРІТИ (3). 1. Передавати тепло (2). *Повалений, вбитий страхом [Чарівник], як півумерлий, що му ноги **зріють** II 39; Сонце **зріє** ему [старому] просто в лице, як-би лишень єго мало на землі* 157.

2. *Перен.* Любити, поважати (1). *Хто мене **зріє**, хто ні ще любить? Дайте горячі руки! Дайте вугляр з серця!* II 39.

ГРІТИСИ *див.* **ГРІТИСЯ**.

ГРІТИСЯ (3), **ГРІТИСИ** (2). Гріти, зігрівати себе, своє тіло (5). *Згорблена, стара, з костуром у руках сиділа на приспі та **зрілася** на сонци* 102. / *Образн.* Ніхто з мужчин мене по дорозі не задержує. Одні з них пішли в підземелля, у ясний сховок, другі **зріються** на сонці теперішніх можновладців Д 329.

+ **зрілася** 41, **зрійси** 201, **зрійтеси** 195.

ГРІХ (61). 1. Порушення релігійно-моральних догм (39). – *Скажи ж мині, кільки Служеб наймати, кільки на бідні роздати, аби тобі Бог **зріха** не писав?* 19; *Вже-м відай спокутувала усі **зріхи**, шо-м нагрішила...* 47. / *Образн.* (3). *Мати гляділа, як кат, сівши на купу віна, а донька ро-*

зхилила великі очі, повні **гріху**, але осяяні ласкавим небом Д 340.

2. Поганий вчинок, тяжка провина (13). **Гріх** маємо такий, що ні мій чоловік не годен був вітримати, ані я, жилава баба, не годна-м го донести до краю... 252; а). Злочин (3). Але **гріх** мусит бути, таке зайшло, що без **гріху** не обійдеси 161.

3. У знач, присудк. сл. Недобре, негарно, негоже (5). – *Що ви? подуріли дівки з своїм голосіннем? **гріх** голосити, як нема вмерлого* 202.

4. У прислів'ї **шо правда, то не гріх** – про підтвердження наявного стану речей (1). [–] *Тепер я лайдак, най і це село прикаже – марного слова не скажу. Не скажу, бо **шо правда, то не гріх*** 30.

◇ У спол. (3): а) **гріх гріхом** – все одно (2). *Гріх **гріхом**, а я землі і тепер не дам* 229; б) **сконати у грісі** – див. **сконати** (1). 10

Одн. Н. **гріх** 1 – 128, 148, 151 (2 р.), 233, в заголовку 252, образн. 155, 3 – 46, 202, 209; Р. **гріху** 1 – 70, II 40; **без гріху** 2 а) – 161; **гріха** 1 – 68; **до гріха** 2 – 234; Зн. **гріх** 1 – 68, 132 (2 р.), 134, 151, 155 (2 р.), 161, 163, 165, 252 (3 р.), 2 – 232, 233, 234, 237, 252, 253, Д 328, Д 340; **на гріх** 1 – 150; **гріха** 1 – 130, 163; Ор. **гріхом** образн. 229, 3 – 229; М. **у грісі** у спол. б) 230; Кл. **гріху** 1 – 235 (2 р.); Мн. Н. **гріхи** 1 – 156 (2 р.); Зн. **гріхи** 1 – 88, 134; **за гріхи** 1 – 50, 151, 188.

ГРІХУВАТИСЯ (1). Розм. Боятися вчинити недобре. – *Та як вона [земля] засне змордована, то я **гріхувався** прокидати сніг, аби не змерзла і не пробудилася* 229.

ГРІШИТИ (1). Чинити гріх; святотатствувати. *Господи Боже.. я тобі кажу, що ніц не жалую. – Що ти старий говориш, та не **гріши!*** 229.

ГРІШНИЙ (6). 1. Який наробив гріхів (4). *Ой, діти, моліться за **грішного** тата, він конає 230. / Сповнений гріху (1). – Знаєте, що-м кликала ксьондза вже кілька раз, аби сповідатиси та й сповідала-м си, але правди-м не сказала.. Сказати другому свій гріх, людський гріх, такий гріх, що всі люди ним **грішні**, але аби мій сказати, то треба зуби розважити червоними кліщами..* 252.

2. Який заслуговує на осуд (2). *..сама дальше приймала всіх **грішних** людей, дезертирів, злодіїв, калік і дівчат з грубими черевами..* 232. / *Образн. (1). ..як уродиш файного байстрючка, то маєш силу, тебе бідну і так ніхто не возьме, а він виросте дужий на твоїх **грішних** руках* 232.

+ Одн. Н. **грішний** 1 – 190 (2 р.).

ГРІШНИК (1). Той, хто має гріхи. – *Я слабий вже, довго вам не поможу, але доки ще лажу, то буду за вами ходити як **грішник** і благати вас, не відкидайте мене* 169.

ГРІШНИЦЯ (1). Жін. до **грішник**. *Подобала хатина на якусь закляту печеру з великою **грішницею**, що каралася від початку світа та до суду-віку каратися буде 44.*

ГРОБНИЙ (1). \diamond У спол. до **гробної дошки** – до кінця віку, до смерті. [–] *Ще молиси Богу, шо-м собі світ з тобов зав'язала, бо був би-с ходив так до **гробної дошки*** 34.

ГРОМ (1). див. **ГРІМ**

ГРОМАДА (13). 1. Гурт, група людей, птахів (7). З *громади* жінок вийшла Іваниха Золота, ймила окерзавленого чоловіка за рукав.. 181; а). Зграя птахів (2). *Громада* бузьків упала на очерет і злопотіла крильми над дідом аж спудився 90. / У порівн. (1). Хати на білім снігу стояли як *громади* чорних великих птахів 181.

2. Сільська община, об'єднання (6). *Я сам, ґазди, все за громадое стояв-єм і стою, але, бігме, на ваш збір не пішов бих 77.* / Образн. (2). *Йди здоров, Николаю! – кричала громада* 16.

+ Одн. Н. **громада** 1 – 244, II 40, 2 – 77; 2 образн. 179; Р. **до громади** 1 – 179, 2 – 73; Зн. **громаду** 2 – 76; між **громаду** 1а) – 129.

ГРОМАДНО (1). Присл. Купою, гуртом. *Жінки громадно облягли Касяна* 180.

ГРОМАДСЬКИЙ (3), **ГРОМАЦЬКИЙ** (1). 1. Прикм. до **громада** (у 2 знач.), стосовний громади (3). *Коло громадської канцелярії стояли дві купі [людей]* 135.

2. Належний усім, публічний (1). – *Але-м, старий, п'яна, але-м помийниця! Коби-с ні тепер уздрів та й душа би ти си зрадувала. Але би-с парив, але би-с бив!.. Бий жебрачку та вона твою памньит з торбов світами рознесла.. Гатила головою в стіну, як скажена. Лиш таки отак, най креперує торба громацка* 88.

+ Одн. Р. **громадської** 1 – 208, М. **в громадській** 1 – 246.

ГРОШІ, мн. (77). 1. Металеві та паперові знаки, що служать мірою вартости при купівлі-продажу (57). *На споді*

скрині найшла баба вузлик з **грішми** 42. / Образн. (2). Та й не знати, хто тими **грішми** загрівси? 80.

2. Маєток, статок, добро (15). А ти, розпаднице, памньятай, що як я **гроші** задурно по докторях розсію, та й ти амінь зроблю! 37; Най **гроші** йдуть, най худоба з голоду гине 17.

3. Плата за що-н. (2). Жид борзенько накладав усього на стіл і зараз відбирає **гроші** 127.

4. Борг (1). Дес ще з осени зїхала комісія з банку до него та й каже: або **гроші**, або пускаєм маєток на вікликанє 83.

◇ У спол. (2): а) за великі **гроші** – нізащо, ні за яку ціну (1). ..бо у такий чьис ніхто до хати не прийде за великі **гроші** 137; б) кинути **гроші** в болото – див. кинути (1).

+ Н. **гроші** 1 – 14, 93, 250, 251 (2 р.), 2 – 36, 40, 76, 250; Р. **грошей** 1 – 115, 127, 196, 212, 213, 257, 2 – 210; **гроший** 1 – 21, 38 (2 р.), 70, 76, 114, 131, 180, 249, 251; Зн. **гроші** 1 – 21 (2 р.), 38, 39, 40, 43, 71, 82, 93 (2 р.), 113, 116 (2 р.), 125, 129 (2 р.), 209, 214, 226, 237, 239 (3 р.), 250 (2 р.), 251, 257, образн. 143, 2 – 32, 36, 68, 76, 93, 125, 249, 3 – 122, у спол. б) 251; за **гроші** 1 – 64, 2 – 167; О. з **грішми** 1 – 249 (2 р.), 251 (2 р.); за **грішми** 1 – 251.

ГРУБИЙ (6). 1. Великий за об'ємом та поперечним розрізом (4). Дмитро Золотий ходив поперед ворота з куснем **грубої** розвори 179; а). Товстий, повний (2). В хаті на лаві лежала його Катерина – велика і **груба**, аж страшна 129.

2. Незграбний, твердий (1). *Мала Доця ходила лавою поза плечі газдів, що писали коло довгого стола свої імена. Кождий зі взору. Грубими руками оті писарі обходили з кожного боку, відки би найліпше їм почати* 91.

3. Простий, неохайний, невитончений (1). *Грубе, пороздиране полотно із затертими червоними вишивками подобало на одіж жовнярів з війни* 46.

+ Жін. рід, одн. М. **по грубій** 1 – 142; мн. Ор. з **грубими** 1 а) – 232.

ГРУБШИЙ (2). 1. Вищий ступінь прикм. **грубий** у 1а) знач. (1). *Вона їх родила міцних і здорових, як ковбки; чим була **грубша**, тим більше робила, по кожній дитині була все краща й веселіща; а молока то мала такого, що могла дітей не плекати, а купати* 192.

2. У знач. **крупний, великий** (про велику рогату худобу). *А люди дес-не-дес, що **грубшу** яку штуку продают* 75.

ГРУДА (3). 1. Затвердлий, стиснутий кусок глини, землі (2). *В тонкі дошки її деревища **груди** землі дуже брутально гримали* 231.

2. Нерівності на поверхні польової дороги у вигляді горбків (1). [-].. *хоть ні тєгніт всіма дорогами по **груді** та закопайте розтрєсені кисточки по нечистих місцях селом, то вже я легшу муку буду мати, як тепер. Цєс гріх я вже двигати не годна...* 253.

+ Одн. Зн. **груду** 1 – 207.

ГРУДИ, мн. (31). 1. Передня частина тулуба від шиї до живота (22). *Грудьми притискали [газди] так до стола, що аж скрипів* 91; *Коло них [дітей] лежала мама, мар-*

на, жовта, і бгала коліна під **груди** 140. / У порівн. (3). Чогось йому так стало, як коли би йому хто тяжкий камінь поклав на **груди** 54; а). Грудна порожнина, де містяться легені, серце (2). / Чого ти, серце моє, квилиш мені в **грудях**, як покинена пташка? II 40; б). Перен. Місце, де зосереджені душевні переживання (1). А сопілка висотує з **грудий** такий сум, що молоді парубки хилять дуже широкі плечі додолю і брудними рукавами обтирають сльози.. 257.

2. Перен., у знач. **легені** (4). Сопіли оба, були помучені і ловили в **груди** воздух 159. / Образн. (1). Став [ставок] зачав собі робити фотографію з хлопця, бо був файний, а воздуха забігли йому у **груди**, аби там подивитися на серце.. Д 386.

3. Молочні залози жінки (1). А московський байстрюк раз-по-раз шукає **грудий** 233.

◇ + У спол. **бити(ся) в груди** (4) – див. **бити(ся)**.

+ Н. **груди** 1 – 91 (2 р.), Д 383; Р. з **грудий** 2 – 155, 225; Зн. **груди** 1 – 118, у порівн. 54; **в груди** у спол. 13, 18, 66, 71; **на груди** 1 – 67, 76, 219; **у груди** 1 – 207; Ор. **грудьми** 1 – 223; М. **в грудях** 1 – 201, 1 а) 166; **на грудях** 1 – 54, 203, II 48, у порівн. 54; **по грудях** 1 – 148.

ГРУДКА (1). Зменш. до **груда** у 1 знач. / він [старий Максим] кинув **грудкою** землі в жайворонка, та жайворонок ще краще почав співати.. 205.

ГРУДЦІ, мн. (1). Зменш. до **груди** у 1 знач. Аби воно маленьке не слинило сорочки, та аби воно не плакало, бо слина у **грудці** си вжирає 98.

ГРУДЬ (2). Те саме, що **груди** у 3 знач. *На стіні відбивається її кругла грудь, як гора, а губи байстрючка виглядають на стіні, як пажерливий змії 233; ..вона [Касіяниха] майже бігла, і як вийшла на гору і зобачила стовпи високих гір і ясні ріки, то глибоко відітхнула, дала грудь синові і шептала: – Гріху, мій гріху. Я тебе відпокутую.. 235.*

ГРУПА (1). Гурт дівчат і хлопців, кілька осіб. *Кругом неї [Парасі] такі самі пістунки і пістунки. Група виглядає так, як би хто стряс із дерева великих лісниць 202.*

ГРУШЕВА (1). Назва села. *Добре ксьондз із Грушевої казав, що нарід даеси на підмову всяким кримінальникам.. 76.*

ГРУШЕЧКА (5). *Здрібн. до грушка (див). Галуззя грушки шморгало у вікна, а шибки дзеленькотіли. – Колілуй мині, грушечко, колілуй, бо ніхто мині цього вечера не заколідує.. 87.*

+ Одн. Н. **грушечка** 87, Ор. з **грушечков** 87. Кл. **грушечко** 87 (2 р.).

ГРУШКА (3). Плодове дерево. *Не знаю, і як, і коли вчинив-єм си під грушков з воловодом 69.*

+ Н. одн. **грушка** 156, Р. **грушки** 87.

ГРЯДКА (1). Невелика смуга землі, на якій ростуть городні культури. *Старий Лазар досвітком сапає грядки 238.*

ГРЯДКИ, мн. (7). **ГРЄДКИ**, мн. (1), **ГРЬЇДКИ**, мн. (1). Горизонтально прикріплені дві перекладки (жердки), на які складають одержу, полотно, подушки тощо. *Доньки*

*таки Бог не дав, а баба наткала та нашила тільки, що **грядки** під полотнами та коверцями вгиналися 114; Верижиха своїм костуром стягала з **грядок** шовкові хустки, та спідниці, та тоненькі черевички, та полотна рантухові.. Д 339.*

+ Р. **грьидок** 48, **до грядок** 114, **з грядок** 114, Д 340, **проти грядок** 114; **гредок** 141, Зн. **на грядки** 197.

ГРЯЗЮКА (1). Велика грязь, місиво глини з водою; болото. *Замазаний **грязюкою**, обдертий, кривий, він [Максим] неначе западався в землю 207.*

ГРЯЗЬ (1). Бруд, глина на одежі, на тілі. *Кров'ю обкипіли вони, чорні від **грязі**, гвєра з мертвої руки не мож вирвати... 230.*

ГРЯНУТИ (1), **ГРЬИНУТИ** (1). Опустити з силою, кинути; ударити. *Баба рванулася та й головою **грянула** до стола 45; Оба з конем довозили **гною** під горб, а сам уже Іван носив його мішком наверх... – Е-ех, мой, як тобов **грьину**, та й по нитці розлетишси, який же-с тьижкий! 62.*

ГРЬИДКА див. **ГРЯДКА**.

ГРЬИНУТИ див. **ГРЯНУТИ**.

ГУ (3). Виг. Звуконаслідування гуку гармати. У повт. – *Ади, гармата, **гу, гу, гу**, але вона в люди не стрілеє, лиш у церкві, або в хати, або в школу 200.*

ГУБИ, мн. (21). 1. Два зовнішні м'язові рухомі виступи навколо рота (16). *Семенко хитав дитину, але співати не вмів, а мама обтерла долонею сухі **губи** і заспівала 144. / Образн. (4). З їх **губів** злизав слова, з голів вичитав мислі, а з серць виссав чувства 106.*

2. У знач. **рот** (5). **Губи** все щось жували 56.

+ Мн. Н. **губи** 1 – 13, 27, 106, 164, 226, 233, *образн.* 206, 2 – 141; Р. **губів** 1 – 91; **до губів** 2 – 68; **з губів** 2 – 56, 121; Зн. **губи** 1 – 44, 121, 252; Ор. **губами** 1 – 44, *образн.* 173; М. **на губах** *образн.* 206.

ГУБИТИ (1). ◇ У *спол.* **душу губити** – накласти на себе руки. – *Сесі Басараби то на покаяніє людське вони родяться і богатіють, і душу гублять* 151.

ГУДІТИ (3). Видавати протяжні низькі звуки (2). *Тусклий каганець не міг продертися через темряву по кутах, а мухи почали гудіти несміливо* 159; *..піч незабавки гуділа від червоної полуміні* 258.

2. Одночасно, голосно розмовляючи, створювати гомін, гул (1). *Але внуки не п'ють, не гуляють і до корчми не йдуть, а гудуть як бджола: Україна, Україна* 239.

ГУКАТИ (3). Кричати, голосно, звертатися до когось. *У церкві і коло церкви всі люди її обминали, бо вона намовила Катерину, аби вона повісилася, а стара Вережиха гукала на них здалека* Д 341.

+ **гукає** 81, **гукав** 211.

ГУЛИТИ (2). Заманювати, піддобрюватися. *Ходи, Андрійку, до хати, та дам яблуко таке червоне, шо аж! – Не йди, дурний, бо мама бреше, мама хоче чьисати та й гулит тебе, – сказав і зареготався Михайло* 26; *Най твій Бог співанками мене не гулит, забирайси!* 205.

ГУЛЯТИ (8). 1. Танцювати (3). – *Ану, пани, охота! Хапайтеся за шиї та гуляйте нам тої польки, най ми видимо, як то межи таким великими панством водитси?* 127.

2. Швидко рухатися, скакати, пустувати (2). *Тої зими його хатина заповонила опирями, привидами і марами. Вони гуляли по хаті як збиточні діти* 131.

3. Безтурботно проводити час, пиячити (2). *Видиш, старий, а я собі без тебе п'ю та гуляю та колідую* 87.

4. *Перен*. Воловодитися в бійці, бути побитим; загинути (1). – *Оцес вже не потребує весіля, але ще є два такі, що мають гуляти* 179.

+ гуляють 3 – 239; гуляють 1 – 182; гуляли 1 – 127, 2 – 131.

ГУМНО (3). Обійстя, господарство, територія з господарчими будівлями. *Федір стояв серед панського гумна і сумно дивився за рядом плугів, що висотувався з брами як ланцюх, у котрім зелізо спювало м'ясо людське з м'ясом волів* 132.

+ Одн. Р. з гумна 132, М. на гумні 132.

ГУПНУТИ (1). З шумом сильно вдарити в кого- в щон. *І якась жінка гупнула його в шию* 142.

ГУР (2). *Виг*. Звуконаслідування, що означає звук від удару, падіння тощо. *У повт. Вічная пам'ять, Господи помилуй, та й ямка, та й гур, гур!* 56.

ГУРАГАН (1). *Розм., перен*. Сильний, дружний спів. *Гураган давньої мелодії вирвався з дужих грудий. Іде коляда про лицаря..* 225.

ГУРМА (2). Юрба, гурт, група людей. *Басараби позривалися і гурмою вийшли надвір* 156.

+ Одн. Н. гурма 15.

ГУРТ (1). Скупчення, група людей. *Старенька жінка скоро залізла в гурт жінок, що гляділи самою тугою і ди-хали роспукою* 198.

ГУРТОК (1). Тут – невеличка отара, скупчення овець. *Дими спокійно долинами синіють, гуртки чорних овець шукають воріт своїх, за ними діти куряву збивають* II 40.

ГУСАК (1). Прізвище людини. *Треба розповісти про смішну подію Івана Гусака, колійовця* 249.

ГУСАР (2). Військовий, кавалерист російської армії. – *Я вам скажу.. Я чула, що мої тато вночі казали, аби ця дитина не находилася в хаті, бо вона не наша дитина, а гусаря московського..* 202.

+ Мн. Н. **гусари** 202.

ГУСАРИВ (1). Присв. прикм. до **гусар**. – *Бабо, ца гусарева дитина має вмерти, її мають задушити..* 202.

ГУСАРСЬКИЙ (1). Прикм. до **гусар**. *Малий Максим.. викинув свою дитину з подолка та почав докладно розглядати гусарську дитину* 202.

ГУСКА (2). Водоплавний свійський птах, самка. У *повт. Нераз заходили.. до його курника та що попало, тому крутили відразу в'язи. Гуска – не гуска, курка – не курка* 257.

ГУСТИЙ (2). З великою концентрацією чого-н., в'язкий. *Ледве витягав ноги з русівського густого болота, а таки довів вовчицю до її ямки* 231.

+ Одн. Зн. **в густий** 120.

ГУТОРИТИ (1). Розмовляти, гомоніти. *Цілий вигін заворушився, звеселився, і любо **гуторив** аж до півночі, поки комісар писав шкоду 211.*

ГЎЦУЛ (6). Представник етнографічної групи українців, які живуть у Карпатах та поблизу них. ***Гуцул** поклав таки церкву в Луговисках, а мене світа збавив, збавив навіки... 32.*

+ Одн. Н. **гўцул** 32 (2 р.); Р. **гўцула** 32; **від гўцула** 32; Ор. з **гўцулом** 31.

ГУЦУЛСКИЙ (1). *Прикм. до гўцул. – Та то **гуцулска** віра, бодай го шлях трафив! 32.*

ГУЧНИЙ (1). Бучний, великий, з розмахом (про весілля). *Вони [багачки] казали, що все це добро від них набрала, а весілля було **гучне** 249.*

Г

ГАЗДА (68). 1. Дорослий поважний сільський чоловік; господар (59). – *Куме Іване, дай вам Боже прожити ще на цім світі та най Господь милосерний щасливо запровадит вас на місце та й допоможе ласков своєв наново **газдов** стати! 65; Мой, як єс **газда**, то фурни тото катранє з себе, бо тьи віполичкую як курву! 71.*

2. Чоловік для своєї дружини (7). *О, вже ти такий **газда** свої жінці, як вербовий заніз у ярмі. Плюнути не варт на такого **газду**! 21.*

◇ У спол. **газди як газди** – ужив. для критики, протиставлення людини людині (2). *У повт. – Стоїть у церькві, як баран недорізаний. Інші **газди як газди**; а він такий зателепаний, як колера 33.*

+ Одн. Н. **газда** 1 – 30 (2 р.), 75, 91, 142, 161, 218; Р. **в газди** 1 – 260; **із-за газди** 2 – 23; **до газди** 1 – 30; Зн. **газду** 2 – 42, 1 – 163 (2 р.), 2 – 212; **за газду** 2 – 33, 1 – 64; **на газду** 1 – 260; Ор. **газдою** 1 – 61, 129, 238, 249; **газдов** 2 – 21; Кл. **газдо** 1 – 159 (2 р.), 160, 162, 163 (2 р.), 164, 209; мн. Н. **газди** 1 – 20, 1 – 64, 67, 91, 92, 94, 135 (2 р.), 136, 161, 162, 168, 184; Р. **газдів** 1 – 65, 91 (2 р.), 98, 135; Зн. **межи газди** 1 – 125; Кл. **газди** 1 – 64, 65 (2 р.), 66 (2 р.), 67, 68, 69 (2 р.), 76, 77, 79, 91.

ГАЗДИКИ, мн (1). *Здрібн.-пестл. до **газда, гáзди**. У зверт. – Я, **газдики**, вкрала ту дошку, таки-м украла, аби-сте знали, як мене мій син на старість обсербує! Та я в хаті не маю віхтика солімки, аби хоть покурити! 78.*

ЃАЗДИНЯ (21). 1. Поважна сільська, переважно не бідна жінка (15). – *Не цюлюй, не лижи панам руки, бо ти — ґаздиня, ти ліпша ґаздиня як пані, бо ти маєш свій ґрунт* 167.

2. Дружина чоловіка (6). – *Та може би-с дала ми шо їсти, ґаздине моя. Та же знаєш, шо-м ще сегодни нічо у роті не мав* 47.

+ Одн. Н. **ґаздиня** 1 – 41 (2 р.), 87 (2 р.); Зн. **ґаздиню** 2 – 88 (2 р.) ; за **ґаздиню** 64, 2 – 88; Ор. **ґаздинев** 2 – 207; М. в **ґаздині** 116; Кл. **ґаздине** 1 – 167, 2 – 66; мн. Н. **ґаздині** – 34 (2 р.), 64, 167; Зн. **межи ґаздині** 1 – 68; Кл. **ґаздині** 1 – 64.

ЃАЗДІВСКИЙ (1). Господарський, упорядкований, пристойний. – *Я якось був у баби за прьидивом. Вхожу, а в хаті студеніше, як у ґаздівскі стайні* 79.

ЃАЗДУВАННЄ (1), **ЃАЗДУВАНЄ** (1). Господарюваннє, господарська діяльність. *..він [дід Дмитро] вилізає на стаєнний стрих і перекидає там старі плуги, борони, драбинки, ярма; деревні отої не мало призбиралося за п'ятьдесятилітнє ґаздуваннє* 112; *У свою неділю вилізає [дід Дмитро] на хатній стрих і скидає відти до синій великі чоботиська і маленькі. Великі були єго парубоцькі, слюбні, ще з молодих літ ґаздуваннє; маленькі були єго синів, як ще у него росли хлопцями* 113.

ЃАЗДУВАТИ (1). Господарювати, займатися активною працею. [–] *Ти [смерте] не пхайси межи молодих, але бери то, шо до твого писка. Молодий най ґаздує, най він діти до розуму приведе, він тобі не втече, а хоть він у*

войні, а ти єго не руш! Збирай у яму тотоб, шо до ями...
158.

ЃАЗЕТА (2), **КАЗЕТА** (3). 1. Друкований засіб масової інформації; часопис (3). – *Питаєте, за що сидит? А лихе його знає – за **газети**. Уздрів через вікно жандаря та запхав мені в пазуху якісь папері 243.*

2. Преса, друкована просвітницька література (2). [–] *Та, як.. прийшла тверезість.. а як підросли хлопці ті, що навчилися читати, то й книжечки і **газета**, наука Наумовича, змінювався селянський світ та поволі 259; [–] За столом сидит ксьондз, старші братя, богачики, а дьик читає тоти **казети**, а ви покивуйте головами, як воли, ніби шос ви з того розумієте 135.*

+ Одн. Зн. за **казету** 1 – 76, мн. Р. **казетів** 1 – 76.

ЃАТУНОК (6). 1. Різновид, сорт (2). – *То є, відай, усякий **гамунок**. А ніби люде всі однакі? Якос був-єм у Коломиї, та й дивлюси — йде якес таке, як дідько, Господи ні прости! Чорне лице гет цалком і руки 75.*

2. Порядок (2). [–] *Я знаю ліпше **гамунок**, як ти, я більше світа видів, як твій пан 134.*

3. Право (1). – *На який **гамунок** я маю на чужі при-спі сидіти? Йду. Лиш поступив-єм си, а вікна в плачь. Заплакали, як маленькі діти.. Заплакала за мнов хата 14.*

3. Справа, вчинок (1). – *А вас, газди, я ще маю на два **гамунки** просити. Дес може сини пустьби в село на пошту, шо нас із старов вже нема. Та би-м просив вас,*

аби-сте за нас наймили Служебку та й аби-сте так, як сьогодні, зійшли на обідець та віказали Оченаш за нас 68.

+ Одн. Н. **гатунок** 1 – 76, 2 – 140.

ГВАВТ (1). Тривога, набат. [–] *А хочь би-сте про мене і зараз всіма дорогами по селу порозбігалиси, то я вже не боюси, а хочь дзвоніт на **гвавт** в дзвони, то я також не боюси.. 253.*

ГВАВТУВАТИ (2). Здійснювати сексуальне насильство. [–] *Царь православний а ми православні, та й зрада. Це раз, а другий раз – москаль іде і сонце залягає. І Хина і Сибір та дикий нарід з цілого світа, старих ріжуть, молоді жінки **гвавтуют** та цицки відрубуют, а малі діти ведут у колію та розкидают по пустих землях у далекім царстві... 188.*

2. Голосно викрикувати, виспівувати. Образн. *Забіг [вітер] у пазуху та й вибіг рукавом, замотався у волосся, а звідси скочив у вухо і не **гвавтує** у вусі, ні, аж хлопець мусив його вигнати Д 386.*

ГВЕР (4). З нім. Gewehr. Вогнепальна зброя; гвинтівка. *Ішов, ішов [Іван], аж надибав двох жовнірів з **гверами**, якби не та писана тайстра, нічо би й не було, а так сталося паскудне і болюче 250; Молоді, як пінка [вояки], співають, як ідуть на смерть. А ми позаду збираємо наших співаків та плачемо. Кров'ю обкипіли вони, чорні від грязі, **гвера** з мертвої руки не мож вирвати... 230.*

+ Одн. Зн. **гвер** 250, мн. Р. **гверів** 209.

ГЕЛТ (1). З нім. Geld (гроші). *Перекручено, у знач. достаток, заможність.* [Настя]: – *Та що я вам кажу, дай Боже і вам здоровля, лиш не загрійте голови, як котрих Зелених Свєт: люди йдуть до церкви, село обмаєне, а ви лежите, як дуб'є під любистком... – Тогди був гелт, де ті часи?..* 214.

ГРАСУВАТИ (1). Нівечити, псувати, нищити. [–] *Не кождий Басараб носить той гріх, лиш Бог одному котромує кладе єго в сумлінне. Та тому ви не напуджуйтеся, а що Тома каже, то ви собі зятяйте, як то гріх грасує, доки не відкуплений. Бо тіло все перебуде, по нім нічо не пізнати, але сумлінне точить* 155.

ГРАТИ, мн. імен. (5). Захисні переплетення металевих прутів на вікнах, дверях чи інших отворах. [–] *Дивлюся на ті мури, на малі вікна з гратами та й кажу йому: А де ж ти тут, сину, годен два роки вітримати?* 244.

+ Мн. Р. із гратів 97, з-поза гратів 243, Зн. крізь грати 97, Ор. за гратами 243.

ГРЕЙЦАР (4), **ГРЕЙЦІР** (5), **ГРЕЙЦІРЬ** (6). Грошова одиниця за часів Австро-Угорщини (14). *Митро латав жончі чоботи. Не латав, а зчиплював докупи. Гріх би було давати таке дрантє до шевця, та й за грейцір скупо. А жінка боса, босіська, води внести до хати не було в чім* 46; [Романиха]: [–] *Такі зимові ночі довгі, а .я до днини прьиду, аж ми пушки спухають, аж пісок у очах стає. Лиш один Бог знає, як я тот грейцір гірко прьитала, заки напрутала...* 49; *Взяв мене [тато] на свої руки, і я цілував кожного з них [колядників] у залізну руку. Як заплачу, я дістає від кожного грейцар, а як моя долоня вже не мог-*

ла змістити кілька **ґрейцарів**, то моя мама забирила їх у червону хустку 226.

◇ У спол. зломаний **ґрейцір** – у знач. останній (про велику бідність) (1). [–] *Муки на дні лиш трошки, зерна одного нема коло хати, та й зломаного ґрейціря нема* 36.

Одн. Р. **ґрейціря** 46, 75, 78; Зн. **ґрейцар** 98; **ґрейцір** 68, 98, 134; за **ґрейцір** 75; **ґрейцір** 122; Зн. **ґрейцарі** 113.

ҐРЕЙЦІР, ҐРЕЙЦІРЬ див. ҐРЕЙЦАР

ҐРЕШНИЙ (1). Поважний, порядний, вихований. – *Шос бим сказав, та най мовчу, най шінюю образи в хаті і вас, яко ґрешних. Але рівно не дай Боже нікому доброму на жіночий розум перейти* 65-66.

ҐРЕШНО (1). Ґречно, ввічливо, уклінно. [–] *Будькотрий молодий най вібіжит та най покропит хрест свіченов водицев, бо знаєте, шо ксьондз на гору не піде. Просю я вас за це дуже ґрешно, аби-сте мені мого хреста ніколи не минали. Буду за вас Бога на тім світі просити, лиш зробіт дідови його волю* 69.

ҐРУНТ (12). 1. Наділ землі, на якій людина вирощує необхідні для споживання рослини (6). – *Прийшов я, знаєте, до того банку і кажу, шо так і так: не стало хліба межі діти та й прошу, пане, вашої ласки та й Божої позичити сотку. – Ґрунт маєш? – Є, пане, та же без ґрунту сьогодні ніхто не даст* 92.

2. Усе майно людини разом із власною землею (5). *Дід Дмитро поклав на ґрунт чотирьох синів. А як їх пок-*

лав, то лишився в старій хаті сам з бабою 112; – Така тепер у них [молодих людей] настала забава, але вони мають розум, не бійси, молоді, світом бували, Польщі ані-ані не хотьби, а панцкі **ґрунти** хотьби розділити 214.

3. Основа чого-н., головний елемент (1). *Петрик Синиця ймив у зуби Михайлів палець і витягнув в одній хвилі надвір. – Ого, вже Михайлови амініь. – Михайлихо, сідайте на голову, голова ґрунт...* 180.

+ Одн. Н. **ґрунт** 2 – 147; Зн. **ґрунт** 1 – 83, 84, 92, 229, 2 – 167; мн. Зн. **ґрунти** 2 – 258.

ґРУНТОВИЙ (1). Податок за ґрунт, земельний наділ. [–] *..тепер з цев Польщев ніхто не годен вітримати: і маєткове, і доходове, і ґрунтове, і від псів, і від гноївки... але де що на світі є!* 214.

ґУДЗ (4). 1. Причина для суперечки. Образн. (3) [Семениха]: – *Аді, насадився, та й льигає, як колода, ану-ко, ци він вікаже де носа? Гниє отак кожного свьита та й неділі. – Чьо ти собі ґудза зо мнов шукаєш? Як я тобі зав'єжу ґудз, то ти єго не роз'єжиш, я тобі дам ґудза!* 33.

2. Суть, проблема (1). [–] *..був-сми межи людьми, любо міні було. Але ти кажеш: а чого ж тебе люди від себе прігнали? Отут ґудз! А я тобі на це нічо не кажу, лиш три слові: нема у людий Бога* 133.

ґЯМБА (1). З польськ. *gęba* (губа). *Перен. згруб. – рот, писок. – Ти, Безклубий, ти чого ревеш, за клубом? Пий та й запри собі ґямбу, бо в мене забава* 127.

ГЬОРГІЙ (14). Чоловіче хресне ім'я. *Михайло і Гьоргій аж роти пороззявляли і горівку перестали пити. Наїжили чупер і своїм вухам не вірили* 163.

+ Одн. Н. **Гьоргій** 161, 163, 164 (2 р.), 165; Д. **Гьоргієві** 164; Ор. **Гьоргієм** 163; Кл. **Гьоргію** 160, 161 (3 р.), 164, 165.

Д

Д' (13), **ІД** (2). Див. **ДО**.

ДА (1). Усічена форма від **дасть**. Ужив. у спол. **бо да прости** – у знач. **спасибіг, простибіг** (подяка за милостиню). – *Надніс-сми гезди трохи пирогів, а ви за мою першу Очинаш вікажіт. – **Бо да прости**, Андрію, я вікажу за твою Катерину Очинаш 86.*

ДАВАТИ (75). 1. Вручати, передавати що-н. із рук у руки (25). *Ніколи він ще не **давав** єї ніяких лакітків 36; Потім мужичка підіймала єму крішки і одною рукою **давала**, а другою хрестилася II 48; а). Платити, сплачувати (3). *Радні мовчали. Чули, що баба дуже бідує, і знали, що лева не має. Але вкрала, що правда, то правда.. Вже мали гадку сказати, аби потрошки **давала**, по шусці, по дві 78; б). Наділяти чим-н. (про надприродні сили, Бога – 3). *То Бог, пані, **дає** діти 122; в). Передавати в чиесь користування, в спадок (2). *Ти не будь дурний, а як **дає** кавалочок города, а дівка годна і постарана, та й бери 129.****

2. Годувати, подавати, пропонувати їжу (12). *Баба садила їх за стіл, **давала** сегорічної солонини і балакала з ними, і кудкудакала.. 114. Пиймо, братя, хоть горівки, як їсти не **дають** 182.*

3. Дозволяти, надавати можливість що-н. робити (9). – *Семенку, аби-с не **давав** Катрусю, і Марійку, і Василька бити мачусі 144; – То ти радикал та й не **даєш** попови з себе шкіру здирати? 122.*

4. У спол. з різними іменниками означає дію за значенням відповідного іменника (7). – *Боже, не лиш ти право маєш **давати** кару, але й я* Д 341.

5. Робити здатним, можливим (5). *Ой, Боже, ти **даєш** принуку до гріха, але не даєш сили змити гріх* 234.

6. Приносити винагороду за працю, старання (2). *Але хоть той горб єго переломив, то політки **давав** добрі* 62.

7. Із запереч. Берегти, охороняти (1). – *Ти [росо] так, як мама, що не **дає** своїх дітей* 238.

◇ У спол. (14): а) **не давати спокою (супокою)** – турбувати, тривожити ти, переслідувати (4). – *Я не знаю, відки і як, але то такі гадки приходять, що не **дають** спокою* 153; б) **давати свічку** – світити свічку біля померлого (3). *Тепер **давай** свічку, я вже не оживу* 254; в) **давати рєд** (порядок) – розпоряджатися, наводити лад (2). – *Синичко, ти не **давай** рєд у мої хаті* 182; г) **давати буки** – бити, карати (1). *Дисципліна була коло стола велика.. Так мусило бути, бо **буки** тоді ще **давали*** 258; г) **давати собі раду** – справлятися з чим-н. самостійно (1). *Як до криміналу, то до криміналу, як шибеница, то шибеннца, а я мусю **давати** собі сам **раду*** 248; д) **давати позір** – поглядати, наглядати за ким-, чим-н.(1). *..бабі наказував, аби вона не лише чесала воли, але аби **давала** позір на чоботи, бо десь пес може затягнути* 113; е) **не давати віру** – не вірити, не довіряти комусь (1). *Аби де було: чи в місті, чи на дорозі, чи вже в своїм-таки селі, все чужі і чужі ми, і ніхто нам **не дав** віри* 198; є) **давати розум** – надавати здатність ясно, правильно мислити, бути психічно нормальним (1). – *Бо і маєтки їм дає [Бог].. **розум** їм **дає** – а нараз все **забирає** та й висаджує на бантину* 150.

+ **давати** 2 – 143, 4 – 144, у спол. б) – 143; **даю** 2 – 28; **даєш** 1 – Д 382, 5 – 234; **дає** 1 б) – 148, 150, 2 – 126, 201, 3 – 118, 236, Д 381, 4 – 145, 5 – 138, 204, у спол. а) – 124, II 46, б) – 180, в) – II 40; **даєте** 1 – 196; **дають** 1 – 126, 4 – Д 387, 1а) – 31, 1 в) – 90, 3 – 70, 140, 180, 4 – 39; **давав** 1а) – 150, 3 – 144, 4 – 21, 113; **давала** 1 – 115, Д 326, 2 – 50, 249, 5 – 238; **давали** 1 – 110, 2 – 247 (2 р.), 6 – 81, у спол. а) 131; **давай** 1 – 20 (2 р.), 23 (2 р.), 127 (3 р.), 162, 2 – 209 (2 р.); **давайте** 1 – 164.

ДАВАТИСИ див. **ДАВАТИСЯ**

ДАВАТИСЯ (4). **ДАВАТИСИ** (1). Не чинити опору, дозволяти робити що-н. з собою. *Він [Лесь] держався каганця всею моцею і не давався смерті. Повіки великим тягарем зайшли понад очі 109; Добре ксьондз із Грушевої казав, що нарід даєси на підмову всяким кримінальникам 76.*

+ **даєся** 56; **давався** 56, 131.

ДАВИТИ (1). Налягати своєю вагою; тиснути. *Образн. Почорнів, а очі запали в середину так, що майже не дивилися на світ, лиш на той камінь, що давие груди 54.*

ДАВИТИСИ див. **ДАВИТИСЯ**

ДАВИТИСЯ (1), **ДАВИТИСИ** (1). 1. Жадібно їсти, ковтати, не пережовуючи (1). *Сільський багач Андрій Курочка сидів коло стола і обідав, – не обідав, а давився кожним куснем 124.*

2. *Перен.* їсти що-н. малопоживне, одноманітне (1). *Коби якого борщичу, або бевки, або дідька рогатого, або шо... Тицьне тобі барабулю та й дависи! 47.*

ДАВНИЙ див. **ДАВНІЙ**.

ДАВНІЙ (9), **ДАВНИЙ** (3). 1. Який давно минув; колишній (10). *Баба сперлася обома руками на землю та й нагадала давні часи* 43. / *Образн. Сонце лупає з него черепочки давнього намулу і малює по нім маленькі фосфоричні звізди* 65.

2. Який існує тривалий час; старий (2). *Коло кожуха его паличка лежить також дуже давня, бо кавулька геть долонею витерта* 157.

+ Одн. Н. **давний** 2 – 75; **давня** 1 – 225; Р. **давньої** 1 – 225; Зн. **на давний** 1 – 150; **давне** 1 – II 40; мн. Н. **давні** 1 – Д 327; Зн. **давні** 1 – 99, 112; **про давні** 1 – 127.

ДАВНО (22). *Присл.* 1. У далекому минулому, багато років тому (14). *Померли давно: дід Дмитро, баба Дмитриха і дяк Базьо* 112. / *У порівн. (2). Припав до него, як давно до маминої пазухи* 103.

2. Тривалий час, довго; здавна (8). *А не один такий голоден, щоби макух їв, – казав Проць, що давно у дворі служив* 76. / *Деякий час тому (1). Став хлопець над ставом та й ймився верби; верба рада, така рада – то так давно, як її хлопці не обіймали!* Д 386. / *Протягом якогось відрізка часу в майбутньому (1). – Ой, розумремси, небоже, мене вже давно не буде, а ти все меш хату веселити* 43.

+ **давно** 1 – 75 (4 р.), 78, 116, 212, 216, 259 (2 р.), Д 386, у порівн. 239, 2 – 112, 212 (2 р.), 216, 252.

ДАЛЕКИЙ (14), **ДИЛЕКИЙ** (2). 1. Який знаходиться, відбувається на великій від-стані (6). *..старих ріжут, молоді жінки гвагтуют та цицки відрубуют, а малі діти ведут у колію та розкидают по пустих землях у далекім царстві...* 188. / *Який перебуває, живе далеко (1). Скажи ж*

нам, чоловіче, відки ти забрів у наше село, чи ти близький, чи **далекий**? 162.

2. Який має велику протяжність (4). *Поле рівне, **далеке**, під сонцем спечене* 109;

3. Віддалений великим проміжком часу; дуже давній (2). *Розвидалося, віконце побіліло, а Федір вернувся з **далекої** вандрівки свого минулого життя* 130.

◇ У спол. (4): а) **у далеку дорогу** (3) – див. **дорога**: б) **Не далекі ваші гони** (1) – див. **гони**.

+ Одн. Н. **далека** 2 – 105, 1 – 31; **далеке** 3 – 173; в **далеку** у спол. а) 67, 116; **у дилеку** 1 – 67, у спол. а) – 16; мн. Н. **далекі** у спол. б) – 86; Р. з **далеких** 1 – 18, 254; Ор. **далекими** 2 – 174; М. **по далеких** 2 – Д 380.

ДАЛЕКО (17). 1. *Присл. від **далекий** 2* (13). ***Далеко** під горами ревіли гармати, палали села, а чорний дим розтягався змієм по синьому небі і шукав щілин в блакиті, щоби десь там обмитися від крові і спузи* 192.

2. Поширення на велику відстань (4). *Плач жінок вибіг із хатини **далеко** на село* 129.

+ **далеко** 1 – 15, 18, 27, 43, 56 (2 р.), 57, 117, 195, 197, 205, Д 385, 2 – 64, 140, 191.

ДАЛІ (16). *Присл. 1. Продовжуючи розпочате* (13). *Хлопці підуть до Оксани, а дід буде **далі** сотати свої думки* 118; – *А хоть ти злодюга вічна і помийник жидівський, але слова добрі маєш, погадав-сми собі, та й побіг **далі*** 93.

2. Потім, пізніше, після чогось (2). ***Далі** зірвався, перескочив поза обод і побіг дуже зрадуваний* 142.

4. Глибше (1). *Як не міг бодяка витягнути, то кулаком його вгонив **далі** в ногу.. 62.*

+ **далі** 1 – 28, 33, 42, 67, 99, 101, 118 (2 р.), 122, 182, 2 – 32, 89.

ДАЛЬШЕ (16). *Присл. Те саме, що **далі**. Продовжуючи розпочате (9). В опівночі очі слабнуть, пальці умлівають, а нитку мусить прясти **дальше** 223.*

2. Вищ. ступ. до **далі** 1, 2 (6). *Образн. Захитався, а як прожер свій засуд, то поклав на чорну ріплю окрушки своєї пісні і поволікся **дальше** 108. / Поруч, близько (1). Злодій сидів за столом блідий, апатичний, коло него Максим, а **дальше** Михайло 161.*

3. Потім, пізніше (1). ***Дальше** нічого не тьм'ю 32.*

+ **дальше** 1 – 18, 62, 71, 145, 202, 203, 206, 232, 2 – 106, 130, 142, II 44.

ДАЛЬШИЙ (3). 1. Інший, наступний (2). *Публіка хотіла конче карати, та Онуфрій не дозволяв і випитував **дальших** оскаржених 184.*

2. Який слідує за чим-н. (1). *І пішли **дальші** зізнання 184.*

◇ У спол. **подавати в дальші руки** (1) – див. **подавати**.

+ Мн. Зн. **в дальші** у спол. 184.

ДАНИЛО (12). Чоловіче ім'я. *А ми, **Даниле**, оба покушіймо цієї зіркої та може старі наші плечі від землі відвернутси вгору 188.*

+ Одн. Н. **Данило** 120, 121, 122, 187, 191; Кл. **Даниле** 187, 188 (2 р.), 190 (2 р.), 259.

ДАНЦУВАТИ (3), див. **ТАНЦЮВАТИ**.

ДАР (4). Те, що підносять, дарують (1). *..як переїздив через хащу, то на него і на комісара напали парубки, забрали всі **дари**, а їх попарили* 211.

2. Весільний подарунок (1). [–]...я *пришов на весіле як другий, я приніс такі **дари** як другий, то я маю мати таку честь як другий* 182.

◇ У спол. **дар Божий** – їжа, напої, якими пригощають людей (2). – *Пиймо, братя, хоть горівки, як їсти не дають. – Мой, Золотий, а перед тобов же що стоїт, не **дар Божий**?* 182.

Одн. Р. **дару** у спол. 182.

ДАРОВАНІЙ (1). У знач. *прикм.* у спол. **моя година дарована** див. **година** 252.

ДАРУВАТИ (7). 1. Із *запереч.* Не попускати, не пропускати, не відступати (2). *Але була одна білоголова вівця, та така влазлива, що жадній сіянці **не дарувала*** 101.

2. Вибачати, прощати (2). [–] *..розмова їх обоїх [вітра й землі] родила в мене молитву до тебе, Боже, таку, що ти ніколи не чув, і за цю молитву, то ти повинен мені **дарувати*** 229.

3. Передавати що-н. у власність, підношувати (2). – *То **подаруйте** мені цю шкоду, я вам зараз дам тисячу корон. – Що буду **дарувати** більшим панам від мене* 210.

4. Врятувати, повернути (1). *Нічо вже чужого не порунтаю, лиш **даруй** ми корову* 50.

+ дарують 2 – Д 328; дарував 1 – 77.

ДАРУНОК (7). 1. Річ, яку дарують, підносять (5). *Та покажи мені, доню, ті дарунки, що надарував тобі той великий москаль* Д 339. / Гостинець (1). *Підо мнов аж ноги дрожат, аби борше додому, а вони [діти] зіпрут та й мус сідати та роздавати дарунки* 42.

2. Плата за послугу (2). *Відшукав-єм вам добро та й маєте міні подьйкувати, а Доци маєте дарунок купити* 92.

+ Одн. Зн. дарунок 1 – II 47; М. по дарункови 2 – 94; мн. Н. дарунки Д 339; Зн. – дарунки 1 – Д 327.

ДАТИ (172). 1. Вручити, передати що-н. з рук у руки (65). *Зима йде, а я босінький, та дайте ми два леви на відробок* 124; а). Передати в чиєсь користування, в спадок (11). *Та я своєму синові всю свою крішку дала, лиш собі один кут лишила, а він навіть до мене раз на місяць не подивитси* 78; б). Сплатити борг, штраф; заплатити за щось (11). *Ви стара жінка, та я кажу, аби вас не замика-ти, ані бити, лишень дасте лева на церькову..* 78; в). Наділяти чим-н. (4). *Хто би міні дав таку міць, щоби я тепер вийшла надвір, щоби-м наострила ніж, та застромила йому в саме серце* 234. / Образн. (2). *Дайте вугля з серця!* II 39.

2. Нагодувати, подати, запропонувати їжу (28). *Сегодни задурно нема їсти, сегодни і за роботу не варт дати їсти, така тота робота!* 125.

3. Дозволити, надати можливість що-н. зробити (17). *Яка тотó мука, який тотó страх, яка тотó біль, то за такі страждування дав би собі ногу або руку відтяти!* 154.

4. У спол. з різними імен. означає дію за знач. відповідного іменника (9). *Ти, каже небіжчик, якас брехунка та дай мені розв'язок на сон 82. / Образн. (1). Він [гріх] перейде на худобу, він підпалить обороги, градом спаде на зелену ниву і він чоловікови душу возьме і дасть на вічні муки...* 151.

5. Із запереч. Вберегти, охоронити, врятувати (9). *Лиш ці тітці мене не дайте, бо вона за того Баска дуже люта* 248.

6. Побити, вдарити (5). – *Ніби я знаю, ци суда можна йти, а як вібіжит та даст у писок, а я вітки знаю, шо не даст?* 120.

7. Принести як результат, винагороду за працю (1). *«Земля не дасть плодов своїх, на скоти ваші пошлю заразу і погубнуть вам, а люди ваші потоплю»* 115.

У спол. (38): а) **Бог дав, дасть** (12) – див. **Бог**; б) **дай вам (тобі) Боже** (8) – див. **Бог**; в) **дати спокій** – не турбувати, не заважати, не набридати (5). – *Пане, а дайте ж спокій, не турбуйтеся, ми на вас не гніваємось* 170; г) **дати раду** – справитися з чим-н. самостійно (4). *Не міг [Гриць Летючий] собі дати ради з дітьми без жінки* 51; г') **дати знати** див. **знати** (2); д) **дати гудза** – ужив. як погроза (1). *Як я тобі зав'єжу гудз, то ти его не роз'єжиш, я тобі дам гудза!* 33; е) **дати за кого-н.** – видати заміж за нелюбого (1). – *Мамко, мамко, то-с ні дала за кальвіна, тóто-с ми світ зав'єзала!* 35; є) **дати значок життя** – проявити, виявити себе (1). *Аби їх [мужиків] було не знати як богато, то не дадуть за себе найменшого значка життя* 120; ж) **дати по батогові** – ударити, підстьобнути (1). *Коням дали [парубки] по доброму батогові, і аж під містом пан і Николай отямилися та обтирали кров з ли-*

ця 211; з) **дати позір** – доглянути (1) *А найдуще аби ви, мамо, на найменшу Марійку позір дали* 98; и) **дати себе чути** – проявити, показати себе; заявити про себе (1). *Всі зберуться, як хмара малих дітей, і хочять у одні вузькі двері пропхатися і дати себе чути* 115; і) **дати сина** – народити, привести на світ (1). *Ти [Мати Божа] дала сина одного, а я двох* 207.

+ **дати** 1 – 122, 143, 16) – 39, 2 – 121, 168 (2 р.), 3 – 216, 4 – 21, 98, у спол. а) – 32, у спол. г) – 217, 244, у спол. ґ) – 78; **дам** 1 – 122, 125 (2 р.), 196, 1а) – 81, 229, 16) – 210, 2 – 26 (4 р.), 51, 159, 196, 201 (2 р.), 3 – 164 (3 р.), 5 – 144 (2 р.), у спол. ґ) – 201; **дасть** 1 – 76, 233, 16) – 250, 3 – 121; **даст** 1 – 26, 1в) – 92, 95, 5 – 179 (3 р.), 6 – 120, у спол. а) – 32, 138, 139, 148, 1а) – 49, 65, 190; **дамо** 1 – 148 (5 р.); **дасте** 1 – 196, 2 – 26 (2 р.), 27; **дадуть** 1 – 252, 3 – 208; **дадут** 3 – 67, 5 – 180; **дав** 1 – 98, 243, 251, 1а) – 90 (5 р.), 2 – 33, 51, 125, 4 – 39, 49, у спол. а) – 30, 85, 114 (2 р.), 134, 217, 223; у спол. в) – 160, **дала** 1 – 37, 39, 83 (2 р.), 102, 246, 247, 253, 1в) – 78, 2 – 27, 47, 235, II 48, 3 – 215, у спол. г) – 87; **дали** 1 – 116, 16) – 121, 2 – 101, у спол. в) – 115; **дай** 1 – 37, 134, Д 386, 2 – 66, 159, 3 – 83, 6 – 162, у спол. б) – 65 (2 р.), 130, 148, 169, 190, 209, 233, 16) – 65, 161, 168, 182, 214 (2 р.); **дайте** 1 – 37, 196 (2 р.), 207 (2 р.), *образн.* II 39, 2 – 162, 3 – 42, 163 (3 р.), 164 (3 р.), 4 – 39 (3 р.), 5 – 180 (2 р.), 6 – 181, 184, у спол. в) – 75, 138.

ДАТИСИ див. **ДАТИСЯ**

ДАТИСЯ (3), **ДАТИСИ** (3). 1. Піддаватися впливові, дії чого-н. (3). *А може, ти за людьми говориш, що я не гідна, бо-м далася на підмоєву* II 44.

2. Із *запереч.* – чинити опір, не дозволити зробити

що-н. із собою (2). Звалили го в хаті – розкидав з себе штири хлопи, як галушки, звалили в хоромях – знов не **давси** 183.

◇ У спол. **датиси на відпуст** – направитися, піти на прощу (1). [-] Або **дайтеси на відпуст Івана Сучавського**; кажут, що багато помагає 49.

+ **датися** 1 – 122; **дасться** 1 – 247; **далиси** 2 – 184.

ДАХ (1). Накриття, верхня частина будівлі. Ціла товпа справляє свої очі на деревляного блазника, що вибігає з **даху** буди і просить всіх досередини.. 166.

ДБАТИ (9). Доглядати, проявляти турботу. [-] Коби ти, брате Василю, і ви, мамо, аби-сте за мої діти **дбали** 98; Я вас дуже перепрашаю за мою таку бесіду, але ви гадаєте, що я за нев [жінкою] **дбаю**, або дітьми **дбаю**, або за собов я **дбаю**?! Бігме, не **дбаю**, най їх і зараз віфатає та й мене з ними! Ова, ото би сми втратили рай на землі і маєтки лишили! 138.

+ **дбати** 42, 50, 203; **дбай** 98.

ДВА, ДВІ (67). Кільк. числ. 1. Кількість із двох одиниць (49). ..як умерла єму жінка, а за нею і **два** хлопці, та й Антін як не той став 13. / Образн. (1). Безодня смутку, увесь жаль і безсильний страх зійшлися разом в очах і разом сплодили **дві** білі сльози 144. / У порівн. (1). Мав у поясі хибу, бо все ходив схилений, як би **два** залізні краки стягали тулуб до ніг 62; а). Кількість із двох грошових одиниць (7). Зима йде, а я босіський, та дайте ми **два** леви на відробок 124; б). У знач. **обидва, обоє** (1). Михайло Печенюк заперси ногами і руками у одвірки, і ані Петрик Синуця, ані **два** Золоті: Іван та Каленик не могли його витягнути надвір 180.

2. У спол. з одиничним імен. – для неточного визначення (8): а) часу (4). *Мине година, або й **дві**, або й день, та й знов приходить* [бажання покінчити з собою] 156; б) кількості (4). *...мали гадку сказати, аби [Романиха] потрошки давала, по шусці по **дві**.. 78; Лиш, каже, раз або **два** рази в рік вперізував [Максим] черес.. 81.*

3. У знач. імен. (3). *...як си просиш, то не буду, але тобі би ліпше, а мині однаково пацити, ци за одну, ци за **дві*** 54.

◇ У спол. (7): а) **зо два (дві)** – приблизно два (3). *Довго ще балакали і Василеві на хорий зуб оставили **зо два** келишки* 214; б) **раз, два** (2) – див. **раз**; в) **Ні дві, ні три** – раптово, не довго думаючи (1). *Не вітерпів уже Петрик та й лус в лице Міхайла, а Міхайло **ні дві, ні три** та й Петрика* 182; г) **не раз та й не два** (1) – див. **раз**.

+ Н. **два** 1 – 129, 159, 168, 170, 198, 3 – 179, у спол. б) – 20, 39, г) 110; **дві** 1 – 20, 128, 135, 187, 244; Р. **двох** 1 – 207, 250, 3 – 257; **до двох** 1 – 23; Зн. **два** 1 – 32, 51, 66, 126, 162, 196, 210, 211, 213, 233, 244, 1а) – 37, 125, 2а) – 139, 244, 2б) – 73 (2 р.); **межи два** 1 – 162; **на два** 1 – 68; **дві** 1 – 42, 91, 101, 192, 234, 252, Д 381, Д 383, 1а) – 112, 116, 210, 250, 2а) – 162; **зо дві** у спол. а) – 92, Д 387; **на дві** 1 – 47; Ор. **двома** 1 – 132; **з двома** 1 – 117, 234.

ДВАДЦЯТЬ (1), **ДВАЙЦЯТЬ** (2), **ДВАЦІТЬ** (2). 1. *Кільк. числ. Ужив. як компонент складеного кільк. числ. (3). [–] Пiде злодюга-жид до вiйта, нанесе горiлки йому, а той бере радних, i як знайдуть [людей, молодь] в хатi при забавi, то найменше по **двайцять** п'ять букiв дiстане кождий* 258.

2. Кількість із двадцяти одиниць, у т. ч. грошових (1). – *До лазні, пане Ситник, до лазні за **двадцять** центів, го, го!*

167.

◇ У спол. **зо двацiть** – багато разiв, неодноразово (1).
[-] ..я той образ скидав з стiни i назад клав **зо двацiть** ро-
кiв 169.

Н. **двацiть** 1 – 13; Зн. **двайцять** 1 – 258.

ДВАДЦИТИЙ (1). Порядк. числ. до **двадцять**. [-] То як
лиш **двадцiта** пайка дасть по левови за газету, та й си
зробля тисiчi тисiченнi грошии задурно, запусто 76.

ДВАЙЦЯТЬ див. **ДВАДЦЯТЬ**

ДВНАЦИТИЙ (1). Порядк. числ. до **дванадцять**. [-] Та
то би на **дванацiтий** снiп якис раз торгнути, то би якис
раз схилитиси, то з поперека вогонь у пазуху сиплеси! 138.

ДВНАЦИТЬ (1). Кiльк. числ. Назва числа. [-] Може
десять, може бiльше, може менше. – Пиши*м* **дванацiть** 209.

ДВАЦИТЬ див. **ДВАДЦЯТЬ**

ДВЕРI, мн. (20). Отвiр у стiнi будiвлi для входу i вихо-
ду, а також стулка, яка його закриває (19). [-] *Всi зберуться,
як хмара малих дiтий, i хотять у однi вузьнiкi **дверi** про-
пхатися..* 115.

◇ У спол. **мати дверi** втворенi (1) – див. **мати**.

+ Н. **дверi** 209, II 46; Р. **без дверей** 192; **вiд дверей**
217; **до дверей** 110, 183, Д 383; **коло дверей** 78, 180; Зн.
дверi 138, 257, у спол. 14; **в дверi** Д 383; **на дверi** 129; **пiд**
дверi 257; **через дверi** 50; Ор. **дверима** 82, 239; **дверми** 48.

ДВИГАТИ (8). 1. *Перен.* Терпiти, мучитися, важко пе-
реживати (5). Марта: [-] *Цес грiх я вже **двигати** не годна...*
253.

2. Переміщати з натугою, тяжко носити (2). *Вона їх [синів] провадила до кернички і сполікувала росу з голов, а найстарший **двигав** для батька воду в збанятку 193. / Образн. Але цю росу кожна стеблинка так радо **двигає** на собі, мов Божий трунок 238.*

◇ У спол. **двигати на собі ярем** – відчувати моральний тягар; переживати, побоюватися за що-н. (1). *Вони [слуги] **двигали на собі** необтесаний і тяжкий **ярем** мужицького богатства, котре ніколи не дає ані спокою, ані радості ніякої 124.*

+ **двигати** 1 – 206, 209, **двигав** 1 – 216, **двигала** 1 – 252.

ДВІР (15). 1. Панський маєток на селі (8). *Були такі часи, коли я був паном, тоді я служив у **дворі** писарчуком під рукою економа 257.*

2. Огороджена територія біля господарських будівель; обійстя (7). *То був **двір** на другім селі, і він [Данило] не знав, куда заходить ся до него 122; Дес воно [дитина] ландає, дес воно нишпорит по **дворі**, як курка 26.*

+ Одн. Н. **двір** 2 – 122; Р. **до двора** 1 – 84, 125 (2 р.), 130, 131, 120; Зн. **двір** 1 – 254; М. **на дворі** 2 – II 46; Ор. **двором** 2 – 193; **перед двором** 2 – 122; М. **у дворі** 1 – 76.

ДВІСТА (1). *Кільк. числ. Кількість із двохсот одиниць (про гроші). Брав за них [за воли] чотири сотці, за **двіста** ринських купував другі, молоді воли.. 112.*

ДВОЄ (3). *Кільк. числ., збірн. до два. Федір тримає коло себе **двоє** дівчат: одинадцятилітню Настю і восьмилітку Марійку.. 129. / У знач. імен. (2). Чоловік лишався в полі, а вона йшла з ними додому: одно на руках, а **двоє** коло*

запаски 193

+Р. двоїх 254.

ДВОЛІТНІЙ (1). Який зберігається, витриманий два роки. *В одній трилітня* [солонина], *жовта і м'яка, як масло, се дідова бочка, в другій дволітня, півжовта, півбіла, се бабина бочка..* 113.

ДЕ¹ (108). *Присл.* 1. У питальних реченнях у знач. **в якому місці?** (46). *Де тьби покладу в могилу?* 67; – *А що, старий, де ваша Україна, а кілько моргів поля ти хотів від пана, а яким міністром мав бути твій внук?* 218; а). У риторичних оклично-питальних реченнях, що виражають жаль, здивування, обурення тощо (18). – *Відки тебе візирати, де тебе шукати?!* 16; – *Ой віточку, та я вмру, та не буду лева мати! Де мені лева, де, де, де?!* 78 б). У значенні **куди?** (8). – *А ви завтра де йдете?* 84.

2. У знач. сполучного слова (33). Уживається: а) у підрядних реченнях з'ясувальних (16). *Максим не знав, де подітися, що з собою робити в такім клопоті* 164; б) у підрядних реченнях місця (8). *Землю цулуй, де си поступиш, бо вона ци твоя, ци чужа, то ти з неї жиєш..* 147; в) у підрядних означальних реченнях (6). *Жебрак аби таки не тульивси до жінки, аби не дививси в той бік, де жінка, то би найліпше зробив* 138.

3. У знач. обставини місця – прислівників **десь, кудись** (15). *Може де там серед поля [стара] вже домерзає...17; – Аді, насадився, та й льигає, як колода, ану-ко, ци він вікаже де носа?* 33.

4. У повт. Як виг. для вираження жалю, сумніву, безсилля і т. ін. (9). *Дивюси на вас та ми, як якис казав, молоді літа нагадуютси. Де, де, де-е?* 65.

◇ У спол. (5): а) **Де що є** (3) – див. **що**; б) **Де хто є** – див. **хто** (1); в) **не знати де і з чим** (1) – див. **знати**.

+**Де** 1 – 21, 24, 65, 80 (2 р.), 82, 83, 89, 125, 130, 133, 146, 154, 158, 164, 166, 209, Д 327, 1а) – 22 (5 р.), 78 (3 р.), 84, 194, 200, 206, 214, 1б) – 97, 115, 122, 125 (2 р.), 150, 156, 2а) – 26, 38, 67, 81, 96, 133 (2 р.), 156 (3 р.), 164, 200, 248 (4 р.), 2б) – 14, 125, 133, 138, 156, 158, 198, Д 381, 2в) – 61, 126, 153, 205, 216, 257, 3 – 55, 70, 75, 85, 114, 137 (2 р.), 157, 229, 246 (3 р.), Д 327, 4 у повт. – 75 (3 р.), 84 (3 р.), у спол. а) – 32, 39, 214, б) – 164, в) – 83.

ДЕ² (5). *Част.* Уживається у знач. *запереч. ні, та ні, інколи_з част. ж.* А **де ж ти тут, сину**, годен два роки вітримати? 244; *Гей, Якове, лупи кукурудзки, де вже кілька спати!..* 148. / У повт.(3). *Він мині таке напіяв, що де, де, де-е-е!* 39.

ДЕЗЕРТИР (1). Той, хто втік від військової служби. *Сама дальше приймала всіх грішних людей, дезертирів, злодіїв, калік і дівчат з грубими черевами..* 232.

ДЕКІЛЬКА (1). У знач. неозначеного займенника **деякий**. *Декілька часів в Снятині сидів стало Кирило Трильовський і Лесь Мартович* Д 327.

ДЕЛЬКОТИТИ (3). Дрижати, трястися. *Мужик лежав на улиці та й стогнав. Як пролежався, то пішов улицю у долину. Ноги делькотіли як підвіяні і шпоталися* 18; [–] *А як він [пан] делькотит на цілім тілі, то дай у морду два рази, але також не дуже: пан вже під ногами* 162.

+ **делькоти** 158.

ДЕНЬ (53). 1. Час, який дорівнює 24 годинам; доба (22). *Поле за кілька днів зродило багато, багато хрестів* 195.

2. Частина доби, час від ранку до вечора (14). *Рано вставав на годину, аби затопити і зварити собі їсти, а потім цілий день і цілу ніч перележував на печі* 130; а). Світловий день; денне світло (1). *Ще відай, каже, і на день не займалоси, як прийшов* 82.

3. Тільки в мн. Життя людини (1). – *Не тішси, дитинко, службі, бо нераз будеш свої дні оплакувати* 141.

4. День, встановлений для чого-н. (1). *У торгові дні воно [місто] оживає, малюєся селами і веселе* 166.

◇ У спол. (15): а) **день від дня** – кожен день; постійно (2). *Шпурляв міхами, як галушками. Отак день від дня то з брики до шпихліра, то зі шпихліра на брику* 126; б) **день по днів** – поступово (2). *Отак дідові сотався день по днів мирно і супокійно* 113; в) **одного дня** – у якийсь час, якогось разу (2). [–] *Лиш аби-с мене одного дня поховала, а другого ти вже не газдиня, меш сидіти як у комірне у свої хаті...* 41; г) **у день, чи в два дні** – у короткому часі (2). [–] *Потім у день, чи в два дні така звіялася буря, такі вітри подули, що дерево з коренем виривало, а хатам здоймало верхи...* 150; г) **сими днями** – незабаром; у найближчий з наступних днів (1). *...я маю вмирать десь сими днями та я хочу хоч трохи перед Богом стати чистий* 167; д) **ні вдень, ні вночі** – ніколи (1). – *Люди добрі, я цьому не вітримаю, стара від хати відгонит, а діти гулюкают, як на пса. Нема спокою ні в день, ні вночі* 209; е) **ніч і день** – постійно (1). [–] *Від чоловіка лишила-м си, син умер у воську, а я крірвала та ро-*

била ніч і день 49; є) *шо день то добрийдень* – про часті зустрічі, відвідини (1) *Ніби єму [докторові] хочеси мужикови доброго ліку пошукати? З паном шо день то добрийдень, а з мужиком шо?* 39; ж) *зробивси день* – розвиднілося, настав ранок (1). *Хотіли ще Касіяна вбити.. але [він] дуже просив жінок та вони тримали его під сорочками, а друге, шо зробивси день* 183; з) *до білого дня* – до світанку (1). *До білого дня біле, світляне покривало дріжало над ними і заедно тікало за Дністер* 201; и) *не питати ні дня, ні ночі* (1) – див. **ПИТАТИ**.

+ Одн. Н. **день** 1 – 156, 158; Р. **дня** 1 – 73, 102, 145, 238, 2 – 85, у спол. а) – 126, в) – 108, и) – 154; Зн. **день** 2 – 124, 132, 139, 145 (2 р.), 166 (2 р.), 251; **в день** 2 – 199; **на день** 1 – 77, 218, 219, 2 – 125, 237; **у день** у спол. г) – 150; М. **по дневі** у спол. б) – 113; мн. Н. **дні** 1 – 130, 143; Р. (**кілька**) **день** 1 – 54, 82, 216, 250; Зн. **дні** 1 – 154, 233, Д 386; **дни** 1 – 81, 133; Ор. **днями** 1 – 209. 38

ДЕРЕВ'ЄНИЙ (1), **ДЕРЕВЛЯНИЙ** (3). Виготовлений з дерева. *Ціла товпа справляє свої очі на деревляного блазника, що вибігає з даху буди..* 166 / Перен., у порівн. (2). *Баба сидить та мене пальці як дерев'єні* 79.

+ Одн. Н. **деревляна** 166; Мн. Ор. **деревляними** 176.

ДЕРЕВИНА (2). 1. *Одиноке невелике дерево. Моя мати приходила до мене і давала «шустку», щоби я не вилізав високо на деревину, бо можу розбитися, а Русова однаково не побачу* Д 326; *А по дорозі пристають до них страхи з-під мостів, з нечистих місць, злітають з тих деревин, де повісився хто, йде з парубками ціла банда* 257.

ДЕРЕВИЩЕ (6). Труна, домовина (5). [–] *Як старий умер, то лиш дошок на **деревище** купили 42; [–] Аби-сти мені до **деревища** насипали землі, і не вбирали 230.*

◇ У спол. **лежати в деревищі** (1) – див. **лежати**.

+ Одн. Р. **деревища** 231; Зн. **в деревище** 252; Ор. **деревищем** 97, у спол. 219.

ДЕРЕВІТИ (4). Кам'яніти, ставати нерухомим від перенапруження (3). [–] *Цілому селови шию, прьиду, та й пальці ми **деревіют** 78.*

◇ У спол. **вуха деревіют** (1) – див. **вуха**.

+ **деревієш** 138, **деревіють** 121, у спол. 166.

ДЕРЕВЛЯНИЙ див. **ДЕРЕВ'ЄНИЙ**

ДЕРЕВНЯ́ (1). Сільськогосподарський реманент, виготовлений в основному з дерева, який не придатний для користування; мотлох. *..він [дід Дмитро] **вилізає на стаєнний стрих і перекидає там старі плуги, борони драбинки, ярма; **деревні** отої не мало призбиралося за п'ятьдесятилітнє газдуваннє 112.***

ДЕРЕВО (9). Багаторічна рослина з твердим стовбуром і гіллям. *Вітер гне всі **дерева**, морщить воду II 45. / Образн. (1). Голос його йшов з вітром до ліса і бився довго від одного **дерева** до другого 147.*

+ Одн. Р. **від дерева** у порівн. 40; **із дерева** у порівн. 202; Зн. **дерево** 150, М. **на дереві** 155; II 45; мн. Н. **дерева** у порівн. 70; Зн. **дерева** II 45.

ДЕРЕВЦЕ (1). Етн. Маленьке хвойне дерево, яке прикрашають різнокольоровими паперовими смужками на весілля. [–] *..то платви треба, то оглоблів до саней, то молоді*

смерічки на **деревице** весільне, багато люди потребують ліса 259.

ДЕРЖАВА (1). Країна. Перед тисячами слухачів реферував [автор] про союз з центральними **державами** з Береста Литовського Д 328.

ДЕРЖАТИ (10). 1. Узявши в руки, в зуби і т. ін., не випускати, тримати (8). У руках **держить** [хлопчик] чорний хрест і все глядить на нього 145. / Образн. (2). Попід мури мами **держали** серця в долонях і дули на них, аби не боліли 194; Зубами **держи** її [землю], кохай, як коли жінку, що тобі під руку вдалася... 148. / Не відпускати від себе, не давати рухатися кому-н. (1). Люди силоміць відтягли [жінку] від воза і **держали** 16.

2. Бути міцним, витримувати тягар (1). [-] ..я намотував той мотуз і пробував-єм, ци добре **держить**, і все знав-єм, як треба зашмуток зробити, як зависоко підтягнути 156.

3. Зберігати, тримати в певному положенні (1). Жінки заломили руки і так сплетені **держали** над старою Іванихою, аби щось згори не впало і сі на місці не роздавило 71.

+ **держить** 1 – 202, **держав** 1 – 28, 37, **держала** 1 – 87.

ДЕРЖАТИСЯ (10). 1. Схопившись за кого-, що-н., зберігати певне положення; триматися (3). Катерина дрожала біла як стіна в куті і **держалася** руками стола, аби не власти Д 340.

2. Бути міцним, стійко триматися на ногах (2). І кінь, і Іван **держалися** крєпко, бо оба відпочили через ніч 61. / Бути

міцний монолітним (1). *Бог знає, як ті дрібонькі кісточки держалися вкупі?* 51

3. *Перен*. Бути прив'язаним до чого-н., прагнути утриматися біля чогось (2). *Він держався каганця всією моцею і не давався смерті* 109.

4. Дружити, підтримувати зв'язки з ким-н., мати спільні інтереси (1). *..їх було вже небагато в селі, що держалися Тимка, бо одні повмирали, а другі пропали на війні* 212.

5. *Перен*. Поводитися, триматися певним чином (1). *Зелений коваль [комаха] держиться подалеки* 95.

◇ *У спол.* **ледво держатися на ногах** – бути обезси-
леним, змученим (1). *Ледво держалася [корова] на ногах* 50.

+ **держатися** 1 – 56, **держуться** 1 – 197, **держався** 3 – 109.

ДЕРТИ (2). *У спол.* **паси дерти** – мучити, піддавати тортурам. *Верещала, якби з неї хто паси дер* 87; [–] *Сиджу я та реву, так реву, якби з ні хто паси дер* 14.

ДЕРТИСИ (1). Розриватися, зношуватися до дірок. *Залатай в однім місці, то просічеси в другім. Якби ще не прав, то може би не так дерлиси* 46.

ДЕС див. **ДЕСЬ**.

ДЕСІТЬ див. **ДЕСЯТЬ**.

ДЕС-НЕ-ДЕС див. **ДЕСЬ-НЕ-ДЕСЬ**.

ДЕСЯТИЛІТНІЙ (1). Який має десять років. *Дрібка жі-
нки – завбільшки десятилітньої дитини* 47.

ДЕСЯТНИК (1). Службова особа в сільській громаді. – Я через **десятників** розказав людям приходити, може ще посподєси 209.

ДЕСЯТЬ (6), **ДЕСІТЬ** (5). Кількість із десяти одиниць (10). Я зробок – ціле тіло мозиль, кості дрихлаві, що заки їх рано зведеш докупи, то **десіть** раз йойкнеш! 66.

◇ У спол. **ні в п'ять ні в десять** (1) – див. **п'ять**.

+ **десять** 23, 150, 209, 223, 229, у спол. 168, **десіть** 30, 64, 80, 85.

ДЕСЬ¹ (20), **ДЕС**¹ (22). Присл. 1 У якому-н. невизначеному місці (29). ..чорний дим розтягався змієм по синьому небі і шукав щілин у блакиті, щоби **десь** там обмитися від крові і слузи 192. / У порівн. (1). Так тяжко дихали, якби **десь** глибоко в землі душилися тисячі людей 132.

2. У якому-н. невідомому напрямку; кудись (9). На-страшився, не бачив ніякого виходу, звертівся, аби **десь** утечи 126.

3. З якого-н. невизначеного місця; звідкись (4). ..**дес** з далеких країв пише, що прийде до нас двоїх уже волних 254.

+ **десь** 1 – 15 (2 р.), 45, 117, 118, 156, 168, 197 (2 р.), 2 – 13, 113, 120, 150 (2 р.), 3 – 136, 154, 244; **дес** 1 – 22, 26 (2 р.), 28, 32, 47, 50 (5 р.), 67, 78, 92 (2 р.), 215, 216, 253, 2 – 48, 51, 54.

ДЕСЬ² (12), **ДЕС**² (29). Част. 1. Уживається із знач. імовірності, можливості, невизначеності чого-н. – як синонім до част. **наче, неначе, немов, ніби** (30). [–] **Дес** я беру воду з керниці, а він **дес** на самім споді у такі подерті кожушині, шо Господи! 17. / У знач. част. **хіба** (1). Але то лиш **дес** сотому удастси такого ліку дістати 39.

2. Із знач. невизначености, неточности часу, коли відбулася чи відбудеться дія (10). – *Але коби нотар дес вечером подививси до хати 89. / У знач. част. уже (1). [–] ...я маю вмирать десь сими днями та я хочу хоч трохи перед Богом стати чистий 167.*

3. Із знач. непевности – у ролі вставного слова **певно, напевно** (1). *Він дес такий голодний, шо му си очи за тобов продивили 141.*

+ **десь**² 1 – 131, 150, 154, 155 (2 р.), 187, 244, 2 – 116, 123, 125, 259, **дес**² 1 – 17 (2 р.), 31 (9 р.), 32, 82 (7 р.), 198, 2 – 68, 81, 83, 124.

ДЕСЬ-НЕ-ДЕСЬ (1), **ДЕС-НЕ-ДЕС** (1). *Присл. Подекуди, де-не-де. [–] ..люди дес-не-дес, шо грубшу яку штуку продают. Тельитко, коровку – то іде ще, але волів вже мало 75; То ще, як я йшла за Семена, та мої мама мені повістували за се та й не радили йти. Та той гріх за тоті діти ви покутуєте, але то mezi вами десь-не-десь прокидаєся. Не кождий Басараб носить той гріх, лиш Бог одному котромусь кладе его в сумління 155.*

ДЄДЯ (4), **ДЬИДЯ** (31). Батько, тато. *Дьидя зсукали ще свічку та й казали, що як би-сте умирали, аби вам дати у руки і засвітити 143; – А може куля вже і дєдю убила на войні, а може ще до ранку і мене вб'є, і Настю та й би не було нікого, нікого... 201.*

Одн. Н. **дєдя** Д 384; **дьидя** 14, 26, 27, 28 (2 р.), 36, 37, 54, 98, 141 (2 р.), 143 (2 р.), 144; Р. **дьиді** – 26; **коло дьиді** 24, 27; Д. **дєдеві** Д 381, Д 384; **дьидиви** 28, 29, 141, 144; **дьидеви** 129, 143; Зн. **дєдю** 201; **дьидю** 24, 29 (2 р.), 144; Кл. **дьидю** 17, 51, 71.

ДСКУВАТИ *див* **ДЯКУВАТИ**

ДЗВІН (8). Ударний сигнальний підвісний інструмент. – «Я помінив купити **дзвін**, аби по селу вогонь вістив..» 110; [–] *Та вікна в селі посліпли, а дзвони заанімили. Кара Божа спустилася на нас за гріхи цілого світа* 188.

+ Одн. Н. **дзвін** 179, 181, 253; Мн. Н. **дзвони** 110; Р. **дзвонів** 119; Зн. **в дзвони** 253.

ДЗВІНИЦЯ (2). Завершена вежею будівля з дзвонами. [–] *..якурат нема одної дошки. То ще з тих, що від дзвіниці лишилися 77. / У порівн. Таку могилу висипали, як дзвіниця* 199.

ДЗВІНКИЙ (1). Який голосно і чітко звучить. *В суботу рано вибігла Михайлиха за поріг хати і заговорила до себе дзвінком голосом* 26.

ДЗВІНОК (6). Зменш. до **дзвін**. *Тот дзвінок, що на самі горі стоїт, дес так дзвонит, але так жьилісливо, що аж!* 31. / *У порівн. І вона [земля] за твою силу дає тобі повну хату дітей і внуків, що регочуться, як срібні дзвінки, і червоніють, як калина...* 190.

+ Одн. Н. **дзвінок** 31 (2 р.); мн. Н. **дзвінки** 181; Ор. **дзвінками** 259.

ДЗВОНИТИ (13). 1. Викликати звуки, ударяючи в дзвін (8). *Хоть дзвоніт на г'авт в дзвони, то я також не боюси, хоть ні тєгніт всіма дорогами по груді..* 253.

2. Утворювати дзвінкі звуки, ударяючи в якісь предмети (4). *Ти знаєш, що відколи я стала курвою, то до мене дзвонять у вікна всі хабалі..* 234.

◇ У спол. **дзвонити зубами** – дрижати від холоду (1). *Романиха.. чипіла над нею [коровою], розгорнена на морозі. Сама дзвонила зубами, але не відступала* 50.

+ **дзвонить** 1 – 168; **дзвонит** 1 – 31 (4 р.); **дзвонять** 1 – 110, 2 – 193; **дзвоне** 1 – 181; **дзвонили** 2 – 131, 207.

ДЗВОНОВИЙ (1). Стосовний дзвона, від дзвона. Образн. *Дзвоніві серця відриваються від них і падають йому на голову і ранять* 110.

ДЗВОНОЧОК (1). Зменш.-пестл. до **дзвінок**. У порівн. *Ліс шумів, стогнав, тонкі шепти реалися з маленьких галузок і падали разом із змерзлим інєєм. Так, якби маленькі дзвоночки падали* 147.

ДЗЕЛЕНИЙ див. **ЗЕЛЕНИЙ**

ДЗЕЛЕНЬ (1). Присудк. слово за значенням **дзеленькати**. Тут у знач. **нічого**. – Тимофіхо, як не знаєте, то не говоріт ані **дзелень**? 66.

ДЗЕЛЕНЬКОТІТИ (1). Дзвонити, калатати чим-н. об що-н., видавати звуки. *Галуззя грушки шморгало у вікна, а шибки дзеленькотіли* 87.

ДЗЕНЬКНУТИ (1). Легко вдарити зі звуком чим-н. об що-н. *Лиш дзенькне [куля] та вівертит діру в грудях, а душа тов дучков утече та й по вас* 201.

ДЗЕРЬКАЛО (1). Спеціально покрите скло для відображення предметів. – *Та й видиш.. а ти не хочеш ніколи давати чьисатиси. Ану-ко подивиси в дзерькало, як файно* 27.

ДЗИґАРОК (3). Годинник – прилад для вимірювання часу. [–] *Я знаю, де солонина стоїт: я знаю, де карабіни закопані, я знаю, де в жидів дзиґарок стоїт..* 248. / *У порівн. (2); [–] Плюну у жмені, сокиру в руки та й дивиси, а будинок як дзиґарок віріс на подвір'ю. З котрого хочь боку заходи – дзиґарок* 30.

ДЗІНЬ (2). Присудк. сл. за знач. **дзінькати**. У повт. [–] *Та й чую як дзоркотять [гадки] коло мене... Дзорк, дзорк, дзінь, дзінь...* 194.

ДЗІНЬКАТИ (1). Видавати короткі дзвінкі звуки. Образн. [–] *Як зачнуть дзінькати [гадки], то голова пукає начетверо і уха десь так утворюються, як рот, і так люблять слухати той бренькіт* 154.

ДЗІНЬКУВАТИ (1). З польськ. Дякувати – висловлювати подяку. – *Дзінькуємо вам, пане, шо з нами так красно забалакали-сте, коби таких панів було багато..* 169.

ДЗІНЬО (1). Прізвище людини. А *Павло Дзіньо* то вже добре мався 73.

ДЗІСЬ (1). Виг. Уживається для супроводження коротких різких рухів. *Пани гуляли, мусіли, мужики їх колесом обступали і реготалися, аж коршма дудніла. – Гопа дзісь! – Єще раз!* 127.

ДЗОРК (2). Присудк. сл. за знач. **дзоркати** (див.). У повт. [–] *Та й чую як дзоркотять [гадки] коло мене... Дзорк, дзорк..* 194.

ДЗОРКАТИ (1). Стукати, ударяти з легким звуком чим-н. об що-н. [-] *Баба тебе до хресту носила, баба плакала, як тебе до войска виряжали, баба на твоїм весіллю кісточками до купи дзоркала* 152.

ДЗОРКОТИТИ (1). Те, що й **дзоркати**. Образн. [-] *Та й чую як дзоркотять* [гадки] *коло мене..* 154.

ДЗУМБЕЛАТИ (2). Закладати вудила (про коней, волів) (1). [-] *..по жінці взьив-єм такі білі воли як сніг.. То, бувало, так бігли, як коні. А як їхав-єм до міста, то-м дзумбелав* 75. / Те саме про погану дружину. (1). *Мой, таже ти сміхом став по селу, жінка б'є та духу наслухає.. Я би таку жінку дзумбелав та в ступу бих запрягав та канчук дротьиний з клинка бих до неї стьигав!* 21.

ДЗУРКОТИТИ (1). Бряжчати, з легким звуком ударяти чим-н об що-н. [-] *..ло сто вас приходило на день, аби казати, що вона [Катерина] цілому селові принесла ганьбу, що.. курвилася в жидівських перинах і дзуркотіла краденими перлами* Д 341.

***ДИВИТИ** *див.* **ДИВИТИСЯ**

ДИВИТИСИ *див.* **ДИВИТИСЯ**

ДИВИТИСЯ (53), **ДИВИТИСИ** (50), ***ДИВИТИ**¹² (4). 1. Спрямовувати погляд в що-н., на кого-, що-н. (59). [-] *Молочко поїдають, сирец поїдають, а ми як щеньита на них дивимоси* 90; *Федір з гумна дивився на ті латки і щось заперечив головою* 132. / Образн. (3). *Десь то і не ніч, але чорна*

¹² Усічена форма від *дивитися (дивитиси)*. Уживається тільки в 2 особі однини та множини наказового способу (*диви, дивім*), див. далі у переліку форм.

жура, що голосила по вуглах хати і **дивилася** на него сивавим, немилосерним оком 125; а). Бути з розплющеними очима, мати змогу бачити (12). Вони стояли і **дивилися** з великим страхом 149; [-] ..мене ніхто до хати не пускає, то мусю ходити та й **дивитиси** 248; б). Про очі (4). Око ніби на тебе справлене, а само **дивиться** десь у себе, десь у глибінь безмірну. – **Дивиться** око на тот давний гріх, що за него їм кара йде 150; в). Підглядати, заглядати куди-н. (2). Данило чекав коло білої брами, **дивився** в панський город, як злодій, і не важився зайти 120.

2. Як вигукове чи вставне слово (29). У формі наказового способу **дивися(си)! дивіться(си)!** вживається: а) як вигукове слово, що виражає зауваження, застереження, погрозу тощо (18). –*Та **дивітси**, як він мрігає очима, він нас всіх на сміх побирає* 247; б) у ролі вставн. слова у наказовому або дійсному способі (11). **Дивиси**, а очі вже пішли у стовбїрь, **дивиси**, а рот уже розхиливси як ворота, **дивиси**, а слина тече з рота 33–34; *Та лиш я склав навхрест [кочергу та лопату], **дивлюси**, а то з-під вугла вода просікаєси* 82.

3. Спостерігати (6). *На лаві сидів старий Яків Яримів і з великим вдоволенням **дивився** на оту науку* 91.

4. Зважати, звертати увагу (3). – *Е, шо ми будем на ню **дивитиси**..* 161.

5. Перен. Звертатися думками до чого-н.; уявляти (3). **Дививси** так дивно, наче б поправді на зорях бачив Україну 199. / Перен. Тужити (1). ..*стара сперлася на ворота та не говорила, але так здалека **дивиласи**, як з неба* 207.

6. Перен. Терпіти, зносити кого-н. (3). *Я таки буду жити, таки мусиш на ні **дивитиси** та й решта* 34.

7. *Перен.* Доглядати, піклуватися про кого-н. (1). *По обіді дід ішов дивитися до волів..* 113.

8. *Перен.* Думати, вважати (1). *Ти не дивиси [до курей], що я старий, але я ще такого звіря заможу, ще заможу* 158.

9. *Перен.* Виявляти своє ставлення до когось (1). *А цей Тома, ніби він дивився коли на чоловіка як варт?* 150.

10. *Перен.* Шукати (1). *Сто корців на днину перемолола би та й ше би дивиласи, чи нема де других сто...* 114.
22

+ **дивитися** 1 – 51, 133, 152, 234, 237, 1а) – 121, 3 – 223; **дивитиси** 1 – 219, 1а) – 26, 3 – 201, 5 – 199, 6 – 164; **ся дивити** 1 – 239; **дивлюся** 1 – 169, 2б) – 244; **дивлюси** 1 – 97, 2б) – 75, 82, 3 – 34, **дивюси** 3 – 65, 4 – 131, 6 – 139; **дивиться** 1 – 167; **дивитси** 1 – 30, 252, 1в) – 39; **дивляться** 1а) – 166; **дивлютси** 1 *Образн.* – 203; **дивився** 1 – 22, 56, 65, 71, 115, 130, 233, Д 326, 1а) – 113, 132, 163; **дививси** 1 – 138, 1 *Образн.* – 43; **дивилася** 1 – 44, 45, 50, 1а) – 49, 151, 3 – 91; **дивилися** 1 – 15, 23, 24 (2 р.), 31, 141, 151, 164, 170, 1б) – 47, 54; **дивися** 1 – II 48, 2б) – 150 (2 р.); **дивиси** 1 – 201, 213, 1а) – 161, 2а) – 28, 130, 135, 139, 141, 2б) – 30, 81, 4 – 162; **диви** 2а) – 200, Д 386; **дивіться** 1а) – 259, **дивітси** 2а) – 76, 137, 198, 246, , 248; **дивіт-ко си** 2а) – 67, Д 382; **дивіт** 2а) – 210, 248 (2 р.).

ДИВНИЙ (5). 1. Незвичайний; чудний, незрозумілий (4). *А той другий світ був болючо дивний* 109. / Чудакуватий, кумедний (1). *Отакий був Іван, дивний і з натурою, і з роботою* 64.

2. Гарний, милий (1). [–] *Але став висох та й дідичність також. А тут ліс росте і дідичність. Через то цей кутик перед вікнами в мене, дивний є..* 259.

+ Одн. 1 – М. в дивнім 197, мн. Р. дивних 1 – 36.

ДИВНО (3). Присл. до **дивний**. *Хлопці стояли пода-лік і дивно дивилися на тата* 24.

+ **дивно** 71, 199.

ДИВО (1). Те, що викликає подив, здивування. [–] *А якіс царі такі страшні, московські та турецькі [намальовані] та вського дива* 43.

ДИВУВАТИ (1). Викликати подив, здивування, вражати незвичайністю. *Я вже і очий добрих не маю, але дивувало мене тото, що майже щодня бачу вулицями людий святоч-но вбраних* 259.

ДИВУВАТИСИ див. **ДИВУВАТИСЯ**.

ДИВУВАТИСЯ (6), **ДИВУВАТИСИ** (6), **ДИВУВАТИ** (1).

1. Бути в стані здивування; виявляти подив (8). *Усі дивувалися його силі і боялися* 126; [–] *..з-під вугла вода просікаєси. Став я та й дивуюси* 82.

2. У формі 2 ос. мн. із запереч, у знач. **не зважати, не звертати уваги** (5). *Ви старому не дивуйтеси та й не смійтеси з діда* 68.

+ **дивуюся** 1 – 156; **дивується** 1 – 167; **дивувався** 1 – 208, Д 326; **дивувалися** 1 – 231; **дивуйтеси** 1 – 24, 2 – 66, 161 (2 р.); **дивуйте** (у знач. **не дивуйтеси**) 2 – 187.

ДИКИЙ (5). Який перебуває в первісному природному стані, живе на волі, не приручений (4). – *А тому, що ви наші,*

то рвете тіло нагайками, а другі забирають та вішають людей: мерці гойдаютьсi лісами, аж **дика** звірь утікає... 195. / У порівн. (1). [-] Аби-м ходив, як **дика** звірь, лиш кобих не видів ні тих жидів, ні панів, ні ксьондзів 70. / Перен. у знач. **поганий**, у зверт. (1). Чого ще хочете від мене, **дикі** звірі? 237.

2. Який перебуває у стадії первісної культури (1). / *Хуна і Сибір та **дикий** нарід з цілого світа, старих ріжут, молоді жінки гвавтують та цицки відрубують..* 188.

+ Одн. Зн. **дику** 1 – 213.

ДИКТУВАТИ (1). Проказувати що-н. уголос для записування. *Та як жид Кальман цілу годину **диктував** свої втрати, не поминаючи найменшої кришки, то мужики загомоніли* 210.

ДИМ (5). Суміш елементів, які виділяються в повітря в процесі горіння чого-н. ***Диму** напхалося повна хата, і вона [Митриха] все втирала сльози* 48. / Образн. (1). ..чорний **дим** розтягався змієм по синьому небі і шукав щілин у блакиті, щоби десь там обмитися від крові і спузи 192.

+ Одн. Н. **дим** 48, Ор. з **димом** у спол. Д 340, мн. Н. **дими** II 40.

ДИПЛОМ (1). Документ про присвоєння якогось звання. [-] *Аж геть пізніше, як я був в гімназії, той звиток показався [виявився] шляхоцьким **дипломом** для родини Кнігініцьких* 231.

ДИРЕКТОР (1). Керівник навчального закладу. *Директор школи, як я мав до нього діло, не дозволяв мені іти з ним разом, лише ззаду за ним* Д 326.

ДИСЦИПЛІНА (2). Твердо встановлений порядок. *Дисципліна була коло стола велика, найдужчий мав власть і карав, хто лиш голосніше крикне* 258.

+ Одн. Н. **дисципліна** 258.

ДИТИНА (74). 1. Маленька дівчинка або маленький хлопчик (39). *Дес дитина занеможе, дес жінка у злогах, а я йду з горньитком та й несучу молочка* 50. / *Образн.* (1). [–] ..я переродивси на молодого, лиш не знаю, чи на **дитину** зйду, чи на стару голову стиду наберу 216. / *У порівн.* (13). – *Так баную за тим горбом, як дитина за цицков* 68.

2. Син або дочка (35). *Одна мала дитину дівков, друга одовов, трета найшла собі без чоловіка – самі порьидні газдині зйшлися* 34. / *У порівн.* (1). *Як дитина за мамов – так заплакала* 14.

Одн. Н. **дитина** 1 – 77, 95, 202, *у порівн.* 17, 97, 106, 118, 157, II 42, II 46, 2 – 26, 140, 202 (3 р.), 234, 243, 247; Р. **дитини** 1 – 47, *у порівн.* II 46, 2 – 130, 137; **без дитини** 2 – 206; **від дитини** 1 – 85, 197, 238; **до дитини** 1 – 55; **коло дитини** 2 – 139; **у дитини** *у порівн.* 42, 99; Д. **дитині** 1 – 144; Зн. **дитину** 1 – 28, 95, 143 (2 р.), 144, 155, 202, Д 386, *у порівн.* 110, 239, 2 – 34, 83, 86, 137, 142, 144, 190, 202 (4 р.), 234, 236, 237, 244, II 38; Ор. **дитиною** 1 – 108, 156, 176; **з дитиною** 1 – 143, II 46, 2 – 234, 235; **з дитинов** 1 – 202; **за дитинов** 1 – 68; **над дитинов** 2 – 110; М. **на дитині** 2 – 237; **по дитині** 2 – 192.

ДИТИНКА (11). *Зменш.-пестл. до дитина у 2 знач. Я викупаю твою дитинку, а ти подужаєш, ти молода і заробиш на него 232. / У зверт. (9). – Не pomoже нічо, синку мій наймилиций, дитинко моя найзолотища! 144.*

+ Одн. Зн. за дитинку 232; Кл. дитинко 15, 19, 38, 43, 86, 96, 130, 141.

ДИТИНЯЧИЙ (4). Дитячий; ранній (2). [–] *Оце я вернув з похорону моєї приятельки з дитинячих літ 231. / Образн. (1). Чуємо, що старі образи з тої церкви плачуть плачем дитинячим II 46.*

◇ У спол. **дитинячий розум** – про недалеку, наївну людину (2). *Рано вставав [Федір] на годину, аби затопити і зварити собі їсти, а потім цілий день і цілу ніч перележував на печі. Чим дальше заводилося в зиму, тим він сходив на дитинячий розум 130.*

+ Одн. Н. у спол. – 42.

ДИХАТИ (7). 1. Втягувати і випускати повітря легеньми (3). *Так тяжко дихала, якби десь глибоко в землі душилися тисячі людей 132. / Образн. (1). Старенька жінка скоро залізла в гурт жінок, що гляділи самою тугою і дихали розлукою 198. / Випускати з легенів теплий струмінь повітря; зігрівати (1). Як студено було, то я ховавси в ясла перед худобу, а худоба має горечий дух, та й дихала на мене 247.*

2. Виявляти ознаки життя; жити, існувати (1). *Відважний Антін.. заліз у кошницю, і Бог знає, як він там собі порадив, але Тому витягнув, що ще дихав 149.*

◇ У спол. (3): а) **ледве(-о) дихати** – перебувати у важкому стані (2). *Ті люди так его змордували, що як прийшла весна, то він ледво дихав і побілів, як папір 131; б) мов-*

чати та дихати – не встрявати в розмову, не мати права висловлюватися (1). [–] *А ти, стара, мовчи та дихай. Не дурно якис вігадав, шо в старого дитинячий розум...* 42.

+ **дише** у спол. а) – 217.

ДИХНУТИ (1). Однокр., докон. вид до **дихати** 1). – *І не знати, що то там не дає дихнути?* 118.

ДИШЕЛЬ (2). Товста жердина, прикріплена до передньої (рухомої) частини воза, до якої припрягають тяглову силу. *Відколи Івана Дідуха запам'ятали в селі ґаздою, відтоді він мав усе лиш одного коня і малий візок з дубовим дишлем* 61; *Шлеї не мав на собі [Іван], лише йшов із правого боку і тримав дишель якби під пахою* 61.

ДІБРАТИСЯ (1). Проникати потай до чого-н. *..зачав присватуватися до своєї господині, Парасочки, аби цим способом дібратися до вузлів з грішми* 249.

ДІВАТИСИ (1). Зникати, йти куди завгодно. [–]..*мусю си коло людей тулити, а де ж я си подію?! – Дівайтеси, де хочете, а межі ґазди ви вже нездатні* 125.

ДІВКА (32). 1. Молода неодружена особа жіночої статі (28). *Господиня і сусідські дівки поралися та варили м'ясо, господар хати шукав келишка..* 258; а). *Зруб. переважно у зверт., часто до малої дівчинки (11). Дурна дівка, душа з мами пішла, а то вона, душа, і говорить, і дає хліба, і б'є...* 201; *Мама. – Ци ти, дівко, маєш розум, ци ти вістаріла его, що пускаєш дитину у сніг?* Д 386. / У порівн. (6). *Забіжу помежи чічки, що то ними земля завітчаласи, та й термошу, реу, розкидаю, а земля така злосна, як дівка на данці, як єї парубок барвінок з позліткою зірве* Д 387.

2. Кохана, наречена дівчина (2). *А як був молодий, то мусив підкочувати білі штани, йдучи від дівки, щоб мама не сварила..* 238.

3. У знач. **дитина жіночої статі** (2). – *Бодай дівки ніколи на світ не родилиси: як суки валяються; одні закопані в землю, а другі по шинках з козаками* 192; *Вона все надіялася за молодих літ дівки і старала для неї віно* 114.

+ Одн. Н. **дівка** 1 – 65, 200, 1а) – 201 (2 р.), у порівн. 158, 193, 217, 239, 2 – 129; Р. **у дівки** у порівн. 213; Д. **дівці** 1 – 40; Зн. **дівку** 1 – 125; Ор. **дівков** 1 – 34; Кл. **дівко** 1а) – 36 (2 р.), 38, Д 382, Д 386; мн. Н. **дівки** 1 – 200, 214, 218, 1а) – 141; Зн. **дівки** 1 – 197; **на дівок** 1 – 214; Кл. **дівки** 1а) – 202.

ДІВОЦТВО (1). Дівочі розваги; пустощі. *Катруся перезирала їх [квіти], лице єї слабо усміхалося.. – Дай суда, борзенько, аді, дьидя йде та скаже, шо тобі ще у голові дівоцтво* 37.

ДІВОЦЬКИЙ (2). Прикм. до **дівка**, **дівчина**. У знач. **давній**. *А в зимі, то мами прядуть кужіль та й співають свої дівоцькі співанки, але так сумно, якби банували за молодим віком* 99.

+ Одн. Р. **дівоцької** 151.

ДІВОЧИТИ (2). Бути молодою дівчиною, розважатися, прикрашатися. *Я.. старий, щоби ся дивити на таке і не винен тому, що ти з своїми внуками наново дівочиш* 239. / **Образн.** (1). *Земля все молода, вона як дівка, свьито є – то вбереси, будний день – то вона по-будному вбрана, а все дівочить – відколи світа та сонця* 158.

ДІВЧАТА, мн. (11). Ужив. як *мн.* до **дівчина**, переважно – мала дівчинка. *Уповідали вони, що Гриць цілу зиму майже не палив у хаті, а зимував разом з дівчатами на печі 51.*

+ Мн. Н. **дівчата** 51, 54 (2 р.), 99, 202 (2 р.), Р. **дівчат** 109, 129, 232, 3н. **дівчата** 51.

ДІВЧИНА (7). Молода неодружена особа жіночої статі. *Та й будуть видіти, як дівчина рве барвінок, як золотить его і сріблом посрібляє.. 57. / У порівн. (2). Вбирайся, як дівчина раненько вбираєся; як виходить до милого, ще й так вбирайся II 38.*

+ Одн. Н. **дівчина** 87, 166, II 41, у порівн. 164; 3н. **дівчину** II 42.

ДІВЧИНКА (2). Дитина жіночої статі. *Коло неї з одного боку раз-по-раз розкривається величенька дівчинка слюбна, з-перед війни 233.*

+ Одн. 3н. **дівчинку** 51.

ДІД (62). 1. Батьків чи материн батько (34). *На подвір'ю гралися з дідом внуки, кождий мав від баби булку або яблуко.. 114.*

2. Чоловік похилого віку (27). – *Ви старому не дивуйтеси та й не смійтеси з діда 68.*

3. У мн. Люди минулих поколінь; предки (1). *То вже таке, шо за шо наші діди та й тати не знали, то ми мусимо знати 65.*

+ Одн. Н. **дід** 1 – 13, 93, 112 (2 р.), 113 (2 р.), 114 (4 р.), 115, 117 (4 р.), 118 (2 р.), 119 (2 р.), 206, 2 – 90, 112 (2 р.), 116, 206, 216, 219, II 48; Р. **діда** 1 – 93, 117; **від діда** 2 – 116; з ді-

да 2 – 93; за діда 2 – 157, 205; Д. дідові 1 – 113, Д 339; дідови 1 – 89 (2 р.), 69, 205; Ор. з дідом 2 – 151; за дідом 1 – 93, 2 – 89; над дідом 2 – 90; Кл. діду 1 – 118, 205, 239 (2 р.), 2 – 62, 65, 113, 134, 203, 218, мн. Н. діди 1 – 117, 119, 2 – 188, 190, 191.

ДІДИК (1). Прізвище людини. *З лави піднісся Яків Дідик..* 181.

ДІДИЧ (1). Поміщик, пан, багач. [–] *..я з дороги не звернув і капелюха не здохнув. Небоже дідичу, я ще не такого пана везу, як ти* 218.

ДІДИЧНІСТЬ (4). Спадщина; земельний наділ, який перейшов у власність іншої людини і який дає дохід. [–] *Дідичність, як знаєте, річ тяжка, аби її злизати параграфом.. той кут ставовий мав свою дідичність. Але став висох та й дідичність також. А тут ліс росте і дідичність* 259.

ДІДІВ (8). Прикм., присв. Належний дідові. *Звіздочолий [кінь].. мене жьилує; він своїов гривов обтирає дідові сльози; а ти поганий, серця не маєш* 204; *Осінній вітер грає сивим волоссям дідовим* 89.

+ Одн. Н. дідів 89, 90; дідова 113; Зн. дідів 68; на дідову 89; на дідове 157.

ДІДІВСЬКИЙ (1). Образн. Нажебране, випрошене добро (харчі, одяг тощо). *Бий, як суку, бий, най вона тобі д'хати дідівських куснів не волочит* 88.

ДІДУХ (1). Прізвище людини. *Відколи Івана Дідуха запам'ятали в селі ґаздою, відтоді він мав усе лиш одного коня..* 61.

ДІДЬКО (8). 1. У християнській релігії – злий дух, нечиста сила. У порівн. (1). *Якос був-єм у Коломиї, та й дивлюси – йде якос таке, як дідько, Господи ні прости!* 75.

2. Ужив. як лайливе слово (1). – *Агій на тебе, та же най твої голови дідько причепитси, не мої!* 34.

◇ У спол.(6): а) **який дідько?** – для вираження заперечення (2). – *Та який дідько з зубами, з твоїми? Зуби такі, що залізо перекусиш* 213; б) **дідька рогатого** – невідомо, чого ще (2). *Коби якого борщюку, або бевки, або дідька рогатого, або шо... Тицьне тобі барабулю та й дависи!* 47; в) **якого дідька?** – чого? чому? (1) – *Та якого дідька болиш стара корсо, хрупаш у кождім замку, кривуле?* 204; г) **дідько знає** – невідомо, не знати (1). *Оповідав старій довго страшну історію, як його тяжко позбиткували, як забрали всі гроші, презентував кровавий вексель, а тайстру дідько знає хто спорожнив* 251.

+ Одн. Н. **дідько** у спол. а) – 244; Р. **дідька** у спол. б) – 37.

ДІЖДАТИ (1). Пробути, прожити до певного часу. – *Аби я не діждав вертатиси до цієї хати, – сказав вже на порозі* 48.

ДІЖДАТИСИ (2). Те саме, що **діждати**. [–] *Всі очинаші зговорю, все поперегадую від найменшої дитини та й дня діждатиси не можу* 85; – *Притулиє [мужик] лице до шибки, та й сльози по вікні спливали. – Ой, стара, тото-м діждалиси на сивий волос вінка! Тото, небого, дес б'єш головов у стіни, тото до Бога ридаєш!* 17.

ДІЗНАТИСИ див. **ДІЗНАТИСЯ**

ДІЗНАТИСЯ (1), **ДІЗНАТИСИ** (1). Одержати повідомлення, довідатися. .. як *доходив до села, то дізнався, що тої днини били ціле село* 251.

+ **дізнавси** 83.

ДІЙНИЦЯ (1). Дерев'яна посудина, в яку доять молоко. [-] *Він [Максим] і до худоби знав, та же корови у него по дійниці молока давали* 81.

ДІЙСНО (2). Ужив. для підтвердження висловлення; справді. – *А за теперішні часи, панове колеги, дійсно тяжко вам до забави що розповісти* 258.

+ **дійсно** Д 328.

ДІЙТИ (5). 1. Ідучи в певному напрямку, досягти якого-н. місця (2). *Заки дійдуть додому, то пазухи їм mocno повіддуваються..* 119. / *Перен.* Досягти, дістати що-н. високо (1). *Але сонця дійти я не годен* 176.

2. Перервати яку-н. дію, досягти певного етапу (1). *Врешті і не міг розповідати, бо дійшовши до цього місця в оповіданні, клав наперед себе фляшку горівки і пив понад міру* 32.

3. Достигнути, дозріти (1). *Колос дійшов, похиливси, землю цулує, вже почорнів, а косар чекає* 157.

4. Одержати належне, використавши, споживши його (1). ..*ступай собі, стара, межі газдині та пилнуй, аби кожду своє дійшло та напийси раз, аби-м тьби на віку видів п'єну* 68.

ДІЛ (1). Місцевість, розташована між горбами, горами. *По всіх ярах і долах розкинуло [сонце] ще проміні* Д 380.

ДІЛО (9). 1. Починання, затія (3). *З горілкою і з доби-чею приходили веселі, бадьорі, здається, що чорти не хотіли брати участі в каригіднім ділі і вже не приходили з парубками до хати 258.*

2. Наслідок діяльності людини; річ (1). [–] *..ти, жебраку.. будь контетний, як маєш на хорбаці дранку, як маєш кавалок хліба, та й як ті ніхто по лицу не лупит. Як ці три ділі маєш, та й має тобі бути добре.. 138.*

3. Ділова потреба, необхідність (1). *Директор школи, як я мав до нього діло, не дозволяв мені іти з ним разом, лише ззаду за ним Д 326.*

4. Заняття, що входить в обов'язок, стосується ко-го-н.(1). – *Наше діло з землею, пустиш її, то пропадеш.. 190.*

5. *Перен.* Бійка, тяганина (1). *Сварка починала вже ставати бійкою, і старий Іван змішався в діло 77.*

◇ *У спол.* (2): а) **видко діло** – ясно, зрозуміло (1). – **Видко діло**, що вже постаріласи: і лице, як шкіра на старім чоботі, і волоссе, як молоко, а язик не постарівси 114; б) **моє діло** – стосується мене (1). *Не моє діло питати, але чого ви кованими возами та вороними кіньми та з дітьми молодими землю свою покинули? 188.*

+ Одн. Зн. **на діло** 1 – 162, 207.

ДІМ (5). Приміщення, в якому живуть люди; житло. *Приносили з дому то хліб, то солонину, то гнилий харч, а грошей ніколи 212.*

+ Одн. Р. **із дому** 187; М. **в домі** 115; мн. Р. **до домів** 214, II 46.

ДІРА (1). Щілина, отвір у чому-н. *Лиш дзвенькне та вівертит діру в грудях, а душа тов дучков утече та й по вас* 201.

ДІРВАТИСИ (1). *Зниж*. Дістатися до чогось, досягти бажаного. [-] *..за життя він не злюбив сина та й слова доброго ему не сказав, а син як дірвавси до маєтку та й таке понаплітував, що ніхто тому кінца не найде* 82.

ДІСТАВАТИ (2). 1. Одержувати винагороду (1). *Як за плату я діставав від кожного грейцар..* 226. / Одержувати гостинці (1). *Видко, що я тоді мав нещасливу фізіономію, бо як ішов на ринок шукати мами, то діставав від незнайомих жінок яблука, обарінки й цукор* Д 326.

ДІСТАТИ (21). 1. У спол. з різними імен. означає дію, процес, стан, що названі певним іменником (7). *Такий я страх дістав, що най Бог боронит!* 31; – *А то хами здеморалізовані, а то бидло, вони гадають дістати відшкодованне? чорта в зуби!* 211.

2. Зазнавати фізичного насилля; бути битим (5). *..вона була вдоволена потихоньки, що її пан так добре дістав від других панів* 251; *..за це дістала [Марія] від мене попід ребра і сама почала ревіти* 225.

3. Одержати що-н. очікуване, бажане, потрібне (4). *Ніби дістала якис тот вексіль, вповідают люде, але тепер її тот вексіль боками лізе* 83. / Заробити працею, одержати плату (1). *..дадут пару волів, заладують тебе з родиною, і їдь в інше село годитися: кілька корців збіжжа дістанеш, кілька дров..* 259.

4. Здобути, відшукати що-н., долаючи труднощі (3). [–]
Але то лиш дес сотому удастси такого ліку дістати 39.

◇ У спол. (2): а) **дістати до рук** – у значенні одержати, знайти щось (1). – *Сини, уважьєте, письменні, так як дістали якес письмо до рук, як дістали якус мапу, та як підійшли під стару, та й пилили ні, пилили аж перерубали. Два роки нічо в хаті не говорилоси, лиш Канада, та й Канада* 66; б) **дістати їдь** – у знач. набрати злості, стати немилосердним (1). – *Давайте горівки, Гьоргію, пиймо з-по три аби-м раз дістали їдь*, – сказав Михайло 164.

+ **дістати** 1 – 211; **дістану** 1 – 244, 4 – 85; **дістанеш** 2 – 184 (2 р.); **дістане** 1 – 13, 2 – 258; **дістав** 1 – 226, 249, 3 – II 47; **дістали** 4 – 146, 3 – 66.

ДІСТАТИСЯ (1). Пройти, проникнути до якогось місця. *То були біленькі, рівенькі стежки по панськім городі, і він [Данило] за них боявся бійки, бо лишень ними він міг до двора дістатися* 120.

ДІТИ, мн. (196). 1. Сини й дочки різного віку (156). *Переднівок дуже прикрий, дітий маю четверо, а на то лишень латка города* 121; – *Люде добрі, я цьому не вітримаю, стара від хати відгонит, а діти голюкают, як на пса* 209.

2. Маленькі дівчатка і хлопчики; протилежне до **дорослі** (31). – *Осінь богата, горобці ледво літають, такі повні, а навіть бідні діти потовстіли* Д 339; *За той час ціле подвір'я заповнилося людьми і дітьми* 149. / У порівн. (3). Вони [привиди тощо] гуляли по хаті, як збиточні діти 131; а). У знач. **учні школи** (3). *Зайдуть до мене до школи, вїт та й радні та й пленіпотенти, повигонять діти зі школи, порозсідаються в лавки і п'ють та співають* 258.

3. Потомки, майбутнє покоління (5). – *Ми росли, діти наші множилися, всі одного духа, та війна багато їх покляла в сиру землю..* 218.

4. Люди однієї нації, українці (4). *На переді її сини, і вона з ними йде на тую Україну, бо вона, тая Україна, плаче й голосить за своїми дітьми; хоче, щоби були всі вкупі* 198.

+ Мн. Н. діти 1 – 31, 41 (3 р.), 42, 44, 47, 48 (2 р.), 51, 83 (2 р.), 85, 89, 90, 98, 99, 102, 113, 114, 118, 124 (2 р.), 136, 137, 138 (3 р.), 139, 140, 141, 152, 153, 193, 202, 203, 209, 213, 216 (2 р.), 217 (2 р.), 218 (2 р.), 219 (2 р.), 239 (2 р.), 246, 2 – 89, 97, 99, 106, 117, 138, 151, 194, 207, 259, II 40, у порівн. 14, 2а) – 258; Р. дітей 1 – 83, 124, 139, 140, 166, 192, 219, 243, 2 – 132 (2 р.), 205, у порівн. 118, 3 – 238; для дітей 1 – 238, 3 – 196; до дітей 1 – 138, 140, 217; знад дітей 2 – 106; коло дітей 1 – 193, 3 – 117; дітий 1 – 122, 152, 190, 218, 223, 2 – 155, 2а) – 258; до дітий 1 – 48, 98, 179; змежи дітий 1 – 23; Д. дітям 1 – 25, 54, 62, 193 (2 р.), 214, 215, 219, 2 – Д 386; дітем 1 – 14, 66, 76, 98, 137, 152, 246, 2 – 67; Зн. діти 1 – 24, 32, 42, 97 (2 р.), 98 (2 р.), 105, 118, 122, 139 (2 р.), 140, 153, 158, 188 (2 р.), 195, 199, 216, 218, 219, 223, 234, 239 (2 р.), 247, 248, 2 – 155, 188, 4 – 194, 244 (2 р.); за діти 1 – 24, 98, 139, 2 – 155; межи діти 1 – 92 (2 р.), 121; між діти 1 – 144; на діти 1 – 24, 30, 110, 139, 140; Ор. дітьми 1 – 134, 139, 3 – 152; з дітьми 1 – 23, 24 (2 р.), 25 (2 р.), 48, 51, 117, 181, 187 (2 р.), 193, 232, 2 – 155, 188; за дітьми 1 – 217, 223; зі (своїми) дітьми 1 – 188; із дітьми 1 – 51; Кл. діти 1 – 25 (2 р.), 42 (2 р.), 188, 194, 225, 230 (2 р.).

ДІТОНЬКИ, мн. (2). *Пестл. до діти 1. Де, де, дітоньки, моя смерть забула за мене* 47.

+ Мн. Кл. дітоньки 42.

ДІТОЧИЙ (8). 1. Прикм. відн. до діти, дитина (6). *Мій діточий світ і далеке покоління мужицьке лишилося за мною 173. / Образн. (1). Я чув свою подлість за тихий хід, і кров моя діточа з серця капала 173.*

2. Прикм. присв. до діти, дитина – приналежний дітям (2). *Тимчиха увійшла до великої хати. Розімкнула свою скриню і вибирала одержу.. – Все ще нашого старання, нитки діточої нема. Всего-м собі налагодили д'смерти 42.*

+ Одн. Зн. на діточий 1 – 28; Н. діточа 1 – 200, 2 – 113; діточе 1 – 153, 1 у порівн. – 135.

ДІТЬЧИКИ (1). Здрібн. до дідько 1. *Розповідають так докладно про тих дітьчиків, що все були існіські такі, як арендар 257.*

ДІЯТИ (11). Робити, чинити, активно займатися справами. (5). *Пани регочуться, мужики поставали, ні в п'ять, ні в десять. Вони поспускали голови і не знають, що діяти 168.*

◇ У спол. що діяти? – як живеться, мається, ведеться? (6). *Николайку, синку, – дес я єму кажу – а ти ж тут що дієш? 17; Бувало біжу з міста на-голову, а все мині на гадці, що вони там діють самі у хаті? 42.*

+ діяти 1 – 49 (2 р.), 129, 196, дієш у спол. 78, діє у спол. 51, 99, діют у спол. 140.

ДІЯТИСИ див. ДІЯТИСЯ.

ДІЯТИСЯ (3), **ДІЯТИСИ** (5). 1. Робитися, чинитися; відбуватися (5). [-] *Та й припишіт до мене гет за все, що си дома діє? 98. / Про важкий, ненормальний морально-фізичний стан людини (1). Сама не знала, що з нею дієся 50.*

2. Житися, вестися, поводитися (1). *Бідно діялося, та не було що ліпшенького бабі добирати* 44.

◇ У спол. (2): а) **най си діє, що хоче** – все одно; байдуже, що буде (1). [–] *Я не годна наробити і на діти, і на жи-дів. Най си діє, що хоче, але я вже не годна...* 24; б) **най си діє Божа воля** – все одно; байдуже, що буде (1). [–]...*я вер-таю додому, най си діє Божа воля* 190.

+ діється 1 – 163; дієси 1 – 36, 82.

ДЛЯ (19). *Прийм.* 1. 3 род. відм. указує на особу, за-ради якої що-н. здійснюється, відбувається, якій що-н. при-значається (17). *Гроші для жида стояли на столі купками, добре пораховані* 250; а). Указує на багато осіб, яким що-н. призначається (2); [–] *..п'ять злотих для ручителів і чолові-ка на горілку та ще для кожного по склянці пива* 250.

2. Указує, з якою метою здійснюється, відбувається що-н. (1). [–] *І ходив я по тім світі, і гнувся, як лоза, для ка-валка хліба, і чув на собі сотки гордих очий* 101.

3. Указує на причину якоїсь дії (1). *Бесіда йшла сама для себе, бо треба її було конче сказати, мусіли сказати, хоч би на вітер* 70.

+ для 1 – 42, 114, 117 (2 р.), 118, 120, 190, 193, 211, 231, 232, 234 (2 р.), 1а) – 196.

ДМИТРИХА (5). Ім'я жінки за чоловіком. *Баба Дмит-риха не довго банувала, бо сама восени пішла за дяком у ту далеку дорогу* 116.

+ Одн. Н. **Дмитриха** 112, 113, 115, 202.

ДМИТРО (8). Чоловіче ім'я. Дід *Дмитро* таки не по-пасав довго без баби, бо й собі на весну помандрував на могилу 116.

+ Одн. Н. **Дмитро** 112 (2 р.), 179, 183, 194 (2 р.), 210.

ДНИНА (13). 1. Частина доби, час від ранку до вечора (6). *Такі зимові ночі довгі, а я до днини прьиду, аж ми пушки слухають, аж пісок у очах стає* 49; а). Світловий день; денне світло (2). *Зробилася цілком днина* 181.

2. Час, який дорівнює 24 годинам; доба (4). *..як доходив до села, то дізнався, що тої днини били ціле село* 251.

3. Невизначений, короткий час (2). *Встид за встид, але би-м сказав панам, що ні жінка була, а я руки обт'юв. Може бим яку днину посидів, а може бих і годину не пацив...* 20.

◇ У спол. нема такої днини і години – протягом усього часу, постійно (1). – *Ой, синку, тото ти Бог файний талан дав у руки, нема такої днини і години, аби-м Богови світому не дькиувала за тебе* 30.

+ Одн. Н. **днина** 1 – 82 (2 р.); Р. **днини** 1а) – 126, 2 – 37, 133, 3 – 114; Зн. **на днину** 2 – 114; **у днину** 1 – 105.

ДНИНКА (4). 1. Пестл. до **днина** (2). 1. *Нераз, як днинка кіньчыласи, а я впаду на ниву та й ревню молюси до Бога..* 68.

2. Певний, визначений, з чимось зв'язаний день (2). [–] *Та й не знати.. що діяти, та й хто би міні раду дав? – Ще кличтеси на днинку, аби-сте Службу наймили та й обідець зробили* 49.

Одн. Н. **днинка** 1 – 38; Зн. **на днинку** 2 – 49.

ДНІСТЕР (2). Назва річки. *До білого дня біле, світляне покривало дріжало над ними [дітьми] і заєдно тікало за Дністер* 201.

Одн. Р. з-над Дністра 216.

ДНО (2). Нижня частина якого-н. предмета, ємкості (1). *Мукі на дні лиш трошки, зерна одного нема коло хати, та й зламаного грейціря нема* 36. / *Образн.* (1). *Воно [чоло] морщилося, тікало під залізний чепець від тих великих нещасних очей, які шукали на дні душі скарбів її цілого життя* 192.

ДО (594), Д' (13), ІД. (2)

Сполучення з прийменником **ДО** та його варіантами **Д', ІД** уживаються й означають:

ОБ'ЄКТНІ ВІДНОШЕННЯ

1. *Прийм. ДО*. З родов. відм. Уживається при вказуванні на особу чи групу осіб, на які спрямована чи яких стосується дія (212). – *Процю, брате.. радю тобі, щире тебе наказую, припри собі жінку, най вона до тебе руки не протыгає.. Мой, таже ти сміхом став по селу, жінка б'є.. Я би таку жінку дзумбелав та в ступу бих запрыгає та канчук дротыний з клинка бих до неї стыгає!* 21; *Сонце реготалося над ним [Данилом], посилало до него свої промені, пестило его, як мама рідна* 123; *Він [Федір] припав до небіжки і цілював єї в лице* 129.

1. + **ДО**: до сина 15, до неї 16, 32, 77, 97, 106, 129 (2 р.), 130, 193, 194, 196, 232, 248, 249, до него 17, 80, 81, 83, 105, 108, 110, 118, 126, 134, 162, 163, 166, 167, 181, 217, 243, 254, до нього 179, 208, до кого 17, 260, до Бога 17, 68, 205, до тата 19, 206, до себе 20, 26, 31, 71 73, 114, 120,

131, 169, 190, 203, 234 (2 р.), 237, 247, 252, до тебе 98, 139, 151, 161, 168, 162, 229, до мене 21, 69, 77, 78, 98, 157, 160, 169, 176, 204, 205, 206, 217, 219, 229, 230, 234 (2 р.), 244, 258, до жида 23, до хлопців 23, до жидів 24, 134, до сусідів 25, до Івана 27, до вуйни 27 (2 р.), до мами 28, 102, 141, 161, 202, до ґазди 30, до ксьондза 31, 77, 84, до лікаря 37, до Катрусі 38, до дохтора 38, до доктора 151, до дохторів 39, до Тимка 41, до шевця 46, до них (дітей) 47, до дітий 48, 98, 140, 179, до дітей 217, до вас 51, 65, 97, 98, 134, 219, до сміхованців 62, до нікого 64, до ґаздів 65, до них 138, 140, 144, 155, 193, 195, 211, 216, 217, 218, 231, 237, 248, 257, до жінки 71, 83, 138, до громади 73, 179, до нас 80, 96, 101, 199, 253, 254, 217, до брехунки 82, до Касиянихи 82, до паршивого Срулика 84, до мужика 92, 190, до Доці 93 (2 р.), до другого (чоловіка) 97, до Іванка 98, до Леся 109, до старого 113, 206, до баби 114, до Оксани 118, до останнього 120, до того 120, до пана 121 (2 р.), 133, до Андрія 128, до сестри 128, до кумів 138, до віта 140 (2 р.), до Семенихи 151, до вуйка 151, 200, 201 (2 р.), до Томи 153, до хрестянина 155, до цирулика 159, до богача 160, до бідного 160, до злодія 161, до Максима 163, до бідних 181, до богачів 182, до синів 193, до народа 193, до охитників 198, до Кальмана 211 (2 р.), до голяра 212, до людей 231, 251, до людей 249, до доньки 236, до шандара 246, до хлопчини 247, до тітки 248 (2 р.), до Польщі 249, до начальника 249, до господині 249, до вїта 258, до мужиків 258, до старости 258.

2. 3 родов. відм. *прийм.* **ДО** уживається при вказуванні на предмети, явища, істоти, на які спрямована чи яких стосується дія (120). *Нараз вилетіла з печі хмара малих чортенят. Зависли над бабою.. Впали потім на бабу. Залізали у вуха, у рот, сідали на голову. Баба боронилася.*

Великим пальцем тикала до середнього і хотіла так донести до чола, аби перехреститися 45.

2. **+ДО:** до рихту 13, до одвірка 15, 144, до шибки 17, до курий 42, 71, 109, до вікна 45, 130, до стола 45, 91, 96, 120, 198, до чобіт 46 (3 р.), до кулешки 50, до землі 54, 56, 95, 196, 203, 206 (3 р.), 207, до ніг 62, до рук 66, 254, до голови 66, 97, до серця 66, до губів 68, до них (літ) 70, до колії 71, до маєтку 82, до жіночої пайки 83, до банку 92 (2 р.), до крутого (чогось) 93, до корча 95, до стіни 96, 136, 219, 192, 196, 232, до неба 105, до пазухи 108, до себе (зілля) 109, до дверей 110, 183, до волів 113, до роботи 113, до грядок 114, 237, до краю (кінця) 118, 252, до садів 119, до двора 120, 122, 125 (2 р.), до печі 120, до суголовків 120, до руки 121, 164, до берега 123, до сну 123, до тіла 123, до дошок 125, до себе (про гаї) 128, до сволока 131, до постолів 131, до очий 136, 158, 250, до миски 141, до порядку 151, до хресту 152, до душі 154, до горла 154, до такого (ситуації) 156, 183, до сонця 157, 176, 192, до сонця 158, до розуму 158, 167, до лави 158, до щастя 176, до вуха 194, 199, до честі 196, до воза 204, до сльобу 205, 249, до гробу 206, до цілого світа 206, до порога 207, 233, «падам до нуг» 208, до кінця 213, до кінця 224, до ясеня 217, до похорону 219, до кужіля 223, до деревища 230, до ямки 231, до гріха 234, до сніданку 239, до кожівки 249, до вузлів 249, до сорочки 250, до ріки 251, до постелі 254.

3. 3 родов. відм. *прийм. ДО* уживається при вказуванні на предмети чи особи, які перебувають дуже близько одне до одного або з'єднуються (9). *Класти буде [Оксана] ноту до ноти і слово до слова з дрожачою непевністю, як мала дитина, що вчиться перший раз ходити і кладе білі ноги з радістю по землі 118.*

3. **+ДО:** хліб і до хліба 81, від стіни до стіни 99, з печі до віконця 131, від одного дерева до другого 147, до купи кісточками дзоркала 152, до ями 158, чоло до чола 231.

4. 3 родов. відм. *прийм.* **ДО** уживається при вказуванні на щось, до чого належить хто-, що-н. (9). *Хлопська голова не до письма, а зад не до крісла!* 135; *Михайло встромив голову поза Максима і чекав, що єму злодій скаже. – Ну, до якої віри пристаєш?* 162.

4. **+ДО:** до віри 134, око не до видіння 150, то, що до писка 158, не до цього 165 (2 р.), до саний 259.

5. 3 родов. відм. *прийм.* **ДО** уживається при вказуванні на певні властивості особи, її можливість виконувати певну дію (9). [–] *..прийдеш до першої хати, та й увійди, та й кажи, що так і так, дьидя хотіли мене утопити, але я си віпросила та й прийшла аби-сте мене переночували. А завтра.. може би ви мене де наймили до дитини бавити. Гай, іди, бо то ніч* 55; [–] *Відай, воно правда, що він [Максим] ще із-замолоду купив собі щезника. Він і до худоби знав, та же корови у него по дійниці молока давали* 81.

5. **+ДО:** приходила до пам'яті 36, знав до худоби 49, мені до ходів? 66, Максим шос знав до себе 84, найшов шо до него 92, так мають до себе 149, де йому до сили 219.

6. 3 родов. відм. *прийм.* **ДО** уживається при вказуванні на те, до чого слід приступати (7). [Майстер]: – *Прийду до газди, обдивлюси по матріяні, по пляцови, приб'ю торг, могоричь віп'ємо, та й до роботи!* 30.

6. **+ДО:** до служби 121, 130, 131, до роботи 134, до кужілі 223, до данцу 253.

ПРОСТОРОВІ ВІДНОШЕННЯ

7. 3 родов. відм. *прийм.* **ДО** уживається при означенні місця, предмета або особи, в бік яких спрямована дія (83). *Спускалися [Гриць із дівчатами] в долину до ріки 54; Гриць заковував штани, аби перейти ріку, бо туди була дорога до міста. Вступив вже у воду по кістки та й за деревів 55.*

7. +**ДО**: до міста 18, 75, 92, 130, 193, 237, 250 (4 р.), до хати 22, 23, 24 (2 р.), 25 (2 р.), 137, 138, 231, 232, до місця 32, до раю 34, до аптиці 39, до лісу 42, до ліса 147, до села 54, 84, 251, 253, до моста 55, до Канади 64, 140, заведи до землі 66, до канцелярії 73, 248, до стола 73, до бранки 79, до двора 84, 130, 131, до церькви 26 (2 р.), 89, до церкви 64, 113, 153, 213, 214 (2 р.), до церькви 122, до воріт 113, до арешту 128, 193, до шпиталю 140, до корчми 151, 239, до коршми 257, до війська 152, до склепу 166, до склепику 167, 168, до лазні 167, до станції 168, до кремєналу 181, до кернички 193, до школи 193, 216, 231, 246, 247 (2 р.), 258, до пекла 194, до неба 204, 205, 238, до домів 214, до колії 218, до краю 232, до криміналу 248 (2 р.), до курника 257.

8. 3 родов. відм. *прийм.* **ДО** уживається при означ. місця, предмета, в межі, в середину якого спрямована дія (82). *За хвилю пішла [Михайлиха] до стодоли подивитися, чи коло Михайла нема бахура. – Ото, в тебе також розум?! Не наженеш хлопца до хати, але коло себе тримаси на студени. Ходи, Андрійку, до хати, та дам яблуко таке червоне, шо аж! 26.*

8. +**ДО**: до хати 13 (2 р.), 15, 26 (2 р.), 34, 42, 48 (2 р.), 54 (2 р.), 71, 73, 80 (2 р.), 81, 82, 83, 88, 89, 110, 114, 115, 124, 125, 131, 149 (2 р.), 152, 161, 169 (2 р.), 181 (2 р.),

182, 187, 197, 207, 208, 218, 225, 229, 234, 237, 239, 247, 248, 258, до касарні 18, до коршми 21, 23 (2 р.), 24, 81 (3 р.), до кременалу 25, до криміналу 244, до стодоли 132, до брацтва 34, до скрині 112, до сіний 113, 131, до сіней 197, до шпихліра 126, до шинку 127, до хорім 128, 150, 233, 237, до стайні 132, 133 (2 р.), до них (хаток) 132, до канцелярії 135, до будки 145, до комори 211, до дучі 212 (2 р.).

ЧАСОВІ ВІДНОШЕННЯ

9. 3 родов. відм. *прийм.* **ДО** уживається при вказівці на часову межу, до якої відбулася подія (38). *Тота відьма [Касияниха] помогла таке Максимови, як мому хлопцеви. Але кобих єї лице уздрів, та й бих перевалив, як суку! І гроші взяла, і горівку пила, а хлопец до трьох день та й на лаві! 82; Отак поліцай робив раз або два рази до року з канцелярії шпиталь 73; Такі зимові ночі довгі, а я до днини прьиду, аж ми пушки спухають, аж пісок у очах стає 49.*

9. +**ДО**: до смерти 32, до гробної дошки 34, до осені 36, до кінця 39, до сьогодні 39, 134, до сьогодні 226, до сьогодні 243, до сьогодні 195, до суду-віку 44, до такого (часу) 46, до пізньої ночі 50, до року 73, до схід сонця 89, 190, до сходу сонця 193, 211, 212, до недавна 99, до вечера 101, до того 122, до вечера 125, до ранку 138, 201, до знаку 154, до зорів 191, до білого дня 201, до світа 204, до кінця віку 210, до опівночі 211, до Служби Божої 213 (2 р.), до завтра 215, до вечера 245, до забави 258.

ОБСТАВИННІ ВІДНОШЕННЯ (СПОСІБ ДІЇ)

10. 3 родов. відм. *прийм.* **ДО** уживається при означ. міри, способу, ступеня, вияву дії або стану (6). *Я на діти див'юси, але я не гадаю, аби воно було чемне, аби уміло*

до ладу зробити. Я лиш заглядаю, ци воно вже добре по землі ходит, аби его упхати на службу, оцего я чекаю 139.

10. + **ДО**: до встеклости 56, до трунку 64, як до молитви 75, грати до поредку 179, до голого тіла 243.

КІЛЬКІСНІ ВІДНОШЕННЯ

11. 3 родов. відм. *прийм.* **ДО** уживається у спол. з деякими іменниками при вказівці на повноту кількісного охоплення (6). [–] *А як ні дотиснули, як-єм видів, шо однако ні мут на старість гризти, та й ем продав все шо до крішки* 66; – [Антін] – *Перевертайтеси в гробі, небожьи-та, бо-м лайдак. Пропив-єм усе шо до нитки. І полотно пропив. Чуєш, Маріє, та й ти, Васильку, та й ти, Юрчику, тепер дьидя ме у рантухових сорочках ходити та жидам води доносювати...* 14, , *Село вімерло шо до лаби, а я собі гадки не гадаю, у тот бік не дивюси!* 131.

11. +**ДО**: до цинтля 81, до крішки 134, до семого коліна 150.

ОБСТАВИНА МЕТИ

12. 3 родов. відм. *прийм.* **ДО** уживається при означ. мети виконання дії (2): *То, як, бувало, жнуть на ниві цілу ніч, як дзвонять до сну дітям серпами, що позаду них понакривані спали, то чого їй тоді було треба, або чого боялася? Хіба, щоб звізда не впала дітям на голову; але вона була жвава така, що і звізду ймила би на кінчик серпа* 193.

12. +**ДО**: до родів 82.

ОЗНАЧАЛЬНІ ВІДНОШЕННЯ

13. З родов. відм. *прийм.* **ДО** уживається у спол. з деякими іменниками при вказівці на характеристику предмета (1): – *Землю цулуй, де си поступиш, бо вона ци твоя, ци чужа, то ти з неї жиєш, своя родит і чужа родит... Певне, шо правда, ой допевне! Грунт то спосіб до всего, як твій є. Він тебе загріє, і накриє, і погодує, і честь тобі поведе...* 147.

У СПОЛУЧЕННЯХ

14. \diamond У спол. (10): а) **ні до чого див. що** (4); б) **від... до...** – усі без винятку (1): *Селяни всі ненавидять від маленького урядничка аж до великого; я такого, що тепер, ніколи не бачив* 259; в) **а як що до чого див. що** (2); г) **до гробної дошки див. дошка** (1); д) **що до того див. що** (1); е) **до пса** 78 – між иншим, зрештою (1): *Пішов я до ксьондза та й уповідаю, а ксьондз кажут, шо має си на раду дати знати, бо, кажут, як то церькову обкрадати! Я би, до пса, вже нічо не казав, якби воно моє, але церьковне, та траба єго боронити, – оскаржував Василь* 78.

+ \diamond У спол. а) рада до нічого 73; нездалий до нічого 164, 203 (2 р.); в) прийде шо до чого 76, як шо до чого прийде 139; г) – 34; д) – нам що до того 170.

Д' (13), **ІД** (2). Покутсько-гуцульські варіанти *прийм.* **ДО**. Уживаються з дав. відмін. Сполучення з **Д'** та **ІД** виражають:

ОБ'ЄКТНІ ВІДНОШЕННЯ

15. *Прийм.* **Д'** уживається при вказуванні на особу чи групу осіб, на які спрямована чи яких стосується дія (7). *Діти бігали по хаті. Але як хто здубонів у сінях, то вони*

тікали на піч д'бабі. Тогди тварі їх робилися помучені і пригноблені. Все удавали спокійних, бо боялися, аби тато не бив 48.

15. + **Д'**: один д'одному 18, д'жінам 65, д'нему 106, II 43, д'нам II 43 (2 р).

ПРОСТОРОВІ ВІДНОШЕННЯ

16. *Прийм. Д', ІД* уживаються при означенні місця, предмета, в бік яких спрямована дія (*прийм. Д'* – 4, *прийм. ІД* – 2). *Взяла сина [мама] за рукави та й повела до хати. Мир подався д'воротям. Незабавки вийшла мама з сином. Твар мала бліду як крейда 15; Він [старий Лесь] видить у подвір'ю багато малих дівчат, кожда в руці жмінку квіток тримає. Всі глядять ід могилі, смерті виглядають 109; [–] Старий кричить, на кого решта дітей мають ся лишити. А я кажу йому: «Як не хочеш завезти ід колії, то я, бігме, на колінах піду» 243.*

16. + **Д'**: д'хаті 88, д'постелі 182, д'морю II 43.

ЧАСОВІ ВІДНОШЕННЯ

17. Сполучення з *прийм. Д'* уживаються при означенні часової межі дії (2). [Тимчиха]: – *Все ще нашого старання, нитки діточої нема. Всего-м собі налагодили д'смерти. Як старий умер, то лиш дошок на деревище купили 42; Чекайте, чекайте, не куп'ю вам червоних чобіт д'Великодню Д 382.*

ДОБА (1). Одиниця виміру часу – день і ніч. *Село курилоси, почорніло, чорні люди голосили, а він [чоловік] сидів*

коло води **добу**, чорний, мокрий, склонився та й заснув в болоті 253.

ДОБИВАТИ (1). Постійно бити, мучити. – *Але ци-сте чули, яку Тимофій мав патороч із жінков? Та, бачу, вже єї добиває* 83.

ДОБИРАТИ (1) Бажати, забагати. *Бідно діялося, та не було що ліпшенького бабі **добирати*** 44.

ДОБИТИ (1). Закінчити вбивати, замучити. [–] *Я знаю, ти би хотів ще другу взьити з полем, але не біси, мене [не] доїш і не **діб'єш*** 34.

ДОБИТИСИ *див.* **ДОБИТИСЯ**

ДОБИТИСЯ (2), **ДОБИТИСИ** (3). Дібратися до чого-н., дійти, долаючи труднощі. [–] *От якос ми **добилиси** до села* 84; – *Та нім я найшла тот кримінал, заки я там **ся добила**, то най вас Бог боронит* 244.

+ **добивси** 62, 211, **добилися** 102.

ДОБИТОК (1). Речі, майно; те, що добуто працею. [–] *Та там увес мій **добиток**, та якби ти був тото забрав, то ти би мене на віки вічні скалічив!* 160.

ДОБИЧА (1). Те, що здобуто нечесним шляхом, украдено. *Нераз заходили.. до курника та що попало, тому крутили відразу в`язи. Гуска – не гуска, курка – не курка. З горілкою і з **добичею** приходили веселі, бадьорі..* 257.

ДОБИГАТИ (2). 1. Бігом досягати якого-н. місця. ***Добігаю** до лісу, а вони йдуть против мене, ледви землев котьи-*

си 42. / Доїжджати, прибувати (1). *Колія **добігала** до великого міста 18.*

ДОБРАТИ (1). ◇ У спол. **добрати охоти** – злегка сп'яніти, бути під гумором. *В шум, гамір, і зойки і в жалісливу веселість скрипки вривався спів Івана і старого Михайла. Той спів, що его не раз чути на весіллях, як старі хлопці **добруть охоти** і заведуть стародавніх співанок 70.*

ДОБРЕ (66). 1. Присл. до **добрий**; протилежне **погано** (25). [–] **Добре** пам'ятаю, як ми раз сиділи у нього в садку 99; а). Достеменно, точно (3). *Як то сталося, що жінки на ринку зробили недозволені збори, того ніхто **добре** не знає 243;* б). Старанно, уважно (3). *Замкнули мужика, аби його **добре** оглянути, бо він з дуже далеких країв сі завандрував 18 в).* Правильно, як потрібно (2). *..білявенька Доця заглядала до кожного, чи **добре** пише 91.*

2. У знач. присудк. слова. Про успішний хід справ, сприятливі обставини (19). [–] *..вона [Катерина] дуже розумна і чемна, тобі з нею буде дуже **добре** 234;* а) Із спол. **що** у знач. **дуже вдало**, до речі. – *Чикай, брьи, **добре**, шо ти вже контетний, але ми ще не контетні.. 162.*

3. Присл. Дуже, сильно, вельми (16). *Я би тебе міг **добре** набити тепер, але ти вже сирота 200;* [–] *..дес по опівночі вертавси [старий Максим] додому **добре** горівчьиний 81;* а). Багато, досхочу (5). *Трохи був і винен, а подруге хотів **добре** попоїсти 33;* б). Зовсім, цілком, остаточно. *Сонце вже **добре** зійшло, як Тимкові гості сиділи обліплені паперцями та чекали на горівку 213.*

4. У знач. згода, гаразд (6). – ***Добре**, я піду до вуйниного Івана 27.*

+ **добре** 1 – 32, 42, 73, 160, 128, 132, 133, 139, 150, 190, 203, 239, 250, 251, 254, 258, 1а) – 194, 249, 1б) – 122, 250, 1в) – 76, 2 – 76, 118, 119, 122, 134, 138, 152, 154 (2 р.), 168, 199, 214, 244, 2а) – 77, 115, 210, 253, 3 – 120, 156, 180, 184, 246, 249, 250, 251, 3а) – 41, 129, 250, II 47, 4 – 29, 95, 131, 207, II 45.

ДОБРИЙ (53). 1. Який доброзичливо, приязно, чуйно ставиться до людей; привітний, лагідний (19). – *Тото добру дитину маю, тото ходит коло мене та й не забуває* 86; а). Ужив, як постійний епітет до слова **люди** (6). – *Люди добрі, озміт-ко жінку, бо руки собі поломит* 16; б). У знач. імен. (2). *Ти, певне, або злодій, або лайдак, бо добрий не йде із свого села і не блукає світами?* 128; в). Який виражає доброту, щирість, ласку (1). *Ходив, а очі його ставали такі добрі, як у дитини* 99. / *У порівн., образн.* (1). *Як коли би хотів рядном простелитися, як коли би добрими, сивими очима хотів навіки закопати в серцях гостей свою просьбу* 69.

2. Який має позитивні якості, властивості, відповідає вимогам (11). «*А ту ниву під ланом засійте пшеницев, бо то добра нива, недавно гноєна*» 98; *Старий Максим волочив яру пшеницю кіньми добрими, молодими* 203; а). Придатний до використання (4). [–] *..приходє з дзвінками пани та всю одежину хапают, котра добра..* 259.

3. Значний щодо розміру, обсягу, кількості, сили (5). *Але хоть той горб єго переломив, то політки давав добрі* 62; а). Сильний, міцний (2). *Заліз у траву і розложився до доброго сну* 123; *Коням дали по доброму батогові, і аж під містом пан і Николай отямилися та обтирали кров з лица..* 211; б). Помітно виражений, сильний, гострий (1). *Вже ті ляшки мають добрий апетит* 208; в). *Перен., ірон.* Бідний, незаможний (1). – *Не рунтай тото, бо воно зароблене, ти*

від мене береш, **доброго** богача найшов 147.

4. Корисний, потрібний, в основі якого лежить бажання добра кому-н. (5). *...за життя він не злюбив сина та й слова **доброго** йому не сказав.. 82; а). Правильний, потрібний (1). – А хочь ти злодюга вічна і помийник жидівський, але слова **добрі** маєш, погадав-сми собі.. 93; б). У знач. імен. Те саме, що **добро** (2). *Я маю охоту тебе зачистувати, бо ти мене, як якис казав, як мама рідна на **добре** радиш 21.**

5. Який має належні знання і навички для виконання чого-н. (4). [–]. *чули-м шо ти **добрий** майстер, та й порадили-м си, аби ти нам клав церькву 31.*

6. Близький, для якого характерна взаємна прихильність, симпатія (3). *Прости міні, Катеринко, приятелю мій **добрий** 129.*

7. Смачний (2). *Осіннього досвітка Парасочка налагодила їди **доброї** і богато, хліб білий... 250. / У знач. імен. (1). *Коби хочь що їстки **доброго**, а то ми зав'єсаємо на ба-рабули 37.**

8. Який підкреслює значну кількість часу (1). [–] *Так ми сиділи не раз **добрих** три годині у Максима 81.*

◇ У спол. (3): а) **добра душа** – чуйна, щира, лагідна людина. (1). *Тепер я віджив і ще-м дужий, похожу ще по свої дорозі, бо маю **доброї**, ласкавої **душі** в собі повну пазуху 217; б) **мати добрий розум** – див. **мати** (1); в) **в добрий час** (1) – див. **час**.*

+ Одн. Н. **добрий** 1 – 170 (2 р.), 244, 16) – 90, 5 – 128, 157, 6 – 99; **добра** 1 – 14, 2а) – 118, 5 – 249; **добре** 2 – Д 386, 4б) – 86; Р. **доброго** 1 – 32, 86, 2 – 39, 4 – 181; Д. **доброму** 1 – 65; Зн. **добрий у спол.** б) – 32; **в добрий у спол.** в) – 216; М.

на добрім 2 – 205; мн. Н. **добрі** 1 – 57, 1а) – 129, 187, 209, 247, 2 – 187, 2а) – 203; Р. **добрих** 2а) – 259; Д. **добрим** 1а) – 18, 6 – 160; Ор. **добрими** 2 – 211.

ДОБИЙДЕНЬ (1). ◇ У спол. **шо день то добридень** – про уважне, запобігливе ставлення. – *А ви ж гадаєте.. шо докторі дають мужикови такий лік, як панови або жидови?.. З паном шо день то добридень, а з мужиком шо?* 39.

ДОБРО (14). 1. Сукупність речей, предметів, цінностей, належних кому-н. (5). [Семен] *застав на своїм подвір'ю п'ять кованих возів, набитих всіляким добром, ще і колиска на верху була* 187; а). Їжа, продукти і т. ін. (2). [–] *Як я об'яснив мамі, відки стільки добра в мене набралось, то мама сказала, що за кождий обарінок і яблуко треба молитву говорити* Д 327.

2. Добробут, благо: усе позитивне в житті людей, повне задоволення матеріальних і духовних потреб (4). **З добра, люди, ніхто не закладає собі воловід на шию** 153. / **Добра, корисна справа, послуга** (1). – *Відшукав-єм вам добро та й маєте міні подькувати..* 92.

3. У знач. присудк. слова. Про задоволення, яке хто-н. відчуває від певних обставин (3). **Добро для них** [мужиків] *півгодинки спочити, добро, як хоть одна рука або одна нога відпочине* 120.

4. У знач. присл. **мирно, спокійно, по-доброму** (1). – *Або говори з нею [з жінкою] по добру!* 21.

◇ У спол. **за добро-миру** – за добрих, мирних, спокійних часів (1). – *Дьидю, чуєте, то вже чьис виходити до колії, а ви розспівалиси як за добро-миру* 71.

+ Одн. Н. **добро** 3 – 38, 120; Р. **добра** 1а) – 211, 2 –

139; Зн. **добро** 1 – 47, 249; М. в **добрі** 2 – 210.

ДОБРОДЗЕЙКА (1). З польськ. *Ірон.* У знач. **гувернантка, вихователька**. [–] *..коби коло мої дитини і мамка, і нянька, і добродзейка ходила, коби міні люде всего назносили, то і я би, егомость, знав, як діти вчити!* 139.

ДОБУВАТИ (1). *Перен.* Досягати чого-н. у політичній боротьбі. *Співали, розмовляли, читали книжки, і нарід до них прилип, коло них цвів: збирався їх розумом **добувати** мужицьке право, що пани з давен-давна закопали в палатах* 193.

ДОБУВАТИСЯ (1). *Вириватися, пробиватися, виходити наверх, назовні.* *Звізди падали на землю, ліс скаменів, а десь з-під землі **добувалися** стеклі голоси і зараз пропадали* 136.

ДОБУТИ (1). Відслужити певний строк, до певного часу на якійсь посаді. – *Вже я вас не буду скликати, коби-м **добув** своє та й плюю на уряд та най вам шмаркачі вітуют* 77.

ДОБУТОК (1). Речі і майно: те, що добуто працею. *Діти несли ще менші діти, мами несли за ними **добуток**..* 194.

ДОВБНЯ (1). Великий дерев'яний молот. У порівн. *Заскреготав зубами, як жорнами, погрозив жінці кулаком, як **довбнею**, і бився в груди* 66.

ДОВГ (2). Борг. – ***Довги** маєш? - Та дес межи жидами є не такий то довг, лиш струп* 92.

ДОВГЕНЬКО (2). *Присл.* Довше, ніж звичайно. ***Довгенько** скулений сидів, [Семенко] чекав пса, аби кусав* 142.

+ довгенько 69.

ДОВГИЙ (38). 1. Який має велику довжину (21). *Накинула на шю мотуз і з довгим костуром, самотна, дорогою пішла додому Д 341.* / Великий, громіздкий (1). *Дивився на чорний, довгий фортеп'ян 56.* / У порівн. (1). *Як широкий, довгий невід. Вилловить нивки, як дрібоньку рибу. Отой лан 95.* / Образн. (4). *Мої думки снувалися довгими скибами плодючої ріллі 174.*

2. Який триває великий відрізок часу; довготривалий (15). *По довгих роках я поїхав до мами 102; а). Ужив. для означення довготривалих дій, процесів (3). – Та коби хоть Бог змилувавси та муки вам довгої не дав та й лежі гнилої, аби вас борзо спрьитав 85.* / Образн. (1). *Таже ваші гони, жінко, вже не довгі та памньтайте і на тот бік, аби-сте шо принесли 78.*

3. У знач. присл. **завдовжки** (1). *Зайдуть до мене до школи, віт та й радні, порозсідаються в лавки і п'ють та співають, що аж саля шкільна, п'ять метрів широка і п'ять довга, вилазить з вуглів 258.*

◇ У спол. **не за довгий час** (1) – *див. час.*

+ Одн. Н. **довгий** 1 – 95, 152; **довга** 1 – 75, 223, 2а) – 109, 159; Р. **коло довгого** 1 – 20, 91; Зн. **довгий** 1 – 247, образн. 54; **за довгий у спол.** – 32; **довгу** образн. 204; Ор. **з довгим** 1 – 153; **із довгим** 1 – 44; мн. Н. **довгі** 2 – 49, 85 (2 р.); Р. **довгих** 2 – 249; Зн. **довгі** 1 – 151, 233, образн. 106, 2 – 173 (2 р.), 214, 218, 239, 259; Ор. **довгими** 1 – 132; **за довгими** 1 – 194; **під довгими** 1 – 194.

ДОВГО (32). *Присл. до довгий 2.* Тривалий час, довгочасно (31). *Проць плюнув, пролупив очі й довго дивив-*

ся на жиди 22. / Образн. (1). *Голос його йшов з вітром до ліса і бився довго від одного дерева до другого* 147.

◇ У спол. **чи довго, чи коротко** – у знач. виміру часу – не відомо, скільки (1). – **Чи там довго, чи коротко правдалися жінки з жандармами, але за яку годину рушиє похід жінок під магістрат, а по боках жандарми** 244.

довго 38, 45, 54, 71, 102, 108, 115, 116, 120, 122, 148, 151, 159, 169 (2 р.), 196 (2 р.), 206, 211, 214, 219, 224, 237, 249, 251, 253, 258, Д 326, Д 340.

ДОВГОЛІТНИЙ (1). Який відпрацював багато років. *Коло него на лаві, під вікном, сидів його довголітний робітник старий Федір* 124.

ДОВЕСТИ (3). 1. Супроводжуючи, дійти з ким-н, до певного місця (1). *Ледве витягав ноги з русівського густого болота, а таки довів вовчицю до її ямки* 231.

2. Змусити кого-н. пройнятися певними почуттями (1). **Доведу** его до встеклости, і люди будуть умирати зі страху 56.

◇ У спол. **довести свою нитку до кінця** – завершити розпочату справу виконати свій обов'язок (1). *Не можна слабнути, вони на мене чекають, всі оті, що сплять; свою нитку я доведу до кінця* 224.

ДОВКОЛА (14), **ДООКОЛА** (1). 1. Ужив. при означенні осіб, предметів, навколо яких відбувається дія (10). *І водила сивою ниткою довкола латок і думала над сірим життям своїм* 47.

2. Навкруги, навколо (4). [–] *Як ми її [могілу] досипали, то світало, роса нас припала, і ми посідали довкола, бо ноги боліли* 199; *Збіжжа не молотив [дід Дмитро] по*

кільканайцять років, і подвір'є єго було закладене доокола стіжками 112.

◇ У спол. шо довкола мізинного палца обмотати – див. обмотати.

+ довкола 1 – 14, 15, 73, 81, 111, 123, 142, 145, 158, 2 – 62, 196, у спол. 81, доокола 2 – 112.

ДОВОЗИТИ (1). Везучи, доставляти до якого-н. місця. *Оба з конем довозили гною під горб, а сам уже Іван носив його мішком наверх 62.*

ДОВШЕ (2). Присл. Вищий ступінь до довго. [–] *Пошукайте собі другого віта, бо я довше не годен цей тягар двигати 209.*

+ довше 258.

ДОВШИЙ (1). Вищий ступінь до довгий. – *Було брати довші буки, аби-сте ліпше доцьгали 24.*

ДОГАНЯТИ (1). Настигати кого-н. *Але жінка з хлопцями доганяла 23.*

ДОГОВОРИТИСИ (1). Прийти до згоди; домовитися. – *Е, з тобов не договорив би си... 27.*

ДОГОВОРЮВАТИ (2). Закінчувати говорити. *Не договорював [Іван] і не пив до нікого, лиш тупо глядів наперед себе і хитав головою, як би молитву говорив і на кожде її слово головою потакував 64; Потряс [Іван] сивим волоссем, як гривую кованою з ниток сталевих, і договорював. – Та дькую вам красно.. 65.*

ДОГОЛИТИ (1). Закінчити голити кого-н. – *Мені вже рука дрожит, я не знаю, як я вас доголю до кінца.. 213.*

ДОГОРИ (5). *Присл.* У напрямку від землі вгору (2). Ковалюк підняв орчик **догори** та й казав музикам: – *Грайте ..179.* / Стрімголов (1). [–]..я видів, як підвісив Лесь свого хлопця ногами **догори** 246.

+ **догори** 61, у спол. 26, 243.

ДОГОРИТИ (2). Створити прикрощі, неприємність кому-н. *..будемо гадати, що жінка тобі зла, або діти не вдалися, або ми тобі догорили* 153; *..прости ми, стара, шо-м ти не раз догорив, шо-м може і тьби коли скривдив, прости мені..* 67.

ДОДАТИ (4). 1. Додавляти що-н. до чого-н. (3). *Харчі гарненько склала в писану тайстру, додала чистий шматочок сала і як зачало розвидатися пустила чоловіка в дорогу* 250.

◇ У спол. **додати духа** – зробити кого-н. більш рішучим; додати бадьорості, натхнення (1). *Се трохи додало духа і Базеві, і бабі, і невісткам. Вони зараз дали дякові гроші, аби їм тоту книжку купив* 116.

+ **додав** 1 – 34, 132.

ДОДЕРЖИТИ (1). Дати можливість проіснувати, прожити певний період. *Коби тьби Бог хоть до осені додержив...* 36.

ДОДОЛУ (1). *Присл.* Униз, донизу. *А сопілка висотує з грудий такий сум, що молоді парубки хилють дуже широкі плечі додолу і брудними рукавами обтирають сльози* 257.

ДОДОМУ (48). *Присл.* 1. У свій дім, до своєї сім'ї (47). *Взяла мішок на плечі та й поволіклася додому з дітьми, як пришиблена курка* 25; – *За ваше слово, Семене,*

*най вам Бог даст усе найліпше; я вертаю **додому**, най си діє Божа воля. Та й баба Марія заговорила: – Ідім , Даниле, **додому**, ідім 190.*

2. На рідну землю, в рідні місця (1). – *Діти мої, сини мої, де ваші кістки білі? Я піду, позбираю їх і принесу на плечах **додому**!*

+ **додому** 1 – 21, 22 (2 р.), 31 (2 р.), 32, 38, 39, 42, 51, 62, 76, 81 (2 р.), 84 (2 р.), 90, 93 (2 р.), 99, 101, 113, 115, 119 (3 р.), 169 (2 р.), 170, 187, 191, 193, 211 (2 р.), 214, 218, 239, 250, 251 (2 р.), 253, 258, Д 341 (2 р.).

ДОЖИТИ (1). Досягти певного віку. «*Боже, преці я того **дожив**, що мій А. та зробив мені дарунок*» II 47.

ДОЗВОЛЯТИ (2). Давати згоду, дозвіл на що-н. Була люта [Марія], що ніколи **не дозволяли** їй лишитися в спокою, і казала до них [до козаків] голосно: – *А, вже йдете, рабівники!* 195; *Директор школи, як я мав до нього діло, **не дозволяв** мені іти з ним разом..* Д 326.

ДОЗИРАТИ (2). Доглядати, ходити за ким-н. *Ото сидить він між маленькими жидиками, **дозирає** їх, пістує, а вони його тягають за чупер, плюють у лице... 126; Вечером пішов [Федір] до стайні. Коло ясел стояли воли двома довгими лавами і ліниво жували сіно. Коло кождих чотирьох сидів погонич і **дозирав**, аби під себе не викидали 132.*

ДОЗИЧИТИ (1). Взяти ще додатково якусь частину чого-н. взайми. *..купила в межу кавалок города, **дозичила** в жуда дві сотки і з узору підписала вексель з ручителями 250.*

ДОЗОРЕЦЬ (1). Наглядач у в'язниці. *..арештанти як заколідують, то аж сирий мур розсипаєси, аж ржа із ґратів опадає. Як поведут голосом, то аж дозорці наслухають* 97.

ДОЇДАТИ (1). Докінчувати їсти; їсти все до кінця. – *Шо ти цев руков годен удіяти? Чикай, не делькоти, як говорю. А мнєсо де? Ніби я зз'їв? Я єго не кусав, а як мнєсо смакувало, то най посмакує і кістка. Доїдай, було не зачинати...* 158.

ДОЇСТИ (1). Докон. до доїдати. Перен. Замучити, звести зі світу. *Я знаю, ти би хотів ще другу взяти з полем, але не біси, мене [не] доїш і не дїб`єш* 34.

ДОЇТИ (1). Видобувати з вимені молоко. *Мама. Файно, файно, але чєс корови доїти (виходить)* Д 382.

ДОКАЗАТИ (1). Закінчити говорити. *Ще просьби не доказала, а вже похилила жмит цєіту понад жовте листя* II 42.

ДОКИ (11). Присл. 1. До яких пір (6). – *Катрусє, доки ти, небого, меш слабувати?* 36; *Я слабий вже, довго вам не поможу, але доки ще лажу, то буду за вами ходити як грішник і благати вас, не відкидайте мене* 169.

2. У знач. сполучн. (5). *Та же я доста набрав бучья, доки я навчивси розуму* 247; *Всі звернулися до Томи. – Кажи, кажи, не затаюй нічо, та тобі легше буде. – То нема що таїти, – відрік Тома, – я таїв доки міг, а тепер всі знаєте* 153.

◇ У спол. **доки ноги носьи** (1) – див. **носити**.

+ **доки** 1 –187, 216, 230, , 2 – 95, 118, 155, у спол.
64.

ДОКІНЧИТИ (1). Завершити розпочате. – *Маріє, ду-
шуси, підопри голову, най **докінчу** сповідь.. 253.*

ДОКЛАДНО (3). *Присл. Ґрунтовно, точно (2). На-
віть заплатив за лікарську пораду, **докладно** оповів, як
то було, показував на долоні зуби.. 251. / Уважно (1). Ма-
лий Максим почав **докладно** розглядати гусарську дити-
ну 202.*

+ **докладно** 257.

ДОКОНАТИ (1). Довести кого-н. до важкого фізично-
го стану; замучити. – *Осінь, осінь єго **доконала**, сирий
люффт і студінь 145.*

ДОКОРИТИ (1). Завинити перед ким-н., образити,
досадити. – *Як чим **докорив-єм**, то забудьте, але благо-
словіт у дилеку дорогу 16.*

ДОКТОР (5), **ДОХТОР** (1), **ДОХТОРЬ** (13). Спеціа-
ліст із медицини, який лікує людей. – ***Докторі** кажуть, що
то така нерва є, що вона так хорує, як би й чоловік 156;
– А ти, розпаднице [до Катрусі], памньитай, шо як я гроші
задурно по **дохторях** розсію, та й ти амінь зроблю! Я
тебе без **дохтора** поховаю, я тобі буду **дохторь** 37.*

+ Одн. Н. **доктор** 248, 251; **дохтор** 252; **дохторь** 39,
73; Р. до **доктора** 251; до **дохтора** 39; Д. **дохтореви** 73;
Кп. **дохторь** 39; мн. Н. **докторі** 156; **дохторі** 21, 39; Р. до
дохторів 39; Зн. на **дохторі** 37; М. по **дохторях** 38.

ДОКУПИ (10). *Присл. В одне ціле; разом. Митро
латав жоночі чоботи. Не латав, а зчиплював **докупи** 46. /
Образн. (2). Червоні промені сонця вбігли через вікно, як*

на ратунок, аби зв'язати всі сили **докупи** 56; Сів під мур [мужик]. Тайстру поклав на коліна. Сльози вже на ню не падали. Мури подавалися один д'одному, світила сходилися всі **докупи** і грали барвою як дуга 18.

+ **докупи** 56, 66, 77, 99, 130, 150, 217.

ДОКУПИТИСИ (1). Перен. Заробити, накликати на себе. *..дивиси, аби-с дитини не стратила, бо встиду вже не покриєш, а гріха неспасеного **докупишси** 130.*

ДОКУПКИ (1). Присл. Усе разом, до порядку. *Віба-чыйте міні, пані, бо я не порозумів, а папері, аді, гезди. Та й вітьиц з пазухи, та й подав. Там, кажу, дес є все, бо я то **докупки** все складаю, всі письма 92.*

ДОКУЧАТИ (1). Перен. Мучити, турбувати, не давати спокою. [-] *..мене сумління так пило, так **докучало** що мені аж голос причувся 169.*

ДОЛИК (1). Зменш.-пестл. до **діл**; видолинка. *Ви-шукувати буде [Оксана] **долики**, рови, бо там найбільше колосся 117.*

ДОЛИНА (13). 1. З *прийм.* у (в) уживається в знач. **вниз** (9). – *Но, но, тепер Басараби попускають голови в долину 150.* / Низько, внизу (1). *..я вилазив на найвищу яблуню у сусідів міщан і довго дивився на Русів, але його ніколи не бачив, бо він у **долині** Д 326.*

2. Рівна, плоска місцевість, розташована між горбами чи горами (4). *Дими спокійно **долинами** синіють, гуртки чорних овець шукають воріт своїх.. II 40.* / Образн. (1). *А попри ниву все у **долину** ручай лентою сріблого шовку спливає II 43.*

+ Одр. Зн. **в долину** 1 – 54, 61, 176, II 48, **у долину** 1 – 45, 64, 84, М. **на долині** 2 – 54, мн. М. **по долинах** 2 – 119.

ДОЛИНКА (2). Зменш.-пестл. до **долина** 2. *Вже була весна, вже земля лагодилася до шлюбу, а файний хлопчик вибіг у долинку, та й ляг на травичку, та й уснув* Д 387. / Образн. (1). *У долинку коло ставу зійшлися сонце, вітер, воздухи та й став, та й знаки верби, що над ставом стояли, та й радили, коли весну пустити з неба* Д 385.

ДОЛІВ (1). Присл. Вниз, додолу. *Одна велика сльоза покотилася долів лицем та й впала на тайстру* 17.

ДОЛІВКА (2). Вирівняна, змазана глиною земля, яка служить за підлогу в приміщенні. *На долієці зробилася калужа крові* 160; *На долієці за вїтом у кутичку сидить дуже обдертий хлопчина й оглядає чорненькими очима публіку* 246.

ДОЛІШНІЙ (2). 1. Який розташований внизу (1). *Часом на долішні ниви спадав із горба його [Івана] голосний крик..* 62.

2. Спідній, який міститься на споді, на глибині (1). *То як часом якась долішня хвиля викарбутиць великий камінь з води і покладе єго на берег, то той камінь стоїть на березі, тяжкий і бездушний* 65.

ДОЛОНЯ (27). 1. Внутрішній бік кисті руки (25). *Кождий, заки входив до хати, висікався у сінях, обтирає ніс полою від кожуха і долонею ще доправляє* 73. / Образн. (4). *А тепер на ті очі смерть долоню поклала* 176. / У порівн. (2). *..солонини як унесе, то така як долоня завгубишки* 80.

2. Перен. У знач. **бідність, жалюгідне майно** (1). *Всіх блукаючих, всіх бідних, всіх нещасливих вона зодягла і кормила зі своєї бідної долоні* 232.

◇ У спол. **плещуть в долоні** (1) – див. **плескати**.

+ Одн. Н. **долоня** 1 – 226; Р. **долоні** 121; Зн. **на долоню** 39, у порівн.31; **у долоню** 250; Ор. **долонею** 117, 144, 148, 157, 253; М. **на долоні образн.** 206; мн. Д. **долоні** 75; Зн. **долоні** 68; **в долоні** 71, у спол. 239; **на долоні** 251; **у долоні** 164; Ор. **долонями** 41, 105, 110, образн.191; М. **в долонях образн.** 194.

ДОЛЯ (4). 1. Збіг життєвих обставин, хід подій, що складається переважно незалежно від волі людини (2). *Як увідете у чужий язик, у великі студені мури, то доля розфуреє вас по каміню лиш снитиси вам буде наша красна земля* 190; *Сам богач [Андрій Курочка] найгірше томився у тім ярмі, найбільше проклинав свою долю і безнастанно підгоняв своїх дітей і наймитів* 124.

2. Перен. Людина, з якою подружніми узами зв'язана інша людина; суджений, чоловік, суджена жінка (2). *Нічо ти не кажу, най тьи Бог скарає за мене та й за діти! Ото-м собі долю в Бога вімолила...* 24;

+ Одн. зн. **долю** 2 – 34.

ДОМА (9). Присл. 1. Вдома, у домівці (8). *Най я трошки спочину супокоєм, бо лиш дома вкажуси та й зараз дідови роботу найдут* 89. / У порівн. (1). *То не так, як дома, що слабуєш, що горівков натирають* 201.

2. У рідному селі, на рідній землі (1). *Та й припишіт до мене гет за все, шо си дома діє?* 98.

+ **дома** 30, 36, 169, 250 (2 р.), Д 385.

ДОМАШНИЙ (1). Прикм. від імен. дім. Домашна челядь входила до хати.. 124.

ДОМЕРЗАТИ (1). Закінчувати замерзати; помирати від холоду. *Може де там серед поля вже домерзає... Було стару взьяти* 17.

ДОНЕСТИ (2). Докон. до **донóсити** (див.). Дотягнути щось до чого-н. *Великими пальцем тикала до середнього і хотіла так донести до чола, аби перехреститися* 45. / Образн. – *Гріх маємо такий, що ні мій чоловік не годен був вітримати, ані я, жилава баба, не годна-м го донести до краю...* 252.

ДОНÓСИТИ (2). Несучи, доставляти що-н. кудись.– *Та нам коби цеї нехтолиці хто доносив, то ще би-смо дубали поволи* 214; *А хора носила долонею воду з миски в рот та не доносила. Розливала по пазухах* 253.

ДОНОСІТИ (1). Одновидове докон. виду. Закінчити носити. – *Тяжкий гріх мають у своїй фамілії і мусять его доносіти, хоть би мали всі піти марне!* 151.

ДОНОСЮВАТИ (1). Доношувати – постійно донóсити (див.) при потребі. *Против-єм усе що до нитки, тепер дьидя ме у рантухових сорочках ходити та жидам води доносювати* 14.

ДОНЯ (1). Пестл. Те, що донька. *Та покажи мені, доню, ті дарунки, що подарував тобі той великий москаль* Д 339.

ДОНЬКА (22). Особа жіночої статі стосовно до своїх батьків. *Тато витягнув з пазухи яблуко та й якось несміливо подав донці* 38. / Образн. (2). Земля – твоя [Боже] *донька, і ти повинен мені простити* 229.

+ Одн. Н. **донька** 187, Д 340, *образн.* 239; Р. **доньки** 114 (2 р.), 232, Д 339 (2 р.); Д. **доньці** 181; Кл. **донько** Д 339 (2 р.); мн. Н. **доньки** 16, 109, 229, 230, 232; **донці** 192; Р. **доньок** 232; Д. **донькам** 229; Кл. **доньки** 129.

ДООКОЛА *див. ДОВКОЛА.*

ДООКОЛИЧНИЙ (1). Навколишній – розташований довкола чогось. *З дооколичних сіл припливуть на ниву звуки дзвонів і будуть стелитися разом з росою по стежках..* 119.

ДОПАСТИ (1). Наздогнати, досягти кого-н. – *Ого вже біжить з бахурами.. Коби забічи до коршми, бо як допаде, та й знов буде рейвах на ціле село* 23.

ДОПЕВНЕ (1). *Присл.* Те саме, що **напевно**; звісно. – *Землю цупуй, де си поступиш, бо вона ци твоя, ци чужа, то ти з неї жиєш, своя родит і чужа родит... Певне шо правда, ой допевне!* 147.

ДОПИРАТИ (1). Закінчувати прати, доводити до повної чистоти що-н. *Давала чоловікові щораз менше їсти, не дуже допирала сорочку, відпорювала гарні прошивки.* 250.

ДОПИТУВАТИ (1). Розпитувати про що-н. *«Наша, синку, Марія вмерла. Я тобі не писала, аби-сь не сумував. Та як умирала, то все за тебе допитувала..»* 102.

ДОПІЗНА (1). *Присл.* До пізньої пори. *Отак сидиш допізна з молодими парубками, байка іде така безконечна і страшна, що святі на образах ховаються у свої яскраві шати* 257.

ДОПІКАТИ (2). Дошкуляти, набридати. *..такий пустьик, шо хату догори ногами здоймає. Так нераз допече,*

що мус бити 28. / Образн. Він [вітер] тікав на верби та й допікав вербам Д 385.

ДОПОКИ (1). Присл. До якогось часу; поки, доки. Дідови каже, **допоки** єго живота, то має бути єго постіль.. 89.

ДОПОМИНАТИСИ див. ДОПОМИНАТИСЯ

ДОПОМИНАТИСЯ (1), **ДОПОМИНАТИСИ** (1). Наполегливо вимагати чого-н., домагатися чогось. У зимі то **допоминаєси** чобіт, бо каже, що на печи єму недобре 119; Під чорною Матір'ю Божою вони забирали місце для своєї нації. Вільге[ль]м, Франц-Йосиф, Николай, Шевченко, Ленін і Гарібальді **допоминалися** в тій хатині домінуючого місця 232.

ДОПОМОГТИ (1). Подати допомогу кому-н. ..най **Господь** милосерний щасливо запровадит вас на місце та й **допоможе** ласков своєв наново газдов стати! 65.

ДОПРАВЛЯТИ (1). Доводити до певного стану, порядку; закінчувати робити що-н. *Кожний заки входив до хати, висікався у сінях, обтирав ніс полою від кожуха і долонею ще **доправляв** 73.*

ДОПРОСИТИСИ (2). Настійливими просьбами домагатися чого-н. ..я **такий** від неї битий, **такий** парений.. Але.. може єї Бог руки без мене усушит, може я **допросюси** цього у Бога... 21; – *Ти так страшно гориш та так кашляєш, що най бог сохранив! Ані дранку натьгнути на тебе, ані розчьисати, ані вмити. Боже, боже, як ми гіренько мучимоси. Просю Бога, аби-м половину тої муки на себе перебрала, та й не можу **допроситиси** 36.*

ДОПУСКАТИ (1). Давати можливість зробити що-н. Але малі чортики сідали всіма на руку та й не **допускали** хрест на собі зробити 45.

ДОРАДНИК (1). Той, хто дає пораду, намовляє на що-н. *..привезли хлопців до школи.. Мами сидят на возах, плачут та потихо проклинають наших **дорадників**, а ми, батьки, радуємось* 216.

ДОРІЖКА (2). Зменш.-пестл. до **дорога** 1. *Нераз ранком, ще перед сходом сонця, їхав Іван у поле пільною **доріжкою*** 61.

+ Одрн. М. на **доріжці** 118.

ДОРІКАТИ (1). Виразити своє невдоволення. Образн. *Іде коляда про лицаря, як йому **дорікає** його вірний кінь* 225.

ДОРОБАЛО (1). Зневажл. Про стару, недолугу людину. – *Оце то старе **доробало**, гадає, що го цулувати буду* 113.

ДОРОГА (74). 1. Смуга землі, по якій їздять і ходять (22). *Плоти попри **дороги** тріщали і падали – всі люди Івана випроваджували* 72; а). Штучно створений засіб для пересування (1). *..лишатимуть за собою блискучі, гладкі, сталеві **дороги** і будуть розходитися по сивих монотонних стернях* 117. / Образн. (3). ***Дороги** дудніли й скрипіли, їх мова була страшна і той зойк, що родився зі скаженої лютості, як жерло себе залізо і камінь* 195. / У порівн. (1). *Очі його веселі, а чоло ясне, як керничка при пільній **дорозі*** 105.

2. Напрямок руху до кого-, чого-н. (9). *..вже-м місіць не голений, а до церькови вже-м **дорогу** забув* 89; а). *Перен.*

Напрямок діяльності, правильний шлях у житті (3). *..ми стараємось, аби вас слухати, бо ви вчені та можете нам **дорогу** показати* 170. / Образн. (2). *Очі темнокарі блукали під чолом, як по безкраїх рівнинах, і **дороги** по них найти собі не годні* 153.

3. Місце для проходу, проїзду (7). *Йшла така велика лава в червоних стяжках, що всі вступалися з **дороги*** 259.

4. Подорож, поїздка, похід куди-н. (5). *Лагодила їх [синів] цілу ніч у **дорогу**, затикала кулаками рот, аби їх не побудити* 193.

5. Далеке, невідоме місце (5). – *Старий птах найгнізда старого не покидає, бо нове збудувати вже не годен. Бо ліпше, аби єго голова у старім гнізді застигла, як у яру при чужі **дорозі*** 188. / Віддаль (1). *Пройшовши шмат **дороги**, він знов поставив обід на землю* 142.

6. У знач. присл. **надворі, назовні** (2). – *Якби не він, та й би ні аж на весні найшли, як би сопуха з печи аж на **дорогу** вдарила* 87.

7. У знач. **ідучи, їдучи**; під час руху (1). – *А шос мені вже **дорогов** на душі потенькувало* 31.

◇ У спол. (23): а) **моя (своя) дорога** – свій життєвий шлях (7). – *Боже, ти подаруй мені решту моєї **дороги**, бо я не годен вже йти!* 108; б) **по дорозі** – під час руху, по дорозі (5). *Тепер я ходжу по Снятині, купую, що найдешевше, і вже ніхто з мужчин мене **по дорозі** не задержує* Д 329; в) **всіма(и) дорогами, по дорогах** – всюди, у різних місцях (5). *Тепер сніг прикрив **дорогу**, але – коли б не він, то ви би виділи, що **всіми дорогами**, по всьому селі розкинені наші книги з читалень* 196; **по дорогах** заблеють

вівці, і загукають пастухи, по полю будуть орачі викидати плуги з борозен і ладитися додому 119; г) **далека (дилека) дорога** – далечінь; чужина (2). *Рекрут взявся прощати з селом: – Бувайте здорові і свої, і чужі. Як чим докорив-єм, то забудьте, але благословіт у дилеку дорогу* 16; г) **серед дороги** – завчасно, раніше строку (2). *..земля аж цьпала: йди, Федоре, бери з мене хліб, – а я лишив жида серед дороги та й пішов до Божої роботи* 134; д) **піти у далеку дорогу** – померти (1). *Баба Дмитриха недовго банувала, бо сама восени пішла за дяком у ту далеку дорогу. Дід Дмитро таки не попасає довго без баби, бо й собі на весну помандрував на могилу* 116; е) **щасливої дороги** – форма побажання тому, хто від'їжджає (1). *..висадили комісара на форшпан.. бажаючи йому та Николасві щасливої дороги, вернули веселі додому* 211.

+ Одн. Н. **дорога** 1 – 105, 2 – 67, 2 *образн.* 108, 3 – 55, у *спол.* а) – 158; Р. **дороги** 3 – 141; **від дороги** 3 – 120; **з дороги** 1 – 218; **коло дороги** 1 – 61; **насеред дороги** 1 – 142; **серед дороги** у *спол.* г) 132; Зн. **дорогу** 1 – 16, 1 *образн.* II 44, 2 – 66, 206, 2а) – 93, 170, 3 – 194, 196, у *спол.* а) 105, **в дорогу** 4 – 250, **на дорогу** 1 – 88, 119, 142 (2 р.), 1 *образн.* 106, 4 – 14, 118, 5 – 15 (2 р.); **у дорогу** 4 – 16, у *спол.* а) – 158, г) – 67; **через дорогу** 1 – 243; Ор. **дорогою** 1 – 128, 237, у *спол.* а) – 106 (2 р.); М. **на дорозі** 5 – 198, 6 – 247; **по дорозі** 1 – 216, у *спол.* а) – 217, у *спол.* б) – 193, 197, 217, 257; **при дорозі** 1 – 106; мн. Н. **дороги** 1 – 18; Р. **доріг** 3 – 194; Ор. **дорогами** 1 – 18, у *спол.* в) **всіма дорогами** – 253 (2 р.); М. **по дорогах** у *спол.* в) – 142.

ДОРОГИЙ (1). Який коштує великі гроші. *Образн. Сонце спускалося насамперед на ліс, що стояв на горі*

*перед хатою, на его галуззю лишало всі свої **дорогі** камені блискучі.. 96.*

ДОРОЖИТИСИ (1). Робитися, ставатися багатьма дорогами. *..я собі йду у свою дорогу, а моя дорога, аді, стома стежками **дорóжитси** по полю 158.*

ДОРОСТИ (1). Досягти певного віку, стати дорослим. *Ти посивієш, проклята між людьми, а він **доросте** і обітре своїми кучерями гріх із тебе 232.*

ДОСВІТА (2). *Присл. Перед сходом сонця. Я тобі **досвіта** сиплю овес, ще сам нічого не ївши, а ти кусаєш 204.*

+ **досвіта** 202.

ДОСВІТНІЙ (1). Який постає перед сходом сонця. *Образн. **Досвітні** пасма витягали сонце на землю 238.*

ДОСВІТОК (4). 1. Час перед сходом сонця (2). *Осіннього **досвітка** Парасочка налагодила їди доброї і багато 250.*

2. У знач. *присл. дуже **рано** (2). Старий Лазар **досвітком** сапав грядки 238.*

+ Одн. Р. **досвітка** 1 – 149; Ор. **досвітком** 2 – 258.

ДОСЕГАТИ *див. ДОСЯГАТИ*

ДОСІПАТИ (1). Завершити, закінчити насипати. *Як ми її [могилу] **досіпали**, то світало, роса нас припала, і ми посідали навколо 199.*

ДОСИТЬ (2). *Присл. Стільки, скільки треба; багато (2). Він буде **глядіти** на сонце, чи низько спустилося, і на ковіньки, чи **досить** їх назбирав 119.*

◇ У спол. **досить того (доста того)** – ужив. як висновок про сказане (1). *Досить того, що всі жінки за ним плакали і голосили, як за братом рідним* 116.

ДОСЛУХУВАТИ (1). Слухати що-н. до кінця. *Доста того, що як він зачъив почъитувати, то я таки не дослухував до кінця* 39.

ДОСТА (15). 1. Присл. Те саме, що **досить** (7). *Та же я доста набрав бучья, доки я навчивси розуму* 247.

2. Ужив. для вираження припинення якоїсь дії (7). – *Гов, доста! Тепер пийте горівку, забирайте свої панцік в уші по кишнях..* 127

◇ У спол. **доста того** (2) – див. **досить**.

+ **доста** 1 – 65, 80, 122, 159, 161, 248, 2 – 28 (повт.), 151, 164 (повт.), у спол. 32, 39.

ДОСТАТКИ (1), мн. Багатство, маєтки. *Розповідали за свої давні достатки, за то, кілько з цісарської каси що першого гроший побирали..* 127.

ДОСТУПИТИ (1). ◇ У спол. **ласки в Бога доступити** – заслужити прощення, прихильність. *За него [сина], старий, усі гріхи маєш мати прощені, за него одного. Бо за твою газдиню ти ласки в Бога не вступиш* 88.

ДОСЯГАТИ (5), **ДОСЄГАТИ** (1), **ДОЦЬИГАТИ** (1). 1. Доторкатися, дотягуватися до чого-н. (4). *Максим і Михайло заступили цілу хату, головами досягали стелі, а волосся їх досягало їм поперека* 161.

2. Діставати їжу із стола; часто у формі запрошення (2). [-] *..їжте та досєгайте ви, птахи, що летите, не знати куди* 188.

3. Доходить до якого-н. місця (1). *..як їх тіні досягали кінця ниви, а місяць заходив, то лягали коло дітей..* 193.

+ **досягав** 1 – 155; **досягали** 1 – 161, 2 – 137; **доцьигали** 1 – 24.

ДОСЯГНУТИ (1), **ДОЦЕГНУТИ** (1), **ДОЦЬИГНУТИ** (2). 1. Те саме, що **досягати 1** – дотягнутися до чогось (2). *Станьте на лавку та **досягніт** з полиці бохоня 196; – Ми обоє спалили село, знаєте. В саме полудне пішло кровйов попід небо, кров заслонила ясне сонце. Нашої хати якос не **доцєгнуло** 253.*

2. Те саме, що **досягати 2** – діставати їжу тощо зі стола (2). – *А прошим, а будьте ласкаві, а **доцьигніт-ко**, а покушійте 182.*

+ **доцьигніт** 2 – 65.

ДОТЕПЕР (3). *Присл. До цього часу. Треба покидати Львів, почи нається велика трагедія, яка **дотепер** триває Д 328.*

+ **дотепер** 32, 216.

ДОТИ (2). *Присл. До тих пір, до того часу. – Коби-м не вмер ще **доти**, доки хлопці підростут, то мала би щьистє 118.*

+**доти** 128.

ДОТИСКАТИ (1). *Перен. Вимагати, примушувати повернути борг. – То вона, бачу, дала тот вексіль братови, а тепер приходит речинец платити та й **дотискают** 83.*

ДОТИСНУТИ (1). *Перен.* Примусити до чого-н. – Два роки нічо в хаті не говорилоси, лиш Канада та й Канада. А як ні **дотиснули**, як-єм видів, шо однако ні мут на старість *гризти*, та й *єм* продав все шо до кришки 66.

ДОТОРКАТИ (1). Дотикатися до чого-н. *Образн.* Горлаті дзвони над ним дзвонять, крисами голови **доторкають** 110.

ДОТОРКАТИСИ (1). Те саме, шо **доторкати**. [–] ..мої, моспане, будинки, як та птаха легка, шо ледве землі **доторкаєси** 30.

ДОТУЛИТИСЯ (3). Те саме, шо **доторкати**. *Потім приступить до руки, поцюлює єї з обох боків, дотулитьсяся* чолом долоні і трохи подасться назад 121; Чорний сверщок **дотулився** ніжки та й утік 95.

+ **дотулився** 133.

ДОХОДИТИ (4). 1. Ідучи, досягати якого-н. місця (2). Як **доходив** до хати, то замовкав, а на воротях гет за тих 22.

2. Поширюючись, досягати кого-, чого-н.(2). *Лишень від наймитських хаток доходили* крики бабів і плач дітий 132.

+ **доходить** 2 – 110, **доходив** 1 – 251.

ДОХОДОВЕ (1). У знач. *імен.* Податок від доходу. [–]..тепер з цев Польщев ніхто не годен вітримати: і маєткове, і **доходове**, і *грунтове*, і від псів, і від гноївки... але де шо на світі є! 214.

ДОХТОР *див.* **ДОКТОР**

ДОХТОРЬ *див.* **ДОКТОР**

ДОХТОРУВАТИ (1). Лікувати. – *Бодай я вже не дочикав вас дохторувати* 37.

ДОХТОРУВАТИСИ (1). Лікуватися. *Я, каже, бідна баба, не маю із-за кого дохторуватиси, та дайте міні послідний лік* 39.

ДОЦЄГНУТИ див. **ДОСЯГНУТИ**

ДОЦІЛУВАТИ (1). Закінчити цілувати. *Мені від цілування аж губи спухли, та я таки всіх доцілував, а тато заніс мене на піч* 226.

ДОЦЯ (10). Дівоче ім'я. *Зменш. до Євдокія. Мала Доця ходила лавою поза плечі газдів, що писали коло довгого стола свої імена* 91.

+ Одн. Н. **Доця** 42, 91 (2 р.); Р. **до Доці** 93 (2 р.); Д. **Доці** 54; **Доци** 92, 94; Кл. **Доцю** 91.

ДОЦЬИГАТИ див. **ДОСЯГАТИ**

ДОЦЬИГНУТИ див. **ДОСЯГНУТИ**

ДОЦЬКА (5). Дівоче ім'я. *Зменш.-пестл. до Доця. Гриць борзенько взяв Доцьку і з усієї сили кинув у воду* 54.

+ Одн. Н. **Доцька** 94, Зн. **Доцьку** 54 (2 р.), Кл. **Доцько** 93.

ДОЧЕКАТИ (1), **ДОЧИКАТИ** (1). Пробути, прожити до певного, бажаного часу, очікувати певної події. – *Ба хто би міні добрий, сказав, ци я ще з бабов дочекаю, аби їх назад видіти, як повернутси?* 90.

+ **дочикав** 37.

ДОЧЕКАТИСИ (2). Те саме, що дочекати. [–] *Я цілий свій вік змарнувала, аби коровки дочекатиси* 49.

+ дочекатиси 119.

ДОЧИТАТИСЯ (1). *Перен.* Вичитати, знайти в книзі необхідне. [-] *Жид казав, ще такого права не дочитався* 22.

ДОШКА (10). 1. Плоский шмат дерева, випиляний з колоди (7). [-] *..я видів, як стара Романиха з-під церкви дошку несла* 77.

2. *Перен.* Місце для лежання, спання з дерев'яних планок у бідних людей; тапчан (1). *..ще кури не піяли, як він зірзався, гримнув клубами до дошок, знов ляг і знов зірзався* 125.

◇ *У спол.* (2): а) **до гробної дошки** – *див. гробної* (1); б) **штири дощі** – *домовина, труна* (1). *Мині траба дучі та штири дощі* 157.

+ *Одн. Р.* **дбшки** 1 – 77, *у спол. а)* – 34; *Зн.* **дошку** 78; *мн. Н.* **дошкі** 77; *Р.* **дошок** 42; *Зн.* **дошкі** 129; **в дошкі** 231.

ДОЩ (10). 1. Атмосферні опади у вигляді краплин води (9). *Став дощ накрапати* 18; а). Вода, що стікає під час зливи (2). *Іван.. обкладав свою частку довкола, аби осінні і весняні дощі не сполікували гною і не зносили його в яруги* 62. / *Образн.* (1). *Студені хмари від моїх очей теплим теплим дощем спускаються на землю* 176. / *У порівн.* (2). *Сльози падали як дощ* 17.

2. *Перен.* Непогода, сльота (1). *А ци дощ, ци зима, ци таки так нема роботи, то вже ти не кукаєш із-за богацького вугла і не гниєш по яслах..* 129.

+ *Одн. Н.* **дощ** 1а) – 145; *Р.* **дощу**, *у порівн.* 48; *Ор.* **дощем** 1 – 239; *М.* **по дощеві** 1 – 98; *мн. Н.* **дощі** 1 – 115.

ДРАБ (1). Зневажл. Уживається як лайливе слово. [-] *..як ти русин, то маєш тримати з русином, а як не тримаєш, то ти послідний лайдак, драб і розбійник, розумієш?* 168.

ДРАБИНКА (1). Здрібн. до **драбина**. *..він [дід Дмитро] вилізає на стаєнний стрих і перекидає там старі плуги, борони, драбинки, ярма* 112.

ДРАГАНІСТИЙ (1). Високий, худорлявий. [-] *Були [свині], видите, усіякої масті, і шерсть по них довга, і драганісті на ногах, а теперішні самі білі і гладкі* 75.

ДРАЙ (1). З нім. Три. Назва числа **3**. *Жарт. – Стара, гай, машір инц, цвай, драй! Ходи, уберемоси по-панцки та й підемо панувати* 71.

ДРАНКА (4). Стара сорочка зі зрібного полотна. *Митриха сиділа на припічку і латала дранки* 46; [-] *Сидіт на печі, обтулюйтеси в лахмітя, як можете, та й тепла чикайте. У мене малі діти та в'єнут, сарачьита, на морозі. Аді, приніс-сми вам хліб та й горівки кришку, та й білу дранку, та обійдіт собі свьита по-божому* 85.

+ Одн. Зн. **дранку** 36, 138.

ДРАНИЦЯ (1). Невелика тонка дерев'яна, переважно колена, дошка. *Марія: Аякай, аякай, але як скау дєдєві, що з кошниці драниці витегаєш та санки майструєш, то вони тебе облуп'є* Д 381.

ДРАНИЧКА (1). Зменш. до **драниця**. *Мама: То він санки майструє, цес кустрюбатий майстер? (Підлізає на піч та й відбирає санчата. То дві драничці, спосні поперечкою і затесані, як копила від саней)* Д 381.

ДРАНОЧКА (2). Зменш. до **дранка**. *Гриць натягнув на них **драночки**, взяв меншу Доцьку на руки, а Гандзуню за руку та й вийшов із ними 54; [-] Я, люди, не можу нічо заробити через него, бо не можу хати лишити. Та же він [Лесь] лишив нас без **драночки** у хаті. Шо залямит, та й до жидів за горівку несе 24.*

ДРАНТЄ (5). 1. Старий, зношений і рваний одяг (3). *Синя як пуп сиділа [стара жінка] на печі посеред купи **дрантя** і безупину біла головою в стіну 85.*

2. Непотрібні старі речі; мотлох (2). – *Іди, старий, іди, не говори міні, бо я твоє **дрантє**, що черваки на стриху переїли, кину у вогонь 114.*

+ Одн. Н. **дрантє** 1 – 260; Р. **дрантя** 1 – 46; Зн. **дрантє** 2 – 46.

ДРАНТИВИЙ (3). 1. Драний, порваний (1). *Дід буде нести **дрантиву**, чорну верітку на плечах і буде покашлювати 117. / Образн. (2). – Аді генди суне вже [земля], – кажуть воздухи, – **дрантива** та й чорна, як коли би штири дні не їла Д 386.*

+ Ор. **дрантивим** образн. 87.

ДРАПАНИТИСИ (1). Видряпуватися, залізати з труднощами на що-н. – *Що, мой, **драпанишси** на мене, – казала верба, – не можеш каменем сісти? Д 384.*

ДРАПНУТИ (1). Пазурами, лапами вскребти, вшкрябати що-н.; дряпнути. *Котра [курка] раз лапкою **драпнула**, то вже згнула від лопати або від бука 64.*

ДРАТВА (1). Міцна просмолена або навощена нитка, якою шиють взуття. *Сидів [Митро] коло лави против*

вікна, обклався старим шкураттєм, воскував нитки на драгву і бісився як пес 46.

ДРАТИСИ (1). *◇ У спол. дратиси по стінах – відчувати гострий, нестерпний біль. – Тимку, бери, мой, кліщі та тягни зуб, та я цеї ночі по стінах дравси 212.*

ДРИБОТІТИ (1). Швидко перебирати ногами, йти дрібними кроками. *Дриботів ногами по грубій верстві пороху і лишав за собою маленькі сліди як білі квіти 142.*

ДРИГНУТИ (1). Пересмикуватися, сіпатися. *– Тихо, мой, не жвнди, не підходи подалеки, бо як угатю та й не дригнеш 163.*

ДРИХЛАВИЙ (1). Немічний, слабкий, хрупкий. *Я зробок – ціле тіло мозиль, кості дрихлаві, що заки їх рано зведеш докупи, то десіть раз йойкнеш 66.*

ДРІБЕН див. **ДРІБНИЙ**.

ДРІБКА (1). Невеличка частина чогось, що-н. дуже мале за розміром. *Образн. Дрібка жінки – завбільшки десятилітньої дитини 47.*

ДРІБНИЙ (2), **ДРІБЕН** (1). 1. Який складається з малих однорідних частинок (2). [-] ..як сумлінне заговорит, то такі слова палючі в кожді жилці, що ті слова скалу розсипют на **дрібен** порох 254.

2. Невеликий ростом, молодий віком (1). *Мучився Гриць цілі два роки сам із дрібними дітьми 51.*

+ Одн. Зн. **дрібне** 1 – 191.

ДРІБОНЬКИЙ (2). Зменш. до **дрібний** – малий за розміром. *Бог знає, як ті дрібонькі кісточки держалися вкупі? 51.*

+ Одр. Зн. **дрібоньку** 95.

ДРІЖАТИ *див. ДРОЖАТИ*

ДРІМАТИ (3). Перебувати в напівсонному стані, неміцно спати. *Дивиси, а він [Максим] знов на приспі **дрімас** 81. / Образн. (1). І я смутний **дрімаю** на хмарах 176.*

+ **дрімав** 73.

ДРІТ (1). Металева гнучка нитка. *У порівн. Насипте студеної роси на мій сивий волос, бо він мене пече кождий, як розжарений **дріт** 206.*

ДРОБИНА (1). Дрібні, малі діти; малеча. *Якби хто з села повибирав щонайгірші хатки, а до них загнав щонайобдертіших мужиків і найжовтіших жінок і додав ще голюї **дробини** – дітий і все те поставив близько себе на купу, то мав би правдивий образ тих хаток із їх мешканцями 132.*

ДРОВА, мн. (2). Розпиляні і розколені на поліна шматки дерева, що використовуються як паливо. *..брали подушки, та верети, та ціле сало вхопили, та сани, та **дрова** з-під хати.. 210.*

+ Р. **дров** 259.

ДРОГНУТИ (1). Задрижати, затремити. *Голос дідів **дрогнув** та й дід урвав бесіду 90.*

ДРОГОБИЦЬКИЙ (1). Власна назва закладу. *Давні роки минулися у гімназії Коломийській і **Дрогобицькій** Д 327.*

ДРОЖ (2). Тремтіння тіла від холоду, страху або нервових потрясінь. [-] *..конче хочу на образ подивитися,*

*а не маю відваги... Глипнув, а він заплаканий. Мене в горячку, мене в **дрож** пірвало, кланцаю зубами 169.*

+ Одр. Р. **дрожі** II 39.

ДРОЖАННЯ (1). Тремтіння від хвилювання (про голос). *..співанку свою урве і наново її зачне з новим **дрожанням** тоненького голосу 118.*

ДРОЖАТИ (20), **ДРІЖАТИ** (2). 1. Трястися, тремтіти від холоду, страху, хворобливого стану (12). ***Дрожала** на печі [баба] зі студени і головою в стіну била 86.*

2. Коливатися, тремтіти під впливом чогось (10). *Гуляли – аж хата **дрожала**, а вітер такий здоймили, що він [Федір] замерзав на печі 131. / Образн. (2). Небо **дрожало** разом зі звіздами 25. / У порівн. (1). Очі замиготіли великим жалем, а лице задрожало, як чорна рілля під сонцем **дрожить** 68. / Бути нерівним, мінливим (про світло), миготіти, мерехтіти (1). *Світло у пільмі потопало, **дрожало** 18.**

дрожати 1 – 164; **дрожу** 1 – 169, II 39; **дрожить** 2 – 70, 109; **дрожит** 1 – 213; **дрожут** 1 – 42; **дрожав** 1 – 140; **дрожала** 1 – 49, 50, 236; **дрожало** 2 – 136; **дріжало** *образн.* 201; **дрожали** 1 – 49, 56, 2 – 136; **дріжали** 2 – 192.

ДРОЖАЧИЙ (1). У знач. *прикм., перен.* Боязкий, неспіливий. *Класти*

*буде ноту до ноти і слово до слова з **дрожачою** непевністю, як мала дитина, що вчиться перший раз ходити і кладе білі ноги з радістю по землі 118.*

ДРОТЬИННИЙ (1). Виготовлений з дроту. [–] *Я би таку жінку дзумбелав та в ступу бих запрягав та канчук **дротьинний** з клинка бих до неї стьгав! 21.*

ДРОЧИТИСЯ (1). Навмисне злити кого-н., загравати з ким-н., дражнити, дратувати. У порівн. Відхилювалася [люлька], як жива, виминала пальці, тікала, як би **дрочилася** 56.

ДРОЩІ, мн. (1). Те саме, що **дрож**. Кинуло його в **дрощі**, потім у горячку, потім, уповідають люди, що з рота вийшов маленький, синій вогник.. 116.

ДРУГИЙ (97). 1. Числ. порядковий, відповідний числові два (40). Одна мала дитину дівков, **друга** одовов, трета найшла собі без чоловіка – самі порьидні газдині зійшлиси 34; а). Наступний (4). Лиш аби-с мене одного дня поховала, а **другого** ти вже не газдиня, меш сидіти як у комірне у свої хаті...41; б). Ще один (1). Баба плакала, а невістки собі плакали, потім баба кожду цілувала і вела до **другої** хати показувати коверці 114. / Субст. (7). [-] А ви завтра де йдете? Перший: – Та до двора. **Другий**: – А я до того паршивого Срулика, бодай его шлях трафив. Ще від літа винен. Третій: – А я до ксьондза 84.

2. Не цей, а якийсь інший (38). – Бодай дівки ніколи на світ не родилиси: як суки валяються; одні закопані в землю, а **другі** по шинках з козаками 192; а). Який відрізняється від цього; інший (2). Серед своєї муки він то западався в якийсь **другий** світ, то виринав з него 109. / Субст. (10). Ти знаєш, що як один у нашій фамілії страдиться, то зараз **другого** за собою тягне 153.

3. Протилежний (6). Взяв порцію горівки та й підійшов д'жінкам, що сиділи на **другім** кінці стола від постелі 65.

4. У знач. вставн. сл. **друге**; те саме, що **по-друге** (1). Хотіли ще Касіяна вбити, але одно, що дуже просив

жінок та вони тримали його під сорочками, а **друге**, що зробивси день та й люде спамнеталиси 183.

◇ У спол.(12): а) **один за другим** (4) – див. **один**; б) **один з другим** (2) – див. **один**; в) **один на другим** (2) – див. **один**; г) **другий раз, другий пункт** – у знач. **по-друге** (2). *Царь православний а ми православні, та й зрада. Це раз, а **другий раз** – москаль іде і сонце залягає 188; платю вам все весіле, але ви гет, віметіт це сміте з хати. Це **другий пункт** 183; г') **одна поза другу** (1) – див. **одна**: д) **що другої** – кожної наступної (1). *До церкви ходив **що другої** неділі, бо перепускався зі старою: вона на першу Богородицю, він на другу.. 113;**

Одн. Н. **другий** 1 – II 43 (3 р.), Д 386, 1 *субст.* 81, 82, 83, 84 (2 р.), 2 – 77, 182 (3 р.), 2а) – 109; **друга** 1 – 83, 118, 135, 145, 187, Д 382; **друге** 1 – 154, 2 – Д 386; Р. в **другого** 2 *субст.* – 150; **верх другого у спол.** в) – 196; **до другого** 2 – 133, 2 *субст.* 97, 3 – 147; **з другого** 3 – 145; **з-під другого** 1 – 82; **другої** 1 – 135; **до другої** 2 – 168; Д. **другому** 2 *субст.* – 252; Зн. **другий** 1 – 67, 91, 1 *субст.* 140; **на другий** 1а) – 77, 218, 219, 3 – 203; **другого** 2 – 209; **другу** 1 – 30, 34, Д 382, 2 – 253; **в другу** 1 – II 44, 2 – 146; **на другу** 1 – 50, 113; **поза другу у спол.** г') 121; **у другу** 1 – Д 326; **на друге** 2 – 84; Ор. **за другим** – у спол. а) – 149, 184, 217; **з другим у спол.** б) – 135, 139; **другою** 1 – II 48, Д 383; **за другою у спол.** а) – 156; М. в **другім** 2 – 46; **на другім** 2 – 122, у спол. в) – 73; **по другім** 3 – 259; **у другім** 2 – 168; **в другій** 1 – 113, Д 382; **на другій** 3 – 194; **при другій** 1 – 225; мн. Н. **другі** 2 – 166, 182, 196, 199, Д 329, 2 *субст.* 195, 197 (3 р.), 199, 212; Р. **других** 2 – 36, 114; **від других** 2 – 251; Зн. **другі** 2 – 112; Ор. **між другими** 2 – 129; М. **на других** 2 – 64.

ДРУЧОК (1). Товста дорев'яна палиця. [-] ..сфатитси з приспи [Максим] та довкола хати біжит, біжит, та кричить: рабівники, злодії, шо мою працу розть-игаєте!/? Та й, бачу, хапав **дручок** та обгонив ціле господарство, як пес, від якихос злодіїв 81.

ДУБ (7). Листяне дерево міцної породи. Грими, як грім, що найбільшого **дуба** коле і палить II 38. / У порівн. (6). Голодники падали як **дуби**, а підносилися як глина 128.

Одн. Н. **дуб** 18, 217, Р. **дуба** 108, з **дуба** 253, мн. Н. **дуби** 206.

ДУБАТИ (1). Ходити, танцювати, міцно вдаряючи ногами в землю. – Пиймо, брьи, бо гони наші короткі! Що будемо собі жалувати? – Та нам коби цеї нехтолиці хто доносив, то ще би-смо **дубали** поволи 214.

ДУБ'Є (1). Збірн. до **дуб**. У порівн. [-] ..люди йдут до церкви, село обмаєне, а ви лежите, як **дуб'є** під любистком... 214.

ДУБОВИЙ (3). 1. Виготовлений з дуба (2). Вони всі троє вже на могилі, вже давно над їх гробами вишні цвітуть і родять, і хрести **дубові** у їх головах похилилися 112.

2. Перен. Важкий, твердий, безпробудний (про сон) (1). Басараби як би піснули у **дубовім** сні 156.

+ Одн. Ор. із **дубовим** 1 – 61.

ДУГА (4). 1. Веселка; райдуга – різнобарвна смуга в атмосфері (2). Образн. (1). На світлій ріллі під веселою **дугою** стояла його любов 106. / У порівн. (1). Мури подавалися один д'одному, світила сходилися всі до купи і грали барвою як **дуга** 18

2. Те, що має форму округлої кривої лінії (1). У знач. *присл. дугою*. *..дід не буде сідати, але зігнеться дугою і почне кашляти* 118.

◇ У спол. **зібгати у дугу** – пригну́ти, прихилити до низу важкою працею, тягарем (1). *По.. нивах залягала тінь Іváнова, як великана, схилоного в поясі. Іван тогди показував пальцем на свою тінь і говорив горбові: – Ото-с ні, небоже, зібгає у дугу* 64.

ДУДА (1). У знач. **труба**, мідний **духовий інструмент** великого діаметра;. *У порівн. Одного разу Парасочка забила в п'яту такий заржавілий цвях, що спухла, як дуда..* 250.

ДУДНІТИ (5). Утворювати які-н. звуки, створювати відгомін якихось звуків. ◇ У спол. **дорога (земля, коршма) дудніла** – про велику силу виявлення якої-н. дії. *Пробудилася аж, як земля дудніла під довгими рядами, що співа-ли січову пісню* 194; *Дороги дудніли й скрипіли, їх мова була страшна..* 195.

+ **дудніла** у спол. 70, 127, 217.

ДУЖЕ (78). *Присл. У великій мірі, надто, надзвичайно. [-] Лиш ці тітці мене не дайте, бо вона за того Баска дуже люта* 248; *Чули, що баба дуже бідує, і знали, що лева не має* 78.

+ **дуже** 18, 21, 52, 69, 71, 75, 76, 87, 91, 94, 95 (2 р.), 99, 101, 113, 118 (2 р.), 119, 121 (4 р.), 129, 138, 141 (3 р.), 142 (2 р.), 144 (3 р.), 154, 157 (2 р.), 162 (2 р.), 163 (5 р.), 167, 168, 180 (2 р.), 183, 195, 198, 200, 202, 204 (2 р.), 216 (2 р.), 225, 231, 232, 234 (2 р.), 236, 238 (3 р.), 246, 248, 249, 252, 257 (2 р.), 258 (2 р.), 260, II 40, Д 326, Д 386.

ДУЖИЙ (19). 1. Який має велику фізичну силу; міцний, сильний (15). *Посеред хати стояли два дужі, моцні хлопи 159. / У порівн. (1). Один фотель стояв твердо, як молодий дужий птах, що тримав старого на крилах 56.*

2. Фізично здоровий, не хворий (3). [-] *..я прийшов письмо від Федора прочитати.. – Та що приписує, дужий він, ци слабує? 97.*

3. Заможний, поважний (1). [-] *А гет потім, як діти в школах попідростали, то ми, самі дужі господарі, гомоніли коло них як бджоли коло цвіту 216.*

+ Одн. Н. **дужий** 1 – 144, 161 (2 р.), 180 (2 р.), 183, 207, 232, 238, 2 – 217, 223; Р. **дужого** 1 – 192; мн. Н. **дужі** 1 – 164, 247; Р. з **дужих** 1 – 225.

ДУЖІСТЬ (1). Сила, здоров'я. *Ех, ти Божа водице, ти давала дужість і здоровля пшеницям та житам, але і я був від тебе дужий та різкий 238.*

ДУЖЧИЙ (1). Вищ. ступ. до **дужий** 1. [-] *Дужий, ей, тóто дужий, але на дужчого трафив 161.*

ДУЛУМАН (1). Важкий кінець люшні. – *Мужика то так б'єси: зо три рази люшнев дулуманом по голові, скілька раз по лиці, аби впав 162.*

ДУМ (3). Вигукове слово, вжите в пісні (повт.). *А гет пізно, як добре напився, співав: Дум, дум, дум, каламутна річка, Яка була солоденька з чужов жінков нічка... II 47.*

ДУМА (2). Процес і продукт мислення, думання. *Хлопці, підіть до Оксани, а дід буде далі сотати свої думи 118; З цих дум вирвало його [старого Лазаря] сонце що зійшло, як золото, і стара. Що кликала на сніданок 239.*

ДУМАТИ (9). Розмірковувати над чим-н.; мислити. / *води́ла сиво́ю нитко́ю до́во́ла лато́к і **думала** над сі́рим життя́м свої́м* 47; – *Оце́ї но́чи ле́жу в сто́долі та **думаю**, та **думаю**: Госпо́ди ми́лосерни́й, бо шо-м так глы́боко зо́гріши́в, шо́ же́неш ні за сві́тові во́ди? Я ці́ле жи́те́ лиш роб, та й роб, та й роб!* 68.

+ **думаю** 31; **думає** 233 (2 р.); **думав** 208; **думала** 234, 236.

ДУМКА (8). 1. Те, що з'явилося в результаті міркування, продукт мислення (6). *..відпочив на ріці [Іван Гусак], віддихався та й зараз **думкою** потішився: болить та переболить, в роті крім тих трьох зубів є ще багато, а гроші старої пропали, бо він не дурний признаватися, що втік з грішми...* 251. / *Образн. (5). Мої **думки** снувалися довгими скибами плодючої ріплі. Ссали землю і годували мене самотою* 174.

2. Намір, замисел, задум (2). *Михайло дивився дуже весело, Максим якусь **думку** мав, але боявся її виявити..* 163.

+ Одн. Кл. **думко** 1 образн. II 39; мн. Н. **думки** 1 образн. 121, 122, 2 – 118; Зн. **думки** 1 образн. 99.

ДУНАЙ (1). Власна назва річки. У знач. **ріки** взагалі. *І я лиш тому не скочила в **Дунай**, бо мій байстрик шовковими очима сміявся до мене* 234.

ДУНАЙСЬКИЙ (1). *Прикм. до назви річки. У порівн. Як би хмара плачу, що нависла над селом, прірвалася, як би горе людське **дунайську** загату розірвало – такий був плач* 71.

ДУНУТИ (1). Однокр., докон. до **дути**. *А на горі такий вітрець дунув на мене, але такий легенький, що аж* 62.

ДУПЛАВИЙ (1). Який має дупло, старий, трухлявий. *Перен. (про людину). Таже то дуплава верба, кині палцем, та й маком сьиде! Та гадаєте, що вона зайде на місце? От, перевернеси дес в окіп, та й пси розтьигнут..* 67.

ДУПЛО (1). Порожнина в стовбурі дерева. *Перен. (про людину). Сивий комісар вїздив в село форшпаном.. Стара Варвара сказала Славайсу і шептала: – Це якес старе дупло не буде ландувати ночами з поліцайом та хапати молодиці за підтичку... 208.*

ДУРАТИ (1). Бути шокованим, приголомшеним від почутого; дуріти. *Всі жінки посхоплювалися з лав, гляділи на Марту здурілими очима, стояли, як з дуба витесані.. – То ви лиш від цеї мови ніби дурасте, що-сте тверді мужики, а як таку сповідь перед чужим ксьондзом тримати... 253.*

ДУРЕНЬ (1). У знач. нікому не потрібна, немічна, остання людина. [–] *А як я руки маю, то я.. барабульку вікопаю, я кукурудзок підойму, я борозенку лицем до сонця оберну, я зеренце посію – я все руками зроб'ю! А без рук я дурень, коли маєш знати 158.*

ДУРИТИ (2). Обдурювати, вводити в оману. *Ми еї [Марію] дурили, що ти надїдеш 102; – Коли ви гадаєте, що я дурю, а я, бігме, правду кажу. Я, видите, як напивси горівки та й мені отак утворилоси в голові, що я маю згинуті і цього ґазду в руку поцулувати 163.*

ДУРІТИ (2). Втрачати ясність свідомості, ставати дурним. *І гонить вас стома кіньми від тої води, забирає всю пару з грудий, а голова розскакуєся, бо дуріє. Аж тепер дуріє* 155.

ДУРНИЙ (37). 1. Некмітливий, нездогадливий, непередбачливий (20). *Такий панок, каже, все сам понаписує, тумана пустит, замастит, загладит, а мужики дурні, каже, читают та аж облизуютси, що панцке поле на люди перейде* 76; а). Нетямущий, недосвідчений, наївний (2). *Добре ксьондз із Грушевої казав, що нарід даєси на підмову всяким кримінальникам, а потім, каже, прийде шо до чого, а вони ізнирли, а дурний нарід сидит по арештах* 76.

2. Розумово обмежений, тупий; протилежне розумний (15). [–] *..дѣик чітає тоти казети, а ви покивуєте головами, як воли, ніби шос ви з того розумієте. А то один з другим такий дурний, хоть му око віколи!* 135; а). У зверт. в знач. імен. Ужив. як лайливе слово (3). *Але кажу, може єї Бог руки без мене усушит, може я допросюси цего у Бога... – Чикай на Бога, чикай, дурний, а вона ме бити, аж на вітер здоймати* 21; б). У знач. імен. (2). *А мій дурний вхопив ніж та хотів відрубати [язик]* 253. / У порівн. (1). *Лесь кинув мішок на землю і став як дурний* 24.

3. Ужив. для вираження досади, незадоволення, негативного ставлення до чого-н. (1). *Лети собі гет до неба, скажи свому Богови, шо най не посилає мені дурну птаху з співом, бо як він такий моцний, най мені пішле моїх синів* 205.

◇ У спол. **дурні маєтки** – добробут, матеріальне забезпечення, здобуті нечесним шляхом (1). – *Ти, небоже [до злодія], не кради, краденим не погодуєшся, але йди прос-*

*то і вбивай, і ставай чоло до чола. Як твоє чоло розсип-
леться, то нема утрати, а як богачеве впаде під твої
ноги, то з гонором підеш покутувати. Я тебе перехо-
ваю, я тобі сорочку виперу і нагодую, але не наскакуй
потайки на **дурні мастки** 231.*

+ Одн. Н. **дурний** 1 – 26, 99, 129, 149, 209, 1а) – 34,
2 – 41 (2 р.), 202, 225, 260, 2а) – 26, II 44; **дурна** 1 – 83
(2 р.), 118, 167, 180, 201, 239, 2 – 246, 247; **дурне** 2 – 192;
Р. **дурного** 2б) – 75; Д. **дурній** 1 – 194, мн. Н. 1 – 216, 243,
244, 245.

ДУРНИЧКА (1). Те, що дістається задарма. *Привів
ручителів, підписали-м си у нотаря, але з сотки трина-
ціть левів обірвали.. – Кождий хоче **дурнички**.. 93.*

ДУРНО (1). Даремно, намарне; про безповоротність
дії. [–] *Лиш поступив-єм си, а вікна в плач. Залакали, як
маленькі діти.. – Обтер-єм полов вікна, аби за мнов не
плакали, бо **дурно** та й віступив-єм цалком 14.*

ДУСШЕ див. **ДУЩЕ**.

ДУТИ (3). 1. *Перен.* Берегти, доглядати, пестити ко-
го-н. (2). – *Ще цу ніч переначуй у мене, синку. Я тебе так
гірко пістувала, **дула-м** на тьи, як на рану 15; [–] Я за
тебе [до Катрусі] маю у людий честь як за хлопца, бо-с
робітниця на все село. Синку, я на тебе **дув** як на пінку,
та й виджу, шо вмреш. То видко очима, шо тобі нема ві-
ходу. Ой, небого, небого, тото мемо бідити без тебе...
38.*

2. Випускати з рота струмінь повітря, дмухати. Об-
разн. (1). *Попід мурами мами держали серця в долонях і
дули на них, аби не боліли 194;*

ДУХ (9). 1. За релігійними уявленнями – добра або зла надприродна істота (1). *..були такі часи, що я не вилазив з церкви, як був дяком, і тоді говорив так, як всі попи говорять, боявся потім всіляких **духів*** 257.

2. Тепле, нагріте повітря, видихуване ким-н. (1). *..як студено було, то я ховався в ясла перед худобу, а худоба має горечий **дух**, та й дихала на мене* 247.

У спол. (7): а) **додати духа** (1) – див. **додати**; б) **дух віскочив** – про раптову смерть людини (1). – *Я.. маю моцні руки, як кінцке копито... Талапну раз, тай **дух віскочив!***.. 147; в) **духу наслухати** (1) – див. **наслухати**; г) **одного духа** – про однаковий внутрішній світ, спорідненість поглядів, віри, мети тощо (1). – *Ми росли, діти наші множилися, всі **одного духа**, та війна багато їх поклала в сиру землю..* 218; ґ) **пушка духу** – див. **пушка**; д) **спустити дух** – див. **спустити**; е) **Світий Дух** – за християнським віровченням – третя особа Святої Трійці. Промовляється під час хрещення (1). – *Мнеюца і Сина і **Світого Духа** амінь* 55.

+ Одн. Р. **духа** у спол. а) – 116; **духу** у спол. в) – 21; ґ) – 157; д) Зн. **дух** – 160.

ДУЧА (4). 1. Яма, могила, в яку опускають труну (2). [–] *Мині траба **дучі** та штири дошці* 157.

2. Невелика заглибина в землі; ямка (1). *..хлопці почнуть шукати **дуч** по полю, керничок ясних і батіжків та ножики, загублених пастухами* 117.

◇ У спол. **до дучі** **забиратиси** (1) – див. **забиратиси**.

Одн. Р. **до дучі** 1 – 212, у спол. 212.

ДУЧКА (2). Невеличкий отвір, дірка у чому-н. [-] *Лиш дзенькне [куля] та вівертит діру в грудях, а душа тов дучков утече та й по вас 201. / Образн. (1). ..ще за его живота з него [чоловіка] нечисте душу викопує, отаки отак, що викопує. Рве тіло, кості розважає, аби собі до душі такі дучки поробити, аби єї відти вибрати 154.*

ДУША (43). 1. Внутрішній психічний світ людини з її настроями, переживаннями та почуттями (23). [-] *Мині легко стало на душі тепер та я хочу цього газду в руку поцулувати.. 163; [-] ..я сяду собі коло Томи, та буду его питати, що таке тяжке пригнітило его душу... 153. / Образн. (1). У слабім, уриванім голосі виливалася єї душа і потихоньки спадала межи діти і цюлювала їх по головах 144.*

2. За релігійними уявленнями – безсмертна нематеріальна основа в людині, що становить суть її життя (7). – *Ех, сини мої, сини мої, де ваші голови покладені? Не землю всю, але душу би-м продав, аби-м кровавими ногами зайшов до вашого гробу 206. / Образн. (3). Він [гріх] перейде на худобу, він підпалить оборози, градом спаде на зелену ниву і він чоловікові душу возьме і дасть на вічні муки...151.*

3. Сукупність рис, якостей, властивих певній особі (3). [-] *..ішов разом з нами, бавився, в карти грав, а на старість показав московську душу, москаль москалем 167. / Образн. (2). Тепер я віджив і ще-м дужий, похожу ще по свої дорозі, бо маю доброї, ласкавої душі в собі повну пазуху 217.*

У спол. (10): а) **загубити душу** (3) – див. **загубити**; б) **душа би зрадувалася** – про почуття радості, задоволення (2). *Коби-с ні тепер уздрів та й душа би ти си*

зрадувала 88; в) **душа мерзне, стигне** – про сильне відчуття холоду (2). – *Мало-м під мурами не замерзла, не пускають та й решта. Ходжу по морозі, душа в міні стигне, коби-м хоть з-поза ґратів уздріла його...* 243; г) **віддати Богові душу** (1) – *див. віддати*; ґ) **душу погодувати** (1) – *див. погодувати*; д) **страчена душа** – людина, що покінчила життя самогубством (1). *Писану тайстру поклав під голови, в головах поклав свічку, аби горіла за страчену душу* 19.

Одн. Н. **душа** 2 образн. II 41, 2 – 201 (3 р.), у спол. б) – 36, в) – 195; Р. **душі** 1 – 192, 1 образн. 106, 174 (2 р.); **до душі** 2 образн. – 154; **з душі** 1 образн. – 110, 197; Д. **душі** 1 – 151; Зн. **душу** 1 образн. – 190, 197, II 41, 2 – 154, у спол. а) – 18, 151, 152, г) – 116, ґ) – 78; **в душу** 1 – 259, 1 образн. 110, 194, II 42; **у душу** 3 образн. – 17; М. **в душі** 1 образн. 106, 216; **на душі** 1 – 31; **у душі** 1 – 204; мн. Зн. **у душі** 1 – II 38.

ДУШЕГУБЕЦЬ (1). Злочинець, який вдається до вбивства, розбою тощо. Ужив. як *лайл.* слово. [-] *..потім увес світ кричить: мужики злодії, розбійники, душегубці!* 139.

ДУШИТИ (7). Умертвляти кого-н., здавлюючи горло і припиняючи дихання. – *Але як тато гадає душити цу дитину?* 202. / *Образн. Сонце.. випило росу, сховало холод. Бічний вогонь пече. Жара душить сонце. Пустило лучі по широких рівнинах далеких. Нема роси на рівнинах* Д 380.

+ **душити** 150, 202, **душит** 27, **душили** 105, 131.

ДУШИТИСИ *див. ДУШИТИСЯ*

ДУШИТИСЯ (1), **ДУШИТИСИ** (1). Помирати, насильно припиняти дихання. *Маріє, душуси, підопри голову, най докінчу сповідь, чи пече ца голова, як смола в руки* 253. / У порівн. (1). *Так тяжко дихала, як би десь глибоко, в землі, душилося тисячі людей* 132.

ДУЩЕ (1), **ДУСШЕ** (3). Вищ. ступ. до **дуже**. «*Колі-дуємо, а скрипка плаче межи нами, як дитина. Ми ще ду-ще, а скрипка рівно плаче, і ніколи ми єї не могли переколідувати*» 97; *А вже цвіт поплив, і лист ще дусше над воду схилився* II 43.

+ **дусше** II 45 (2 р.).

ДЮГ' (2). Удар, штовхан. [-] ..*жида береш за пейси, він скаче, плює, корчитси, як пружина. Але ти на то не дивиси, лишень закладаєш великий палец межи два малі та й дюгом его попід ребра, все дюгом. Це легка бійка, але болюча дуже...*162.

ДЮГ'НУТИ (2). Шпигнути, вколоти. *Чого стоїте? А стоїте того, що щось вас у голову дюгнуло збоку, не дуже, легонько* 154. / *Образн. (1). Та то би на дванацітий сніп якис раз торгнути, то би якис раз схилитиси, то з поперека вогонь у пазуху сиплеси! То тебе кожде стебельце у серце дюгне!* 138.

ДЯК (9), **ДЬИК** (1). Служитель церкви, який разом зі священником відправляє Богослужіння. *За столом сидит ксьондз, старші братя, богачики, а дьик читає тоти казети..* 135; *Баба Дмитриха недовго банувала, бо сама восени пішла за дяком у ту далеку дорогу* 116.

Одн. Н. **дяк** 112, 116 (3 р.); Р. **від дяка** 116. Д. **дякові** 116 (2 р.); Ор. **дяком** 257.

ДЯКУВАТИ (6), **ДЄКУВАТИ** (4), **ДЬИКУВАТИ** (5).
Висловлювати, виражати подяку, бути вдячним (12). –
Правда, Семене, правда, за це слово я вам дякую 190. /
Образн. (1). *А як хмари повтікали, то воздухи стали такі
легкі, такі чисті, та й дякували сонцеві, та й за те всі
сонцеві промінчики пускали на землю попідгратися* Д 385.

◇ У спол. **дякувати Богу** – вжив, як вставне слово-
сполучення у знач. **на щастя, добре** (3). *..тепер міні, Бо-
гу дякувати, відійшло, і такий-єм рад, рад...* 156; **Богу
дякувати**, *що ви вже раз прийшли, – говорила* 98.

+ **дякувати** 170, 226; **дєкувати** у спол. 201; **дєкую**
182, 229; **дьюкую** 64, 65, 67, 134; **дякує** 167; **дьюкувала**
30.

ДЬИДИК (1). *Зменш.-пестл. до дьидя – Дьидику.
не топім мене, не топім, не топім!* 52.

ДЬИДІВ (5). *Присв. прикм. батьків, належний бать-
кові. Я мусю дьидиєву палицу брати, аби від псів обгони-
тиси* 141. [–]Та не йди простоволосий [до Семенка], але
озми хоть **дьюдів** капелюх 141.

Одн. Н. **дьюдів** 28 (3 р.).

ДЬИДЯ див. **ДЄДЯ**

ДЬИК див. **ДЯК**

ДЬИКУВАТИ див. **ДЯКУВАТИ**

ДЬОГОТЬ (1). Темна густа смолиста рідина на ос-
нові оливи. *З тими чобітьми він [дід Дмитро] сідав на при-
спу і витирає їх шматиню від пороху і смарує дьюг-
тьом* 113.

Е

Е (8). *Виє.* 1. Ужив. при вираженні незгоди з чіїми-н. словами, діями (4). – **Е**, я ще не таких вітів видів 13.

2. Ужив. при вираженні рішучості (2). – *Баба бабов, Ѓьоргію, вона боїтси, як жид, бійки, не дивуйтеси.* – **Е**, шо ми будем на ню дивитиси! 161.

3. Ужив. при вираженні бажання, сумніву (1). [–] *..лиш кобих не видів ні тих жидів, ні панів.. Били та катували наших татів та в ярем запрьгали, а нам уже кусня хліба не дают прожерти... Е, коби то так по-мойому...* 70.

4. Ужив. при вираженні здивування (1). – *Став я та й дивуюси. Е, та бо то з-під другого, з-під третого, ба й з-під усіх [вуглів] нори пустили* 82.

+ **Е** 1 – 17, 27, 201, 2 – 63.

Е-ЕХ (1). *Виє.* Ужив. при вираженні погрози. – **Е-ех**, мой, як тобов грьину [до мішка з гноєм], та й по нитці розлетишси, який же-с тьижкий! 62.

ЕЙ (19). *Виє.* 1. Ужив. при вираженні незадоволення, досади, безнадійности (8). – **Ей**, що докторі знають!.. 156; – **Ей**, дівко, дівко, тóто-с себе та й нас зневолила! 36.

2. Ужив. при вираженні надії, прагнення чогось (4). – **Ей**, коби дід мій та підвієси із гроба 13.

3. Ужив. при запереченні або ствердженні чогось (4). – *Ти, бабо, дес каже єї небіщик, ще спиш, а то вже днина. Ей, де, каже, днина! 82; Дужий, ей, тóто дужий, але на дужчого трафив! 161.*

4. Ужив. при потребі звернутися до кого-н. (3). – *Ей, небого, коли ти так, то я тобі трохи прикоротаю, я тобі писочок трохи припру 35.*

+ **ЕЙ** 1 – 40, 41, 42, 139, 152, 210, 2 – 79, 151, 239, 3 – 27, 93, 4 – 229, 238.

ЕКЗЕКУТОР (1). Чиновник, який здійснює державний нагляд за дотриманням правопорядку і встановленням законів. [–] *..чи вони [діти] мої ці образи будут в хаті так шьинувати, як я, чи пообертают лицем до стіни, аби приподобатиси **екзекуторам** та жандарам 219.*

ЕКОНОМ (3). Керуючий чиїмось господарством, економією. [–] *Були такі часи, коли я був паном, тоді я служив у дворі писарчуком під рукою **економа** 257.*

+ Одн. Н. **економ** 135 (2 р.)

ЕХ (6). *Виг. 1.* Ужив. при вираженні невдоволення, нарікання, докору, жалю (3). [–] *Ех, сини мої, сини мої, де ваші голови покладені!? 206; [–] ..най лиш ті дві жінці виступлять, ми з ними зробимо протокул.. – Ех, ми знаємо ці протокули. Беріт нас усіх 244. [–] Ти, Боже, поливаєш всю землю росою так, як ми росадник. Ех, ти Божа водице, ти давала дужість і здоровля пшеницям та житам, але і я був від тебе дужий та різкий 238.*

2. Ужив. при вираженні захоплення, раптового здивування (1). **Ех**, Господи, як Калинюк Золотий не хомне Касіянка у писок, аж повна миска нацюркотіла 183.

3. Ужив. при вираженні погрози (1). – *Ти радиш, ех, як ті порадю оцим буком* 180.

4. Ужив. при вираженні жалю, безвиході (1). *Катруся плакала. – То, небого, нема шо плакати, лиш таки, шо правда! Ти собі вмреш і гадки не маєш, ніби то не однако в землі гнити? Яке сьогодні легке житє, то ліпше вмерти та не капарити цілий вік по чужім поли! Вже-м гроший набрав, та ще наберу на похорон, та й на старість жиди з хати віженут. Ех, коби-м знав, шо не буде тобі ліку, та й бих зараз завертавси додому. Добро шо то лишило би си на погріб* 38.

Є

Є (1). *Виє.* Ужив. для вираження нарікання. *Мама. Дуже замерз? Іванко. Так щипає в пальці, що є!* Д 386.

ЄГОМОСТЬ (1). З польськ. Священник – служитель культу. У зверт. [–] *..коби коло мої дитини і мамка, і нянька, і добродзейка ходила, то і я би, єгомость, знав, як діти вчити!* 139.

ЄДНАТИСЯ (2). Згуртовуватися для спільних дій. [–] *..ходіт на збір та хоть на старість подивитеси, як мужики докупи єднаютси. Кажу я єму: бігме бих не пішов. Воно добре, що єднаютси, бо.. громада великий чоловік..* 77.

Ж

Ж¹ (74). *Част.* Ужив. для підсилення, підкреслення значення того слова, після якого стоїть. – *Ой, небожета, лишили ж ви мене саму стерегти з совами ваших пустих хоромів* 195; – *А тихо ж ви, французаті, вперед вуші повібивайте, а потім учім газдів розуму* 135.

+ ж 15, 17, 18, 19, 22 (2 р.), 27, 35, 37, 39 (2 р.), 47, 51, 65, 67, 75, 76, 81, 85, 88, 89, 91 (2 р.), 114, 121 (2 р.), 122, 124 (2 р.), 125 (3 р.), 130, 132, 133, 134 (2 р.), 135 (2 р.), 138 (2 р.), 143, 146, 150, 152 (2 р.), 160, 162, 167, 169, 170, 183 (2 р.), 193, 195 (2 р.), 196 (5 р.), 197, 198 (2 р.), 205, 209, 215, 230, 233, 236, 244, 258.

Ж² (3). *Сполучн.* Разом зі *сполучн. та* уживається для поєднання речень, що виражають причинно-наслідкові відношення (1). *Але ні один [син] не повернувся, ні один не сказав того слова. Сиві стерні передавали в її [Марії] душу свій шепіт, шелестіли до вуха. – Та ж вони зреклися тебе; паничі забули мужичку... Гірка капелька просякла з її серця і втроїла її відразу* 193.

◇ *У спол. що ж.* Уживається для вираження згоди з тим, що висловлює співбесідник (2). – *А як вічьишете, та й дасте булку та й яблуко, та пустите надвір? – А що ж, уберу тебе, та й підеш гет далеко, гет, гет...* 27.

+ ж (та ж) – 24.

ЖАДЕН див. **ЖАДНИЙ**

ЖАДНИЙ (9), **ЖАДЕН** (3). *Займ.* Жоден, ніякий, нікотрий. Ужив. при запереченні. *Басараби здрігнулися, жаден не рушився з місця* 156.

+ Одн. Н. **жаден** 204, 232; **жадна** 64, 78, 114 (2 р.); Р. **жадного** 71, 206, **жадної** 56; Д. **жадній** 101; Ор. **жадним** 162.

ЖАЙВОРОНОК (3). Польова чи степова співуча пташка. *І він [Максим] кинув грудкою землі в жайворонка, та жайворонок ще краще почав співати над його головою і не хотів летіти до Бога* 205.

+ жайворонки 37.

ЖАЛІБНИЙ (1). Який виражає тугу, печаль; журливий. *Всіма тими очима Катруся гляділа на маму і потакувала на її жалібну мову* 36.

ЖАЛІБНО (2). Присл. до жалібний. *Як Катруся приходила до пам'яті, то мама сідала коло неї і жалібно говорила* 36. / Образн. (1). *Вечір. Місяць на небі розгорається, парубоча пісня мостить собі мости до зізд, сира сопілка наймицька жалібно стогне з ясел, до вікон панських* II 40.

ЖАЛІСЛИВИЙ (2), **ЖИЛІСЛИВИЙ** 1. Сповнений суму; сумний (2). *Іван та Михайло отак співали за молоді літа.. а як де подибували дуже жалісливе місце, то нахиливалися до себе і тупили чоло до чола, і сумували* 70–71.

2. Схильний до жалости співчуття; співчутливий (1). – *Що цес чоловік від мене хоче.. я жилісливий такий, що я не годен тому стерпіти...* 164.

+ Одн. Зн. **жалісливу** 1 – 70.

ЖАЛУВАТИ (6), **ЖЬИЛУВАТИ** (4). 1. Економно, бережно витратити що-н.; шкодувати, жалкувати (7). [–] ..*я ніколи нікому молока не жьилувала* 50; [–] *Було понаби-*

рати банків та векслів, та добре поїдати та попивати, та жити по-панцки. А то запобігали-м обоє, яєчка **жьилували** на яєшницю, а сьогодні і обідцу за тебе ніхто не зробит... 41.

2. Оберігати кого-н., жаліти (2). [–] *Іду ніби до дітей, стара напхала в торбу всілячини: і цього їм, і того їм, не жалує мене, сідлає, як коня* 217.

3. Відчувати жалість, співчуття до кого-н. (1). *..ті, що дотепер слухали єго і мовчки сиділи, розбалакувалися і жалували майстра* 32.

+ **жалую** 1 – 229; **жалує** 1 – 193, 2 – 204; **жалував** 1 – 38; **жьилувала** 1 – 42; **жалували** 1 – 214.

ЖАЛЬ¹ (7), **ЖЬИЛЬ**¹ (4). 1. Важкий настрій; сум, печаль, скорбота (5). – *І той жьиль, коли я, як замуrowаний цементом, попав у глибоку пивницю, зробив із мене такого, що зачъив забувати то, що мене в житю все радувало* 216. / Образн. (4). *Безодня смутку, увесь жаль і безсильний страх зійшлися разом в очах і разом сплодили дві білі сльози* 143.

2. Незадоволення з приводу чого-н.; скарги, нарікання (1). – *Кличут вечеряти, Даниле, а Бога не гнівят своїм нерозумним жалем* 188.

◇ У спол. (5): а) **з жалю** – внаслідок великої туги, печалі, смутку з приводу чогось або за чимось (3). *Камінь, – аби камінь, та й розпук би си із жьилю!* 14; *Мині з жьилю за люцким словом не раз хотіло си дати себе замурувати* 216; б) **завдавати жалю** – засмучувати кого-н., наводити тугу, печаль (1). *Лиш дивилася [корова] на бабу і жалю єї завдавала* 50; в) **мати жаль** (1) – див. **мати**.

+ Одн. Н. **жьиль** образн. 140; Р. з **жалю** у спол. а) 225, Зн. у спол. в) 249; Ор. **жалем** образн. 68; з **жалем** образн. 195.

ЖАЛЬ² (4), **ЖЬИЛЬ**² (3). Присудк. сл. Про почуття смутку, журби; жалко, шкода (5). У Романихи заслабла коро́ва. Лежала на соломі і сумно дивилася великими, сивими очима.. В таких випадках найбільше **жаль**, чому художина не може заговорити і поскаржитися 49; [Антін]: – Сів я на приспу. Ще небіжка мастила, а я глини тачками возив. Лиш хочу встати, а приспа не пускає, ступаю – не пускає. А міні **жьиль**, не **жьиль**, ні! Але таки гину... Сиджу я та реву, так реву, якби з ні хто паси дер 14.

2. Про жалість, співчуття до кого-н.; жалко, шкода (2). ..їли хліб на печі, і дивитися на них [дівчат] було страшно і **жаль** 51.

+ **жаль** 1 – 210, 2 – 169, **жьиль** 1 – 30.

ЖАНДАР див. **ЖАНДАРМ**

ЖАНДАРМ (12), **ЖАНДАР** (6), **ШАНДАР** (8), **ШАНДАРЬ** (1). Особа, що служить у жандармерії. Старого Грицька Запаренюка тягнуть **жандарми** під арешт, виборці-українці на ринку Снятина присягають вічну любов Україні, **жандарми** розганяють Д 327; – А я вам кажу, що ца Тофанка дурна. То вона гадає, що я її боюси, як тут є **шандар** та й війт. А на дорозі я також не боюси, бо втечу, як вітер 247; – Питаєте, за що сидит? А лихе його знає – за газети. Уздрів через вікно **жандаря** та запхає мені в пазуху якісь папері. А **жандар** обшукав його до голого тіла, перевернув хату догори ногами та й сів 243.

5

+ Одр. Н. **жандарм** 244; 246, 247; **жандар** 218, 243 (2 р.); **шандарь** 139; Р. **шандара** 246; Д. **жандармові** 248; Кл. **шандар!** 248 (2 р.); мн. Н. **жандарми** 135, 244; **шандарі** 181; Р. **жандармів** 244 (3 р.); **шандарів** 20, 248; Д. **жандарам** 219; **шандарям** 217; Ор. з **жандармами** 244.

ЖАРТ (1). Сказане чи зроблене для розваги, сміху.
◇ У спол. **не було жарту** – про безвихідне становище, категоричність. *То не було, бабо, жарту з дідом, або гинь або пий!* 151.

ЖАРТУВАТИ (3). 1. Говорити або робити що-н. до-тепно (1). *..дід Гриць.. казав собі малому внуці заграти на сопілку, напився молока, жартував їдко з бабою, убрався в білу сорочку, засвітив свічку в руках, ляг на постіль і зараз сконав* 219.

2. Виразити веселість, бути веселим (1). – *У мене таки так, я очі маю, аби сміялися, аби жартували* 152.

◇ У спол. **не жартуєш** – про серйозність намірів (1). – *Ага, то ти баба, чоловіче, то ти не жартуєш, то тобі легко нести ганьбу своєї жінки* 234.

ЖАТИ (1). Зрізувати серпом стебла зернових. *То, як бувало, жнуть на ниві цілу ніч, як дзвонять до сну дітям серпами.. то чого їй тоді було треба..* 193.

ЖБУРНУТИ (1). Рвучко, з силою кинути кого-н., що-н. куди-н. Образн. [–] *А ти, Боже, як можеш, то прост-ти, а не воля твоя – то жбурни мене в твій вічний кре-мінал* 230.

ЖВАВИЙ (1). Повний життєвої сили, енергії, зі швидкими легкими рухами. *..вона [Марія] була жвава така, що і зізду ймила би на кінчик серпа* 193.

ЖВИНДИТИ (1). Настирливо, монотонно висловлювати своє невдоволення; бурчати. – *Тихо, мой, не жвинди, не підходи подалеки, бо як угатю та й не дригнеш* 163.

ЖДАТИ (2). Перебувати де-н., очікуючи, чекати. [–] *Чекай, жди, годи, най люде прийдут* 160; *Чого тоті козаки хочуть, чого шукають? Її стодоли пусті, комора без дверей, порожня, хата – гола, а замки від скринь ржавіють попід ноги. Не хотіла [Марія] на них у хаті ждати. Облупана, обдерта тотá її хата* 192.

ЖЕ¹ (15). *Част.* Ужив. для підсилення, підкреслення значення того слова, після якого стоїть (аналогічно частці **ж**). *Розповідай же нам, Томо, чого тобі так тяжко на світі жити..* 153. – *А проше, г'азди, а озміт же без царамонії та будьте вібачні, бо ми вже подорожні. Та й міні, старому, не дивуйтеси..* 66.

+ **ЖЕ¹** 17, 23, 66, 69, 80, 83, 126, 153 (2 р.), 182, 184, 193, 201.

ЖЕ² (46). *Сполучн.* Разом зі *сполучн. та* уживається: а) для поєднання речень, одне з яких пояснює зміст іншого та для поєднання речень, що виражають причинно-наслідкові відношення. – *Дивітси, та же тут всіляки буки поприсихали...* 248. – *Но, та й що ви будете з цим байстрюком робити? Та карайте йго, замикайте йго, та же ми невільні діти з хати пустити* 248.

+ **ЖЕ² (та же)**: 20, 21, 24 (2 р.), 26, 27 (2 р.), 31 (3 р.), 32 (2 р.), 34 (2 р.), 35, 38, 47, 66, 75, 77 (2 р.), 79 (2 р.), 81 (2 р.), 83, 84, 86, 91, 92 (3 р.), 115, 125 (2 р.), 135 (2 р.), 136, 148, 150, 164, 212, 246, 247.

ЖЕБРАК (9). 1. Людина, яка живе з милостині (4). *Старий жебрак стоїть перед готицкою фасадом костела II 48. / У порівн. (1). Я ловився за його поли, а він згідно дивився на мене. Як жебрак маленький 173.*

2. Дуже бідна людина (3). *...люде мають си плодити. – Коби ж то люде, а то жебраки плодьиси 138.*

3. Ужив. як лайл. сл.(2). [–] *Ото вушивці, ото жебраки, ото худоба панцка! 135.*

+ Одн. Н. **жебрак** 1 – II 48, 2 – 138; Кл. **жебраку** 1 – 138; мн. Н. **жебраки** 1 – 126, 2 – 125.

ЖЕБРАНИЙ (1). Який добувається жебранням. *Алем тим жебраним хлібом сина згодувала 88.*

ЖЕБРАТИ (1). Просити милостиню; старцювати. *..ніхто не знає, шо вони [діти] цілий день їдьи? Ци крадут, ци жебрают, ци пасут, а я відки знаю? 139.*

ЖЕБРАЧКА (1). Жін. до **жебрак**. *Бий жебрачку та вона твою памньит з торбов світами рознесла 88.*

ЖЕБРИ (1). ♦ У спол. піти на жебри – див. піти – 124.

ЖЕРТИ (3). Їсти жадібно, багато чого-н. *Цим мужикам, – думає він, – і чорт нічого не вдіє, а не війна: жеруть, як свині, та заливаються румункою 208. / Перен. (1). – Ей, ти, росе, їла ти мене від дитини.. а як став газдою і заходив в збіжжя косити, то ти жерла мене і кусала, і боронила перед косою кожде стебло.. 238. / Образн. (1). Дороги дудніли й скрипіли. Їх мова була страшна і той зойк, що родився зі скаженої лютості, як жерло себе залізо і камінь 195.*

ЖЄДАТИ (1), **ЖЬИДАТИ** (1). Бажати; прагнути, мати бажання одержати щось, домогтися чогось. *..я тобі дам руку поцулувати, вже дам, най ні і віб'ють, вже дам, на цулуй, як ти собі жєдаєш...* 164; – *Та дькую вам красно, та най вам Бог даст, що собі в него жьидаєте. Дай вам Боже здоров'є, діду Михайле...* 65.

ЖИВИЙ (13). 1. Який існує, живе; протилежне **мертвий** (5). *..мама кажут: А як я закопаю живу дитину? – То ти вперед убий, а потім закопай* 202. / У порівн. (1). [–] *А я ймуся за постіль та так тримаюся, що м'ясо в руках тріщить, як би живе розтягав* 154. / Образн. (1). *Гірко воно, як живе ще тіло обростає коров та стає стовпом* 216.

2. Який є невід'ємною ознакою істоти, що живе, існує (3). *Бог знає, як ті дрібонькі кісточки держалися вкупі? Лишень четверо чорних очий, що були живі і що мали вагу* 51. / У порівн. (2). *Він почав дрожати на цілім тілі, губи тряслися як живі* 164.

3. Рухливий; який не стоїть на місці (2). / Образн. (1). *Блимає той камінь мертвими блисками.. і кам'яними очима своїми глядить на живу воду і сумує, шо не гне його тягар води, що гнітив його від віків* 65. / У порівн. (1). *У місячнім світлі розстелилася на долині ріка, як велика струя живого срібла* 54.

◇ У спол. **не пустити (пункати) живого з рук** – див. *пустити, пункати* (3).

+Одн. Н. **жива** 2 у порівн. – 56; Р. **живого** 1 – 33, у спол. – 160, 162; Зн. **живу** у спол. – 71; мн. Н. **живі** 1 – 34.

ЖИВІТ (3). 1. Життя (2). [–] *Дідови, каже, допоки єго живота, то має єму бути єго постіль, він має спати, він має вілежуватиси..* 89.

2. Частина тіла людини (1). *На животі був хрест, бо навхрест пороли та позшивали* 19.

+ Одн. Р. за живота 1 – 154.

ЖИВЦЕМ (1). *Присл. У живому стані, живим. [–] Як собі нагадаю за Настю, шо вона через мене пішла в землю та й мині діти нанівець осиротила, та й кров живцем із серца капає* 97.

ЖИД (51). Назва людини за національністю; єврей. *Всі, що були у коршмі, слухали його з увагою, навіть і жид слухав* 30. / *У порівн. (1). – Баба бабов, Ѓьоргію, вона боїтси, як жид, бійки, не дивуйтеси* 161. / *У зверт. (1). – Мой, жиде, ти, вчена голова, та тому з нас шкіру лупиш..* 21. / *Ужив. як прикладка (1) [–] Піде злодюга-жид до вїйта, нанесе горілки йому, а той бере радних..* 258.

+ Одн. Н. жид 20, 22, 75, 127, 128, 251, 257 (2 р.); Р. жида 134, 135, 136; в жида 250; для жида 250; до жида 23; у жида 125; Д. жидови 39, 250; Зн. жида 135, 162; на жида 22; мн. Н. жиди 38, 75, 168, 231; Р. жидів 70, 166, 180, 258, 259; в жидів 248; до жидів 24, 134; Д. жидам 14, 21, 54, 83, 92, 125, 166, 204; Зн. на жидів 24; Ор. з жидами 190; за жидами 190; межи жидами 92; М. по жидях 14, 23, 134.

ЖИДИК (1). *Здрібн. до жид. Ото сидить він між маленькими жидиками, дозирає їх, пістує, а вони його тягають за чупер, плюют у лице...* 126.

ЖИДІВКА (3). Жін. до **жид.** ..каже [жандар] мому чоловікові: *ідіт за цев жидівков через дорогу, най зараз прийде* 243. / У порівн. / *Мовчи, не хлипай, бо ти сиві кіски зараз обмичу, та й підеш у ту Гамеріку як жидівка* 66.

+Одн. Н. **жидівка** 243.

ЖИДІВСЬКИЙ (8), **ЖИДІВСКИЙ** (1). 1. Той, що сто-сується жида (6). – *Катеринко, рабований жидівський крам пішов з димом, а це твоє віно старала-м чистими руками, як прийшла-с на світ* Д 340.

2. Ужив. як *лайл.*, *зневажл.* назва людини (2). – *А хоть ти злодюга вічна і помийник жидівський, але слова добрі маєш..* 93.

3. *Ірон.* Поганий, нікчемний, худий (1). – *Це хліб? ним лиш коня жидівського чесати, бо на добрім кони шкі-ру зідре* 205.

+ Одн. Н. **жидівський** 1 – 237, 2 – 134,; мн. Зн. **по-під жидівські** 1 – 134; Ор. **жидівськими** 1 – 237; М. **в (у) жидівських** 1 – 237, Д 341.

ЖИДОК (1). Зменшено-здрібн. до **жид.** *Зневажл.* *Якис жидок казав, шо то такі люди є під сонцем* 76.

ЖИЛА (6). Судина, по якій тече кров у тілі людини. *Догори ліз кінь, як по лезу, а Івана як коли би хто буком по чолі тріснув, така велика жила напухала йому на чолі* 61. / Образн. (1). *Ті язички як блискавки літали по всіх жи-лах і верталися до очий* 136.

◇ У спол. **жили вісотувати** – змучувати, виснажува-ти кого-н. (1). *..вона [земля] всю силу з тебе вігортає, ві-черпує долонями твою душу, ти припадаєш до неї, гор-*

бишси, вона з тебе жили вісотує, а за то у тебе отари, та стада, та стоги 190.

+ Одн. Зн. **жину** 109; мн. Н. **жили** 61; Р. **жил** 61.

ЖИЛАВИЙ (1). Міцний, твердий, витривалий. *Гріх маємо такий, що ні мій чоловік не годен був вітримати, ані я, **жилава** баба, не годна-м го донести до краю...* 252.

ЖИЛІСЛИВИЙ див. **ЖАЛІСЛИВИЙ**

ЖИЛКА (1). Зменш. до **жила**. *О, то як сумління заговорит, то такі слова палючі в кожді **жилці**, що ті слова скалу розсипют на дрібен порошок* 254.

ЖИТЄ див. **ЖИТТЯ**

ЖИТИ (38). 1. Бути живим, існувати (15). *Таки не варт старому **жити**, та й решта!* 41.

2. Проводити життя в якийсь спосіб (14). *Було понабирати банків та векслів, та добре поїдати та попивати, та **жити** по-панци 41; а). Мати за джерело свого існування (2). – *Землю цулуй, де си поступиш, бо вона ци твоя, ци чужа, то ти з неї **жиєш**, своя родит і чужа родит...* 147.*

3. Перебувати з ким-н. у певних стосунках, вести спільне життя (4). *Най би-м гнили разом, як вкупі не можемо **жити**..* 18.

4. *Перен.* Бути, існувати, мати місце (2). *А в другого воно [око] одно лишень **жиє**, а решта коло него камінь – чоло камінь, лице камінь, все 150. / Образн. (1). *Всі морози, що підо мноє **жили** віки, тепер мене кладут на ноги* 217.*

5. Перебувати, проживати де-н. (2). *У такому місті жиє маленький панок* 166.

◇ У спол. **жййте здорові** – побажання добра, здоров'я (1). [–] *А дай Боже здоров'є, а жййте здорові, а дякую вам, шо-сте уступили до хати..* 182.

+ **жити** 1 – 48, 2 – 49, 96, 124, 135, 153, 169, 210; **живу** 5 – 257; **жию** 1 – 174 (2 р.); **жиє** 1 – 244, 254, 260, 2 – 51, 3 – 150; **жиють** 2а) – 167; **жиют** 2 – 170; **жила** 1 – 43, 80, 237; **жило** 1 – 194; **жили** 1 – 239; **буду жити** 1 – 34, 3 – 169; **будете жити** 2 – Д 328; **мете жити** 1 – 81; **жйй** 1 – 34, 3 – 133; **жййте** 2 – 210.

ЖИТО (6). 1. Злакова рослина, із зерен якої випікають хліб тощо (3). *На однім городі зеленієся латка озимого жита, а коло него на кожусі лежить білий, як молоко, мужик* 157.

2. Мн. **жита**. Поля з рослинами жита; самі рослини цих полів (3). *Пшениці і жита́, як золоті і срібні гаї, під легким вітром до себе клонилися* 128.

+Одн. Н. **жито** 1 – 134, Зн. **на жито** 1 – 30, мн. Д. **жита́м** 2 – 238, Ор. **поміж житами** 2 – 128.

ЖИТТЄ див. **ЖИТТЯ**.

ЖИТТЯ (6), **ЖИТЄ** (12), **ЖИТТЄ** (7). 1. Період існування кого-н. (16). *Ніколи єго [діда] зуби не боліли, ані ніяка слабкість не терла, і через ціле життє не бачив він коло себе ворожки* 113; а). Все пережите, зроблене людиною за час її існування; біографія (3). *То як часом майстер напився в саму міру, ні замало, ні загато, то розказував одну подію зі свого життя* 30. / Образн. (1). *Воно [чоло] морщилося, тікало під залізний чепець від тих вели-*

ких, нещасних очей, які шукали на дні душі скарбів її цілого життя 192.

2. Спосіб існування людини (3). *Яке сьогодні легке жите, то ліпше вмерти та не капарити цілий вік по чужім поли! 38. / Образн. (1). Не сіпай хоть ти мене, бо так ні жите насіпало, шо ледви на ногах стою* 204.

3. Існування всього живого; протилежне **смерть** (2). *Лежиш та лежиш, та й ні життя, ні смерти 38. / Образн. (1). Прийшло до такого, шо аж мусило чієс жите йти на смерть* 183.

4. Стан живого організму, його функціонування (1). *Аби їх було не знати як богато, то не дадуть за себе найменшого значка життя* 120.

◇ У спол. (3): а) **взєти жите** – убити, умертвити (1). *Цєс якби лучив на слабого, та й взєв би жите коло власної хати* 159; б) **жите фурєти під ноги** – гинути марно, не цінити життя (1). *Кажут, що нагнали нас з нашої землі, що будєм міститиси на смерть, а жите наше фурєти будєм ворогові під ноги..* 254; в) **нема життя** – про відсутність спокою (1). – *Ми хочємо, аби ви єго приперли, бо черєз него ані нам, ані дітєм нашим нема в цім сєлі життя* 246.

Одн. Н. **жите** 1 – 237, 2 – 139; Р. **життя** 1 – 118, 176; з **життя** 1 – 130, 257; за **житя** 1 – 82; **Зн. життя** 1а) – 197; **жите** 1 – 68, 218; **житє** 1 – 203; М. в **житті** 1 – 195; в **житю** 1 – 216; Ор. **над життєм** 1а) – 47.

ЖІНКА (165). 1. Особа жіночої статі; протилежне чоловік (84). *Глянув [Іван] на свою стару, що плакала межи жінками і виймив з пазухи хустину* 65. / У зверт. (5). / *чого ви, жінки, хочєте від цєго бахура?* 246; а). Чиясь ма-

ти (3). *То будуть старі, бідні вдови або їх внуки, або старі діди, що коло своїх дітей туляться і чують щодня, який вони тягар у хаті, або то будуть молоді жінки з малими дітьми, що їх чоловіки покинули і десь у великім місті за них забули 117. / У порівн. (1). Зубами держи єї [землю], кохай, як коли жінку шо тобі під руку вдаласи... 148.*

2. Заміжня особа стосовно до свого чоловіка (78). *..як умерла єму жінка, а за нею і два хлопці, та й Антін як не той став 13; – Якби ні жінка мизинним палцем кинула, та й бих капурець зробив, на винне яблуко бих розпосочив. Мой, та же це покаяніє.. аби жінка лупила чоловіка як коня! 20. / У зверт. (4). Як прийдеш додому, та й кажи жінці так: Мой, жінко, де ти міні прицьигала? Ци на смітю, ци в церькові? 21.*

3. Доросла особа, на відміну від маленької дівчинки (3). *Дрібка жінки – завбільшки десятилітньої дитини 47.*

+ Одн. Н. **жінка** 1 – 14, 77, 78, 83, 113, 138, 142, 143, 145 (2 р.), 159, 161, 198, 243, 244, а) 50, II 46, 2 – 20 (2 р.), 21 (2 р.), 22, 23, 30, 31, 33 (2 р.), 46, 48, 64, 80 (2 р.), 83, 118, 138 (2 р.), 153, 154, 159, 165, 179, 180 (2 р.), 181, 187 (2 р.), 208, 217, 234; Р. **жінки** 2 – 21, 97, 166, 234 (2 р.); **без жінки** 2 – 51; **від жінки** 1 – 138, 2 – 23; **до жінки** 1 – 138, 2 – 71, 83; **з жінки** 2 – 83; Д. **жінці** 2 – 20, 21 (2 р.), 62, 66, 82, 121, 153; Зн. **жінку** 1 – 243, 2 – 16, 21 (2 р.), 32, 48, 66, 98, 129, 137, 153, 199, 3 – 155; **на жінку** 2 – 66; Ор. **жінкою** 2 – 71; **жінков** 2 – II 47; **з жінкою** 2 – 64; **з жінков** 2 – 83; М. **по жінці** 2 – 75; Кл. **жінко** 1 – 78, 244, 2 – 84, 154, 161; мн. Н. **жінки** 1 – 15, 71, 84, 87, 116 (2 р.), 126, 150, 151, 156, 180, 183 (3 р.), 190, 197, 198, 211, 243, 244 (2 р.), 245, 247, 248 (3 р.), 253 (2 р.), 254, Д 329, 2 – 119, 197, 214, 258, 3 – 259; **дві жінці** 1 – 244; Р. **жінок** 1 – 113, 129, 132,

145, 180 (2 р.), 181, 183, 184, 198 (2 р.), 202, 243 (3 р.), 244, 246, 2 – 180; **від жінок** 1 – Д 326, Д 327; **з жінок** 1 – 180; Д. **жінкам** 1 – 248, 249; **д'жінкам** 1 – 65; Зн. **жінок** 1 – 183; Кл. **жінки** 1 – 180, Д 329.

ЖІНОЦКИЙ (1). Те саме, що **жіночий 1** (див.). – *Аді, оцеї грушечко, жіноцкої, що каже: Нова радість стала, яка не бувала.. 87.*

ЖІНОЧИЙ (7). 1. Який стосується жінки (4). *Думає вона [Касіяниха] собі, що цей хлопець, як опир, витягнув в себе всю її жіночу честь і ще всю мою кров витягне 233.*

2. Який належить жінці (3). *Митро латав жіночі чоботи 46; Звертівси, звертівси, та й до жіночої пайки 83.*

+ Одн. Р. **від жіночого** 1 – 67; Зн. **на жіночий** 66, М. **на жіночий** 2 – 67; мн. М. **у жіночих** 1 – 180.

ЖМЕНЯ (4). 1. Долоня й пальці в злегка зігнутому стані (3). *Тримала їх [гроші] у жмені і далеко гадками літала 43.*

2. Кількість чого-н., що вміщається в долоні із зігнутими пальцями (1). *Витягає з кожного з них [стіжків] жменю стебел і нюхав, і дивився, чи володка не зсічена 112.*

+ Одн. Ор. **жменею** 1 – 204; мн.Зн. **у жмені** 1 – 30.

ЖМИТ див. **ЖМУТ**.

ЖМІНКА (1). *Здрібн. до жменя 2; пучок, букетик. Він видить у подвір'ю багато малих дівчат, кожда в руці жмінку квіток тримає 109.*

ЖМУТ (2), **ЖМИТ** (3). Пасмо (3). *Відкинула від рота жмут сивого волосся, роззявила білі губи, аби надихатися 252. – Ще недавно ти цілий жмут могого волосся вір-*

вав і пустив під ноги в гній. Так не належит робити, бо хоть ти дуже красний кінь, але за це поганий 204.

2. Пучок, в'язка чого-н. (2). Оксана здойматиме кожний колосок, що надибле, і буде всі складати в ліву руку, а як **жмит** зрубіє, то вона його буде складати понад ярк, аби потім легко найти 117. / Образн. (1). Ще просьби не доказала [рожа], а вже похилила **жмит** цвіту понад жовте листя II 42.

+ Одн. Н. **жмит** 1 – II 44.

ЖНИВА (2). 1. Пора збирання хлібних злаків (1). Та й дивітси, який мене клопіт найшов у самі **жнива**, у сам вогонь 137.

2. Процес збирання врожаю зернових, гаряча пора (1). Ци я маю лишити **жнива** та й обходити жінку і варити дітем їсти, ци я маю лишити їх тут на ласку Божу.. 137.

ЖОВНІР (11), **ЖОВНЯР** (2). Військовослужбовець, солдат. – Видиш, Насте, куля брінькнула та й убила маму, а ти винна; чого ти ревіла, як той **жовнір** хотів маму обіймити? 200. / У порівн. (3). Поклав [Семенко] обід на дорогу і збирав волосся на верх голови, аби приложити його капелюхом і виглядати як обстрижений **жовнір** 142; Грубе, пороздиране полотно із затертими червоними вишивками подобало на одіж **жовнярів** з війни 46.

+ Одн. Н. **жовнір** 200, 250, у порівн. 142; **жовняр** у порівн. 176; Р. **жовніра** 188; Ор. **жовніром** 250; мн. Н. **жовніри** 200, 251; Р. **жовнірів** 250; Д. **жовнірам** 250.

ЖОВНЯР див. **ЖОВНІР**

ЖОВНЯРСЬКИЙ (1). *Прикм. до жовняр. На грудях хрест, одягнений [жебрак] у плащ жовнярський* II 48.

ЖОВТАВИЙ (2). З жовтим відтінком, з жовтизною. *Образн. (2). Мороз в душу лізе, у середній листочок найменший, що ще жовтавий* II 42.

+ Одн. Ор. з жовтавим II 42.

ЖОВТИЙ (8). 1. Один із кольорів спектра – середній між оранжевим і зеленим (7). *Згодом зачнуть її [Оксані] наперед очі бігати жовті або сині плями.. 117. / У порівн. (1). Ідуть слова тих співанок, як жовте осіннє листє, що ним вітер гонить по замерзлій землі.. 70. / Образн. (1). ..вже похилила [рожа] жмит цвіту понад жовте листя* II 42.

2. Зблідлий, змарнілий, з жовтавим відтінком; нездоровий (1). *Коло них [дітей] лежала мама, марна, жовта, і бгала коліна під груди* 140.

+ Одн. Н. жовтий 112; жовта 113; Зн. жовту 254; мн. Зн. у жовті 106.

ЖОВТО (2). *Присудк. сл. Романісі зробилося горячо, жовто в очах, і закерзавлена впала* 50; – *Вертаюси додому, а мені то чорно, то жовто перед очима, вітер ні із ніг згонит. А в голові як коли би цигани клевами га-тили* 31.

ЖОВТОБРУДНИЙ (1). Побляклий, невиразний, з жовтавим відтінком. *В головах трунви прибитий віночок із жовтобрудних цвітів* 145.

ЖОВЧ (2). 1. У знач. жовчний міхур (1). – *Озміт та вгатіт ми сокиру отут в печінки, та може тот жовч пукне, бо не вітримаю* 66.

2. *Перен*. Важке почуття, викликане горем, розпукою тощо (1). *По їх [людей] чолах копалися рови один коло одного. Губи їх засихали і білили. Серця заходили жовчею* 106.

ЖОНА (1). Те, що дружина. [-] *Порьидна, каже, жона була, працювита* 14.

ЖОРНА (2). Мн. Круглий плескуватий шорсткий камінь для розмелювання зерна; місце, де мелють, де знаходяться жорна. *Та й ти не йдеш, бідний чоловіче, спати, але ти тьигнеш ціп та й молотиш на потемки, аби завтра мали з чим їти в жорна* 138. / У порівн. (1). *Заскреготав зубами, як жорнами, погрозив жінці кулаком, як довбнею, і бився в груди* 66.

ЖУВАТИ (2). Роздрібнювати, розминати їжу в роті. *Коло ясел стояли воли двома довгими лавами і ліниво жували сіно* 132.

+ *жували* 56.

ЖУЖЕЛИЦЯ (1). Хижий жучок. *Мідяна жужелиця борзенько оббігає дитину* 95.

ЖУРА (4). Невеселий настрій, пригнічений психічний стан, важкі почуття; журба (3). *Як прийде жура, а я виплачуся, задумаюся, та й обітруся* 152. / Образн. (1). *Через маленьке віконце гляділа на него [Федора] осіння ніч. Десь то і не ніч, але чорна жура, що голосила по вуглах хати і дивилася на него сивавим, немилосерним оком* 125. / Образн. (1). *У моїх очах є мої діти, є моє поле і моя худоба і мої стодоли та чого їм застелюватися журою?* 152.

+ Одн. Р. з жури 36.

ЖУРИТИСИ див. **ЖУРИТИСЯ**

ЖУРИТИСЯ (2), **ЖУРИТИСИ** (3). 1. Печалитися, сумувати (3). *Через кілька днів Гриць боявся сидіти в хаті, все ходив по сусідах, а вони казали, що він дуже журився* 54.

2. Турбуватися, тривожитися про кого-н. (2). – *Іване, не журітси дітьми, бо то не лишень ви, але Бог їм тато старший від вас* 139.

+не журися 1 – 232; не журітси 1 – 42, 2 – 244.

ЖУРЛИВО (1). *Присл.* Сумно, печально, зажурено. *Баба журливо похитувала головою* 115.

ЖЫБА (1). Невелика земноводна тварина; жаба. *Громада бузьків спала на очерет і злопотіла крильми над дідом.. – Але яке воно розумне, хоть птаха.. Єму зле, а воно шукає ліпшого. В зимі нема жьйби та й студінь. А воно знає наперед* 90.

ЖЫДАТИ *див.* ЖЄДАТИ

ЖЫЛІСЛИВО (1). *Присл.* до жьйлісливий. *Тот дзвінок, шо на самі горі стоїт, дес так дзвонит, але так жьйлісливо, шо аж!* 31.

ЖЫЛУВАТИ *див.* ЖАЛУВАТИ

ЖЫЛЬ *див.* ЖАЛЬ

З

З (743), **ІЗ** (68), **ЗІ** (43), **ЗО** (24), **С** (3), **ІЗО** (1).

Сполучення з прийменником **З** та його варіантами

ІЗ, ЗІ, ЗО, С, ІЗО

вживаються й означають:

ОБ'ЄКТНІ ВІДНОШЕННЯ

З (495), **ІЗ** (38), **ЗІ** (21), **ЗО** (13), **С** (3)

З орудн. відм. **З** (273), **ІЗ** (16), **ЗІ** (14), **ЗО** (13), **С** (3)

1. З орудн. відм. Уживаються при вказуванні на особу, яка вступає з іншою у певні стосунки, виявляє певне ставлення до неї – **З** (175), **ЗО** (13), **ЗІ** (8), **ІЗ** (7), **С** (1): – *Ой, дитинко, ми тобі з мамов весіле лагодили та музики наймали, а ти собі гет від нас пішов...* 19; *В неділю пополудні приходили до баби всі невістки з внуками. Такі чорнобриві, як гвоздики, такі червоні, як калина. Баба садила їх за стіл, давала сегорічної солонини і балакала з ними, і кудкудакала, як квочка між курятами* 114; – *Не йди, Даниле, з панами та з жидами, не шукай царя, бо тобі царя не треба, все якис прийде до мужика, аби податок брати...* 190; *Вже-м вам, панове ґазди, все сказав, а тепер хто ні любить, то тот буде пити зо мнов. Сонечко вже над могилов, а ви ще порцію горівки зо мнов не віпили* 69; *І дід Михайло буде йти зі своїми внуками, з двома хлопчиками і з Оксаною, найстаршою між ними* 117; – *Ба, вуйко Василь ідут до нас із Николов Сименовим із тим, шо в школах він си вчыє* 96; *Видиш, старий, а я собі без тебе п'ю та гуляю та й колідую. Твоя грушечка зо мнов*

*колідує. Ой, я вже с тобов ні, ой, ні! Я не твоя вже газди-
ня... 87.*

+ **З**: з людьми 14, 18, 136, з ними 14, 39, 69, 115 (2 р.), 133, 134, 138, 140, 168, 169, 190, 195 (2 р.), 209, 218, 239, 244, 250, 258, з нев 14, з сином 15, 207, з татом 16, з селом 16, з собов 16, 29, 68, з собою 18, 75, 164, 174, з Николов 18, з бахурами 23, з хлопцями 23, з дітьми 23, 24 (2 р.), 25 (2 р.), 48, 51 (2 р.), 117, 155, 181, 187 (2 р.), 188, 193, 198, 232, з тобов 27, 34, 38, 62, 67 (2 р.), 83, 129, 151, 201, з гуцулом 31, з мужиком 39, з паном 39 (2 р.), з бабою 41, 112 (2 р.), 114, з нею 45, 50, 71, 130, 146, 230, 234, з дівчатами 51, з жінков 64, з синами 66, 199, з нами 67, 161, 167, 169, з вами 69, 125, 135, 152, 161, 163, 187, з панами 75, 259, з ним 76 (2 р.), 113, 133, 140, 151, 161 (2 р.), 166, 183, 204, 216, 239, 244, з Богом 78, 80, 139, 229 (2 р.), з старов 89, з бабов 90, з Марійкою 99, 102, з мамою 102, з ким 113, 133, з дідом 114, 151, з внуками 115, з попом 122, з товариством 127, з фірманом 132, з наймитами 133, з ляхом 134, з мужиком 137, з дитиною 143, 234, з дитинов 202, з ніким 146, з турками 155, з блазником 166, з русином 168, з пападею 188, з козаками 192, з байстрюком 202, з поліцайом 208, з байратом 208, з війтом 211, з цев 214, з молодими 217, з Юрком 223, з сестрою 225, 235, з офіцером 236, з москалем 237, з внуками 239, з Україною 239, з бабами 244 (2 р.), з жандармами 244, з чомбараном 247, з байстрюком 248, з ручителями 250 (2 р.), з чоловіком 253, 254, з циганами 257, з парубками 257 (2 р.), 258, з родиною 259. 160+8+7=175

+ **ЗО**: зо мнов 20, 26, 33, 42, 66, 143, 154, 168, 243, 254.

+ **ЗІ**: зі старою 72, 113, зі своїми дітьми 188, зі всіми панами 193, зі своєю бабою 219, зі мною 224, 243.

+ **ІЗ**: із старов 68, із жінков 83, із людьми 113, із мешканцями 132, із циганами 246.

2. З орудн. відм. Уживаються при вказуванні на предмет у широкому розумінні, середовище, матеріал, істоту тощо, з якими пов'язана чия-н. дія, рух і т. ін. – **З** (98), **ІЗ** (9), **ЗІ** (6), **С** (2): *На spodі скрині найшла баба вузлик з **грішми**. Взяла в руки і сіла на землі, аби рахувати 42; Мороз скрипів і скрекотів під ногами, а ззаду йшли чоловіки з **батогоми** 244; – Сонце пражит, але не пражит, аж вогнем сипле, а я колінкую з **гноєм** наверх, аж шкіра з колін обскакує 62; Дід Дмитро поклав на ґрунт чотирьох синів. А як їх поклав, то лишився в старій хаті сам з бабою. Не лишень з бабою, але з **волами**, з **коровою** і кількома морґами поля 112; А собі то я вночі гет чисто нагадав за кольиду. Як ще хлопцем ходив колідувати, як ви, мамо, мене у тата здовольили, аби пустили у коліду, а потім як ми парубками вже ходили із **скрипков** колідувати 97: В селі вони всі подибаються – і бідні вдови, і їх внуки, і діди, і молоді жінки, що їх чоловіки покинули, – всі з **ковіньками** і **зі сніпками** колосся 119; – Але як-сми вішла, Михайлику, перший раз **с торбов** на дорогу та й чула-м, шо-с у гробі перевернувси, а міні від сонечка світого сором стало та й вернула-м си до хати 88.*

+ **З**: з головою 15, з сонцем 15, з водов 16, 253, з водою 44, 159, з мішком 23, з бучками 23, з бучком 55, з полем 34, з риципков 39, з мухами 44, з люльками 45 (2 р.), з горньитком 50, з кутом 50, з вітром 51, 147, 148, з львом 56, з конем 62, з горбом 64, з чим 66, 138, 158, з воловодом 69, з ярмарками 75, з норами 82, з торбов 86, 88, з горівкою 87, 151, з горівков 182, з горілкою 257, з грушечков 87, з корінем 98, з костуром 102, з волоссєм 102, з співом

110, з чобітьми 113, з чосником 113, 214, з гарбузом 118, з росю 119, з болотом 122, з м'ясом 132, з курьми 139, з бебехами 140, з ложками 141, з хлібом 141, з обідом 142, з коренем 150, з листем 157, з руками 158, з образом 169, з світом 173, з куснем 179, з ним (орчиком) 181, з черевиками 187, з землею 190, з хоругвами 193, з совами 195, з розпукою 195, з жалем 195, з голосінням 202, з кіньми 203, з байратом 208, з возом 210, з зубами 213, з папірками 213, з фляшкою 214, з гребенем 215, з чолом 217, з трубою 231, з гонором 231, з серцями 234, з надіями 239, з батогами 244, з книжками 246, з грішми 249 (2 р.), 251 (2 р.), з г'верами 250, з векселем 250, 251, з тайстрою 250, 251, з плачем 251, з бомбами 254, з добичею 257, з папером 258.
12

+ **ІЗ**: із чобітьми 47, із шпичцями 142, із інеем 147, із серцем 163, із головою 179, із орчиком 181, із гріхом 229, із вітром 229.

+ **ЗІ**: зі звіздами 25, зі смертею 50, 157, зі своїм питаннем 133, зі своєю карою 230.

+ **С**: с торбов 87.

З родов. відм.: **З** (222), **ІЗ** (22), **ЗІ** (7)

3. З родов. відм. Уживаються при вказуванні на предмет, місце, від яких починається що-небудь – **З** (126), **ІЗ** (9), **ЗІ** (3): *Семен їв і не припирав башти. Трохи его жінка вколола отим словом, але він возив далі сметану з миски 33; (–) Та мені кров йшла з очий, з вух, з горла, нім я навчивси розуму, та нім ноги дужі стали 247; Він [чоловік], аби не кр'яччати, сипав порох у рот з землі, але зойк з серця роздував порох з рота, то він сів коло коновки з водов та й тримавав заєдно повний рот води, а потім*

викидало з него воду, а, він знов пив, аби не кричѣти... 253; «Тут арештантѣ як заколідують, то аж сирий мур розсипаєси, аж ржа із **ґратів опадає..**» 97; О, він [Федір] іде городом Курочки, не йде, а скрадаєся під стодолау. Витягає снопок **зі стріху**, насипає в него з **люльки ва-терки і тікає, тікає...** 126.

+ **З**: з пліч 15, 109, з плечей 62, з плечий 89, з клинка 21, з лави 22, з місця 24, з ярма 24 (у порівн.), з хати 25, 149, з коршми 31, з рота 33, 110 116, 174, 181, з книжки 33, з приспи 42, з губів 56, 121, з фотелю 56, з боку 61, 145, з другого (боку) 145, з баньки 73, з краю 83, з печі 87, з межі 90, з боків 91, з голови 69, 93, 121, 138, 148, 154, 206, з листка 101, з гори 61, 101, з вишень 102, з цвіту 102, з Маріїної 102, з гробів 102, з неї 105, з чола 105, з чолів 106, з серць 106, з губів 106, з могили 108, з ліса 109, з него 109 (2 р.), з стріху 112, з грядок 114, з борозен 119, з верітки 119, з лица 120, 254, з боків 121, з каси 127, з ніг 128, 131, 195, з брики 128, з очий 136, з очей 206, з тіла 136, з поперека 138, з гръидок 141, з галузок 147, з уст 147, з рук 149, 196, з горла 154, з грудий 155, 225, 257, з місця 156, з пазухи 164, з полотен 166, з крісел 166, з стіни 169, з серця 173, 194, з воза 187, з фіри 187, з нічлігу 193, з голов 193, з рукава 194, з полиці 196 (2 р.), з читалень 196, з волосся 198, з сита 200, з подолка 202, 236, з крови 204, з торби 204, з кирниці 206, з коріня 207, з лица 211, з гребеня 212, з бороди 213, з престолів 216, з дороги 218, з кулачка 226, з руки 230, з болота 231, 236, з труби 231, з тебе (палацу) 238, з лав 253, з миски 253, з цього (чогось) 253, з каменя 254, з вусів 257, з деревин 257, з вуглів 258.

+ **ІЗ**: із ніг 31, із серця 79, із шкіри 86, із серца 97, із сорочки 119, із ніг 159, із дерева 202, із гнізда 217.

+ **ЗІ**: зі свого життя 30, зі склянки 166.

4. З родов. відм. Уживаються при вказуванні на особу, предмет на які спрямовується поширюється дія або стосується їх – **З** (40), **ІЗ** (6): *Верещала [баба], як би з неї хто паси дер* 87; – *Ви старому не дивуйтеси та й не смійтеси з діда* 68; – *Мой, як єс газда, то фурни тото катранє з себе, бо тьи віполічкую як курву!* 71; – *Кров з него [Міхайла] садит, як з пацюка, а така червона, здорова кров...* 180; *Та тут же, в тій хвилі зірвався один з них, сивий уже, скинув із себе одіж козацьку: був без сорочки* 196.

+ **З**: з того 36, 39, 49, 135, з баби 43, з него 70, 75, 119, 136 (2 р.), 154, 213, 253, з них 85, з діда 93, з себе 122, 183, 247, з цього 137, з тебе 151, 190 (2 р.), з чоловіка 158, з сина 197, з душі 197, з скрині 197, з нього 197, з нього 251, з мами 201, з коней 214, з мене 216, 244, з неї 233, з нас 237, з них 258.

+ **ІЗ**: із неї 149, із нас 150, із них 192, із мене 216, із тебе 232.

5. З родов. відм. Уживаються при вказуванні на особу, предмет, ознаку, які зазнають змін, перетворень – **З** (17), **ІЗ** (1): *Шогодини, бачу, вставав [чоловік] та бив. Кажут, що болото зробив з жінки. А рано вона хотіла втечи, але ймив та прив'єзав та місив обцасами, як у глину* 83; *Мой, Іване, аби я тебе не виділа більше на лаві. Аді, що ти із стін поробив. По землі собі бігай* 96.

+ **З**: з ні (з мене) 14, з пліч 15, з неї 28, 40, з него 28, 65, з чоловіка 32; з тебе 36, з листка 40, з колін 62, з мужиків 69, з них 98, з кумів 137, з пана 167, з вас 183, з нього 249.

6. 3 родов. відм. Уживається при вказуванні на загальну сукупність осіб, звідки відділяється хто-небудь – **З** (11), **ІЗ** (3), **ЗІ** (1): *Встає Франко з таким ясним чолом, як сонце, спокійно вчить нас, бо він все знає. Приповідас нам, що як **кождий з нас** посидит у кременалі за мужицьку справу, то вже ніколи нічого боятиси не буде...* 217. – *Ба, хто би міні добрий, сказав, ци я ще з бабов дочекаю, аби їх назад видіти, як повернутси? Відай, вже **котрес із нас** бридзне, відай, уже бузьків не будемо видіти...* 90; *Відтак супроводжала їх [Марія] до міста. Що крок ступила, то все надіялася, що котрийсь **зі старших** [синів] обернеться до неї і скаже: – Мамо, лишаємо тобі найменшого на поміч і потіху* 193.

+ **З**: тому з нас 21, ще з тих 77, з кожного з них 112 (2 р.), котра з вас 129, одна з тих 180, один з них 196, котрий з вас 213, кожного з них 226, кожна з них 244.

+ **ІЗ**: із себе 115, із козаків 195.

7. Прийм. **З** (9). 3 родов. відм. Уживається при вказуванні на предмет, частину, що відділяється від чогось: – *Най буде кара на мене, я си приймаю, але по правді! А ти ж би любиє, якби я з **твого хліба** всю мньикушку віїв, а тобі лишив саму згорену шкірку? Правда, шо ти би не любиє, бо то не по правді?* 134; – *Свинарю, мой, а марш сперед волів межи свині! Ще тобі лужко стелити! Твоя Марійка добре нас рихтує. Тікає си, як сука, з фірманом, та **відає**ує єму з **обіду** шоналіпше, та ще й ти приліз на нашу голову?* 132.

+ **З**: з сотки обірвали 93, з села повибирав 132, бери з мене хліб 134, з одної і другої купи хтось.. заходив 135, з отсих цвітів 145, виступив з уряду 169, всі з села 181.

8. З родов. відм. Уживаються при вказуванні на предмет, матеріал і т. ін., з якого щось роблять, виготовляють або що-небудь зроблено, виготовлено – **З** (9), **ІЗ** (2), **ЗІ** (1): – *Бувало зимовими вечорами то понароблюю з паперю голубів. Головки позолотю, крилца посріблю, та як приберу єго у ті голубчики, то він як коли би з ними гравси 43; ..як тягнули снопи з поля, або гній у поле, то однако і на коні, і на Івані жили виступали.. Івана як коли би хто буком по чолі тріснув, така велика жила напухала йому на чолі. Згори кінь виглядав, як би Іван його повісив на нашильнику за якусь велику провину, а ліва рука Івана обвивалася сітею синіх жил, як ланцюгом із синьої сталі 61; Дороги дудніли й скрипіли. Їх мова була страшна і той зойк, що родився зі скаженої лютості, як жерло себе залізо і камінь 195.*

+ **З**: з молока 28, з коршми 31, з канцелярії 73, з каміна (у порівн.) 75, з муки (у порівн.) 80, з вола (у порівн.) 93, з сорочки 101, з чого 148.

+ **ІЗ**: із вугля 233.

9. З родов. відм. Уживаються при вказуванні на становище, обставини, з яких допомагають вийти або хтось виходить сам – **З** (4), **ІЗ** (1): – *Най тебе, чоловіче, Бог поб'є, де ти нам вік пустив марне і діти осиротив! Та ти нас кілька набивси, що ми ніколи з синців не віходимо, як воли з ярма 24; Ми, Катрусю, гет з усього вішли. Муки на дні лиш трошки, зерна одного нема коло хати, та й зломаного грейціря нема 36; [–] З хати вігоньют, під пліт викидают з бебехами! Ідеш до віта, по руках цулуєш; віточку, віберіт ні із цієї кару 140.*

+ **З**: з в'язів 126, з постелі 195.

10. 3 родов. відм. Уживаються при вказуванні на що-небудь як на джерело існування – **З** (2), **ЗІ** (1): – *Ти панів не цілуй, бо вони з тебе живуть, вони твої слуги* 167; – *Землю цулуй, де си поступиш, бо вона ци твоя, ци чужа, то ти з неї жиєш, своя родит і чужа родит...* 147; *Всіх блукаючих, всіх бідних, всіх нещасливих вона зодягала і кормила зі своєї бідної долоні* 232.

11. 3 родов. відм. Уживаються при вказуванні на стан, який порушується, переривається – **З** (1), **ЗІ** (1): *Марія прочуняла з півсну-споминів, заломила руки та й кричала* 194: *А як пробуджувався [Федір] вночі зі сну, то не міг спам'ятатися, забував за себе і аж як гримнув кулаками до сволюка, то приходив до себе* 131.

12. Прийм. **З** (1). 3 родов. відм. Уживається при вказуванні на особу, предмет, які є зразком для наслідування, відтворення: *Став зачав собі робити фотографію з хлопця, бо був файний, а воздухи забігли йому у груди, аби там подивитися на серце, чи добре* 265.

13. Прийм. **З** (2). 3 родов. відм. Уживається як частина складеного применника з **перед**: *Вона [Оксана] пристане, замулить долонею очі і буде хвильку стояти, потім нагло візьме з перед очий руки, і вся полуда пропаде* 118; *Продер очі [Лесь], ймив жилу на шиї між пальці, бо голову з пліч скидала, і погадав: «Аді, це ангели перед смертев показуютси». А як він гадав, а каганець утік з перед очий* 109.

ПРОСТОРОВІ ВІДНОШЕННЯ – **З** (136), **ІЗ** (20), **ЗІ** (9), **ІЗО** (1)

14. 3 родов. відм. Уживаються при вказуванні на місце, простір, напрям і т. ин., в якому хто-, що-н. знаходиться,

щось відбувається або звідки спрямовані дія, рух **З** (61), **ІЗ** (9), **ЗІ** (2), **ІЗО** (1): *І кінь, і Іван держалися крепко, бо оба відпочили через ніч. То як їм лучалося сходити з горба, то бігли 61; Замкнули мужика, аби єго добре оглянути, бо він з дуже далеких країв сюда за вандрував 18; – Іване, не журітси дітьми, бо то не лишень ви, але Бог їм тато старший від вас. – Я з Богом за барки не ловюси, але нашо він тото пускає на світ, як голе в терня?! Пустит на землю, талану в руки не даст, манни із неба не спустит, а потім увес світ кричит: мужики злодії, розбійники, душегубці! 139; Може мав [Федір] шіснайцять літ, як ішов зі свого села. Такої ясної днини, такого веселого сонця він ніколи вже не бачив 126; Дес я собі думаю: мой, та же це не стодола, та же тут, брьи, тисічі дают на твої руки, та же церькву люди видьи ізо всіх селів 31.*

+ **З**: з села 15, 77, 116, 131, 210, з країв 254, з неба 25, 207, з боку 30, 46, 91, 200, 229, 233, з Луговиск 31, з міста 42, 83, 129, з поля 61, 101, з горба 62, 64, 126, з полудня 82, з селів 88, з того світа 110, з високості 110, 176, з сіл 119, з вандрівки 130, з гумна 132, з обійстя 142, з лану 176, з цілого світа 188, з каміня (*перен.*) 190, з усюдів 193, з нив 203, з кінця 203, з Відні 209 (2 р.), з дому 212, з мряки 216, з попелу 216 (у порівн.), з Черемоша 216, з землі 217, 246, 254, з монастирів 217, з воріт 223, з побоїв 225, з половецького 225, з турецького 225, з московського 225, з похорону 231, з фронту 233, з Коломиї 243, з весілля 245, з місць 257, з дороги 259. 9

+ **ІЗ**: із села 14, 128, із Грушевої 76, із землі 96, із того світа 110, із світа 162, із сіл 166, із дому 187.

+ **ЗІ**: зі свого поля 62.

15. З родов. відм. Уживаються при вказуванні на предмет, середовище, із середини яких спрямована дія, рух або виймається, добувається що-небудь і т. ин.: **З** (46), **ІЗ** (9), **ЗІ** (6): *Старий схлипав як мала дитина. Плач і колія підкидали сивою головою як гарбузом. Сльози пилили як вода з нори 17; – Віду в неділю з церькови, йду додому та й нютую собі в голові, що най лиш пожую з десіть років, та й село гет перебудую 30; – Гов, доста! Тепер пийте горівку, забирайте свої панці вуші по кишнях та й марш із коршми, бо мужики хотьби собі самі межи собов погуляти 127; Але у вдови – сім розумів, годила, забігала, до слюбу повитягала зі скрині такого плаття, що богачки зеленіли по снігові із зависті, бо це було по Різді 249.*

+ **З**: з хорім 15, 149, з керниці 17, з церькови 34, з церкви 33, 257, з пазухи 38, 65, 92, 243, з уптиці (аптеки) 39, з хати 13, 38, 48, 82, 99, 125, 140, 144, 161, 165, 183, 196, 197, 214, 229 (2 р.), 248, 257, з води 65, з комори 92, з кремелу 97, з череса 97, з шіпки 118, з хатчини 129, з брами 132, з ясел 133 (3 р.), з платка 142, з касина 169, з сіний 184, з кишені 250, з рота 251. 4

+ **ІЗ**: із гроба 13, із хати 14, 31, 66, 71, 80, із колешні 81, із ясел 132.

+ **ЗІ**: зі шпихліра 126, зі склепику 166, 167, зі скрині 197, зі школи 258.

16. З родов. відм. Уживаються при вказуванні на місце, предмет та ин., з поверхні яких або від яких хто-, що-н. відокремлюється, відходить і т. ин.: **З** (26), **ІЗ** (2): (–) *А старший син Марійн виліз на сам вершечок та й так ладно говорив до нас, що з цеї нашої могили будемо дивитиси на велику могилу на Україні, що би ми були всі одної*

мислі 199; *Як умру, то кожда собі забере одну перекладину з грядок.. Але якби дід аж по міні умер, то аби-сте жадна не важилиси нитки взьяти.. Та й чоловікам наказуйте, аби вони єму із **поду** найменшої крішки не брали, бо він то так любить, шо без того днини не годен бути 114.*

+ **З**: з припічка 47, з лави 51, з печі 45, 48, 54 (2 р.), 67, 87 (2 р.), 91, 130, 131, 165, 232, з берега 65, з приспи 81, з лави 89, з могили 102, з брики 126, з поверха 146, з даху 166, з образів 224, з плота 246, з подушок 252, з сволока 254.

+ **ІЗ**: із стіни 169.

17. З родов. відм. Уживаються при вказуванні на сферу діяльності, заняття і т. ін., з яких ідуть і повертаються – **З** (3), **ЗІ** (1): *Як прийшов [Іван] з **войська** додому, то не застав ні тата, ані мами, лишень хатчину завалену. А всего маєтку лишив йому тато букату горба щонайвищого і щонайгіршого над усе сільське поле 62: І ще минуло кілька літ. Одного вечера прийшла **зі служби** Настя. Федір глянув на неї і зблід 130.*

+ **З**: з войська 64, з банку 83.

ОЗНАЧАЛЬНІ ВІДНОШЕННЯ

З (39), **ІЗ** (4), **ЗІ** (2)

18. З орудн. відм. Уживаються при вказуванні на тимчасову або випадкову зовнішню ознаку особи чи предмета **З** (13), **ІЗ** (1): *З хорім ще сипалося багато народу. Як від умерлого – такі смутні виходили. За людьми вийшов молоденький **парубок з обстриженою головою**. Всі на него дивилися 15; **З отакими гадками сиділа** Митриха над купою драгтя. Мізерне єї лице пильно вдивлювалося в по-*

*дерті сорочки і було безрадне. Грубе, пороздиране **полотно із затертими червоними вишивками** подобало на одіж жовнярів з війни 46.*

+ **З**: капелюх з павами 19, печера з грішницею 44, мазурі з черевами 75, хмарка з берегами 99, сонце з морозом 117, хлопчик з біленьким ковніром 145, старий з померклыми очима 157, пусте, ще і з вінком на голові 192 дівчата з грубими черевами 232, учителі з високими пенсіями 258, пани з дзвінками 259, бричку з панами 259.

19. З орудн. відм. Уживаються при вказуванні на постійну зовнішню ознаку чи на внутрішню властивість, особливість кого-, чого-небудь **З** (10), **ІЗ** (1), **ЗІ** (1): *Коло баби на печі сиділа маленька Марійка з **заплетеною кісочкою**, як мишачий хвостик 96; В громадській канцелярії купа неспокійних, крикливих жінок. **Спокійно** лишень сидить коло стола **жандарм із карабіном і війт** 246; І вони [газди] **виходили з хати зі спеченими обличчями**, які сонце довгі роки пражило; воно й тепер зараз увіссалося в них, та й вони його несли до своїх домів 214;*

+ **З**: чорт з хвостом 44, візок з дубовим дишлем 61, дивний з натурою 64, дивний з роботою 64, стара, з синім лицем 78, панок з борідков 89, сухий, з довгим, чорним чупром 153, птаху з співом 205, вікна з ґратами 244.

20. Прийм. **З** (11). З родов. відм. Уживається при вказуванні на місце, середовище, час і т. ін., звідки походять, з якими пов'язані особа, предмет: *А як **війна кінчилася**, то її доньки з дітьми почали сходитися до неї. **Зяті** були прусаки, москалі, поляки, **італьяни з неволі і українці з німецьких таборів** 232;*

+ **З**: жовнярі з війни 46, цвіт з вишеньки 102, цвіт з гробів 102, муки з душі 110, пани з міста 127, приятельки з дитинячих літ 231, покритку з наймів 232, товариші з війни 253, історія з життя 257.

21. 3 родов. відм. Уживається при вказуванні на внутрішню властивість, особливість особи – **З** (3): – *Прошу, пийте, не розглядайтеся так, як би між збуїв попали. Я чоловік ваш, я з **вашої кості і крові*** 168.

+ **З**: тверда з натури 249, як з дуба (у порівн.) 253.

22. 3 родов. відм. Уживаються при вказуванні на матеріал, з якого виготовлений предмет або до якого прирівнюється – **З** (2), **ІЗ** (1), **ЗІ** (1): *Отак Іван дивився на людей, як той камінь на воду. Потряс сивим волоссем, як **гривоюю кованою з ниток сталевих**, і договориював 65; В головах трунви прибитий **віночок із жовтобрудних цвітів** 145; *Жид утік, горівка булькотіла на землю, столи і лавки почервоніли від крові і, поломані, падали. А в болоті зі **слини, горівки і крові** лежали обі партії і **стогнали*** 128.*

+ **З**: гріб з міхів 146.

23. Прийм. **ІЗ** (1). 3 родов. відм. Уживається при вказуванні на зовнішню властивість предмета (у порівн.): *Сиділа [Марія] на приспі і нагадувала все минуле. Сперла голову до стіни, сиве волосся вилискувало до сонця, як **чепець із блискучого плуга*** 192.

ОБСТАВИННІ ВІДНОШЕННЯ

(СПОСІБ ДІЇ)

З (31), **ЗІ** (2), **ІЗ** (1)

24. Прийм. **З** (25). З орудн. відм. Уживається на означення способу виконання дії: *А вона [Митриха], як бідна милосердна сестра, з сумом і резигнацією хоть чим тим хотіла допомогти нещасливим раненим* 46–47.

+ **З**: слухали з увагою 30, з трудом розривала 44, з трудом обернулася 44, з розкошею лизали 45, з великою стараністю латав 46, з віскоком іду 66, йдуть з перешкодами 70, з великим вдовolenнєм дивився 91, глядів з увагою 91, з корінєм вірвали 98, повіки впали з громом 110, з приліжністю слухає 115, заспіває великим стидом 118, з радістю 118 (2 р.), з дрожачою непевністю 118, з новим дрижанням 118, буде випорпувати з охотою 118, з більшою силою 118, з гіркою бідною підоймала 128, дивилися з великим страхом 149, з мнесом рвуть 164, сини ростуть з кожним звуком 197, ріки падають з громом 198,.

25. З родов. відм. Уживаються на означення способу дії – **З** (6), **ЗІ** (2), **ІЗ** (1): *Над самою рікою не міг поволійти, але побіг і лишив Гандзуню. Вона бігла за ним. Гриць борзенько взяв Доцьку і з усієї сили кинув у воду* 54; *Стайня стогнала, позівала, зі сну говорила. Так тяжко дихала, як би десь глибоко, в землі, душилося тисячі людей* 132; – *Дайте, дайте, газдо, але із щирого серця, бо як вас поцулюю в руку, то міні буде легко: я вижу, що вже міні не ходити по світі та хотів би-м віпрощитиси з вами* 163.

+ **З**: як з води йшло 30, дивилася з укоса 45, з усеї сили 126, поклав хату з цього мозиля 134, з узору підписала 250

+ **ЗІ**: писали.. зі взору 91.

ОБСТАВИННІ ВІДНОШЕННЯ (ПРИЧИНИ)

З (16), **ЗІ** (9), **ІЗ** (4), **ЗО** (3)

26. 3 родов. відм. Уживаються при вказуванні на причину дії або стану **З** (16), **ЗІ** (9), **ІЗ** (4), **ЗО** (3): [–] *А дьидя гет зжуривси. Заходить у голову, чим тебе поховати, як умреш? Коли на тьи подивитси, та й чорніє з жури 36; Держав віжки [дьидя] від однокінки і аж чупер собі микає зі злості 37; А я рвався і падав у болото із знесилля і не уступав 173; Ціла товпа справляє свої очі на деревляного блазника, що вибігає з даху буди і просить всіх досередици, махаючи руками. Сміх, гамір, сльози зо сміху 166.*

+ **З**: з жьилю 14, з голоду гине 17, знали з того 64, якби з радости 86, з утіхи 91, ревіли з болю 105, з пошани 127, з втоми 131, з добра 153, з непам'яті 190, з ляку 207, з жалю 225, з жьилю 216, з намови 237, з того ревізії по хатах 259.

+ **ЗІ**: зі встиду 34, 168, зі страху 56, 115, 131, 150, дрожала зі студени 86, говорив зі злості 114.

+ **ІЗ**: із жьилю 14, із болю 173, із зависті 249.

+ **ЗО**: зо сміху 115, зо страху 257.

ЧАСОВІ ВІДНОШЕННЯ 3 (5), 13 (1)

27. Прийм. **3** (5). З родов. відм. Уживається при вказуванні на час, період, що є вихідним моментом поширення якоїсь дії, стану: *Співали, розмовляли* [товариші синів Марії], *читали книжки, ласкаві до простого народа, і нарід до них прилип, коло них цвіє: збирався їх розумом добувати мужицьке право, що пани з **давен-давна** закопали в палатах* 193.

+ **3**: з осені 77, 83, 148, з молодих літ 113.

28. Прийм. **13** (1). З орудн. відм. Уживається при вказуванні на час певної дії: *То як Семен із заходом сонця вернув додому, то застав на своїм подвір'ю п'ять кованих возів, набитих всіляким добром, ще і колиска на верху була* 187.

КІЛЬКІСНІ ВІДНОШЕННЯ (4)

29. Зі знах. відм. Уживаються при вказуванні на приблизний підрахунок, приблизну кількість чого-н. **30** (8), **3** (3): *Андрійко мав може десять років, а Іванко з **вісім*** 23; *Радних **було вже з половина**, старші сиділи ближче до стола, а молодші трохи подальше* 73; *А Печенюка Михайла вже не так було лехко [побороти]. Хлоп дужий, як медвідь, бо знаєте, а не боїзливий. З ним **валувалиси з три години** по хаті: їх штири, а він один* 183; *Лишень самого полотна **з п'ятьдесят звоїв** по смерті лишилося. Такого богатиря пошукати. Хліб стояв від десять років немолочений — там були маєтки!* 80.

+ **30**: зо дві мисчині 92, зо три рази 93, 162, зо три дні 154, зо 20 років 169, зо два келішки 214.

+ **3**: пожию з десять років 30.

◇ У СКЛАДІ СТІЙКИХ СЛОВОСПОЛУЧЕНЬ (18)

30. Прийм. **3**. 3 родов. відм. Уживається в поєднанні з іменником у складі фразеологізмів:

- **пустити (не пустити), вирвати з рук** – насильно тримати когось з метою знищення (6): – *Не май, чоловіче, тої гадки, аби я тебе з рук пустив... Сопіли оба, були помучені і ловили в груди воздух 159; – Я мнєкий, але злодія живого з рук не пускаю 160; – То, газдо, таке, шо як ви п'єте горівку, то ви мене жадним способом живого з рук не пустите 162; – Мой, я твердий, я камінний, тебе з моїх рук ніхто не вірве! 162; – Польки мені грай, панцки, мам гроші! Люди задеревіли, а Іван термосив жінкою, як би не мав уже гадки **пустити єї живу з рук** 71; Ой ззолили нас, так. нас ймили в руки шо з **тих рук** ніхто нас не годен **вірвати**, хиба лиш геть іти 67.*

- **йти (падати) комусь з рук** – про збідніння, про неможливість досягти успіху (2): *Отой Антін, що онде п'яний викрикує на толоці, був все якийсь нещасливий. Все йшло єму з рук, а нічо в руки. Купить корову, та й здохне, купить свиню, та й решетину дістане 13; [–] Та й коби-сте знали, шо Тимофій і не п'є, лиш так му все з **рук паде** якос. Бог знає... 83;*

- **вийти комусь із рук** – про щасливе завершення справи (1): – *Тимку, небоже, ти тримай вже трафіку з папірками, бо як котрий **віде з твоїх рук**, то мусить цілу книжечку віліпити, аби кров з него не зійшла 213;*

- **кидати з рук що-н.** – завершувати, закінчувати справу, роботу (1): *Все, що жиє, кидає з рук роботу і вбираєси в світошне, а на постелі та й на лаві все дранте стоїт так, що пани то в руки не хотє брати* 260;

- **не випускати з рук** – бути змушеним тримати щось надійно, міцно (1): *А роки йшли, не стояли. Федір не випускав з рук ціпа цілу зиму, чепіг не викидав цілу весну, а коси ціле літо* 130;

- **не злазити з рук** – бути прив'язаним до когось, постійно вимагати опіки кого-н. (1): – *Та що ти, донько, поробляєш. Забула-сь за нас та за свого хлопця, що дідові не злазить з рук і не дає робити* 236;

– з орудн. відм. **не знати з чим** (2) – не відомо де, з чим (див **знати**).

+ 82, 83;

– з орудн. відм. **один з другим** – про всіх разом (2): [–] *А то один з другим такий дурний, хоть му око віколи!* 135; [–] *Зіпреси один з другим у церькві такий гладкий, шо муха по нім не полізе, та корит та картає!* 139;

– з родов. відм. **Бог би з вас говорив** – хай би це була правда (1): – *Ви того не розумієте, начальнику, москалів ми під Варшавою збили на винне яблуко, з Відня і Пешту заберемо все золото, і золотом усі шкоди воєнні поплатимо.– Бог би з вас говорив...* 210;

– зі знах. відм. **з рода в рід** – з покоління в покоління, від батьків до дітей (1): [–] *Та то видко на дереві, на такім великім, що хмар досягає. Розколеш єго, а там сама червоточина, червака не видко, ніколи не вздрите, а*

сточене є раз коло разу. То так сумліне точить з рода в рід 155.

ЗА¹ (420). Прийм.

Сполучення з прийм. ЗА вживаються й означають:

ОБ'ЄКТНІ ВІДНОШЕННЯ (342)

1. Із знах. відм. прийм. **ЗА** уживається при вказуванні на об'єкт думки, розмови і т. ін. (193). – *І буде далі витягати ковіньки [дід], і буде кашляти, і сидати. А попри роботу будуть налітати на него думки і за осінь, і за зиму, і за весну. Десь в голові заройться таке, що він забуде за ковіньки і за кашель 118; Нічо ти не кажу, най ти Бог скарає за мене тай за діти 24.*

+ **ЗА**: за своє 13, за ноги 16, за колесо 16, за шию 19, 45, 71 (2 р.), за душу 19, за встид 20, за мішок 22, за руки 22, 24, 70, за руку 25, 54, 200, 201, за вас 25, 68, 69, за чьисанє 28, за оце 30, за тебе 30, 41 (2 р.), 102, 161, за то 32, 115, 116, 127, 152 (2 р.), 190, 248, за те 195, 211, за все 36, 98, 134, за сварку 37, за них 42, 112, 116, 117, 120, за грейцір 46, за шо 47, 65, за що 155, 243, за мене 47, 114, 129, 132 (2 р.), 161, 207, 216, 219, за Канаду 48, за корову 50, за гріхи 50, 151, 188, 237, за него 51, 70, 88 (2 р.), 150, 217, за одну 54, за дві 54, за поручче 56, за провину 61, за решту 65, за слово 67, 190, за нас 68, 236, за хрест 69, за це 69, 162, 198, 204, 225, 237, 248, за податок 70, за літа 70, за рукав 71, за барки 71, 76, 139, за ярмарок 75, за грейцір 75, за цу 75, за газету 76, за латюгу 76, за ню 78, 129, за крадіжку 78, за кольидку 80, за самотність 81, за Марію 86 (2 р.), за першу 86, за Катерину 86, за маму 86, 87, 201, за очі 87 (образн.), 136, за кіски 88 (2 р.), за газдиню 88, за сотку 92, за біду 93, за кольиду 97, за Настю 97,

за діти 98, 139, 155, за хлопці 98, за хмарки 99, за біду 102, за старого 114, за початок 116, за себе 120, 131, 139, 171, за роботу 125, за чупер 126, за достатки 127, за шиї 127, за свого 128, за фірмана 133, за гирю 133, за бесіду 138, за вігоду 140, за відпочинок 140, за прости-біг 145, за худобу 148, за пригоду 153, за постіль 154, за страждування 154, за Семена 155, за се 155, за галуззя 155, за діда 157, 205, за кого 161, за пейси 162, 180, за плечі 166, за поли 171, за мій покинений (світ)173, за новий (світ) 173, за рукав 181, за бідних 181, за гості 182, за шкіру 183, за силу 190, за рукави 197, за Україну 197, 207 (2 р.), за бервінок 203, за підтичку 208, за обоє 210, за білета 214, за справу 217, за молитву 229, за тата 230, за дитинку 232, за хлопця 236, за газети 243, за байстрюка 246, за ніц 248, за Баска 248, за город 250, за прошивки 250, за пораду 251, за кримінал 260.

2. З орудн. відм. прийм. **ЗА** уживається при вказуванні на особу чи групу осіб, з якою (з якими) пов'язані дія, розповідь, спогади тощо (87): *Але як умерла єму жінка, а за нею і два хлопці, та й Антін як не той став. Пив, а пив, а пив; пропив букату поля, пропив, город, а тепер хату продав* 13; *Оца Марія, що ми в неї, дивітси, як заде-ревіла від вашого співу. Вона банує за синами, що два пішли до наших охитників, а найменшого взяли москалі на Сибір!* 198.

+ **ЗА**: за мнов 14 (2 р.), 17, 248, за мною 102, 173, 187, 225, 226, 238, за мамов (у порієн.) 14, за рекрутом 16, за собов 24. 47, 97, 138, за собою 61, 105, 117, 142, 143, 184, 150, 153, за моєв, 41, за тобов 41, 141, 247, за ним 54, 116, 120, 121, 128, 143, 145, 149, 157, за ними 48, 180, 193, 194 (2 р.), 198, 223, 257, за вами 65, 66, 167, 169, за нев 97,

138, за нею 98, 110, 154, за родом 66, за дитинов 68, за громадів 77, за дідом 89, 93, за братом 116, за дяком 116, за ким 128, за нами 128, за погоничами 132, за людьми 135, за Курочкою 136, за Николаєм 156 (2 р.), за Михайлом 159, за Максимом 159, за орачем 174, за погоничем 174, за панами 190, за жидами 190, за рядами 194, за дітьми 198, 217, 223, за синами 198, за бунтівниками 209, за хорими 218, за внуками 218, за чоловіком 223, за жидівков 243, за ручителями 250.

3. З орудн. відм. Уживається при вказуванні на предмет, місце, істоту тощо, з якими пов'язані дія, стан і т. ін. (27): – *Так баную за тим горбом, як дитина за цицков. Я на нім вік свій спендив і окалічів-єм. Коби-м міг, та й би-м го в пазуху сховав, та й взяв з собов у світ. Банно ми за найменшов крішков у селі, за найменшов дитинов, але за тим горбом таки ніколи не перебаную* 68. 4

+ **ЗА:** за молоком 37, за селом 66, за краєм 66, за чим 67, за землев 67, за чим 70, за рискалем 82, за молодим віком 99, за клубом 127, за чим 127, за рядом плугів 132, за ними (волами) 132, за богацтвом 133, за куражкою 148, за орудками 166, за вином 166, за цукром 166, за плугом 174, за тобою (птахом) 205, за люцким словом 216, за конем 225, за землею 230, за грішми 251. 23

4. Із знах. відм. Уживається при вказуванні на предмет в обмін на який отримується що-небудь, а також при вказуванні на ціну, за яку щось купується або продається (10). – *Шо залямит [Лесь], та й до жидів за горівку несе. Я не годна наробити і на діти, і на жидів* 24.

+ **ЗА:** за гроші 64, 137, 167, за штириста левів 80, за сніп 112, за третину 112, за двіста ринських 112, за вигоду 167, за двацять центів 167.

5. Із знах. відм. Уживається при вказуванні на особу, яку порівнюють із кимось, яка замінює когось (9): – *Дькую вам файно, газди і газдині, шо-сте ні мали за газду, а мою за газдиню* 64.

+ **3А**: стій ти за мене 33, за тебе маю честь 38, як за хлопца (у порівн.) 38, за них роб'ю 143, за вас роб'є 180, мав за ніц 249, мали за нічо 258.

6. З орудн. відм. Уживається при вказуванні на предмет, за яким хтось, щось рухається (7): «*Та й ми си привижує похорон Настин. йдете ви, ідут діти за деревищем, ідут люде..*» 97.

+ **3А**: за возом 61, за бузьками 90, за бузьком 101, за листочками 144, за нею (хмарою) 154, за довгими рядами 194.

7. З орудн. відм. Уживається при вказуванні на черговість, ритмічність, послідовність у застосуванні чи протіканні чогось (5): [–] *Я не раз випивав цілу квартиру і пролигав одну перчицю за другою, аби перегризло, але нічо не помогало...* 156; [–] *Йду. Лиш поступив-єм си, а вікна в плачь. Заплакали, як маленькі діти. Ліс їм наповідає, а вони слозу за слозов просікают. Заплакала за мнов хата. Як дитина за мамов – так заплакала* 14; – *Та лиш тому три роки, як Лесь затягся; Господи, яка тогди буря зірвалася! Міні з хати цілий причілок урвало. – Басараби мають вже до себе, шо тратяться один за другим* 149.

+ один за другим 184, 217.

8. Із знах. відм. Уживається при вказуванні на парубка, чоловіка, з яким одружується дівчина, жінка або з яким її одружують (4): *Ніхто за него не хотів піти заміж, бо*

коби то лишень діти, але то ще й біда і нестатки 51; Та же за тебе була би й сука не пішла, за такого вола невмиваного! 34; Мамко, мамко, то-с ні дала за кальєіна, тото-с ми світ зав'їзала 35.

ПРОСТОРОВІ ВІДНОШЕННЯ (40)

9 3 орудн. відм. Уживається при вказуванні на місце, де відбувається дія (17): – *Він [Николай] повісивси у вільхах за містом. Тепер лежит у трупарні. Йдіт цев вулицев у долину, а там хтос вам покаже 18.*

+ **ЗА:** за столом 69, 135 (2 р.), 152, 153, 161, 165, 181, за шелестом бадилля 95, за селом 126, за окопом 150, за старим 150 за новим (цвинтарем) 150, за Ністром 200, за ґратами 243, за вїйтом 246.

10. Із знах. відм. Уживається при вказуванні на предмет, місце і т. ин., за межі яких спрямовані дія, рух (14). – *Земля стогнала під ударом їх серць, а вітер втік за гори 105.*

+ **ЗА:** за поріг 26, 87, за ворота 37, 115, 149, 208, за світові води 68, за хмару 95, за плечі 121, за браму 133, за Дністер 201, за вугол 208, за межу 230.

11. Із знах. відм. Уживається при вказуванні на предмет, біля якого хто-небудь розташовується (6) [–] *Газди, а проше, а доцьигніт же... Гадав-єм, шо вас за стів пообсаджую, як прийдете на весіле синове, але інакше зробилоси 65.*

+ **ЗА:** за стів 80, 161 (2 р.), за стіл 114, 161.

12. 3 орудн. відм. Уживається при вказуванні на напрямок, у якому рухається предмет (3): – *Обчісую я твої*

діти щосуботи та й сорочки їм перу щотижня, та й пускаю старі слези за водою, – відповідала баба 98.

+ **ЗА:** пішло за водою 82, 195.

ЧАСОВІ ВІДНОШЕННЯ (30)

13. Із знах. відм. Уживається при вказуванні на час, період, коли що-небудь відбувається або відбувалося (26): *Коли-бо, видите, за життя він не злюбив сина тай слова доброго єму не сказав, а син як дірвав си до маєтку тай таке понаплітував, що ніхто тому кінця не найде 82; Поле за кілька днів зродило багато, багато хрестів 195.*

+ **ЗА:** за кожний раз 13, не за довгий час 32, за міну-ту 62, 81, за малу філю 69, за годинку 69, як за добро-миру 71, за тиждень 92, 136, за годину 99, 211, 244, 247, за п'ятьдесятлітнє ґаздування 112, за молодих літ 114, за часок 123, за час 149, за єго живота 154, за хвилю 161, 229, за Австрії 209, за місяць 211, за півтори години 258, за те-перішні часи 258.

14. З оруд. відм. Уживається при вказуванні на од-ночасність чи повторюваність у проведенні певних дій (4): *Дяк книжки накупив, ще й нову бунду собі справив за од-ним заходом і нову порцелянову люльку. Потім щонеділі читав тоту книжку все в іншої газдині і брав за то дві шустці на горівку і колач, аби мав чим закусити 116; За її [Маріїними] плечима дріжали вікна за кождим гарматним громом. А може там і її сини, може вже закуталися в бі-лий рантух снігу і кров біжить із них і малює червоні кві-ти 192.*

+ **ЗА:** за кождим словом 147, за кождим разом 169.

ПРИЧИНОВІ ВІДНОШЕННЯ (6)

15. Із. знах. відм. Уживається при вказуванні на причину, підставу якої-небудь дії або стану (5): *Стоїт у церкві, як баран недорізаний. Інші газди як газди; а він такий зателепаний, як холера. Мені аж лице **лупає си за такого газду** 33; А як у Львові **заперли** їх [синів] до арешту **за бунт**, то сіла на колію, а та колія так бігла й летіла до синів, мов би там у машині, напереді, горіло її серце 193.*

+ **3А**: за штроф 142, за тихий хід 173, за свято 196.

16. З орудн. відм. Уживається при вказуванні на об'єкт, що є перешкодою до певної дії (1): *Люди, люди, я до неї ніколи слова не заговорив, я **за роботів** за ню **забув** тай за бесіду.*

ВІДНОШЕННЯ МЕТИ (1)

17. З орудн. відм. Уживається при вказуванні на мету дії (1): – *Я якось **був** у баби [Романихи] **за прьидивом**. Вхожу, а в хаті студеніше, як у газдівські стайні 79.*

◇ У СПОЛУЧЕННІ (1)

18. З орудн. відм. у спол. **шо сине за нігтем** – дуже мало, нітрохи (1): *Проць плюнув, пролупив очі і довго дивився на жида. Хотів сварити, але обміркувався та й встав з лави. Ідучи додому горланив на ціле село: – Коли ж бо не боїтси [жінка], **шо сине за нігтем**, не боїтси... 22.*

3А² Частка (5).

19. Уживається для підсилення з частк. **шо (що) то за** (5): *Та якби вас тоті черці знали, **шо ви за чильдинка**, та вони би вас буком з церькови! Аді, які міні побожні, лиш фоста на заді хибує! 34.*

+ **ЗА²**: що це за побожна 35, що за пан 127, що то за анархіст 167, що за одні 196.

ЗААСЕКУРОВАНИЙ (1). Застрахований; забезпечений від стихійного лиха. *За бабою і невістками подалися всі жінки з села і подавали дякові гроші, аби і їх хати були заасекуровані від огню та грому* 116.

ЗАБАВА (6). 1. Зібрання, на якому розважаються, веселяться (4). *Бували там забави по тих шинках!* 127.

2. Заняття з метою розважитися, повеселитися; розвага (2). *..дівки перебираютьси на парубків, парубки на дівок, обіймаютьси без встиду та сорому... – Така тепер у них настала забава, але вони мають розум* 214.

+ Одн. Н. **забава** 1 – 127, 213; Р. **до забави** 2 – 258; М. **при забаві** 1 – 258.

ЗАБАВИТИСИ див. **ЗАБАВИТИСЯ**

ЗАБАВИТИСЯ¹ (1), **ЗАБАВИТИСИ¹** (1). Провести час у розвагах, забавах. *..а як жидові скаже [Іван Гусак], що стара не мала цілої рати, бо не встаралася, то може і пива випити, і добре забавитися..* 250. [–] *Так ми сиділи не раз добрих три години у Максима. Бувало, вже збе ремси, а він не пускає. Є, каже, в мене і їсти, і пити, як якис .казав: і хліб, і до хліба, – та ще забавтеси, бо безпешно, як умру, то в ці хаті не мете напиватися* 81.

ЗАБАВИТИСИ² (1). Затриматися, опізнитися. – *Ого, вже осінь. Отак, отак та й Різдво незабавитси...* 90.

ЗАБАВКА (2). 1. Предмет, яким бавляться діти. У порівн. (1). *Жандарми снувалися і усміхалися, як коли би мали перед собою забавку діточу* 135.

2. Те саме, що забава 2. – *Пани мене ймили межі себе, я їм служив, я вас забув, я грав з ними в карти... – Пани мають свою забавку, мужики знов свою, кождий мав своє* 168.

ЗАБАВЛЯТИСИ (1). Те саме, що забавитиси². – *Повертайси здоровий назад та не забавляйси* 16.

ЗАБАВНИЙ (1). Цікавий. [–] *Йде боротьба безпощадна, і отаку вам забавну історію скажу* 259.

ЗАБАГАНКА (1). Бажання, міркування, думки. *Ліс шумить, навіває в душу всілякі забіганки, то платви треба, то оглоблів до саний, то молодій смерічки на деревце весільне..* 239.

ЗАБАГАТИСЯ (1). Бажати що-н. У безос. знач. *Тому всьому лиш Парасочка винна, бо її забігається міста, векслів* 251.

ЗАБАГАТО (2), **ЗАБОГАТО** (2). *Присл. Більше, ніж треба, ніж можна. То як часом майстер напився в саму міру, ні замало, ні забігато, то розказував одну подію зі свого життя* 30; *Радний Корч був того переконання, що курий і яєць забігато для комісара, а особливо забігато румунки* 211.

+ **забігато** 259.

ЗАБАЛАКАТИ (3). Намагатися вступити в розмову. *..він [дід] мовчав заєдно, а як стара хотіла лиш три слові з ним забілакати, то він покидав стару борону або снасть і утікав від неї* 113. – *Дзінькуємо вам, пане [до Ситника], шо з нами так красно забілакали-сте, коби таких панів було багато, дай вам боже погідливу старість...* 169.

+ забалакають 198.

ЗАБАНУВАТИ (1). Затужити, зажуритися. [–] *Якби дід аж по міні умер, то аби-сте жадна не важилиси нитки взьити. Він би так забанував, що би зараз умер* 114.

ЗАБИВАТИ (1). Позбавляти життя; убивати кого-н. – *А ти як маєш сумління, газдо, та не забивай мене по трошки, але озми то поліно та бахни ще так по голові, як по ногах, та збудишси клопоту, а мені легше буде* 160.

ЗАБИРАНИЙ (1). Стягнутий, зібраний на місці висмикнутих ниток на полотні. *Стара вилізла на постіль і здоймала з грядок мережані та вишивані сорочки, коверці всілякі, рушники забирані і тонкі полотна* Д 340.

ЗАБИРАТИ (10). 1. Насильно брати, віднімати силою щось у кого-н. (5). – *А тому, що ви наші, то рвете тіло нагайками, а другі **забирають** та вішають людей* 195. / *Образн. (1). Я не знала добре, я не винна, що моя голова здуріла, як тота Україна **забирає** мені діти...* 194; – *Ей, ти, росо, їла ти мене від дитини; я коло овець плакав від тебе. А як був молодий, то мусив підкочувати білі штани, йдучи від дівки, щоб мама не сварила, а як став газдою і заходив в збіжжя косити, то ти жерла мене і кусала, і боронила перед косою кожде стебло, аби їх ще завтра напоїти своїм різким напитком, але восени ти найгірша, бо **забирають** від тебе все, кому ти щодня лице мила. Ти так, як мама, що не дає своїх дітей* 238.

2. Брати що-н. собі, із собою (3). – *Гов, доста! Тепер пийте горівку, **забирайте** свої панціккі вуші по кишнях та й марш із коршми..* 127. / *Образн. (1). Я все чекав ясного сонця, і воно, велике та ласкаве, висушувало ме-*

не, а тебе, росе, **забирало** до неба, щоби вечором зливати, як умліває вся травинка 238.

◇ У спол. (2): а) **забирати місце** – займати, захоплювати (1). Під чорною Матір'ю Божою вони [зяті] **забирали** місце для своєї нації 232; б) **забирати на свої плечі** – брати на себе тягар, обов'язок (1). «Все те [податки] хай **тверді мужики забирають** на свої плечі» Д 328.

забирає 1 – 150, 155; **забирала** 2 – 226.

ЗАБИРАТИСИ див. **ЗАБИРАТИСЯ**

ЗАБИРАТИСЯ (3), **ЗАБИРАТИСИ** (5). Відходити, від'їжджати куди-н.; геть. У наказ. формі. – **Говорю з Богом, *забирайтеся* мені з хати** 229.

◇ У спол. **до дучі забиратиси** (1). – помирати. – *І це ти таке в неділю говориш, окаяннику, та же сьогодні заєтра до дучі маєш забиратиси...* 212.

+ **забирайся** 202, 244; **забирайси** 39, 205; **забирайтеси** 165; **забирайтиси** 183.

ЗАБИТИ (1). Застромити, загнати щось у що-н. **Одного разу Парасочка вночі *забила* в п'яту такий заржавілий цвях, що спухла, як дуда...** 250.

ЗАБИТИСЯ (1). Застромитися, залізти в що-н. **Сідав коло дороги [Іван], брав ногу в руки і слинив, аби *найти* те місце, де бодяк *забився*** 61.

ЗАБИГÁТИ¹ (3). Піклуватися про кого-н., намагатися вгодити кому-н. [–] **Тішуси дітьми, годую, *забігаю* – вігодував, а люде *взьили* та й *знівечили*** 134; **Мужичка *входить*, а панок *забігає* коло неї, якби вона до него в гості *прийшла*** 167; **Але у вдови — сім розумів, годила, *забіга-***

ла, до слюбу повитягала зі скрині такого плаття, що богачки зеленіли по снігові із зависті.. 249.

ЗАБІГÁТИ² (1). Біжучи, потрапляти, завертати куди-н. *Образн. Там скований шелест листків придорожних, що шептали, аби вівці мої їх не переступили, аби в шкоду не забігали* II 41.

ЗАБІЧИ (5). *Докон. до забігáти*². Біжучи, потрапити, завернути куди-н. [–] *Коби забічи до коршми, бо як допаде [жінка], та й знов буде рейвах на ціле село 23; Максим Онищук побачив від своєї хати пана та зараз забіг за вугол, аби скритися 208. / Образн. (2). Став [ставок] зачав собі робити фотографію з хлопця, бо був файний, а воздухи забігли йому у груди, аби там подивитися на серце, чи добре Д 386.*

+ забіг 122; забіжу образн. Д 387.

ЗАБЛЕЯТИ (1). Забекати, видати звуки, властиві козі, вівці. *...по дорогах заблеють вівці, і заукають пастухи, по полю будуть орачі викидати плуги з борозен 119.*

ЗАБЛИСНУТИ (1). Виділитися своїм блиском, заявитися. *Як сонце весняне заблисло, то він смарував чоботи, латав сорочки і плів волоки до постолів 131.*

ЗАБЛУКАНИЙ (1). Який заблукав, випадково потрапив куди-н. *До її убогої хати всі богачі, всі попи, всі жиди посилали на нічліг всіх бідних і заблуканих 231.*

ЗАБОГАТО див. **ЗАБАГАТО**

ЗАБОЖИТИСЯ (1). Присягнутися Богом у правдивості слів тощо. – *Бігме, вас не боюси, бігме і сто раз забожуси, що не боюси 163.*

ЗАБОЛОЧЕНИЙ (1). Забризканий, забруднений. Домашня челядь входила до хати, вносила **заболочені** цебри, сварилася, метушилася 124.

ЗАБОРЗО (1). Присл. Зашвидко, передчасно. – *Ти, сонце, не захмурюйси на старого, що **заборзо** робит полудне; старий не має чим ходити...* 204.

ЗАБРАКНУТИ (1). Не вистачити, виявитися в недостатній кількості. – *Пий, а як нам **забракне** [горілки], то ще пішлемо* 162.

ЗАБРАТИ (16). 1. Докон. до **забирати 1** (7). *А Николай добрими кіньми, як переїздив через хащу, то на него і на комісара напали парубки, **забрали** всі дари, а їх попарили* 211.

2. Те саме, що **забирати 2** (5). *Якис панок поначіплював на підсіню таких образів, що на фіру не **забрав би*** 43. / *Потай узяти; вкрати (1). [–]..та якби ти [до злодія] був тотó **забрав**, та ти би мене на віки вічні скалічив!* 160.

3. Повести, повезти за собою кого-н. (2). – *Якби до тої Канади не було морів, то я би їх [дітей] у міх **забрав** та й би-м пішя з ними тудя йшов, аби їх занести далеко від цього поруганя* 140.

4. Успадкувати, одержати в спадок (1). [–] *Маєтків від вас не посів-єм, волів і коров не **забрав-єм**, та й сидіт [мамо] собі тихонько* 47.

5. Підібрати вгору [волосся]; зачесати (1). *Але я собі **заберу** волосє так, як жовнір, та й буде мені ліпше йти* 142.

+ **забрати** 3 – 188; **заберемо** 1 – 209, Д 328; **заберете** 2 – 114; **забрала** 2 – 327; **забрали** 1 – 89, 205, 251 (2 р.); **би забрали** 2 – 125.

ЗАБРАТИСИ (1). Те саме, що **забиратися**. *Іванко. Маріє, пусти надвір, лиш трошки (злізає з печі з готовими санчатами). Марія. Заберешси. Треба мені ганьбу за тебе відбирати?* Д 382–383.

ЗАБРЕСТИ (1). Ідучи, заблукати, потрапити куди-н. [–] *Скажи ж нам, чоловіче, відки ти забрів у наше село, чи ти близький, чи далекий?* 162.

ЗАБРИНІТИ (1). Зазвучати, задзвеніти. *Образн. Забриніли вікна, пісня поміж блиск сонця на склі вийшла надвір, побігла в село* 197.

ЗАБУВАТИ (9). 1. Робитися, бути байдужим до когочого-н., переставати думати про кого-, що-н. (5). *..той жьиль.. зробив із мене такого, що зачъив забувати то, що мене в житю все радувало* 216; а). Втрачати стосунки, зв'язки з ким-н., цуратися кого-н. (3). – *Тóто добру дитину маю, тóто ходит коло мене та й не забуває. Ніколи не встидаєси, шо мама з торбов ходит* 86.

2. Переставати пам'ятати когочого-н., що-н. (1). *Приходитьсья вже мамині співанки забувати* 99.

забуваю 1а) – 139; **забуваєш** 1 – 152; **забуває** 1 – 166; **забував** 1 – 131 (2 р.); **забували** 1а) – 98.

ЗАБУВАТИСИ (1). Відключатися в думках від навколишньої дійсності, перестати думати про що-н. [–] *А гуцул поробит таке, шо чоловік о-світі си забуває* 32.

ЗАБУТИ (22). 1. Перестати пам'ятати про кого-, що-н. (12). *Все забуду, а його [горб] не забуду* 69. / Розучити-

ся робити що-н. (1). – *Діду, ви забудете говорити, – казали люди* 113.

2. Стати байдужим до кого-, чого-н., перестати думати про когось, щось (8). *А Зуб забув за гості, лиш коло богачів ходит. Це перший пункт. Але Петрик Синиця каже: – Ти, Зубе, ти, старий, відай забув, шо в тебе є ще другі гості, не лиш ці три* 182. / *Втратити стосунки, зв'язки з ким-н., цуратися кого-н. (1). – Та що ти, донько, робиш, та чому ти за хлопця свого забула, що дідови з рук не лазит і робити не дає?* Д 339.

3. Не робити чого-н. через неухважність (2). – *Бувало зимовими вечорами то понаробльюю з паперю голубів. Головки позолотю, крилца посріблю.. Тимчиха забула гроші рахувати, розгадуючи. Тримала їх у жмені і далеко гадками літала* 43.

забув 1 – 89, 99, 168, 216, 2 – 129; **забув-єм** 1 – 69; **забула** 1 – 37, 2 – 47, 157; **забули** 1 – 116, 2 – 117, 194; **були забули** 3 – 140; **забуде** 1 – 118; **забудьте** 1 – 16.

ЗАБУТИЙ (1). Який не зберігся в пам"яті. *Забута кривда в тій хвилині пробудилася* 132.

ЗАВАЛЕНИЙ (2). Який розвалився, зруйнувався. *Як прийшов з війська додому [Іван], то не застав ні тата, ані мами, лишень хатчину завалену* 62. / *У порівн. образн. (1). Приходиться сидіти в свої душі, як у завалені хаті, де всьо розбите і понівечене* 216.

ЗАВАЛИТИСИ (1). Впасти, розвалитися, руйнуючись. *У порівн. [–] Як нараз дес не заgrimит, як коли би гора завалиласи!* 31.

ЗАВАНДРУВАТИ (1). Замандрувати, прийти звідкись, подорожуючи. *Замкнули мужика, аби єго добре оглянути, бо він з дуже далеких країв сюда завандрував* 18.

ЗАВБІЛЬШКИ (1). *Присл.* За розміром, обсягом (про міру величини). *Дрібка жінки завбільшки десятилітньої дитини* 47.

ЗАВДАВАТИ (2). \diamond *У спол.* **Завдавати жалю [туги]** – викликати важкі переживання, страждання. *Ловилися за шию, цілювалися, били кулаками в груди і в стіл, і такої собі своїм заржавілим голосом туги завдавали, що врешті не могли жадного слова вимовити..* 71; *Романиха сіла коло корови і пильнувала єї, аби не згибла.. Давала єї, що мала найліпше, але вона не хотіла нічого їсти. Лиш дивилася на бабу і жалю єї завдавала* 50.

ЗАВДАТИ (2). Підняти, взяти тягар, ношу на плечі. *Десь у споді чорт їмив єї, завдав на себе та й почав лєтїти з нею як вітер* 45; а). Допомогти кому-н. підняти щось; піддати (1). *Потім напакує повну верітку ковіньок, внуки єму допоможуть єї завдати на плечі і зійдуть на дорогу* 119.

ЗАВГРУБШКИ (1). *Присл.* У поперчному розрізі (про розмір чого-н. [–]) *А солонини як унесе, то така як долоня завгрубшки* 80.

ЗАВЕЗТИ (1). Доставити кого-н. кудись на чомусь. [–] *Я кажу йому [старому]: «Як не хочеш завезти ід колїї, то я, бігме, на колінах піду»* 243.

ЗАВЕЛИКИЙ (1). У висоту, знизу догори (про міру висоти). *Куля в неї [гармати] така, як я завелика, а колеса як млинські* 200.

ЗАВЕРНУТИ (1). Повернути, не допустити в шкоду, за межі пасовиська. [–] *А потім воно [дитина] бігає коло худоби, ноги одна рана, роса їст, стерня коле, а воно скаче та й плаче. Ти би єму завернув худобу, поцулував би-с єго в ноги, бо-с го сплотив та й сумліне ті п'є, але минаєш, ще і ховаєшси від него, аби-с не чув!..* 139.

ЗАВЕРТАТИ (4). 1. Те саме, що **завернути** (2). *Німчика я не раз бачу, як завертає чужі віці* 232.

2. Змінювати напрямок руху, робити поворот (1). *Маленький похорон завертає в другу вулицю* 146; *Я зараз завертаю вози до схід сонця, аби Бога не гнівити...* 190.

+ завертати 2 – 99.

ЗАВЕРТАТИСИ (1). Іти, їхати назад, повертатися. [–] *Ех, коби-м знав, шо не буде тобі ліку, та й бих зараз завертавси додому* 38.

ЗАВЕСТИ (3). 1. Супроводжуючи, допомогти кому-н. увійти кудись (2). *Розповіла я йому, що так і так, і він завів мене всередину до криміналу* 244; [–] *Сини не хотьї бути наймитами після мої голови, та й кажут: «Ти наш тато, та й заведи нас до землі, та дай нам хліба..»* 66.

2. Розпочати спів (1). *..врізувався спів Івана і старого Михайла. Той спів, що єго не раз чути на весіллях, як старі хлопи доберуть охоти і заведуть стародавніх співанок* 70.

ЗАВ'ЄВАТИ (1). *Перен.* Поступово втрачати силу, марніти, слабнути. [–] *Коби хоть шо їстки доброго, а то ми зав'єваємо на барабули, а ти таки гинеш* 37.

ЗАВ'ЄЗАТИ див. **ЗАВ'ЯЗАТИ**

ЗАВЗЯТИЙ (3). 1. Який виражає енергію, наполегливість, не- несхитність (2). *Завзяті чорні очі віщували ему [зподієві] згубу 161. / Образн. (1). Коло довгого стола сидів Іван та й Проць. Котили по столі завзяті слова і схилившись слухали, що стіл говорить 20.*

2. Дуже діяльний, енергійний, який домагається здійснення мети (1). *Міщани були завзяті і подобалися мені Д 327.*

ЗАВЗЯТО (2). Енергійно, пристрасно, жваво. *І лежав [Лесь] і свистав завзято 25; [-] А Павлик ледве дише, розповідає завзято тонким голосом — гет ніби без надії — про нашу нужду, а там ззаду, від дверей крикливий Трильовський в биндах, як дівка, та все сварит, а молоді через це все ближче тиснутси до него 217.*

ЗАВИВАТИ (1). Зав'язувати, обмотувати. *Марія. Годи! (Завиває братові голову червоною платиною і вбирає в кожушинку) Д 383.*

ЗАВИНИТИ (2). Зробити прикрість, шкоду кому-н., стати, бути винним перед ким-н. [-] *То ми самі судім їх [убивців], а як учуємо, що вони завинили, то будемо їх карати 181; [-] Скажу панам, що не було ніякої ради; ані їсти шо, ані в хаті затопити, ані віпрати, ані голову змити, ані ніц. Я си карі приймаю, бо-м завинив, та й на шибеницу! 54.*

ЗАВИСНУТИ (1). Триматися в повітрі, над землею. *Зависли [чортенята] над бабою, як саранча над сонцем або як турма ворон над лісом 44.*

ЗАВИСОКО (1). Присл. Вище, ніж звичайно; на певній висоті. [-] *То так спокійно міні було, так легко, що замутував я той мотуз і пробував-єм, ци добре держить,*

і все знав-єм, як треба зашмуток зробити, як зависоко підтягнути 156.

ЗАВИСТЬ (1). Заздрість; негативні почуття, викликані перевагою, вищістю, добробутом іншого. *..у вдови – сім розумів, годила, забігала, до сльобу повитягала зі скрині такого плаття, що багачки зеленіли по снігови із зависти, бо це було по Різді 219.*

: **ЗАВИТИ** (1). Обмотати, обв'язати щось чим-н.. *Він [Максим] витяг з торби хліб, солонину та фляшку і вимивав рану горівкою; потім відірвав кавалок рукава, завив ногу і зав'язав мотузом від міха 204.*

ЗАВОДИНИ, мн. (1). Перший день весілля. *У порівн. – Та чого стоїте, як на заводинах, та допоможіть мині єго [Тому] занести до хати 149.*

ЗАВОДИТИ¹ (1). Відкривати, засновувати що-н. *Потім зачали заводити товариства тверезості, бо дуже стали ґрунти тратити 258.*

ЗАВОДИТИ² (2). Голосно плакати, приказуючи; голосити. *Тої ночі сиділа на подвір'ю стара мама та захриплим голосом заводила: – Відки тебе візирати, де тебе шукати?! 16; [–] Але ті наші, що пішли на чужу службу.. ходят сараки, як песики, що їх ґазда пустив у чисте поле. – Але одна молода професорка таки мене пізнала. Не плаче, не заводит. – Діду Грицю, що буду робити, мій преложоний хоче, аби-м пристала на єго віру. – Небого, кажу, не йди до них в гості, як вони твоєю вірою гидують, сиди в свої хаті, та їж чорний хліб 218.*

ЗАВОДИТИСЯ (1). Безос. Про настання чого-н. *Чим дальше заводилося в зиму, тим він сходяв на дитинячий розум 130.*

ЗАВОЙОВУВАТИ (1). *Перен.* Викликати чиюсь симпатію, перетягувати на свій бік. *Іван випростовувався, лице его пашило великою радістю. Ті, що его слухали, дивилися на него яось смутно, але мовчали. Іван їх завойовував своєю бесідою* 31.

ЗАВОЛІЧКОВИЙ (1). \diamond *У спол.* Банк, який давав позику селянам за здану продукцію сільського виробництва (пряжа, волічка і т. ін.). *..я подумав, подумав та й гай до міста писатиси на сотку до заволічкового банку* 92.

ЗАВОРОТЬ (1). Заворот, запаморочення. – *А як тобі подієся така завороть у голові та чому ти жінці не скажеш, чому до церкви не підеш?* 153.

ЗАВОРУШИТИСЯ (3). Заметушитися, прийти в рух (2). *В коршмі все заворушилося* 128.

2. Злегка порухатися, залишаючись на тому самому місці (1). [–] *А як лучиться між ними який нетерплячий, то він так, як той крайній, не дасть всім спокійно на підлозі посидіти.. ..він не видержить і порушиться. За ними заворушаться сусіди, і гармонія взаїмного натиску пропадає* 121; *Цілий вигін заворушився, звеселився, і любо гуторив аж до опівночі, поки комісар писав шкоду* 211.

ЗАВТРА (11). *Присл.* Наступного, другого дня (після сьогоднішнього). *Я тебе файно вімию, вічьишу, а завтра підеш зо мнов до церкви. 26. / У знач. імен. ..виглядає так, шо я свої діти гет позбиткував. А я, видите, не позбиткував, я лишень прогорнув з-перед очий сегодне і завтра, і рік, і другий і подививси на мої діти, шо вони там діют?* 140.

+ **завтра** 52, 73, 84, 91, 161, 134, 138, 215, 238.

ЗАВШЕ (1). \diamond У спол. **раз на завше** – на все життя, навіки, навічно. – *Іване, куме, а лишіт же ви туск на боці, гет єго відкиньте. Ми вас усе будемо нагадувати, раз назавше* 69.

ЗАВ'ЯЗАТИ (2). **ЗАВ'ЄЗАТИ** (4). 1. Упакувати, завернувши в що-н., скріпити, стягнути кінці вузлом (1). *Парасочка зав'язала їх [гроші] у вузлик, а гроші на трактament всипала в кишеню, бо вбрався в колійницьке одіння* 250.

2. Обмотавши, обв'язавши чим-н., скріпити кінці; перев'язати (1). *..вимивав [Максим] рану горівкою; потім відірвав кавалок рукава, завив ногу і зав'язав мотузком від міха* 204.

\diamond У спол. (4): а) **зав'єзати світ** – нещасливо одружитися (2). – *Ще молиси Богу, шо-м собі світ з тобов зав'єзала, бо був би-с ходив отак до гробної дошки* 34; – *Мамко, мамко, то-с ні дала за кальвіна, тото-с ми світ зав'єзала! Аді, в неділю береси бити!* 35; б) **зав'єзати гудз** – ужив. при погрозі про розправу за прискіпування, сварку (1). – *Чьо ти собі гудза зо мноє шукаєш? Як я тобі зав'єжу гудз, то ти його не роз'єжиш, я тобі дам гудза!* 33; в) **зав'єзати розум** – про втрату здатности тверезо мислити (1). *Аді гуцул поробив му якус біду, ци підсипав, ци розум зав'єзав, та й шо з чоловіка зробилоси?* 32.

ЗАВ'ЯЗУВАТИСЯ (1). *Пасивне до зав'язувати* – робити вузол, скріплювати кінці чого-н. *Як сонце вже злізло бабі у ноги, як вже стануло коло того мотузка, що ним міх зав'язувався, то баба почала качатися по землі та збаняти шукати* 44.

ЗАГАДАТИ (1). Захотіти, задумати. – *А так міні Бог годив, що шо загадаю, та й маю* 30.

ЗАГАДУВАТИ (1). Те саме, що **загадати**. – *То, видите, чоловік ба сеї, ба тої собі загадує, а то все Божа міць! У Бога нема, що цес файний, а цес старий, а цес бідний, у Бога всі однакі* 32.

ЗАГАЛЬНИЙ (1). Який стосується, охоплює всіх. **Загальне** голосування. *Стаю кандидатом від радикальної партії* Д 328.

ЗАГАСНУТИ (1). Перестати горіти. **Загасла** люлька. *Всі сили зібрав докупи, аби наново запалити* 56.

ЗАГАТА (1). Гребля, споруда для затримання води. *Образн., у порівн. Як би хмара плачу, що нависла над селом, прірвалася, як би горе людське дунайську загату розірвало – такий був плач* 71.

ЗАГАТИТИ (1). Сильно вдарити. *..як відвернув [жовнір] руку, як загатиє у зуби, то мало Іван ними не вдавився, виплював у долоню і зуби і кров* 250.

ЗАГИБАТИ (1). Помирати, гинути. – *Я потужний, не боже, я коня на плечі беру, ти недобре трафив до мене. – А натуру маєш мнєку? – Я мнєкий, але злодія живого з рук не пускаю. – То я маю вже тут загигати?* 160.

ЗАГИНУТИ (1). Те саме, що **загигати**. *Вона притулила до себе хлопця залізними руками, думала, що бахне сокирою і воліла, щоби вперед сама загинула, аби не дивитися на судороги маленьких ручок* 234.

ЗАГЛАДИТИ (1). *Перен.* Пом'якшити якесь враження від чого-н., приховати що-н. *Такий панок, каже, все сам*

понапишує, тумана пустит, замастит, **загладит**, а мужики другі аж облизуютьси 76.

ЗАГЛЯДАТИ (3). Дивитися у що-, за що-н., намагаючись побачити когось, щось (2). *Его ясний план затемнювався, він чухався в потилицю і несміливо **заглядав** у город 122.*

2. Поглядати, дивитися, спостерігати (1). *Я лиш **заглядаю**, ци воно [дитина] вже добре по землі ходит, аби его упхати на службу, оцего я чекаю 139.*

+ **заглядала** 1 – 91.

ЗАГНАТИ (4). Примусити піти кудись, у середину чого-н. *Якби хто з села повибирав щонайгірші хатки, а до них **загнав** щонайобдертіших мужиків і найжовтіших жінок і додав ще голої дробини – дітий.. то мав би правдивий образ з тих хаток із їх мешканцями 132.*

◇ У спол. **у гріб загнати** (3). – позбавити життя, умертвити. – *Меш, каже [чоловік], кукати, як глуха зазуля, заки тьби **у гріб не зажену**. – Тай льигли отак спати, він з краю, а вона від стіни. Шогодини, бачу, вставав та бив. Кажут, шо болото зробив з жінки 83.*

+ у спол. **загнав у гріб** 31, **у гріб загнало** 18.

ЗАГОВОРТИ (16). 1. Починати розмову, бесіду, почати промовляти (14). *Стояв перед гостями, тримає порцію горівки у правій руці і, видко, каменів, бо слова не годен був **заговорити** 64.*

2. Почати говорити про когось, обговорювати когось, роблячи широко відомим (1). *А тепер все село про него [Гриця] **заговорило** 51.*

◇ У спол. **сумлінне заговорит** – про угризіння совісті, каяття за скоєний гріх (1). *О, то як сумлінне заговорит. то такі слова палючі в кожді жилці, що ті слова скалу розсипають на дрібен порох* 254.

+ **заговорити** 49, 91; **заговорит** 41; **заговорив** 41, 54, 129 (2 р.), 130; **заговорила** 26, 190 (2 р.), II 41, **заговорили** 79.

ЗАГОЛОМШИТИ (1). Сильним ударом позбавити свідомості. – *Та хотів [злодій] мене заголомшити* 161.

ЗАГОЛОСИТИ (2). Почати голосно плакати. *Настя заридала, заголосила, а він [Федір] слова більше до неї не сказав* 130; – *Та вийдїть за Николаєм, кажу... Де він пішов? Жінки заголосили. Басараби позривалися і гурмою вийшли надвір* 156.

ЗАГОМОНІТИ (1). Почати гомоніти, заговорити тихо, приглушено (про кількох або багатьох). *Як Кальман цілу годину диктував свої витрати, не поминаючи найменшої кришки, то мужики загомоніли* 210.

ЗАГОРОДИТИ (1). Зробити, поставити огорожу. *Вуйко Семен загородив пліт, старий Николай пошив на ново стодолу* 37.

ЗАГОСТИТИ (1). Прийти в гості; навідатися. *Учитель низько поклонився комісарові і сказав «падам до нуг», бо не боявся, щоби пан комісар загостив до нього* 208.

ЗАГРАТИ (4). 1. Почати грати на музичному інструменті (3). *На другий день ранісінько прийшов післанець, що дід Гриць.. казав собі малому внуці заграати на сопілку, напився молока, жартував їдко зі своєю бабою, убрав-*

ся в білу сорочку, засвітив свічку в руках, ляг на постіль і зараз сконав 219. / У порівн. (1). Закашляв [Яків] як у великі труби **заграв** 147.

2. Починати звучати, виконуючи який-н. твір, якусь мелодію (1). *Лиш аби сопівка **заграла**, аби вівці мої повернули та коханка заговорила.* II 41.

+ **заграю** 1 – 57.

ЗАГРИМІТИ (1). Почати гриміти, гуркотіти. *Як нараз дес не **загримит**, як коли би гора завалилася!* 31.

ЗАГРІТИ (3). 1. Зробити теплим, гарячим; зігріти (1). *Я рада, шо-м цу [сорочку] на собі **загріла** та й, як якис казав, свої нендзі рада, шо-м заплодила, бо все вкусить, то от-як тепліше в шкіру* 86.

2. *Перен.* Підтримати кого-н. морально і матеріально, потурбуватися про когось (1). *Він [грунт] тебе **загріє** і накриє, і погодує, і честь тобі поведе...* 147.

◇ У спол. **загріти голову** (1) – сп'яніти. – *Та що я вам кажу, дай Боже і вам здоровля, лиш не **загрійте голови**, як котрих Зелених Свят* 214.

ЗАГРІТИСИ (2). *Перен.* скористати з чогось, нажитися на чомусь. – *Я би, люди, казав, аби таку бідну одову не карати. Церькова, відай, си **не загріє** одовиним левом 78; ..небіщик рік від року продавав пару волів за штириста левів. Де та сума, де ті маєтки? Та й не знати, хто тими грішми **загрівси**? – Прийшла смерть та й мус усе покидати* 80.

ЗАГРІТОК (1). *Перен., образн.* Душевні сили, енергія, тепло. – *Моці нема ні жодної, **загрітку** ніякого, сту-*

дiнь у кiстках. . Час вже, ой, ча-ас! Тiло землев пахне, до землi важит... 56.

ЗАГУБИТИ (5). 1. Через неуважнiсть втратити що-н., забувши, залишивши десь (1). – *А як **загубиш** [палицю] та й буде дьидя нас обоє бити 141.*

2. Втратити що-н., залишитися без чогось (1). – *Ей, бiдний свiте, що я не розпитав баби, як воно треба того лiку просити. А так i грошi **загубив**, i нiчо не поможе... 40.*

◇ У спол. (3): а) **загубити душу** – покiнчити з життям; загинути (1). [–] *За то, що **душу хотiв-сеє загубити**, за то я [Семениха] гнiваюся на тебе 152;* б) **загубити розум** – втратити здатнiсть дiяти, поступати обдумано (1). [–] *Це в мене перша [жiнка], уже п'ятьдесят рокiв як за мною та тепер здурiла, та поховаю я єї десь на роздорожку, бо **розум свiй загубила** пiд колесами 187;* в) **загубити слова** – онiмiти, втратити здатнiсть розмовляти (1). – ***Загубила** вона [жiнка] свої **слова** коло своїх святих та й там їх вiдшукає 188.*

ЗАГУБЛЕНИЙ (1). Дiєприкм. до **загубити** 1. *...хлопцi почнуть шукати дуч, керничок ясних i батiжкiв та ножикiв, **загублених** пастушками 117.*

ЗАГУДІТИ (1). Одночасно заговорити, загомонити. *...хлопчина пiдняв сорочку i показував жiнкам своє тiло. – Дивiт, дивiт. Нi встиду, нi сорому... – **загудiли** жiнки 248.*

ЗАГУКАТИ (1). Почати гукати, викрикувати. *...по дорогах заблекуть вiвци i **загукують** пастухи, по полю будуть орачi викидати плуги з борозен i ладитися додому 119.*

ЗАГУЛИТИ (1). Заманити, привабити чим-н. кого-н. *Образн. Голосом своїм – перлами тебе обсиплю, зором своїм – вогнем тебе скупаю, очима своїми – чорними стрілами тебе напою. Перлами чорні птахи **загулюю**, вогнем їх спалю стрілами чорними пострілю* II 40.

ЗАГУЛЮВАТИ (2). Заманювати, приваблювати чим-н. кого-н. *За ним біг пес, а він нібито кидав єму кулеші і **загулював** іти за собою* 143; *Жінки почули і ставали коло воріт, відтак коло вікон, а врешті несміливо входили до сіней і до хати. – Маріє, що це в тебе? П'яні, чи **загулюють** дівки співанками? – Ні, це інші, другі...* 197.

ЗАД (3). Частина тіла людини нижче спини. *–То карайте, я відержу. О, який **зад** збитий. Дивітси, та же тут всілякі буки поприсихали...* 248; [–] *Та якби вас тоті черці знали, шо ви за чильдинка, та вони би вас буком з церькови! Аді, які міні побожні, лиш фоста **на заді** хибує!* 34.

+ Одн. Н. **зад** 135.

ЗАДЕЛЬКОТИТИ (1). Почати делькотіти; задрижати. *Глянув на них [портрет і фортеп'яно] і цілий **заделькотів**, як у лихорадці* 56.

ЗАДЕРЕВІТИ (4). 1. *Перен.* Стати нерухомим, завмерти (3). *Люди **задеревіли**, а Іван термосив жінкою, як би не мав уже гадки пустити ві живу з рук* 71; *Гриць закочував штани, аби перейти ріку, бо тудя була дорога до міста. Вступив вже у воду по кістки та й **задеревів*** 55.

2. Утратити чутливість, рухливість; залякнути (1). [–] *А головов я в стіну б`ю, бо би-м на місці **задеревіла** як би-м не била* 86.

+ **задеревіла** 1 – 198.

ЗАДЕРЖАТИ (1). Перешкодити рухові кого-н., не відпускати, змушуючи залишитися на місці; стримати. *Максим упокоювався, не кричав уже та нагло задержав коні* 204.

ЗАДЕРЖУВАТИ (1). Те саме, що **задержати**. *Тепер я ходжу по Снятині, купую, що найдешевше, і вже ніхто з мужчин мене не задержує* Д 329.

ЗАДИВИТИСЯ (1). Захоплено заглядатися на що-н. *Став [хлопчик] перед виставкою склеповою. Задивився, але час від часу ще хлипає* II 45.

ЗАДІХАТИСЯ (2). Дихати часто, посилено, важко через втому, хвилювання тощо. *Задихався [Гриць] і ледве міг нести маленьку Доцьку* 51.

+ **задихався** 139.

ЗАДНИЙ (2). Який розташований, знаходиться позаду; протилежний передньому. *Постіль застелена полотном, коло стола на задній і передній лаві засіли куми, на краю печі рядком діти* 137.

+ Мн. Зн. **в задні** Д 383.

ЗАДРОЖАТИ (2). Почати дрижати; затремтіти. *Очі замиготіли великим жалем, а лице задрожало, як чорна рілля під сонцем* **дрожить** 68.

ЗАДУБІЛИЙ (1). Який став непорушним, мертвим. *Образн. Небо чисте, задубіле, а місяць такий на нім ясний, як на Різдео* 147.

ЗАДУМАТИСЯ (1). Впасти, поринути в задуму, роздуми. *Іван задумався. На його тварі малювався якийсь встид* 58.

ЗАДУРНО (13). *Присл.* 1. Безплатно, даром. (6). [–] *Сьогодні задурно нема їсти, сьогодні і за роботу не варт дати їсти, така тотá робота!* 125. / *Образн.* (1). – *Ото-с ні, небоже, зібгав у дугу. Але доки ні ноги носьї, то мус родити хліб! Нема задурно їсти сонце і дощ пити...* 64.

2. Без користі, марно (6). – *А ти, розпаднице, пам-ньятай, що як я гроші задурно по дохторах розсію, та й ти амінь зроби!* 37.

◇ У спол. **задурно, запусто** – з нічого (1). [–] *То як лиш двадцїта пайка дасть по левови на казету, та й си зробиля тисїчі тисїченні грошиї задурно, запусто* 76.

+ **задурно** 1 – 125 (2 р.), 140, 152, 2 – 38 (2 р.), 66 (повт.), 157.

ЗАДУШИТИ (3). 1. Заподїяти кому-н. смерть, здавивши горло, насильно припинивши дихання (2). – *Бабо, ца гусарева дитина має вмерти, її мают задушити, тому не грїх голосити* 202.

2. *Перен.* Насильно припиняти розвиток, існування чого-н. *Образн.* (1). [–] *Те слово то проклїн, який задушит всьо, що на землі жиє...* 254.

+ **задушит** 1 – 202.

ЗАЄДНО (6). *Присл.* Постійно весь час. *Він [чоловік], аби не кричїти, сипав порох у рот з землі, але зойк з серця роздував порох з рота, то він сїв коло коновки з водов та й тримає заєдно повний рот води, а потїм викидало з него воду, а, він знов пив, аби не кричїти...* 253;

А Гьоргій нічо не говорив, лиш **заєдно** плював у долоні і наливав горівки 164.

+ **заєдно** 113, 145, 201, Д 383.

ЗАЖЕРТІСТЬ (1). Ворожнеча, озлобленість. *Цей кутик [села].. розжертний, щодня ліцитації, бо такої **зажертності** між властями і мужиками я не тямлю* 259.

ЗАЗЕЛЕНІТИ (1). Стати зеленим. *Слова тихі, невидразні говорили, що кленові листочки розвіялися по пустім полю і ніхто їх позбирати не годен і ніколи вони не **зазеленіють*** 144.

ЗАЗВАТИ (2). Покликати до себе, запросити. *Образн., повт. Четвертий голос: Рукою.. махну – всі лебеди злетяться; рукою махну, голосом **зазву** – рай-птаха з'явиться; рукою махну, голосом **зазву** і очима погляну – та раєм тобі стану* II 43.

ЗАЗИРАТИ (1). Дивитися за що-н., намагаючись побачити щось; заглядати. *До кождих воріт **закрадався, зазирає** [Семенко], чи нема на подвір'ю пса, і аж тоді борзенько перебігав* 142.

ЗАЗУЛЯ (2). Корисний перелітний птах-самка, яка кладе яйця в чужі гнізда. *У порівн. Доськи, як **зазулі**, до неї говорили* 16.

+ Одн. Н. **зазуля** 83.

ЗАЇХАТИ (1). Їдучи, завернути куди-н. по дорозі, приїхати до когось. *Як у Марії в голові спомин з жалем, з розпучкою ткали плахту, щоби закрити перед її очима ту прірву в житті, то в ворота на подвір'я **заїхали** козаки* 195.

ЗАЙМАТИСИ (1). ◇ У спол. **займатися на день** – світати. *Ще, відай, каже, і на день не займалоси, як прийшов* [Максим] 82.

ЗАЙМИТИ (3). 1. Гнати кого-, що-н. кудись (2). *Я займив із Марійкою вівці в поле, у сіножати* 99.

2. Захопити що-н., яку-н. територію (1). *Жиди з панами цілий світ займили* 74.

+ **займив** 1 – II 43.

ЗАЙТИ (15). 1. Ідучи, потрапити куди-н., проникнути кудись, увійти (10). *Данило чекав коло білої брами, дивився в панський город, як злодій, і не важився **зайти*** 120. / Дійти, прийти до певного місця (2). [–] *Та гадаєте, що вона [жінка] **зайде** на місце?* 67. / Образн. (1). *Не землю всю, але душу би-м продав, аби-м кровавими ногами **зайшов** до вашого гробу* 206.

2. *Перен.* Почати, розпочати щось. *Безособ.* (2). *Але гріх мусит бути, так **зайшло**, що без гріху не обійдеси* 161; – *А **зайшло** з цього. Як прийшли до села вже по війні, то повісили чоловічого брата* 253.

3. *Перен.* Всмоктатися, проникнути в середину чогось (1). *Одні [чоботи] вбирав до церкви, а решту складав рядочком проти сонця, аби масть **зайшла*** 113.

4. *Перен.* Опуститися, накрити (1). *Він [Лесь] держався каганця всею моцею і не дався смерті. Повіки великим тягарем **зайшли** понад очі* 109.

◇ У спол. **штуков зайти кого-н.** – перехитрити (1). *Злодій хотів взяти Максимову руку, аби поцілувати. – Цес злодій хоче **штуков** нас **зайти*** 164.

+ **зайти** 1 – 30; 166, **зайду** 1 – 114, 142; **зайдуть** 1 – 258; **зайдут** 1 – 76, **зайшов** 1 – 128.

ЗАКАЗИТИ (1). *Перен.* Викликати схожий до свого настрої, почуття, передати схильність до чого-н., заразити когось чим-н. *Ходив ти, каже, ціле жите по вічах та й ді-ти заказив та й пустив їх стрімголов* 218.

ЗАКАЗУВАТИ (1). Не дозволяти робити що-н., забороняти. *Трильовський проваджує до Снятина тисячу січовиків у червоних лентах, польське правління непокоїть-ся, та нічого не заказує* Д 327.

ЗАКАМЕНІЛИЙ (1). *Перен.* Який став нерухомий, ніби завмер, заціпенів. *Хлопці били як скажені, а лесь і Лесиха стояли закаменілі, покервавлені і не рушали з місця* 24.

ЗАКАМЕНІТИ (3). *Перен.* Завмерти, заціпеніти, стати нерухомим. [–] *Станете на порозі та й закаменісте.* 154. / *Образн.* (2). *Над заходом червона хмара закаменіла* 15.

+ **закаменіли** образн. II 41.

ЗАКАШЛЯТИ (1). Видати звуки кашлю. [–] *Грунт то спосіб до всего, як твій є. Він тебе загриє, і накриє, і погодує, і честь тобі поведе...* **Закашляв** [Танас] як у великі труби заграв. – *Як не маєш свої ниви, то не маєш куди ходити, не маєш по чім...* 147.

ЗАКАШЛЯТИСЯ (2). Почати сильно і довго кашляти, зайтися кашлем. *Баба хотіла заплакати, але закашлялася* 48; *Проць закашлявся, аж посинів. Іван поклав оба кулаки в зуби та й гриз. Потім скреготав зубами на всю коршму* 21.

ЗАКВІТЧАТИСИ (1). Прикрашати себе квітами, зіллям. *Забіжу помежи чічки, що то ними земля **заквітчаласи**, та й термошу, рву, розкидаю* Д 387.

ЗАКЕРВАВЛЕНИЙ див. **ЗАКРОВАВЛЕНИЙ**.

ЗАКИ (17). *Сполучн.* 1. Ужив. при вираженні дії, яка закінчується раніше, ніж починається інша дія; в знач. **перш ніж** (13). – *Лиш один Бог знає, як я тот **грейцір** **зірко** **прьитала**, **заки** **напрьитала**...* 49.

2. Ужив. при вираж. одночасності дії головної і підрядної частин; у знач. **в той час як** (2). *І **заки** пан писав у канцелярії, то жінки до комори поліцая назносили всілякого добра* 211.

3. Ужив. при вираж. межі дії головної частини в знач. **до того часу як** (2). – *Николайку, та не йди бо! Та **заки** ти обернешси, то пороги в хаті поскривлюютси, то вугли погниют* 16.

+ **заки** 1 – 66, 73, 83, 119, 129, 130, 142, 161 (2 р.), 162, 214, 244, 2 – Д 386, 3 – 69.

ЗАКИДАТИ (1). Падаючи, покривати, завалювати кого-н. *З гори, з височенної високості снопи ячмінні кербутом на него падають. Падають і **закидають*** 110.

ЗАКІСКУВАТИ (1). *Перен.* Прибирати, підмітати. – *А що, старий, де ваша Україна, а ккілько моргів поля тихотів від пана?.. – Глухий, кажу, не чую нічо. – То вожу, або дівки з ними, або вулицями сміте **закіскую** і роблю службу* 218.

ЗАКЛАДАТИ (2). Класти, засувати щось куди-н., за, під що-н. (1). [–] *..жида береш на пірший вогонь за пейси, він скаче, плює, корчитси, як пружина. Але ти на то не*

*дивиси, лишень **закладаєш** великий палец межи два малі та й дюгом єго попід ребра, все дюгом 162.*

◇ У спол. **закладати яволівід на шию** – кінчати життя самогубством; вішатися (1). *З добра, люди, ніхто не **закладає собі волівід на шию!** 153.*

ЗАКЛАДЕНИЙ (1). Дієприкм. до **закласти**. Якого заклали. *Збіжжа не молотив по кільканийцять років, і по-двір'є єго було **закладене** доокола стіжками 122.*

ЗАКЛЕКОТІТИ (1). Загриміти, загуркотіти. *..так вони [діди] співали до зорів, а на зорях вози **заклекотіли**, і Данило вертав додому 191.*

ЗАКЛІКАТИ (7). Запросити кого-н. прийти, приїхати, заявитися кудись. *Доктор каже, що кожда моя година дарована та тому вібачийти, що-м вас **закликала** від роботи 252. / Гукнути на кого-н., привернути до себе увагу (1). Тепер він [дід] **закличе** на хлопці 118.*

+ **заклікати** 70; **закличе** 119; **заклікав** 169; **заклікала** 101, 252.

ЗАКЛІКА́ТИ (1). Те саме, що **заклікати**. *Прийшов одної неділі чоловік з Луговиськ та й каже: так і так, ксьондз наш **закликає** вас до себе 31.*

ЗАКЛЯТИЙ (2). 1. Такий, якого прокляли, засудили; який користується поганою репутацією (1). *Подобала хатина на якусь **закляту** печеру з великою грішницею, що каралася від початку світа та до суду-віку каратися буде 44.*

2. *Перен.* Палкий, гарячий, який зачаровує (1). *Там схований шелест листків придорожних.. Там **закляті***

слова коханки. *Що слово промовляла, то кожде співало* II 41.

ЗАКОВАНИЙ (2). Дієприкм. до **заковати**. Якого закували. *Образн. Якби розбив хто оті примерзлі хмари, то станув би понад сонце. Створив би нові зорі, бо їх багато там закованих сидить* II 41.

+ Одн. Н. **закований** II 41.

ЗАКОВ'ЄЗНУТИ (1). Промерзнути, замерзнути; за-костеніти, залякнути. *Марія. Ой ти, шкрьомбо підвіяна! Ходи, най онучі навюю на ноги, бо заков'єзниш. (Саджає Іванка на коліна і вбирає)* Д 383.

ЗАКОЛІДУВАТИ *див.* **ЗАКОЛЯДУВАТИ**.

ЗАКОЛЯДУВАТИ (1), **ЗАКОЛІДУВАТИ** (4). Почати колядувати, виконувати колядку. – *Колідуї міні, грушечко, колідуї, бо ніхто міні цього вечера не заколідує, такого великого вечера лиш ти бабі колідуєш* 87; *Колядують мамі, колядують Марії, а за мною на печі все гармати як грім гримлять.. – Брате Семене, то ще ми заколядуємо твому хлопцеві. – Прошу, панове браття* 225.

+ **заколідувати** 80; **заколідують** 97; **заколідував би-м** 97.

ЗАКОНТЕТУВАТИСИ (1). Стати задоволеним від чого-н., задовольнитися. *Перен. Випити спиртного, закусити. [–] А законтетуйте ж си, газди, та й вібачийте за решту. Взяв порцію горівки та й підійшов д'жінкам* 65.

ЗАКОПАНИЙ (3). Дієприкм. до **закопати**. Якого закопали, прикидали землею. [–] *Я знаю де солонина стоїт; я знаю, де карабіни закопані, я знаю, де в жидів дзигарок стоїт..* 248; *Марія сиділа на приспі й шептала. – Бодай*

дівки ніколи на світ не родилися: як суки валяються; одні закопані в землю, а другі по шинках з козаками. І нащо воно родиться на світ Божий? 192.

+ Мн. Н. **закопані** 195.

ЗАКОПАТИ (11). 1. Зробивши заглиблення і поклавши в нього що-н., закидати зверху чимсь сипким (землею, піском) (6). [–] *А мама кажуть: А як я закопаю живу дитину? – То ти вперед убий, а потім закопай* 202. / *Образн. (1). Як коли би хотів [Іван] рядком простелитися, як коли би добрими, сивими очима хотів навіки закопати в серцях гостей свою просьбу* 69.

2. Похоронити, поховати (2). [–] *Сину, кажу, та є ще в мене менший від тебе, Іван, бери і єго на це діло; він дужий, най вас обох закопаю у цю нашу землю, аби воріг з цього коріня її не віторгав у свій бік* 207.

3. Перен. Заховати кого-н. від когось (2). *Вона сама закопала свої дві донці в потайничок у льоху, як у селі счинили крик, що йдуть вже свіжі козаки* 192. / *Образн. (1). Співали [сини з товаришами], розмовляли, читали книжки ласкаві до простого народу; і народ до них прилип, коло них цвив: збирався їх розумом добувати мужицьке право, що пани здавен-давна закопали в палатах* 193.

4. Перен. Застромити, запхати (1). *Виймила з рукава ніж і сказала, найменший, Дмитро, най лишиться, а ні, то закопає зараз у себе ніж* 194.

+ **закопай** 41, 202; **закопали** 3 – 193; **закопайте** 1 – 253.

ЗАКОПУВАТИ (1). Ховати в ями загиблих, присипавши землею. [–] *А я плачу та гадаю: доки ми ці сміючі очі,*

як перли, **закопуємо**, то й наша межа буде. І чому ти, Боже, не благословив їх? 230.

ЗАКОРІНОВАНИЙ (1). Який закоренився, міцно вріс корінням у землю. У порівн. – Відпочиваю по дорозі, як дуб міцно **закорінований** у землю 217.

ЗАКОСТЕНІЛИЙ (1). Який утратив чутливість, гнучкість, став твердим, задубілим. Образн. ..доля розфурєє вас по камінню і лиш снитися вам буде наша красна земля, а руки **закостенілі** будут з непам'яті сіяти на сміх панам, шо спацірюют, яру пшеницу по камінню 190.

ЗАКОТИТИ (1). Загорнути назовні край одягу, засукати. Очі мала [Басарабиха] великі сиві і розумні. Дивилася ними так, якби на цілім світі не було такого кутика, аби вона его не знала і, **закотивши** довгі білі рукави, не зробила в нім того, що порядна господиня робить 151.

ЗАКОЧУВАТИ (1). Те саме, що **закотити**. Гриць **закочував** штани, аби перейти ріку, бо тудя була дорога до міста 55.

ЗАКРАДАТИСИ див. **ЗАКРАДАТИСЯ**.

ЗАКРАДАТИСЯ (2), **ЗАКРАДАТИСИ** (1). Крадькома наблизитися до кого-н., підкрадатися. До кожних воріт **закрадався**, зазирає, чи нема на подвір'ю пса 142. / Непомітно з'явитися (1). ..моя мама казали, шо то нечисте **закрадаєси** та чоловіка на сон ломит, аби Божого слова не слухав 34.

+ **закрадався** 169.

ЗАКРАШЕНИЙ (1). Дієприкм. до **закрасити**. Покритий, вимазаний фарбою. Рукави і пазухи в мене, як видите, **закрашені** всілякими красками... 247.

ЗАКРИВАТИ (3). Робити невидимим або недоступним для погляду, дотику (2). *Жмит волосся впає і **закривав** сині лінії, що ними руки уткані* II 44.

2. Накривати, заслоняти що-н. тим, що кладеться зверху. [-] *Добре, що-м руков сперла, розрубав аж по кістку, а як **закривала-м** лице його братові червонов платинов та моя кров **закривавила** платину, то дала-м другу* 253.

+ **закриває** 117.

ЗАКРИТИ (4). Те саме, що **закривати 1** (3). *Сперлася обома руками на стіл, а волосся впало та й плечі **закрило**, та й крісло* II 44. / *Образн. (2). Як у Марії в голові спомини з жалем, з розпукою ткали плахту, щоби **закрити** перед її очима ту прірву в житті, то у ворота, на подвір'я заїхали козаки* 195.

+ **закрив** образн.152, **закрила** 41.

ЗАКРИТИЙ (2). Дієприкм. до **закрити**. *Чоловік спить як камінь, Марія вже не **закрита**, а Юрко в колисці коло неї в неспокою* 223.

2. *Перен. Таємний, невідомий (1). Дрожу перед острими, морозними стрільми дрожі, гнаний тобою, думко! Неназвана, **закрита**, страшна!* II 39.

ЗАКРИЧАТИ (2). Почати кричати; загаласувати. – *Мовч, – **закричає** вїйт, – мовч, бо тьби скажу закувати, ти, шмаркачу! Та дивїтси, газди, ци я з ним свині пас?* 76. – *Ми хочемо, аби ви его приперли, бо через него ані нам, ані дітем нашим нема в цім селі життя... **Закричали**, заломили руки* 246.

ЗАКРОВАВИТИ (1). Залити, забризкати кров'ю. *..як закривала-м лице його братові червонов платинов та моя кров закровавила платину, то дала-м другу* 253.

ЗАКРОВАВЛЕНИЙ (1), **ЗАКЕРВАВЛЕНИЙ** (2). Залитий кров'ю, замазаний у кров. [–] *А то погана дівка, все їст, як свиня, о, замазала лице і руки кров'ю... Як я тебе рано буду провадити в село таку закровавлену?* 201. / *Образн.* (1). *Довкола неї [хмари] зоря обминула свої біляві пасма і подобала тота хмара на закервавлену голову якогось святого* 15.

+ **закервавлена** 50.

ЗАКУВАТИ (2). Накладати кому-н. на руки або ноги ланцюги, кайдани. [Війт]: – *Мовч [до Петра Антоніва].. бо тьби скажу закувати, ти, шмаркачу!* 76. / *Образн.* (1). *Як-би-м розбив ту скалу, що душу мою закувала!* II 41.

ЗАКУРИТИ (1). Запалити (люльку, цигарку тощо). *Поклав граблі коло себе, сів потім на межу, закурив люльку та й гадка гадку пошибала* 89.

ЗАКУСИТИ (2). Заїсти що-н. випите (вино, горілку і т. ін.). *..щонеділі читав тоту книжку, і брав за то дві шустці на горівку і колач, аби мав чим закусити* 116.

+ **закусит** 137.

ЗАКУСУВАТИ (1), **ЗАКУСЮВАТИ** (1). Те саме, що **закусити**. *Потім пили Михайло і Максим. Закусували і знов пили* 162; – *Виджу, люде, шо буде біда, уступив би-м си гет, а щос ні до него тягне, ланцухами тягне... Гай, гай, пиймо, закусюймо* 163.

ЗАКУТАТИСЯ (1). Добре вкритися чим-н., огорнутися в щось. *Образн.* *А може там і її [Марії] сини, може вже*

*закуталися в білий рантух снігу і кров біжить із них і ма-
лює червоні квіти* 192.

ЗАЛАГОДЖУВАТИ (1). *Перен.* Уладнувати, влаш-
товувати. *..панок дивиться на панів і злий, дуже злий. По-
тім залагоджує мужичці її орудку і виводить її зі склепу*
167.

ЗАЛАДУВАТИ (1). Спорядити в дорогу, скласти [ре-
чі, майно і т. ін.] [-] *..дадуть пару волів, заладують тебе*
з родиною, і їдь в інше село годитися.. 258.

ЗАЛАТАТИ (1). Пришиваючи латки, лагодити білиз-
ну, одяг, взуття і т. ін. [-] *..прийде до такого, що мемо голі*
ходити. Залатай в однім місці [дранки], то просічеси в
другім. Якби ше не прав, то може би не так дерлиси 46.

ЗАЛЕЖАТИ (1). Довго лежачи, вичовгати, пошкоди-
ти поверхню чого-н. [-] *Шкода тої лижки страви, що*
зз'їст, та того кута печі, що залежит 41.

ЗАЛИВАТИ (1). *Перен.* Покривати, заповнювати со-
бою який-н. простір. *Довгий такий [пан] та широкий дуже,*
що оком зідріти не мож. Пливе у вітрі, в сонцю потопає.
Людські ниви заливає 95.

ЗАЛИВАТИСЯ (2). 1. Пити надміру алкогольні на-
пої, пиячити (1). – *Цим мужикам, – думав він, – і чорт нічо-
го не вдіє, а не війна; жеруть, як свині, та заливаються*
ромункою 208.

2. *Перен.* Сповнюватися, наповнюватися чим-н. (1).
Дівчата голосять по звичаю жінок, вигін заливається
похоронним співом 202.

ЗАЛІЗАТИ (3). Заходити, заповзати, проникати,
протискувчись, усередину чого-н. *Залізали [чортенята]* у

вуха, у рот, сідали на голову 45. / Образн. (1). До хати всотуєся біла плахта, всотуєся без кінця і міри. Ясно від неї, як від сонця. Плахта єго уповиває, як маленьку дитину, вперед ноги, потім руки, плечі. Туго. Єму легонько, легонько. Потім **залізає** в голову і скобоче в мозок, всотуєся в кожний суствав.. 111.

+ **залізали** – 44.

ЗАЛІЗНИЙ (5). 1. Зроблений із заліза (3). У порівн. (1). Мав у поясі хибу, бо все ходив схилений, як би два **залізні** краки стягали тулуб до ніг 62. / Образн. (2). Воно [чоло] морщилося, тікало під **залізний** чепець від тих великих, нещасних очей, які шукали на дні душі скарбів її цілого життя 192.

2. Перен. Дуже міцний, сильний (2). Вона [Касіяниха] притулила до себе хлопця **залізними** руками, думала, шо бахне сокирою і воліла, щоби вперед сама загинула, аби не дивитися на судороги маленьких ручок 234.

+ Одн. Зн. у **залізну** 2 – 226; М. на **залізнім** 1 образн. – 16.

ЗАЛІЗНИЦЯ (1). Дорога з рейковою колією. Образн. Твердий такт **залізницї** гатив у мужицьку душу як молотом 17.

ЗАЛІЗО (7). Ковкий метал або вироби з нього. – Та який дідько з зубами, з твоїми? Зуби такі, що **залізо** перекусиш 213. / Образн. (2). Огонь їх [людей] пражив, **залізо** плакало в їх руках 106; Дороги дудніли й скрипіли. їх мова була страшна і той зойк, що родився зі скаженої лютості, як жерло себе **залізо** і камінь 195. / У порівн., образн. (1). [–] ..то ті хмари, як си зітруть, то вогню дають. То як зачнуть мене печи, як циган **залізом!** Д 387.

+ Н. **залізо** 46, 132, 252.

ЗАЛІЗТИ (7). 1. Те саме, що **залізати** (6). **Заліз** [Данило] у траву і розложився до доброго сну 123.

2. Устромитися заглибитися в що-н. (1). ..оглянувся [Максим] позад себе та добачив попри борони довгу нитку червоної крові і сів. – **Скло залізло матері твої!** 204.

+ **заліз** 1 – 149, 156, 248, **залізла** 1 – 120, 198.

ЗАЛЛЯТИЙ (1). Дієприкм. до **залляти**. Якого залили У порівн. Дотепер були [вуха], як оловом **залляті** 216.

ЗАЛОМАТИ див. **ЗАЛОМИТИ**

ЗАЛОМИТИ (3), **ЗАЛОМАТИ** (1). ◇ У спол. **заломити (заломати) руки** – сплеченими пальцями, руками робити жест, який виражає горе, розпуку, відчай. *Жінки заплакали, сестри руки заломали, а мама була головою до одвірка* 15.

◇ У спол. **заломила руки** 194, **заломили руки** 71, 246.

ЗАЛОПОТІТИ (1). Розвіваючись на вітрі, почати утворювати звуки, шелест, плескіт. *Образн. Ви не годні сказати, відки ви знаєте, що вона [хмара] прийде, але за три дні ви наслухаєте її шуму, як вона залопотить під небо* 154.

ЗАЛЯГАТИ (2). Простягатися, накладатися на щось (1). *По тих нивах залягла тінь Іванова, як великана, схиленого в поясі* 64.

◇ У спол. **сонце залягає** – тьмариться світ, настають важкі часи, страхіття, знуцання (1). ..москаль іде і **сонце залягає**. *І Хина, і Сибір та дикий нарід з цілого світа,*

старих ріжут, молоді жінки гавтуют та цицки відрубуют 188.

ЗАЛЯМИТИ (1). Підглянути, помітити, побачити. [–] *Та же він [Лесь] лишив нас без драночки в хаті. Шо залямит, та й до жидів за горівку несе 24.*

ЗАЛЬОПАНИЙ (1). Покритий брудом; неохайний. У порівн., зневажл. – *Ідіт, ідіт, бо ви не хлоп, але зальопана. баба 165.*

ЗАМАЗАНИЙ (2). Дієприкм. до замазати. *Замазаний* *грязюкою, обдертий, кривий, він неначе западався в землю 207; ..нашила на чоловіка [Парасочка] два хлопські одіння, на свята і на будень, бо мала амбіцію, щоби свого чоловіка зробити газдою, аби не був ленкою, що все смердів олієм від ліхтарки та замазаний був вуглем 249.*

ЗАМАЗАТИ (1). Забруднити чим-н. щось. [–] *А то погана дівка, все їст, як свиня, о, замазала лице і руки кров'ю... 201.*

ЗАМАЗУВАТИСЯ (1). Стиратися, втрачати різкість, чіткість контурів. *Обстановка хатня і кути замазувалися і пропадали в вечірнім сутінку 99.*

ЗАМАЛО (1). Присл. у спол. *ні замало, ні забагато* – якраз у міру, достатньо. *То як часом майстер напився в саму міру, ні замало, ні забагато, то розказував одну подію зі свого життя 30.*

ЗАМАНИТИ (1). Приваблюючи чим-н., заохотити, спонукати іти кудись; виманити. *Тої зими його [Федорова] хатина заповнилася опирями, привидами і марами. Вони гуляли по хаті, дзвонили у вікна, аби його заманити на двір 131.*

ЗАМАСТИТИ (1). *Перен.* Обманути, приховати справжній стан чогось, пом'якшити враження від чогось. *Такий панок, каже, все сам понаписує, тумана напустилт, замастит, загладит, а мужики дурні аж облизуютси* 76.

ЗАМАХНУТИСЯ (1). Різким змахом піднімати або відводити руку чи який-н. предмет, щоб завдати удару. *Буковим, грубим поліном замахнувся і злодій упав на землю* 159.

ЗАМЕРЗАТИ (5). Дуже сильно мерзнути. [–] *Я сиджу на печи та й замерзаю* 78; – *Та нім я найшла тот кримінал, заки я там ся добила, то най вас Бог боронит. Але трафився якийсь добрий панок та й каже до мене: «Чо ти, жінко, під цим муром замерзаєш?»* А я плачу 244.

+ **замерзає** 209; 243, **замерзав** 131.

ЗАМЕРЗЛИЙ (1). *Перен.* Опустілий, голий, холодний. *Ідуть слова тих співанок, як жовте осіннє листя, що ним вітер гонить по замерзлій землі, а воно раз-на-раз зупиняєся на кождім ярочку і дрожить* 70.

ЗАМЕРЗНУТИ (8). Те саме, що **замерзати**. *Мама. Ци ти, дівко, маєш розум.. пускаєш дитину у сніг? Посинів і замерз, як кочєн* Д 384.

2. Згинути, вмерти від холоду (3). – *Мало-м під мурами не замерзла, не пускають та й решта* 243. / *Образн. Душа замерзла в тілі* 195.

3. *Перен.* Застигнути, знерухоміти (1). *Мама подивилася великими, блискучими очима на сина. Безодня смутку, увесь жаль і безсильний страх зійшлися разом в очах і разом сплодили дві білі сльози. Вони викотилися на повіки і замерзли* 144.

+ замерзну 85; замерзне 28; замерз Д 384; замерзла 246.

ЗАМЕРТВІТИ (1). Перетворитися в пустку, завмерти. – *Ти, небого [до хати] гет затихла, **замертвіла**, як би в тебе хто ніж упхав, не годна-с слова сказати...* 207.

ЗАМЕТІЛЬ (1). Сильний вітер зі снігом; хуртовина. *Образн. ..я **заметілями** та бурею йду, радий, веселий, бо напереді діти, а назаді біла хата* 217.

ЗАМИГОТІТИ (2). Почати блимати, рухатися, то з'являючись, то зникаючи. *У порівн. (1). По гостях мигнула ясність щастя, як часом сонце **замиготить** по чорнім, глибокім ставі* 152. / *Образн. (1). Очі **замиготіли** великим жалем, а лице задрожало, як чорна рілля дрожить* 63.

ЗАМИКА́ТИ (4). 1. Зачиняючи що-н., брати на замок, ключ (2). *Як.. треба було змолотити, то кликав молотників і знов ховав гроші в податкову книжку, і **замикав** на колодку* 113.

2. Ув'язнювати, закривати в якомусь приміщенні (2). *[–] Ви стара жінка, та я кажу, аби вас не **замикати**, ані бити, лишень дасте лева на церькову* 78.

замикав 1 – 113, **замикайте** 2 – 248.

ЗАМИЛИТИ (1). Зробити помилку, помилитися. – *Все так, цілий ґатунок такий, одного-сте слова **не замилити!*** 140.

ЗАМІЖ (1). *Присл. ◇ У спол. **піти заміж** – див. **піти*** 51.

ЗАМІСЦЬ (1). *Прийм.* Ужив. при вказуванні на заміну чого-н. чимсь іншим. *Та замісць аби церькова бабі дала, та ще ме від неї брати того студеного лева?* 79.

ЗАМІТАТИ (2). Мітлюю, віником збирати з якоїсь поверхні сміття. *Дід ходив коло волів, напоював, чесав, замітає стайню і подвір'є і витинав коло плотів бодяки* 112; – *То озми віничок [до Семенка], покропи землю та й підмети хату. Мама не годна хильитиси, бо дуже болит усередині. Не кури дуже. – Уступітси, бо через вас я не можу замітати* 141.

ЗАМКНУТИ (6). Те саме, що **замикати 1** (2). *Стара сиділа довго на прегарнім віні, потім встала, замкнула хату і йшла додому* 326. / *Образн.* (1). *Ходив та гладив себе рукою [ліричний герой] по чолі, як би хотів усі свої думки замкнути в голові, аби не повилітали* 99.

2. Затримати, позбавити волі кого-н. з певних причин (1). *Замкнули мужика аби єго добре оглянути, бо він з дуже далеких країв сюда завандрував* 18.

◇ У спол. **замкнути очі** – зажмуритися, засинаючи або непритомніючи (3). *..протягнувся цілий [Данило] і замкнув очі. Не проспався ще одної цілої мінуги, як щось ему шепнуло..* 123.

+ **замкне** у спол. 121, **замкнула** у спол. 45.

ЗАМОВКАТИ (1). Переставати говорити, співати і т. ин. *Чути було, як Проць приспівував: «Де, де-е, та де тому край?»... Як доходить до хати, то замовкав, а на воротах геть затих* 22.

ЗАМОВКНУТИ (5). Те саме, що **замовкати**. *..жінка засміялася, а Семенко здвигнув плечима і замовк* 143; *До*

самого вечора Максим водив коні по ниві та не кричав уже, геть **замок** 207; Басараби поглянули недовірливо на *Николая і замоekli* 155.

+ **замок** 38, 253.

ЗАМОГТИ, (2). Осилити, перемогти. *Повт.* [-] *Ти не дивиси, що я старий, але я ще такого звіря **заможу**, ще **заможу*** 158.

ЗАМОК (2). 1. Пристрій для замикання дверей (1). *..її стодоли пусті, комора без дверей, порожня, хата – гола, а **замки** від скринь ржавіють попід ноги* 192.

2. *Перен.* Суглоб, сустав (1). – *Та якого дідька болиш [до своєї ноги], ти, стара корсо, хрупаєш у кождім **замку**, кривуле?* 204.

ЗАМОРОЗИТИ (1). *Перен.* Викликати почуття переляку, жаху. *Гриць здригнувся, бо блискуча ріка **заморозила** его, а тот камінь на грудях став ще тяжчий* 54.

ЗАМОТАТИСИ *див.* **ЗАМОТАТИСЯ**

ЗАМОТАТИСЯ (1). **ЗАМОТАТИСИ** (1). Накручуватися на що-н., обвиватися навколо чогось. *З оцего фоста [павуна] мав би якис **грейцірь**, аби так забіг та обома рукама **замотавси** в него...* 122. / *Образн.* (1). *Забіг [вітер] у пазуху та й вибіг рукавом, **замотався** у волосся, а звідси скочив у вухо і не **гвавтує** у вусі, ні, аж хлопець мусив його вигнати* Д 386.

ЗАМОТУВАТИ (1). Мотаючи, накручувати на що-н., обвивати навколо чогось. [-] *..я **замотував** той мотуз і пробував-єм ци добре держить* 156.

ЗАМОЧИТИ (1). Зробити мокрим, вмокаючи в що-н. Образн. *І слово своє ломати буду на ясні соняшні промінчики і замочу його в кожній чічці і пускати буду направо* 174.

ЗАМОЧИТИСИ (1). Стати мокрим. – *Е, то не куля тебе вбила, то хліб замочивси в крові в мамині пазусі* 201.

ЗАМУРОВАНІЙ (2). 1. Дієприкм. до замурувати. Якого замурували. *У порівн. І той жьиль, коли я, як замурований цементом, попав у глибоку пивницю, зробив із мене такого, що зачъив забувати то, що мене в житю все радувало* 216.

2. Перен. Захований, прихований (1). [–] *Коби вам Бог тільки сили дав, аби-сте відшукали всі наші письма, з землі, з старих монастирів і ті, що замуровані в панцких палатах* 218.

ЗАМУРОВАТИ (2). Ув'язнити, закрити, кого-н., позбавити волі. – *Ой, замурували тьби, сину, у неволі, – так зітхала баба* 98.

◇ У спол. **дати себе замурувати** – див. **дати**.

+ **замурувати у спол.** – 216.

ЗАНЕМОГТИ (1). Занедужати. [–] *Дес дитина. занеможе, дес жінка у злогох, а я йду з горньитком та й несучи молочка* 50.

ЗАНЕСТИ (7). Несучи, доставити, принести кого-, що-н. кудись, комусь (4). [–] *Тому занесли до хати, а товпа вийшла за ворота і почала судити по-своєму* 149; [–] *За якус там годину ци пів вбігає в ворота таке, як чорт, всілякими фарбами помальоване, і плаче, аж крізь вуха си*

промикає. Лиш по голосі пізнаю, що це мій хлопець. Вхопила-м на руки, занесла-м до хати, мию, б'ю, а він кричить 247.

◇ У спол.(2): а) **не могли занести** – бути слабким, перевтомленим, несміливим. *Ірон. (1). – Мужик все дурний: як платити, то.. днями вичікує, аби податок заплатити, а як гроші брати, то мужик на печі.. – Прошу пана, вже ми набралиси, аж занести не можемо... 209; б) занести **скаргу** – поскаржитися кому-н. (1). ..ти, Боже, як можеш, то прости, а не воля твоя – то жбурни в мене твій вічний кремінал.. А я вищому від тебе **скарги не занесу** ... 230.*

+ **занести** 140, 149; **заніс** 226.

ЗАНІЗ (1). Дерев'яний або металевий шворінь (дрючок), яким з'єднують краї ярма. *У порівн. – О, вже ти такий газда свої жінці, як вербовий заніз у ярмі 21.*

ЗАНІМІТИ (3). 1. На деякий час замовкнути (від переляку, болю, відчаю і т. ін.) (2). *Я занімів був із болю. І мовчав я довгі, довгі роки 173.*

2. Перестати звучати, лунати. *Образн. (1). ..вікна в селі посліпли, а дзвони заніміли 190.*

+ **заніміла** 1 – 187.

ЗАНОСИТИ (2). Переміщати що-н. в інше місце (1). *Іван.. обкладав свою частку [землі] довкола, аби осінні і весняні дощі не сполікували гною і не заносили його в яруги 62.*

◇ У спол. **заносити скаргу** – скаржитися кому-н., див. **занести** у спол. б). *Образн. (1). Те голосіння вплаку-*

ється в небо; його покров морщиться і роздирається, а пісня стає у Бога коло порога і **заносить** скаргу... 198.

ЗАНЮХАТИ (2). Почути запах чого-н. ..вона [жінка] ціпко любить полюване робити в чупрі, та зараз **занюхає**, що-м пив горівку 215. / Образн. [-] з твоїх очей, як з глибокої кирниці, я віловю єго [синові] очи і сховаю їх в мое серце, як у коробку. Я, як пес, **занюхаю** єго чупер на твої долоні... 206.

ЗАНЯТТЯ (1). Те, чим хто-н. займається (справа, праця і т. ін.). [-] Як був музикантом, чи то нечищена горілка, чи то нервово **заняття** по ночах з циганами, все те наводило перед очі нечисту силу 257.

ЗАПАДАТИСИ див. **ЗАПАДАТИСЯ**.

ЗАПАДАТИСЯ (2), **ЗАПАДАТИСИ** (2). 1. Провалюватися глибоко в землю (1). [-] Дес то вповідають, що давні церькви **западалис** і робилоси на тім місці озеро безконечне. Якби таких кервавих левів одовиних набрати та покласти в скарбону церьковну, та й, відай, би жадна церькова не стримала сліз одовиних 78; Замазаний грядюкою, обдертий, кривий, він [Максим] неначе **западаєся** в землю 207.

2. Перен. Втрачати свідомість (1). Серед свої муки він [Лесь] **то западаєся в якийсь другий світ, то виринає з него** 109.

◇ У спол. **земля най западаєси** див. **земля**.

+ **западаєси у спол.** – 70.

ЗАПАЛИТИ (2). Викликати жевріння тютюну. ..пробував [старий пан] знов люльку **запалити** 57.

+ запалити 56.

ЗАПАЛИТИСИ див. **ЗАПАЛИТИСЯ**.

ЗАПАЛИТИСЯ (3), **ЗАПАЛИТИСИ** (1). Охоплюватися, проймається яким-н. почуттям (2). *Запалився* [Федір], чув, що з нього бухає полумінь, ймився руками за очі 136. / Починати виражати, виявляти яке-н. почуття (1). *Очі його [Івана] запалилися і в них появилася страшна любов до дітей, він шукав їх очима по хаті* 140.

2. Почати горіти, загорітися (1). – *Базю, чого ви тільки тої горівки п'єте? Та же вона у вас колис **запалилцси!*** 115; *Кинуло его в дрозці, потім у горячку, потім, уповідають люди, що з рота вийшов маленький, синій вогник, і Базьо Богові віддав свою душу. Відай, горівка в нім **запалилася*** 116.

ЗАПАМ'ЯТАТИ (1). Почати пам'ятати, тримати в пам'яті. *Відколи Івана Дідуха **запам'ятали** в селі газдою, відтоді він мав лиш одного коня* 61.

ЗАПАНОВУВАТИ (1). Наставати, наступати, встановлюватися. *В стайні **запановував** тяжкий відпочинок, що по утомі зораних ланів паде на стайню як тяжкий камінь* 132.

ЗАПАНУВАТИ (1). Докон. до **запановувати**. *І знов тишина **запанувала** в низькій хаті* 160.

ЗАПАРИТИ (1). Заливати окропом сухий корм для худоби. *А кождий собі гадає: куплю тельитко, прикохаю, дес трохи полови **запарю**, гарбузів кину та й, уважьиете, шос приросте на обкидок* 75.

ЗАПАРІ (1). Гострий біль у пальцях рук від морозу. *Мама. Видиш, дівко, видиш твій розум? Та води дай, най му запарі відійдуть* Д 386.

ЗАПАСКА (1). Жіночий одяг з картої ткани, що одягається ззаду тіла разом з фартухом поверх сорочки. *Чоловік лишався в полі, а вона [Марія] йшла з ними [дітьми] додому: одне на руках, а двоє коло запаски. По дорозі гралася ними, як дівка биндами* 193.

ЗАПАСТИ (2). Провалюватися в глиб чогось (1). *Через кілька день Гриць боявся сидіти в хаті, все ходив по сусідах, а вони казали, що він дуже журився. Почорнів, а очі запали в середину так, що майже не дивилися на світ, лиш на той камінь, що давив груди* 54

◇ У спол. **запастися в сон** – заснути, задрімати (1). *..крайньому тому, найближчому до урядницького стола, найгірше, бо він не може запастися в цілковитий сон* 120.

ЗАПАСТИСИ див. **ЗАПАСТИСЯ**.

ЗАПА́СТИСЯ (1), **ЗАПА́СТИСИ** (1). Те саме, що **западатися** 2. *Руки від чепіг відпадають, а він падає на ниву, а вона єго на вуголь спалює... Каганець випровадив єго [Лєся] з того світа. «І не раз та й не два я на полі без води погибав, у Бога все записано». І знов запався* 109–110.

◇ У спол. **най си западе (земля)** (1) – див. **земля**.

+ **си западе** у спол. 70.

ЗАПЕКЛИЙ (1). Який запікся, став твердим і запеченим. *Образн. ..аби розрізав груди та аби ту запеклу кров відти викинув та може би ще прожив трохи ...* 118.

ЗАПЕКТИ (1). Почати пекти вогнем. *Образн. Чує поза собою [Федір], як коли очима видить, що з-під стріхи вилузується маленький, червоний язичок, вилузується і ховається... – Ой, йой! йой! Той язичок **запiк** его у самий мозок 126.*

ЗАПЕКТИСЯ (1). *Перен. Міцно осідати, не проходити, не зникати. Образн. ..трава не могла виссати того болю, що **запiкся** в старих костях 130.*

ЗАПЕРЕЧИТИ (1). Похитати заперечно головою, не погоджувачись із чимось. *Федір з гумна дивився на ті хатки і щось **заперечив** головою 132.*

ЗАПЕРТИ (3). *У спол.: а) **заперти г'ямбу** – замовкнуті (1). –Ти, Безклубий, ти чого ревеш? Пий та й **запри** собі **г'ямбу**, бо в мене забава 127; б) **заперти кого-н. до арешту** – ув'язнити, заарештувати (1). А як у Львові **заперли їх до арешту** за бунт, то сіла [Марія] на колію, а та колія так бігла й летіла до синів, мов би там у машині, напереді горіло її серце 193; в) **заперти очі** – зажмуритися, впадаючи в безтяму (1). Марта простягнулася і **заперла очі**, жінки приступили до постелі, обливали водою, та вода спливала з лиця, як з каменя 254.*

ЗАПЕРТИЙ (1). *Перен. Недоступний, недосяжний. – Цісар має для них [панів і жидів] касу утворену, а вам каса **заперта** 190.*

ЗАПЕРТИСИ *див. ЗАПЕРТИСЯ.*

ЗАПЕРТИСЯ (1), **ЗАПЕРТИСИ** (1). Уперти в що-н. руки, ноги тощо для опори (1). *Михайло Печенюк **заперси** ногами і руками у одвірки, і ані Петрик Синиця, ані два Золоті.. не могли його витягнути надвір 180.*

◇ У спол. **повіки запруться** – див. **повіки**.

+ **запруться** у спол. 109.

ЗАПИРАТИСИ (1). Зачинятися, закриватися. В зимі *двері не запираються так, що стара замерзає на печі* 209.

ЗАПИСАНО (1). Безособ. присудк. сл. ◇ У спол. у **Бога записано**. Ужив. для підтвердження чого-н., запевнення в чомусь. [–] «*І не раз та й не два я на полі без води погибав, у Бога все записано!*» 110.

ЗАПИСАТИ (3). Залишаючи у спадщину, зробити відповідний письмовий документ (2). *Діду, – кажуть, – ми вам печи будемо, прати будемо, запишіть нам поля* 205.

◇ У спол. **най Бог запише кому-н. щось** – див. **Бог**.

+ **запишу** 81, у спол. **запише** 145.

ЗАПИТАТИ (2). Звернутися до когось із запитанням про кого-н. [–] *..запитайте при людях моїх дітей, чи вони мої ці образи будуть в хаті так шьинувати, як я, чи пообертають лицем до стіни* 219.

+ **запитав** 40.

ЗАПИТАТИСИ див. **ЗАПИТАТИСЯ**.

ЗАПИТАТИСЯ (1), **ЗАПИТАТИСИ** (2). Те саме, що **запитати**. [–] *Ану запитайтеся мами, який я [Семенко] розумний! Я Оченаш знаю цілий... 143; Йде хлопчик. Ноги в старих калосах. Талап, талап! Плаче. Чого? Плаче і всі обзираються за ним. Ба чого? Ніхто не запитасся, а він все душе і дусе* II 45.

+ **запитатиси** 39.

ЗАПИХАТИ (2). Пхаючи, засовувати що-н., кудись. *Намагався [Федір] не боятися, тоді вони [привиди] вибігали на піч і щипали его, душили і в рот онучі **запихали** 131.*

+ **запихають** 121.

ЗАПІВОРИТИ (1). Почати викрикувати пискливим голосом, вимагаючи чого-н. [-] *..лиш дома вкажуси та й зараз дідови роботу найдут. Таки невістка, коби здорова, круть верть та зараз **запіворит**: Та бо ви не сидіт... 89.*

ЗАПІЯТИ (1). ◇ У спол. як **кури запіяли** – див. **кури**.

+ **запіяли** у спол. 131.

ЗАПЛАКАНИЙ (2). Із слідами сліз, змочений, сльозами. – *Дьидя рано в хоробах також плакали, так головое до одвірка лупили! **Заплакані** взели косу та й пішли 144; [-] *Лягаю і конче хочу на образ подивитися, а не маю відваги... Глипнув, а він **заплаканий**. Мене в горячку, мене в дроз иірвало, кланцаю зубами... 169.**

ЗАПЛАКАТИ (11). Почати, плакати. *Жінки **заплакали**, сестри руки заломили, а мама била головою до одвірка 15; – На який гатунок я маю на чужі приспі сидіти? Йду. Лиш поступив-єм си, а вікна в плачь. **Заплакали**, як маленькі діти. Ліс їм наповідає, а вони слозу за слозов просікают. **Заплакала** за мнов хата. Як дитина за мамов — так **заплакала** 14.*

+ **заплакати** 48, 110; **заплавав** 133, II 47; **заплакала** 34, 42; **заплакали** 37.

ЗАПЛАТА (2). Винагорода за що-н. А зараз упомінаєси [Андрійко] **заплати** за чьисанє... 28.

+ Одн. Зн. **заплату** 226.

ЗАПЛАТИТИ (6). Віддати плату за що-н. *Іван виймив гроші і хотів собі **заплатити** горівки, але Проць змів гроші на землю 21; а). Сплатити, віддати борг (3). Мужик все дурний.. днями вичікує, аби податок **заплатити**, а як гроші брати, то мужик на печі 209.*

+ **заплатю** 93; **заплатиш** а) 210; **заплатив** 251; **заплатив би** а) 250.

ЗАПЛЕТЕНИЙ (1). *Дієприкм. до **заплести**. Якого заплели. Коло баби на печі сиділа маленька Марійка з **заплетеною** кі-сочкою, як мишачий хвостик 96.*

ЗАПЛІСНЯЛИЙ (1). *Перен. Залежалий, старий, який довго не був в ужитку. В церкві бив поклони [дід Дмитро], давав на тацку **запліснялі** грейцарі і спочений виходив враз із людьми 113.*

ЗАПЛІТАТИ (1). Розділивши волосся на пасма, з'єднувати їх у косу. *Мама **заплітала** [Катрусі] косу 37.*

ЗАПЛОДИТИ (1). Дати початок існування чого-н., завести, розвести. [-] *..я рада, шо-м на собі **загріла** [сорочку], та й, як якис казав, своїй нендзі рада, шо-м **заплодила**, бо все **вкусить**, то от-як **тепліше** в шкіру 86.*

ЗАПОБІГАТИ (2). 1. Догоджати кому-н., підпещуватися до когось. [-] *Ой, **сегодни діти, такі діти, шо аж у п'єтах **постиває!** ..Було.. добре **поїдати** та **попивати**, та **жити по-панцки**. А то **запобігали-м** обоє, яєчка **жылиували** на яєшницю, а **сегодни і обідцу за тебе ніхто не зроби**т... 41.***

2. *Перен.* Вичікувати, кружляти біля кого-н. – *А може де є война та вона [смерть] там **запобігає**, бо там молоде гине таке, що лишень цулуй* 157.

ЗАПОВНИТИСЯ (1). Зайнятися повністю ким-н. *За той час ціле подвір'є **заповнилося** людьми і дітьми* 149.

ЗАПОЛОНИТИСЯ (1). Те саме, що заповнитися. *Тої зими його хатина **заполнилася** опирями, привидами і марами* 131.

ЗАПОРПАТИ (2). Ріючи заглиблення, яму і вкладаючи в неї кого-н., що-н., закидати зверху чимось сипким. [–] *Синів нема, стару **запорпав** в землю, а ви, боги, мусите вібачити за бервінок..* 203.

+ **запорпав** 251.

ЗАПРАВИТИ (1). Надавати чому-н. належного вигляду, засовуючи кудись краї, кінці. [–] *Ми його відрубали з чоловіком та привезли в рантухах додому та споредили парубка, як паву, але язик не годні були **заправити** в рот* 233.

ЗАПРЄЧИ *див.* **ЗАПРЯЧИ**

ЗАПРИМІТИТИ (1). Сприйняти зором, помітити, побачити. *Отець парох, як лошак, побіг до хати, аби комісар його не **запримітив*** 208.

ЗАПРОВАДИТИ (1). \diamond *У спол. най Господь запровадит* кого-н. *кудись – див.* Господь.

+ **запровадит** *у спол.* 65.

ЗАПРОСИТИ (1). Попросити, закликати зазвати. *Образн. Біла рожа підоймила квіт та й запросила сонечка* II 42.

ЗАПРЯГАТИ (1), **ЗАПРЬІГАТИ** (2). 1. *Перен.* Примушувати багато працювати, виконувати важку роботу (2). [–] *Били та катували наших татів, та в ярем **запрьігали**, а нам уже кусня хліба не дають прожерти...* 70. / Примушувати виконувати важку роботу з метою покарання, присмирення (1). [–] *Я би таку жінку дзумбелав та в ступу бих **запрьігав** та канчук дротьиний з клинка бих до неї стьігав* 21.

2. Надягати упряж на коня, готуючи його до їзди (1). *Коня **запрьігав** [Іван] у підруку, сам себе в борозну* 61.

ЗАПРЯЧИ (1), **ЗАПРЄЧИ** (1). 1. Те саме, що **запрьігати**. [–] *А я кажу йому: «Як не хочеш завезти ід колії, то я, бігме, на колінах піду». **Вздрів** [старий], що нема зо мною шо робити, **запрєг** коні та й повіз* 243.

◇ *У спол. **запрьічи в ярем** – гнобити, гнітити. ..хочете всі наші діти, що в школах вчуться, зогноїти по криміналах, аби потім мужиків **запрьічи** в ярем...* 244.

ЗАПРЬІГАТИ *див.* **ЗАПРЯГАТИ**.

ЗАПУСТО (1). ◇ *У спол. **задурно, запусто** – див. **задурно**.*

+ **запусто** *у спол.* 76.

ЗАПХАТИ (5). 1. *Докон. до **запихати** (4). Вивалив [Лесь] чорний язик, **запхав** пальці в рот, аби чолос з горла вивести* 110. / *Образн.* (1). [–] *..ох, коби я могла виймити своє серце і **запхати** тобі його в горло, щоби ти вмирав з двома серцями, а я без одного* 234.

2. *Перен.* Наштовхнути на що-н.; спровокувати (1). – *Та же всі знаєте, шо-м на горівку не в'їзав землю по банках, бо би ні Бог скарав. Але стара мене **запхала*** 92.

+ **запхати** 1 Д 340; **запхав** 1 – 243.

ЗАРАБУВАТИ (2). Насильно відніматати що-н. у когось, викрадати щось. – *Ще мадяри **зарабували** два пацюки, що варті триста крон* 210.

+ **зарабує** 32.

ЗАРАЗ (69). *Присл.* 1. Не гаючи часу; відразу, зразу ж (23). – *Ат сука баба, як вішло на єї, то **зараз** заговорила* 190; *Я **зараз** завертаю вози до схід сонця, аби Бога не гнівити...* 190.

2. Найближчим часом, дуже скоро (18). [–] *Сіла я в ту колію, пудит, гадаю, **зараз** буду його [сина] видіти...* 243; – *Я ще не вмерла, але **зараз** буду вмирати* 254.

3. У той самий момент; негайно (17). – *Мой, богачі, або **зараз** відци забирайтиси, або буде з вас саме фалатє!* 183; – *Ходіть, не будьте худобою, **зараз** ходіть, ви боїтеся осих панів?* 168.

4. Зразу після чого-н. (6). [–] *По слабості я **зараз** виступив з уряду, подався на пенсію* 159.

5. Відразу після когось; близько, поряд (3). – *То, стара, так є, шо моя голова напереді, а твоя **зараз** за моєв* 41.

6. У цей час, тепер (2). – *Така лють **зараз** з осени! Ще сніг отут присипле...* 148.

+ **зараз** 1 – 28, 66, 83, 89 (2 р.), 116, 121, 127, 136, 138, 155, 163, 194, 200, 207, 208, 210, 214, 215, 219, Д 326, 2 – 38, 82, 99, 101, 118, 164, 179, 184 (2 р.), 199, 200, 201, 213, 214, 230, Д 386, 3 – 38, 70, 114, 121 (2 р.), 138, 159

(2 р.), 179, 194, 200, 243, 248, Д 381, Д 383, 4 – 153, 193, 218, 237, 251, 5 – 41, 239, 6 – 255.

ЗАРАЗА (1). Епідемія, мор. Цитата: *«Земля не дасть плодів своїх, на скоти ваші пошлю заразу і погинуть вам, а люди ваші потоплю»* 115.

ЗАРВАНИЦЬКИЙ (1). Який має відношення до с. Зарваниці на Тернопільщині, куди люди ходять на прощу. *◇ У спол. Зарваницька Матір Божа – Ой, вже я си покликала і на днинку, і на Зарваницьку Матір Божу і кличуси на Івана Сучавського* 49.

ЗАРЕВІТИ (3). Голосно протяжно закричати, заголосити. *Хлопи заревіли. Тато впав головою на віз і трясся як лист* 15; *Лесиха заревіла на все село. – Шо я, люди, винна? Я б'юси по ланах з дітьми на сухім хлібці, та шо я уторгаю, то він все до коршми віносить* 24.

+ заревів 127.

ЗАРЕГОТАТИСЯ (3). Почати реготати, голосно сміятися. – *Не йди, дурний, бо мама бреше, мама хоче чьисати, та й гулит тебе, – сказав і зареготався Михайло* 26. – *Хлопська голова не до письма, а зад не до крісла! Наймити зареготалися* 135.

+зареготався 45.

ЗАРЖАВІЛИЙ (2). 1. Покритий, іржею (1). *Одного разу Парасочка вночі забила в п'яту такий заржавілий цвях, що спухла, як дуда* 250.

2. *Перен. Хрипкий, дрижачий, старечий* (1). *Ловилися за шию, цілувалися.. і такої собі своїм заржавілим голосом туги завадали, що врешті не могли жодного слова вимовити* 71.

ЗАРЖАВІТИ (1). *Перен.* Стертися, притупитися. *Образн.* [-] *Відсидів то відсидів у мурах, мій туск за землею не заржавів* 230.

ЗАРИДАТИ (6). Почати ридати, голосно плакати. *Настя заридала, заголосила, а він [Федір] слова більше до неї не сказав* 130. / *Образн.* (2). *Як входили назад до хати, то ціла хата заридала* 71.

+ **зарідав** 129, 206, *образн.* 108; **заридала** II 44.

ЗАРИКАТИ (1). Почати рикати, видавати голосні звуки. *Потім корова зарикала голосно і почала бити ногами* 50.

ЗАРИСОВУВАТИСЯ (1). *Перен.* Поставати в уяві. *..в голові зарисовувалися давні образи щораз виразніше* 99.

ЗАРИТИ (1). \diamond *У спол.* зарити чоло в що-н. – упастися обличчям до землі, перебувати у тяжкому душевному стані. *Зарив чоло у могилу і просив маму, аби его назвала так, як він був ще дитиною* 108.

ЗАРІБНИЙ (1), **ЗАРОБНИЙ** (1). Який живе з тимчасових заробітків. *Аді, ваш тато ще мав ґрунт і воли, а ви вже зарібний чоловік* 84; – *Я прийшов до пана найматиси.. Найматиси мусю, а роботу кожду знаю, бо я заробний чоловік* 121.

ЗАРІЗАТИ (3). 1. *Перен.* Завдати великих неприємностей, прикрощів (1). [-] *Та ї чоловікам наказуйте, аби вони єму [дідові] із поду найменшої крішки не брали, бо він то так любить, шо без того днини не годен бути. Вони би его зарізали* 114.

2. *Безособ.* Про фатальний кінець. – *Осінь, осінь его [хлопця] доконала, сирий люфт і студінь. Бо ви цілий день не бували в хаті, а его різало без вас та й зарізало* 145.

◇ У спол. **можете кого-н. і зарізати** – ужив. для підкреслення незламності (1). – *Можете мене отут і зарізати, а образа не дам* 196.

ЗАРОБИТИ (8). 1. Одержати плату за виконану роботу, поправити своє матеріальне становище (6). [–] *Я, люди, не можу нічо заробити через него [Леся], бо не можу хати лишити* 24; – *Катрусє, доки ти, небого, меш слабувати? Гроші минулиси, других заробити не заробиш, хотьби-с і підвеласи* 36.

2. Забезпечити кого-н. необхідними засобами для існування (2). *На каліку то ще заробимо, але на піяка ми не годні наробити!* 23.

+ **заробити** 1 –95, 208; **заробиш** 2 – 232; **заробит** 1 – 32.

ЗАРОБЛЕНИЙ (2). *Дієприкм.* до **заробити**. [Лесь]: «*Мартинові не давали заробленого ячменю і той ячмінь міні смерть робит*» 110.

+ Одн. Н. **зароблене** 147.

ЗАРОБЛЯТИ (1). Виконувати роботу з метою одержання плати на які-н. потреби. *Носив [Федір] дошки на плечах з міста, відробляв старі снопки, що взяв на стріху, і заробляв гроші то на вікна, то на двері* 129.

ЗАРОБНИЙ див. **ЗАРІБНИЙ**

ЗАРОЇТИСЯ (1). *Перен.* З'явитися, виникнути. *Десь в голові зароїтьсся таке, що він [дід] забуде за ковінки і за кашель* 118.

ЗАРОСЮВАТИ (1). Змочувати росою. [-] *Ех, ти Божа водице, ти давала дужість і здоровля пшеницям та й житам.. Баную дуже, що ти мене не будеш заросювати, як ти, святе сонце, родишся* 238.

ЗАРУБАТИ (1). *Перен., у порівн.* Приголомшити стукнути, шпигонуги (про думку). *Такий я страх дістав.. Отак як би ні хто сокиров зарубав у голову...* 31.

ЗАРУМАТИСЯ (1). Заплакати, залитися сльозами, стати заплаканим. [-]. *У моїх очах є мої діти, є моє поле і моя худоба і мої стодоли та чого їм застелюватися жу-рою? Як прийде жура, а я виплачуся, зарумаюся, та й обітруся* 152.

ЗАРЮМАТИ (1). Те саме, що заплакати. *Парасочка зарюмала за грішми, але збоялася виходити з плачем перед хату* 251.

ЗАСВІТИТИ (4). Запалити що-н. для освітлення (1). *Засвітиє свічку, боюся на образ подивитися* 169.

◇ *У спол.* **засвітити свічку** – про ритуал, який проводиться за релігійним обрядом у момент, коли помирає людина (3). *..дід Гриць.. напився молока, жартував їдко зі своєю бабою, убрався в білу сорочку, засвітиє свічку в руках, ляг на постіль і зараз сконав* 219.

+ ◇ *У спол.* **засвітити** 143; *у спол.* **засвітили** 254.

ЗАСІПАТИ (1). Покрити шаром чого-н. сипкого. *Максим кинув капелюх на ріллю.. Хмара куряви з-під борін засіпала його сивий чупер на голові і на грудях* 203.

ЗАСИПЛЯТИ (1). Впадати в сон, засинати. *Діти сходяться разом докупи і шепочуть на печі та й засипляють без вечері* 99.

ЗАСИХАТИ (1). *Перен.* Втрачати свіжість, яскравість. *По їх чолах [людей] копалися рови один коло одного. Губи їх засихали і біліли. Серця заходили жовчею* 106.

ЗАСИЯТИ (1). Почати сіяти випромінювати світло. – *Аді, оцеї, грушечко, жіноцкої, шо каже: Нова радість стала, яка не бувала, Над вертепом зізда ясна світу засияла... Дрантивим голосом цілу коляду [баба] відколядувала* 87.

ЗАСІДАННЄ (1). Зібрання членів якого-н. органу. Заголовок новели: **Засіданнє** 243.

ЗАСІСТИ (1). Сісти де-н., зручно влаштуватися. *Постіль застелена полотном, коло стола на задній і передній лаві засіли куми, на краю печі рядком діти* 137.

ЗАСІЯТИ (1). Повкидати зерно в розпушену землю. [Федір]: – *А ту ниву під ланом засійте пшеницев, бо то добра нива, недавно гноєна* 98.

ЗАСКРЕГОТАТИ (1). \diamond *У спол.* **заскреготати зубами** – виявити лють, роздратування, досаду. **Заскреготав зубами, як жорнами, погрозив жінці кулаком, як довбнею, і бився в груди** 66.

ЗАСЛАБНУТИ (4). Стати хворим; захворіти. *У Романихи заслабла корова* 49; – *Якос незабавки, як Максим умер, та в мене хлопец заслаб. Гадаю собі: та же траба якогос ліку шукати!* 81.

+ **заслабне** 156, **заслаб** 116.

ЗАСЛИНЕНИЙ (1). *Перен.* Слабкий, немічний, мізерний. [–] *..ці жебраки всьо би забрали! Таке воно кашливе та заслинене, що ціпа в руках не годно удержити, та й ще воно кокошитси!* 125.

ЗАСЛІПИТИ (1). Спрямовуючи яскраве світло, позбавити можливості добре бачити. – *Як та єго [сина] шабля блиснула та й мене засліпила* 207.

ЗАСЛОНИТИ (1). Закривати, загороджувати щось чим-н. *Образн.* *Ми обоє спалили село, знаєте. В саме полудне пішло кровйов попід небо, кров заслонила ясне сонце* 263.

ЗАСЛОНЮВАТИ (1). Те саме, що **заслонити**. **Заслонювали** [парубки] *веретами вікна, на сопілці не грали, ані не співали..* 258.

ЗАСЛУЖЕНИЙ (1). Зароблений за час служби у когоч-н. [–] *А маєш гроші заслужені, а ще приробиш та й клади собі хату* 129.

ЗАСЛУЖИТИСЯ (1). \diamond *У спол.* **добре заслужитися** – проявити себе з негативної сторони, негідним. – *То до семого коліна буде їх [Басарабів] так душити, а як семе коліно мине та й нема моці вже. Десь котрийсь добре заслужився перед Богом* 150.

ЗАСЛУХАТИСЯ (1). Слухаючи кого-, що-н., захопитися. *Старий так заслухався в осінню пісню, що сам пищить, як дитина* 157.

ЗАСМІЯТИСЯ (3). Почати сміятися. *Жінка засміялася, а Семенко здвигнув плечима і замовк* 143; *Газди тяжко, тупо засміялися, а Михайло встромив голову поза Максима і чекав, що єму злодій скаже* 162.

+ **засміявся** 133.

ЗАСНУТИ (5). Впасти в сон. *Лежав [Федір] до самого вечора і без вечері **заснув** 125. / Образн. (1). – Та як вона [земля] **засне** змордована.. то я **гріхувався** прокидати сніг, аби не змерзла і не пробудилася 229; Я щасливий **заснув**, з кулачка розгубив братні гроші, але гармати як **грім** гримлять до сьогодні за мною 226.*

+ **заснув** 201, 253.

ЗАСОХЛИЙ (1). *Дієприкм. Який засох. Образн. А покритку з тяжких наймів у великих чоботах і **засохлими** сльозами на молодім лиці потішувала: – Ти, небого, не журися, бо як уродиш **файного байстрючка**, то маєш силу, тебе бідну і так ніхто не возьме, а він виросте **дужий** на твоїх **грішних** руках 232.*

ЗАСПАНИЙ (1). *Дієприкм. у знач. прикм. Який має на собі сліди сну; який ще не зовсім проснувся. Коло постелі **сперлася** молода жінка, **застрашена** і **заспана** 159.*

ЗАСПІВАТИ (7). 1. Почати співати (3). *..мама **обтерла** долонею **сухі** губи і **заспівала** 144. / Образн. (2). **Якби-м** розбив ту скалу, що душу мою **заковала!** Ліси би **зашуміли**, **заспівали** **би** села II 41.*

2. Виконати, проспівати пісню (3). *..вона [Оксана] **заспіває** співанку, **заспіває** її собі **лишень** **потихоньки** з великим **стидом** і **ясною радістю**, що вона **вже** може **співати** 118.*

◇ У спол. **заспівати свою пісню** – проявити себе, сказати своє слово (1). *Я тут буду як **буйний вітер** **панувати**, **заспіваю** **свою пісню!** 174.*

+ **заспівають** 1 образн. – II 41; **заспівала** 2 – 151.

ЗАСПОКОЇТИСЯ (1). Стати спокійним, перестати тривожитися. *А як зачало світати, на зорях, як побачила [Марія] їх [сиїв], що сплять супокійно, то й сама заспокоїлася* 193.

ЗАСПОКОЮВАТИ (1). Розвіювати чий-н. неспокій, тривогу, хвилювання. *Її [Марти] сестра, Марія, підоймила голову з подушок та заспокоювала, приятельки поспирали руки на коліна і пігнулися* 252.

ЗАСТАВЛЬИТИ (1). Примушувати виконувати що-н. – *Та чому їх не заставльиєш, аби били, аді-м льиг – бийте!* 24.

ЗАСТАТИ (7). Встигнути знайти, побачити, зустріти кого-н. десь. *То прийшов він [Гриць] вечером додому та й застав дівчата на печі* 31. / *Образн. (1). Не раз, як заходяче сонце застало Івана наверху, то несло його тінь з горбом разом далеко на ниви* 64.

+ *застану* 17, 18; *застанеш* 16; *застав* 62, 187.

ЗАСТЕЛЕНИЙ. (1). *Дієприкм.* Якого застелили. *Постіль застелена полотном, коло стола.. засіли куми* 137.

ЗАСТЕЛЮВАТИСЯ (1). *Перен.* Ставати сумними (про очі), виражаючи сум і т. ін. *Образн. У моїх очах є мої діти, є моє поле і моя худоба і мої стодоли та чого їм застелюватися журую?* 152.

ЗАСТИВАТИ (1). *Перен.* Усихати, в'янути. [Біла рожка]: *Я ще біла, як цвіт біленька, та й вже усихати?! Краями квіт мій застиває* II 42.

ЗАСТИГАТИ (2). Знерухоміти, скам'яніти, стати незворушним, занімілим (1). *Всі мужики, багато їх мільонів,*

уміють чекати довго і терпеливо. Як пан є в канцелярії, то вони чекають стоячи.. Стоять тихонько, тварі їх поволеньки бовваніють і **застигають**, а вираз з лиця зсувається десь на плечі під сорочку 120.

◇ У спол. **серце застигає** (1) – див. **серце**.

◇ У спол. **застигає** 156.

ЗАСТИГТИ (2). ◇ У спол. (2): а) **голова застигла** – див. **голова**. б) **кров застигла** див. **кров**.

+ ◇ **застигла** у спол. а) 188, б) 140.

ЗАСТОСУВАТИСИ (1). Поступити якимось чином, обійтися якомсь із ким-н. – *А як ти, ци нашої мужицької ложи, ци міщанкої, ци панської? Бо інакше до тебе **застосуємоси**. Мужика то так б'єси: зо три рази люшнев дулуманом по голові..* 162.

ЗАСТРАШЕНИЙ (3). Дієприкм. Якого застрашили, залякали. *Лице [Томи] смагляве, **застрашене**, якби діточе* 153; *Коло постелі сперлася молода жінка, **застрашена** і заспана* 159.

+ Одн. Н. **застрашена** 47.

ЗАСТРІЛИТИ (1). Убити кого-н. з вогнепальної зброї. [–] *Насте, а тобі шо? Гого, цілий рот кєрєавий і руки? Куля тебе **застрілила**?* 201.

ЗАСТРОМИТИ (1). Упхати, всунути щось у що-н. – *Хто би мені дав таку міць, щоби я тепер вийшла надвір, щоби-м наострила ніж, та **застромила** йому [байстріюкові] в саме серце* 234.

ЗАСТУПИТИ (4). 1. Заповнити простір чого-н. (3). *Максим і Михайло заступили цілу хату, головами досягли стелі* 160.

2. *Перен.* Захищати, боронити кого-н. (1). *Тофанка по цім нагнулася до хлопчини і хотіла бити, та жандарм заступив його* 247.

+ *заступила* 1 – 70, *заступили* 1 – 181.

ЗАСУВАТИ (2). 1. Рухаючи, пересуваючи що-н. поміщати, ховати куди-н. (1). *Тоді всі запихають руки в пазухи і засувають свої скрутки [тютюну] спереду пазухи аж за плечі, бо ану ж яка нужда пошукає!* 121.

2. Зачиняти, замикати двері зсередини на засув (1). *Жид рахує гроші або й без грошей вигонить їх з хати і засуває двері на всі спусти* 257.

ЗАСУД (1). Вирок; судження про когось, оцінка когось-н. *Образн.* *Як безсильна дитина протягнув до неї [любові] руки. – Ходи! – Не можу, бо ти отруя? Захитався, а як прожер свій засуд, то поклав на чорну ріплю окрушки своєї пісні і поволікся даліше* 106.

ЗАСУНУТИСЯ (4). Рухаючись, пересуваючись, переміщатися куди-н. *Діти засунулися на піч так, що їх не було вже видно* 138. / *Образн.* (1). *Воно [сонце] засунеся за ті сірі скали над заходом. Обійде, як злодій, і прокрадеся* II 41.

+ *засунувся* 132, 225.

ЗАСЬ (2). *Виг.* Ужив. як присудок у знач. **не можна**. – *Зараз буде біда, – казав Никола Максимові. – Та яка біда, а дітем від тебе зась!* – *Та дітем зась, але стара. Вже чікає, аж очі видивила, аби мене чісати* 214-215.

ЗАТАЇТИ (1). Зберегти в таємниці, не виявити своїх почуттів. *Всі звернулися до Томи. Кажі, кажі, не затаюй нічо, та тобі легше буде* 153.

ЗАТАМУВАТИ (3). ◇ У спол. **затамувати кров** – зупинити, стримати кровотечу. – *Та затамуй собі кров, чоловіче, бо вся вітече.* 159; *В роті пекло, зуби тримав [Іван Гусак] у кулаці разом з векселем, вузол з грішми був у пазусі, лиш треба було якось обмити кров та затамувати* 251.

+ ◇ у спол. **затамуй** 160.

ЗАТЕ (6). Спол. Ужив. для протиставлення речень або членів речення. *Старенька жінка скоро залізла в гурт жінок.. Зате молода Катерина станула край самого стола* 198.

+ **зате** 32, 115, 118, 137, 204.

ЗАТЕЛЕПАНИЙ (1). Вайлуватий, неохайний, незібраний. [–] *Інші газди як газди; а він такий зателепаний, як холера* 33.

ЗАТЕМНЮВАТИ (1). ◇ У спол. **затемнювати світ** – вносити щось важке в чие-н. життя, робити його прикрим, похмурим, сумним. *Коби ви [Басараби] із своїх очий прігнали тоту мраку чорну, що вам світ затемнює* 152.

ЗАТЕМНЮВАТИСЯ (1). *Перен.* Робитися менш зрозумілим, позбавлятися ясності, виразності. *Єго ясний план затемнювався, він [Данило] чухався в потилицю і несміливо заглядав у город* 122.

ЗАТЕРПАТИ (1). Втрачати чутливість, німіти (про тіло людини). *І справді від горівки хребет затерпав, якби рукою відняло* 127.

ЗАТЕРПНУТИ (2). Те саме, що **затерпати**. – *Хребет ми лупає від тих міхів! – Пий горівку, та затерпне* 127.

+ **затерпне** 121.

ЗАТЕРТИ (1). ◇ У спол. **затерти ганьбу** – зняти з кого-н. пляму, провину, очистити від бруду і недоброї слави. [–] *А я тебе файно вберу, я тебе ще краще поховаю і затреш ганьбу на нас старих, та на твоїй дитині* Д 340.

ЗАТЕРТИЙ (1). Малопомітний, невиразний. *Грубе, пороздиране полотно із затертими червоними вишивками подобало на одіж жовнярів з війни* 46.

ЗАТЕСАНИЙ (1). Дієприкм. Якого затесали. [Ремарка]: *Підлізає [мама] на піч та й відбирає санчата. То дві драничці, споєні поперечкою і затесані, як копила від сани* Д 381.

ЗАТИКАТИ (3). 1. Закривати який-н. отвір, засуваючи в нього що-н. (2). *Лагодила їх [синів] цілу ніч у дорогу, затикала кулаками рот, аби їх не побудити* 193.

2. Застромлювати, завітчувати (1). *Він їх [квіти] рває і затикає у свій буйний волос* 105.

+ **затикати** 1 – 107.

ЗАТИСНУТИ (2). 1. Міцно схопивши, притиснути, здавити що-н. чимось (1). *Вивалив [Мартин] чорний язик, загнав пальці в рот. Але зуби клацнули і заціпилися, і пальці затисли* 110.

2. Міцно притискати одне до одного, стуляти (1). *Баба лиш кліпала очима, затиснувши зуби* 46.

ЗАТИХНУТИ (3). Перестати видавати або утворювати які-н. звуки; замовкнути. *Він [Мартин] зварив кулешу, убрав білу сорочку, повечеряв і **затих** 207. / Образн. – Ти, небого [до хати], гет **затихла**, замертвіла.. не годна-с слова сказати... 207.*

+ **затих** 22.

ЗАТКАТИ (3). Встромити, завітчати. *Образн. (1). Ти **заткала** у мій сивий волос смердячу квітку ганьби Д 340.*

◇ У спол. а) **заткати очі** – навмисно приховати недоробки, створити враження, що все краще, ніж насправді (1). [–] *..мусиш завтра приходити в канцелярію, бо аді, прийшло письмо, що докторь приїде. Обшуруєш трохи підлогу, посиплеш піском, розкладеш сінники на підлозі.. – та й **очі заткаємо** 73; б) **заткати рот** – примусити замовкнути (1). [–] *Та вже за цу сотку і хліба межі діти кину, і жидам **рот заткаю** 92.**

ЗАТКНЕНИЙ (1). Дієприкм. Якого заткнули, запхали за що-н. *Ще й тепер десь попід сволоками заткнені «Божі листи» та «Луці Заливайки», але тепер ніхто вже їх не читає 116.*

ЗАТОПИТИ (2). Розпалити вогонь у печі, грубці тощо. *Рано вставав [Федір] на годину, аби **затопити** і зварити собі їсти, а потім цілий день і цілу ніч перележував на печі 130.*

+ **затопити** 52.

ЗАТРЕМТІТИ (1). Захвилюватися під впливом сильного почуття; задрижати. [–] *Адї, які мині побожні, лиш фоста на заді хибує!.. Семениха аж заплакала, аж **затремтіла** 34.*

ЗАТРИМАТИ (1). Зберегти, вберегти від кого-н. [-] *Та же я не можу горшечка у хаті **затримати**, бо все вібиваєш* 24.

ЗАТРЯСТИСЯ (1). Затремтіти, задрижати під впливом якого-н. почуття. *Катерина **затряслася**, як осиковий листок перед бурею* Д 339.

ЗАТУЛЕНИЙ (1). *Перен.* Припорошений; невидимий частково або повністю. *І ходили вони [Максим з кіньми] з одного кінця ниви на другий, **затулені** курявою, а борони кусали землю, гаркотіли, роздряпували її, аби зернові вчинити м'яке ложе* 203.

ЗАТУЛИТИ (3). Притискаючи, притуляючи що-н. до чогось, закрити, заслонити. *Вона [Оксана] **затулить** долонею очі і буде хвильку стояти* 118; [-] *Я вночі обернуся та і **затулю** одно ухо, а друге так розтвиряєся, що мені кості в голові тре. А я накриюся подушкою, а воно [гадки, думки про страту] по подушці тими ланцями лупить* 154.

+ **затулила** 230.

ЗАТЯГНУТИ (3). (1). Тягнучи, посуваючи що-н., помістити кудись. *..бабі **наказував** [дід], аби вона не лишень чесала воли, але аби давала позір на чоботи, бо десь пес може **затягнути*** 113.

2. Силою привести, приволікти, доставити кого-н. кудись (1). *То оба старі **затягнули** бабу перед образи і голосно говорили молитву.* 188.

3. Одягти, накинути на себе одяг (1). *Врешті **затягнув** [Митро] на себе кожушину та й виходив з хати* 48.

ЗАТЯГТИСЯ (1), **ЗАТЬИГТИСИ** (1). Повіситися, покінчити життя самогубством. – *Та лиш тому три роки, як Лесь **затягся**; Господи, яка тогди буря зірвалася! 149; – Не знаю, і як, і коли вчинив-ем си під грушков з воловодом. За малу філю був би-м **си затьиг**. Але Господь милосерний знає, шо робит 69.*

ЗАТЯМИТИ (1). Запам'ятати, надовго зберегти в пам'яті. [–] *Та тому ви не напуджуйтеся, а що Тома каже, то ви собі **затямте**, як то гріх грасує, доки не відкуплений 165.*

ЗАХАРКОТИТИ (1). Почати важко, з хропінням дихати, засинаючи. *Зневажл., підсил. [–] Та й махаєш головов як конина на сонце, та й пускаєш нитки слини, як павук, такі тоненькі – лиш шо не **захаркотиш** у церкві 34.*

ЗАХИТАТИСЯ (1). Почати хитатися, нахилиючись у різні боки. ***Захитався..** і поволікся дальше 106.*

ЗАХІД¹ (8). Частина, обрію, де заходить сонце (6). *Сірі хмари станули над **заходом** та й закаменіли II 41.*

2. Спуск небесного світила за обрій; час, коли заходить сонце (2). *То як Семен із **заходом** сонця вернув додому, то застав на своїм подвір'ю п'ять кованих возів 187.*

+ Одн. Р. **від заходу** 1 – 15, 2 – 65; **над заходом** 1 – 15, 119, II 41; **перед заходом** 2 – 108.

ЗАХІД² (1). ◇ *У спол. за одним заходом – одночасно з чим-н. Дяк книжки накупив, ще й нову бунду собі справив за **одним заходом** і нову порцелянову люльку 116.*

ЗАХМУРЮВАТИСИ (1). Хмурніти, насуплюватися. Образн. – *Ти, сонце, не захмурюйси на старого, що заборзо робит полудне; старий не має чим ходити...* 204.

ЗАХОДІТИ (20). 1. Ідучи, потрапляти куди-н., проникати в середину чого-н.; входити (9). *З одної і другої купи хтось викликуваний **заходив** до канцелярії і голосував* 133. / *Перен.* Вгризатися в що-н., вриватися (1). Образн. [–] *Вони [гадки] мене так зв'яжуть, що на світі таких ланців нема, аби так глибоко **заходили** всередину* 153.

2. Спускатися за лінію обрїю (4). *Як сонце **заходило**, то невістки з внуками йшли додому, а баба їх виводила за ворота* 113.

3. Вступати в. стосунки, мати з ким-, чим-н. щось спільне (2). – *Я з попом собі **не заходжу**, бо то гроші коштують, я й до церкви не ходжу, бо не маю в чім* 122.

4. *Перен.* Заглядати, дивитися (1). [–] *..дивиси, а будинок як дзигарок віріс не подвір'ю. З котрого хочь боку **заходи** – дзигарок* 30.

6. *Перен.* Починатися (1). – *То сам початок читальні **заходить** ще від старого, діда Митра і від баби Митрихи і дяка Базя* 116.

◇ У спол. (3): а) **заходити жовчею** [про серце] – сповнюватися невавистю, набиратися злости (1). *Серця [нешчасних людаї] **заходили жовчею*** 106; б) **заходити кров'ю** [про очі] – червоніти від злості, напруження і т. ин. (1). *Пани регочуться, бавляться, а Ситникові аж очі **кров'ю заходять*** 167; в) **заходити в голову** – напружено думати над чим-н. (1); [До Катрусі]: [–] **Заходить у голову, чим тебе поховати, як умреш?** 36.

заходити 1 – 31, 122; **заходжу** 3 – 122; **заходить** 1 – Д 363, 2 – 90; **заходите** 1 – 166; **заходив** 1 – 238, 2 – 193; **заходило** 2 – 194; **заходили** 1 – 169, 207.

ЗАХОДИТИСЯ¹ (2). Приступати до якоїсь справи, поратися, возитися біля чогось. *..дав їм кусень хліба, а вони [діти], як щенята коло голої кістки, коло того хліба заходилися* 31.

+ **заходився** 64.

ЗАХОДИТИСЯ² (2). Відчувати стиснення у грудях, важко дихати; задихатися, захлинатися. *Катруся заходилася від плачу і кашляла на все поле* 38; *Коло баби сиділи діти. Як баба синіла і заходилася від кашлю, то вони всі дивилися на бабу цікавими очима і все показували пальцями на бабу та говорили: аді, аді, баба вже умирають* 47.

ЗАХОДЯЧИЙ (1). Дієприкм. активн. теп. часу до **заходити**¹. *Не раз, як заходяче сонце застало Івана наверху, то несло його тінь з горбом разом далеко на ниви* 64.

ЗАХРИПЛИЙ (1). Дієприкм. активн. мин. часу до **захрипнути**. *Тої ночі сиділа на подвір'ю стара мама та захриплим голосом заводила* 16.

ЗАХРИПНУТИ (2). Втратити чистоту, звучність голосу. *Економ аж захрип, бо кождому наймитові мусів називати пана, вїйта і жида* 136.

+ **захрипла** 247.

ЗАЦВИСТИ див. **ЗАЦВІСТИ**

ЗАЦВІСТИ(1), **ЗАЦВИСТИ** (1). Почати цвісти, вкритися квітками. *Вишні зацвили, аж молоко капає, а я лежу*

та на сопівку граю 31. / Образн. (1). [–] ..як будут згор-
тати кістки наших стрільців у купи, то аби і за мене хто
там згорнув кілька лопат. Але високо, бо на тих костях
зацвіте наша земля 219.

ЗАЦІПИТИ (1). Щільно, міцно стулити (уста, зуби і т.
ин.). *Безособ.* ..страх такий великий, що боїтеся одно
слово сказати. **Заціпить** вам зуби, та й чекаєте 134.

ЗАЦІПИТИСЯ (2). Міцно стулитися. *По чорнім, не-
чесанім волоссю спливала мука і біль, а губи заціпилися,
аби не кричати* 141; *Вивалив [Мартин] чорний язик, запхав
пальці в рот, аби голос в горла вивести. Але зуби кланц-
нули і заціпилися, і пальці затисли* 110.

ЗАЧАТИ (25), **ЗАЧЬИТИ** (6), **ЗАЧЄТИ** (1). 1. При-
ступити до виконання якоїсь дії (30). *Стара і доньки зача-
ли голосити* 230. / *Образн.* (2). *Став зачав собі робити
фотографію з хлопця, бо був файний* Д 386. / *Безособ.* (2).
*Парасочка.. додала чистий шматок сала і як зачало роз-
видатися, пустила чоловіка в дорогу* 250.

2. Розпочати, почати, щось (2). *А що колос здойме
[Оксана], то співанку свою урве і наново її зачне з новим
дрожанням тоненького голосу* 118. / *Образн.* (1). – *Та як
зачнемо [раду], – каже вітер, – коли землі ще нема* Д 385.

+ **зачне** 1 – 81; **зачнуть** 1 – 117, 119, 154, 1 образн.
Д 387; **зачав** 1 – 116, 131, 181 (2 р.), 249, 250 (3 р.), Д 386;
зачьив 1 – 39 (2 р.), 216; **зачьила** 1 – 39 (*повт.* – 2 р.); **за-
чало** 1 *безособ.* – 193; **зачьило** 1 *безособ.* – 62; **зачали** 1
– 129, 182, 230, 193, 258; **зачєли** 1 – 182.

ЗАЧЕПИТИСИ *див.* **ЗАЧЕПИТИСЯ**.

ЗАЧЕПИТИСЯ (1), **ЗАЧЕПИТИСИ** (1). Повіситися, стратити життя самогубством. [-] ..пам'ятаю, як повісився *Николай Басараб*, потім за ним *стратився Іван Басараб*, а ще не минуло було рік, а вже одного досвітка на маленькій вишенці *зачепився Василь* 149. – *Мой, ти, шибенику, чого ти чіпаєшси гръидок, хочеш горшки побити? Та коби-с вже зачепивси навіки... І почав бити хлопця* 48.

ЗАЧЕРВОНІТИ (1). *Перен.* Залишитися відбитком, слідом. *Образн.* – *Або приходи хоть ти, коханко, без дитини та на твоїй шиї я вздрю єго руки, а на твоїх губах зачервоніют єго губи..* 206.

ЗАЧЕРВОНІТИСЯ (1). Почати червоніти, набути червоного кольору. *Червоні промені сонця вбігли через вікно.. Портрет і фортеп'ян зачервонілися* 56.

ЗАЧЄТИ див. **ЗАЧАТИ**

ЗАЧЄТИСИ (1). Взяти свій початок з чогось; розпочатися, початися. – *Мой, богачі, або зараз відци забирайтеси, або буде з вас саме фалате! Коби ж були послухали. Та й зачєласи баталія. Всі, шо май боязливі, повтікали, лиш лишилися три богачі та п'ять бідних та жінки* 183.

ЗАЧИНАТИ (4). 1. Те саме, що **зачати** 1. (3). *І газда пхав олівце в рот і зачинав знов писати* 91.

2. Те саме, що **зачати** 2. *Образн.* (1). **Зачинаймо, мой, ту раду**, – *каже сонце*, – *мені далеко, нема як баритиси.* Д 385; – *Басараби знов зачинають вішатися, не мають гаразду в голові* 149.

+ **зачинати** 1 – 158.

ЗАЧІПАТИ (1). *Перен.* Загравати; бавитися з ким-н. *Образн.* *..оббігли його [хлопчика] сонцеві промінчики та й зачіпають його. Один лізе в очі, другий у пазуху та в рукави* Д 336.

ЗАЧЬИСТУВАТИ (1). Почастувати, пригостити. – *Іванку, чьо мене, брыи, пореш без ножа? Я маю охоту тебе зачьистувати, бо ти мене.. як мама рідна на добре радиш* 21.

ЗАЧЬИТИ *див. ЗАЧАТИ.*

ЗАШИТИ (1). Шиттям заробити засоби на існування. *Цілому селови шию та прьиду.. Та ще кілька я зашию, аби душу погодувати, – нема грейціря на топливце* 78.

ЗАШКІРЮВАТИСИ (1). Усміхатися, сміятися, широко розкривши рота і виставивши зуби. *Образн.* – *Мині тебе не треба, – пищить він [старий] до сонця – не зашкірюю-си до мене, бо задурно* 157.

ЗАШКОДИТИ (1). Завдати шкоди кому-н., чому-н. *Цитата.* «*В котрім домі той лист находився, там ані вогонь, ані вода, ані гром, ані ніякая злая річ зашкодити не може...*» 115.

ЗАШМУРОК (1). Зашморг, петля з мотузки, шнура. *..я замотував той мотуз і пробував-єм, ци добре держить і все знав-єм, як треба зашмуток зробити, як зависоко підтягнути* 156.

ЗАШУМІТИ (2). Почати шуміти, утворювати шум. *Образн.* (2). *Якби-м розбив ту скалу, що душу мою заковала! Ліси би зашуміли, заспівали би села* II 41; *Душа сидить у скалі, як злодій. Не вилетить відти дівчина у бі-*

*ленькій сорочці, бо нема сопівки мої.. Не зашумить ліс,
не заспівають села* II 41;

ЗАЩІНКАТИ (1). Застебнути, з'єднати розріз на сорочці за допомогою ґудзиків, застібок, ниток і т. ін. *Марія. Таже груди голі, чекай, най ті зацінкаю* Д 383.

ЗАЩІНКУВАТИ (1). Те саме, що **зацінкати**. *Таже груди голі, чекай, най ті зацінкаю. (Зацінкує)* Д 383.

ЗАЯСНИТИ (1). Почати ясніти, світлішати. *Стане ясно, то вся вода злегка заясніє* II 43.

ЗАЯЦЬ (1). Невеликий полохливий звірок родини гризунів з кучим хвостом і довгими вухами. *У порівн. (3). Я так не любив говорити молитви і митися, що від милосердних жінок я тікав, як заяць* Д 327.

+ Мн. Н. **зайці** 127, **заяці** 115.

ЗБАВИТИ (3). Втратити без користі, марно (1). *Отосте були хлопенна дівка.. То-сми за вами не одну нічку збавив, то-сте в данці ходили* 65.

◇ *У спол. збавити світа кого-н.* – змарнувати знівечити життя кому-н. (2). *Повт. – Гуцул поклав таки церькву в Луговисках, а мене світа збавив, збавив навіки...* 32.

ЗБАВЛЯТИ (1), **ЗБАВЛЬТИ** (1). 1. Шкодити кому-н. словом, поглядом, вчинком; пошкоджувати, псувати здоров'я (1). [–] *..дес такі люди є, шо чоловіка збавльи-*

*ют. Аді, гуцул поробив му [майстрові] якус біду, ци підси-
пав, ци розум зав'єзав, та й шо з чоловіка зробилоси? 32.*

2. *Перен. Рятувати (1). Образн. В полудне прихо-
диш, сонце. Збавляєш мене від смерті. Не приходи вже.
Най зів'яну II 42.*

ЗБАГНУТИ (1). Згадати, пригадати; осягнути. [-] *..де
я все годен нагадати, та й нащо згадувати лихе.. брали
подушки, та верети, та ціле сало вхопили, та сани, та
дрова з-під хати; де я все то годен збагнути? 210.*

ЗБАНОК (3). Глиняна посудина продовгуватої фор-
ми. – Семенку.. побігни в **збанок** води начерпнути, але не
впадь у керницю 141. / У порівн., образн. (1). [-] *..та тогди,
пташко, твій спів спливав в моє серце, як різка вода в но-
вий збанок... 205.*

+ Одн. Зн. **збанок** 141.

ЗБАНЯ (2) Зменш. до **збанок**. Сідали [мухи] на хліб
та їли, залізали в **збаня** та й воду пили 44; Як сонце вже
злізло бабі у ноги, як вже стануло коло того мотузка, що
ним міх зав'язувався, то баба почала качатися по землі
та **збаняти** шукати 44.

ЗБАНЯТКО (2). Зменш.-пестл. до **збаня**. Коло баби
стояв на землі кусень хліба та й **збанятко** з водою 44.

+ Одн. М. в **збанятку** 44.

ЗБИВАТИ (3). 1. Ударами, поштовхами здійсмати в
повітря пилюку, утворювати куряву. піну і т. ин., (2). *Дими
спокійно долинами синіють, гуртки чорних овець шука-
ють воріт своїх, за ними діти куряву збивають II 40. /
Образн. (1). ..червона ріка збивала шум з крові, і він, як*

вінок, кружляв коло голов трупів, які тихенько сунули за водою 195.

2. Короткими ударами струшувати, стріпувати одержу (1). *Дід Михайло буде хреститися і збивати порох із сорочки і дуже кашляти* 119.

ЗБИРАТИ (9). 1. Скупчувати, згуртовувати кого-н. в одному місці (3). *Молоді, як пінка, співають, як ідуть на смерть. А ми позаду збираємо наших співаків та плачемо* 230.

2. Відділюючи, знімати верхній шар з чого-н. (2). [–] *Андрійку, на тобі солімку та пінку з молока збирай* 28.

3. Приєднувати, згортати до купи що-н. (2). *Поклав [Семенко] обід на дорогу і збирав волосся на верх голови, аби приложити його капелюхом і виглядати як обстрижений жовнір* 142. / Нагромаджувати, складати одне до одного (1). *Всі ті дарунки я збирав у пазуху* Д 327.

4. Знімати з полів, городів те, що вродило; знімати урожай (1). *..коло хати і коло волів ходив дід, у хаті поралася баба, а поле сіяли сини, а збирали бідні люди за сніп і за третину* 112.

◇ У спол. **збирати усі сили** – напружуватися (1). **Збирав усі сили пам'яті, аби нагадати решту співанки, і не міг** 101.

+ **збирає** 1 – 246; **збирав** 2 – 28; **збирай** 1 – 158.

ЗБИРАТИСИ див. **ЗБИРАТИСЯ**

ЗБИРАТИСЯ (4), **ЗБИРАТИСИ** (1). Готуватися вирушати куди-н., робити що-н. [–] *Але ти, Семене, не бала-*

кай, але **збирайси** дьидиви нести обід 141; *Вмився* [Федір], *помолився і збрався* йти до двора 130.

+ **збиратися** 193; **збирався** 193; **збиралися** 90.

ЗБИТИ (2). ◇ У спол.: а) **збити на винне яблуко** – розбити вщент, розгромити (1). [–] ..*москалів ми під Варшавою збили на винне яблуко, з Відня і Пешту заберемо все золото, і золотом усі шкоди воєнні поплатимо* 209; б) **піт збив** – див. **піт**.

◇ У спол. **збив** 31.

ЗБИТИЙ (3). 1. *Дієприкм. до збити. Якого сильно побили, збили* (2). [–] *О, який зад збитий. Дивітси, та же тут всілякі буки поприсихали...* 248.

2. *Зібраний, зліплений докупи, в пасма* (1). *Схилений, що твари не видно, лишень збите, сиве волосся пасмами падає в долину, як вода.* II 48.

+ Одн. Зн. **збиту** 1 – 84.

ЗБИТИСИ (1). *Зібратися, згуртуватися в одному місці. – Гей, як вони всі покінчили школи – тоті наші діти, та як пристали до нас, як ми збилиси до них докупи!* 217.

ЗБИТКИ, мн. (1). ◇ У спол. **робити збитки** – див. **робити**.

+ ◇ **збитки** у спол. 126.

ЗБИТКУВАТИ (1). *Знущатися з кого-н. – Ти, марно трате.. ти шо видиш, та до коршми тьгнеш, та ще мене хочь збиткувати?!* 21.

ЗБИТОЧНИЙ (1). *Пустотливий. У порівн. Вони [опірі, привиди] гуляли по хаті, як збиточні діти* 131.

ЗБІГТИСИ (1). Прибігти з різних місць в одне, бігом зібратися докупі. – *А Федька вже вбили? – Він вже на та-мтїм боці. – То єго смерть, а чій кременал? Дзвін на селі почав голосити тревогу. – Зараз громада збіжитси та й не даст* [нову жертву] 179.

ЗБІЖЖА див. **ЗБІЖЖЯ**.

ЗБІЖЖЯ (2), **ЗБІЖЖА** (2). 1. Рослини, посіви зернових, хлібних злаків (2). [–] *Та як було тепло, то я собі спав в збіжжю або в кукурудзах, а як студено було, то я хова-вси в ясла* 247.

2. Зжаті рослини зернових; снопи (1). **Збіжжа** не молотив [дід Дмитро] по кільканайцять років, і подвір'є єго було закладене доокола стіжками 112.

3. Зерно хлібних злаків (1). *..заладують тебе з ро-диною, і їдь в інше село годитися: кілька корців збіжжа дістанеш, кілька дров..* 259.

+ Одн. Зн. **в збіжжя** Д 238.

ЗБІР (2). Скликання, зустріч членів якої-н. общини з метою, вирішення питань. *Я сам, газди, все за громадov стояв-єм і стою, але бігме, на ваш збір не пішов бих* 77.

+ Одн. Зн. **на збір** 77.

ЗБЛИЗИТИСЯ (1). Встановити зв'язок, знайти контакти, вступити у взаємодію. *По матурі я знов зблизився зі Снятином, треба було міщанам читати реферати, організувати товариства* Д 327.

ЗБЛІДНУТИ (1). Втратити природний колір обличчя, стати блідшим. *Федір глянув на неї [Настю] і зблід* 130.

ЗБОКУ (1). *Присл. З бокової сторони. [–] Чого стоїте? А стоїте тогб, що щось вас у голову дюгнуло, збоку, не дуже легонько* 154.

ЗБОЛЕНИЙ (1). *Змучений фізичним болем, хворобою і т. ин. – Беріт її [жінку] полегоньки, бо в неї тіло дуже зболене* 129.

ЗБОРИ (1). *Зустріч, зібрання, скупчення людей. Як то сталося, що жінки на ринку зробили недозволені збори, того ніхто добре не знає* 243.

ЗБОЯТИСИ *див. ЗБОЯТИСЯ*

ЗБОЯТИСЯ (2), **ЗБОЯТИСИ** (3). *Злякатися, відчутти страх. [–] Тих гармат я збоявся та засунувся назад на піч* 225. / *Побоятися; стримати з певною метою свої дії* (1). *Парасочка зарюмала за грішми, але збоялася виходити з плачем перед хату, аби люди чули* 251; – *Начинила вас [дітей] та й лишила на мою голову, бодай ї земля вікінула! А чума дес ходит, бодай голову зломил, а до вас не поверне. Цеї хати і чума збояла би си!* 51.

+ *збоявси* 82; *збояласи* 21.

ЗБУДИТИ (1). *Перервати чий-н. сон. – Дес я кричу ратунку, та й мене збудили та трохи спамньитали* 32.

ЗБУДИТИСЯ (1). *Прокинутися від сну. Збудився, ще почув своє послідне слово спросонку* 148.

ЗБУДУВАТИ (1). *Спорудити, звести яку-н. будівлю. Образн. – Старий птах най гнізда старого не покидає, бо нове збудувати вже не годен* 188.

ЗБУЙ (1). З польськ. Розбійник, грабіжник. – *Прошу, пийте, не розглядайтеся так, як би між збуїв попали* 168.

ЗБУНТУВАТИ (1). Підбурити до бунту, непокори. – *Що ж, як збунтуєте, як косу возьмете і хлопи за вами, то могла би бути лазня* 167.

ЗБУТИ (2). ♦ У спол. **збути вік** – прожити життя або значну його частину. **Вік свій збув** [Іван] *на тім горбі* 62. – *Ти змудра міні відповідаєш, бо ти був у криміналі, та там тебе розуму навчили. – А най мене Бог боронит! Я половину віка свого збув, а ще моя нога в арешті не була* 122.

ЗБУТИСИ (6). Позбавитися кого-, чого-н. – *Бігме, кину в піч [чобіт], шпурну у вогонь та й збудуси!* 46; *Наймив-єм фіру, та ліпше вже відвезти [Катрусю] на могилу та відвернути, та й збутиси* 37.

+ **збутиси** 139; **збудешси** 160; **збудетеси** 25; **збув** 37.

ЗВАЖИТИСЯ (2). Знайти в собі відвагу, сміливість зробити що-н., виявити рішучість. *Хлопці вже зважилися і підбігали, як щенюки, і били [тата] по ногах, і відбігали, і знов били* 24.

+ **зважився** 142.

ЗВАЛИТИ (5). 1. Ударивши, штовхнувши, змусити впасти (3). *І ударом лавки звалив Федора на землю* 128.

2. Виснажуючи, знесилюючи кого-н., позбавити здатності триматися на ногах, змусити лягти, впасти (2). *Та так тебе ціп і звалит на сніп, та й так деревієш до ранку* 138. / *Образн.* (1). *Воно [вікно], як кат, прошибало його*

наскрізь. *Знов звалить і буде мордувати своїми образами* 126.

+ **звалили** 1 – 183 (повт.).

ЗВАЛИТИСЯ (2). Втратити здатність триматися на ногах, лягати через утому тощо. (1). *За часок звалився одним боком до берега і, видко, хотів так урядитися, аби ніби спати, а ніби чекати* 123.

◇ У спол. **звалитися у невидіний світ** – втратити свідомість, померти (1). *В'язався очима [Лесь], держався его [каганця] і все мав страх, що повіки запруться, а він стрімголов у невидінний світ звалиться* 109.

ЗВАЛЮВАТИ (1). ◇ У спол. **звалювати з ніг** – ударом збивати, змушувати падати. *Незабаром прибігла поліція і тверезила голодників. З гіркою бідою підоймала на ноги, потім одним махом звалювала з ніг* 128.

ЗВАРИТИ (8). Скип'ятити у воді харчові продукти, довести їх до стану готовності, до споживання. *Одного вечора прийшов Гриць до хати, зварив дітем бараболі, посолив та й кинув на піч, аби їли* 54. [–] *Тицьне тобі [жінка] барабулю та й дависи! Я вже не годен ноги за собою волочити! – А що ж вона тобі, синку, зварит? Олію нема, муки нема, та що вона тобі зварит?* 47.

+ **зварити** 130; **зварит** 116, 129; **зварив** 207; **звари** 326.

ЗВАТИ (1). Іменувати кого-н.; називати. [–] *..відки ви [люди] і як вас маю звати?* 187.

ЗАВЕРЕЩАТИ (2). Пронизливо, різко закричати, запищати. *Семенко співорив, заверещав і сів з обідом* 142.

ЗВЕРНУТИ (1). Даючи прохід, дорогу кому-н., відійти, зійти в сторону. [–] *На другий день я.. здибав якогось пана кіньми, як змিয়াми, але я з дороги не звернув і капелюха не здохмив* 218.

ЗВЕРНУТИСЯ (5). 1. Говорити, спрямовувати свої слова, свою мову до когось (3). – *Ади, саранча, лиш хліба, та й хліба, та й хліба! А відки ж я тобі того хліба наберу?! Це було до дітей, а тепер він звернувся до кумів* 138.

2. Скрутитися, перекинутися (1). *А воно [дитина] плаче з шелестом бадилля. Та й звернулося і впало. Впало ротом до корча* 95.

3. Повернутися, стати обличчям до кого-н. (1). – *Йде вже його тітка.. Усі жінки звернулися до тітки байстрючка, почали шептати між собою, підсміхатися* 248.

+ **звернувся** 1 – 38, **звернулися** 1 – 153.

ЗВЕРТІТИСИ див. **ЗВЕРТІТИСЯ**.

ЗВЕРТІТИСЯ (1), **ЗВЕРТІТИСИ** (3). Кинутися, заметушитися; заклопотатися чимось, шукаючи виходу зі скрутного становища. *Настрашився* [Федір], *не бачив ніякого виходу, звертівся, аби десь утечи* 126; *повт. Дес ще з осени зїхала комісія з банку до него та й каже: або гроші, або пускаєм маєток.. Звертівси, звертівси, та й до жіночої пайки* 83.

звертів си 1 – 93.

ЗВЕРХИ (1). Присл. Поверх чого-н. [–] *Коби хоть на тиждень перекинутиси в пана! – говорив війт. – Як у якого пана. Бо є такі, шо на соломі сплут, а зубами обіскаютси. Зверхи камазелька, а сорочки нема* 76.

ЗВЕСЕЛИТИ (2). Принести радість, утіху кому-н. *Повт. ...я приперси до ясеня в саду та й кажу: Господи, ти звеселив світ свій цими зіздами, а нас бідних мужиків, звеселив ти Франком 217.*

ЗВЕСЕЛИТИСЯ (1). Стати веселим. *Цілий вигін заворушився, звеселився, і любо гуторив аж до опівночі.. 211.*

ЗВЕСЕЛЮВАТИ (1). Своєю присутністю, діями похвалювати, створювати добрий настрій. – *То я, стара, маю вам хати звеселювати? А ваші ж жінки де? 152.*

ЗВЕСЕЛЬИТИ (1). Те саме, що **звеселювати**. – *Ой, ти, голаку [до ангела], все ще смієшси з старої баби. А як баба постаріласи, а ти все молоденький, все бабі хату звесельиєш 43.*

ЗВЕСТИ (3). ◇ У спол. а) **звести до купи** **кості** – встати, піднятися (1). [–] *Я зробок – ціле тіло мозиль, кості дрихлаві, шо заки їх рано зведеш до купи, то десіть раз йойкнеш! 66; б) звести (що-н) до порядку* – зробити як слід, як треба що-н. (1). *Дивилася ними [очима] так, як би на цілім світі не було такого кутика, аби вона его не знала і, закотивши довгі і білі рукави, не зробила в нім того, що порядна господиня робить, аби вона не спрятала, не прихарила і не звела всего до порядку 151; в) не звести рук* – бути у сильному відчаї, нервовому потрясінні (1). – *Ой, мамо, я не годна рук від себе звести, отам ті дарунки Д 339.*

ЗВЕСТИСЯ (1). Встати, підвестися, з лежачого чи сидячого положення. *Мама звелася і поволіклася на постіль 141.*

ЗВИВАТИ (1). Змотувати що-н. у клубок і т. ін. *Іванко. Чека, чека! А волічку тобі не звивав-сми? А видиш?* Д 383.

ЗВИСАТИ (2). Висіти, тримаючись на чому-н. *Образн. (1). Стрімголов звисала [рожа] та шептала: сонечка, ой сонечка!* ІІ 42.

2. Бути розташованим висіти, нависати над ким-, чим-н. *Образн. (1). Полянялі пустарі небесні бездушно звисали над ними [людьми]* 106.

ЗВИСНУТИ (1). \diamond У спол. **звиснути на чию-н. працу** – про експлуатацію, наживу за рахунок інших. [–] *Аді, генди, паршъик лиш звис на нашу працу, але він ліпший від гуцула. Бо він озме гроші, маєток зарабує, але розуму не відбере* 32.

ЗВИТОК (2). Що-н. згорнуте, скручене в трубку. [–] *..як я був в гімназії, той звиток показався шляхоцьким дипломом для родини Кнігініцьких* 231.

+ Одн. Зн. **звиток** 231.

ЗВИЧАЙ (2), **ЗВИЧІЙ** (1). Усталений, звичний спосіб, манера дії, поведінки кого-н. (2). *Лесь своїм звичаєм украв від жінки трохи ячменю і ніс до коршми* 23; – *Куме Іване, дайте трошки споки, бо жінка як си має звичій у таким антересі та єї не траба цього слухати, бо така бєсіда не дає здоров'я* 138.

2. Традиційний порядок, відзначення яких-н. подій, ритуал, обряд (1). *Дівчата голосять по звичаю жінок, вигін заливається похоронним співом* 202.

ЗВИЧАЙНО (1). *Присл.* Уживається в знач. вставного слова для підтвердження думки. *А як розсипалися вули-*

цями, то реготалися, як з весілля йдучи. **Звичайно**, дурні баби 245.

ЗВИЧІЙ, див. **ЗВИЧАЙ**.

ЗВІД (1). Небо, небосхил, небозвід. Образн. *І знов ріжу зводи небесні і падаю* 176.

ЗВІДСИ (1). Присл. З цього місця. *Забіг [вітер] у па-зуху та й вибіг рукавом, замотався у волосся, а звідси скочив у вухо* Д 386.

ЗВІДТИ (1). Присл. З того місця. *Треба було аж просьби, щоби їх [бабів] звідти позбутися* 245.

ЗВІЗДА (17). Зірка. У колядці. – *Аді, оцеї, грушечко.. що каже: Нова радість стала, яка не бувала, Над вертепом звізда ясна світу засяла... 87; Звізди мерехтіли, як золоті чічки на гладкім, залізнім тоці* 16. / Образн. (9). *Вечір. Місяць на небі розгорається, парубоча пісня мостить собі мости до звізд, сира сопілка наймицька жалібно стогне з ясел, до вікон панських* II 44. / У порівн. (1). *Страшними лицями обернені [люди] до неба, як морем голов проти моря звізд* 105.

+ Одн. Н. **звізда** образн. 193; Зн. образн. 193; мн. Н. **звізди** 136, образн. 103, 176, II 43; Р. **звізд** образн. 198; Зн. **звізди** 65, 97, образн. II 43; О. **звіздами** 217, образн. 233; зі **звіздами** 25.

ЗВІЗДОЧКА (1). *Змениш.-пестл. до звізда. [У ремарці]: Стоїть [Іванко], витягає руку з рукава і шпортає пальцем у снігу, конче хоче здоймити звіздочку біленьку, що блищить в снігу* Д 383.

ЗВІЗДОЧОЛИЙ (2). Який має на лобі білу пляму у вигляді зірки (про коня). *Ану, **звіздочолий**, поки нам Бог назначив, берімси, брьи, до цієї землі* 203.

+ Одн. Н. **звіздочолий** 204.

ЗВІЙ (1). Сувій, згорток. – *Лишень самого полотна зо пятьдесят **звоїв** по смерти лишилося. Такого богатиря пошукати* 80.

ЗВІРЬ (6). 1. Дика, хижа тварина (5). *Якас там була така лота **звір** змальована, що в казці би не склав 43. / У порівн. (2). Аби-м ходив, як дика **звір**, лиш кобих не видів ні тих жидів, ні панів, ні.. 70. / Перен., жарт. Про свійську птицю – курей (1). *На озимині з'являються кури і пасуть. – А-уш, бо піб'ю на капусту! Ти не дивиси, що я старий, але ще такого **звіря** заможу, ще заможу* 168.*

2. *Перен. Про дуже люту, жорстоку людину (1). Лайл. Чого ще хочете від мене, дикі **звірі**? Як ще підховаю її дитину, то піду за нею [за дочкою], ви, шельми!* Д 341.

+ Одн. Н. **звір** 1 – 196, у порівн. 161.

ЗВІЯТИСЯ (1). Початися, здійнятися (про вітер, бурю). *Потім у день чи в два дні така **звіялася** буря, такі вітри подули, що дерево з коренем виривало* 150.

ЗВОЛОЖУВАТИ (1). Робити вологим. *Спалені губи з трудом розривала [баба] та білим язиком їх **зволожувала*** 44.

ЗВОРУШИТИ (1). Викликати яку-н. реакцію свідомости, думки, і т. ин.; схвилювати. [–] *Я тоді не був монархістом і це мене **анітрошки** не **зворушило*** Д 326.

ЗВУК (3). Слухове відчуття; те, що людина чує, сприймає органом слуху. *Образн.* (2). *З дооколичних сіл припливуть на ниву звуки дзвонів і будуть стелитися разом з росою по стернях* 119. / *Спів, музика* (1). *Чує [Марія], як сини держуться маленькими руками за її рукави, як ростуть з кождим звуком [пісні]* 197.

+ Одн. Н. **звук** образн. – 167.

ЗВУЧАТИ (1). Поширюватися в просторі, чути, лунати. *І оповідає той кінь своєму лицареві, з яких то побоїв він його виніс: і з половецького, і з турецького, і з московського. Рефрен української історії мужньо звучав у того коня* 225.

ЗВ'ЯЗАТИ (3). 1. З'єднувати, скріплювати кінці чо-го-н. *Образн.* (2). *Всі пасма ясні висную із очий ясных і зв'яжу з пасмами зорів на небі* II 43; *Червоні промені сонця вбігли через вікно, як на ратунок, аби зв'язати всі сили докупи* 56.

2. Обкручувати, обв'язувати чим-н. когось. *Образн.* (1). [–] *Вони [гадки] мене так зв'яжуть, що на світі таких ланців нема, аби так глибоко заходили всередину* 153.

ЗВ'ЯЗОК (1). У мн. Ділові, офіційні і т. ин. відносини, стосунки між ким-н. *Час університетських студій у Кракові не перерває моїх зв'язків з міщанами* Д 327.

ЗГАДАТИ (2). Відтворити в пам'яті, свідомості минуле, відновити уявлення про кого-н., що-н. *Іде коляда про лицаря, як йому дорікає його вірний кінь. – Продаш ти мене, згадаєш ти мене...* 225.

+ **згадав** 39.

ЗГАДУВАТИ (2). Те саме, що **згадати**. – *Де я все годен нагадати, та й нащо згадувати лихе; добре, що минуло* 210.

+ **згадують** 116.

ЗГАНЯТИ (1). Примушувати покидати певне місце. *Молодий чоловік цілував її [Марію], а вона сміхом зганяла з нічлігу птахи* 193.

ЗГАСНУТИ (1). ◇ У спол. **очі згасли** – див. **очі**.

+ ◇ **згасли у спол.** 110.

ЗГИБНУТИ (1). Перестати жити; здохнути (про тварин). *Романиха сіла коло корови і пильнувала її, аби не згибла* 50.

ЗГИНАТИСЯ (2). Нахилитися, схилитися над чим-н. *Дід їв, і кришки падали, і він раз по раз згинався і здоймає кришки і клав у рот* II 48; [–] *Гріх гріхом, а я землі і тепер не дам.. Та я коло неї працюю, та з кожного боку поглядаю. А де будяки, та згинаюся і виполюю. Хребет тріскає, руки горять від будяків* 229.

ЗГИНУТИ (2). Померти. [–] *..як напивси горівки та й мені отак утворилося в голові, що я маю згинути і цього газду в руку поцулувати* 163.

ЗГІРДНО (1). Присл. Зневажливо, зверхньо. Образн. *Передо мною стояв новий світ, новий і чорний. Я ловився за його поли, а він згїрдно глядів на мене* 173.

ЗГІРКНУТИ (1). Перен. Сповнитися болем, стати жалісливим. *І пісня єго душі згїркла, як зігнала пшениця* 106.

ЗГОВОРИТИ (3). Промовити, проказати (про молитву). – Я вам, бабо, солодкої пшениці та й тіста принесла, аби-сте за мою Марію Очинаш **зговорили**. – Прости Біг, небого, я **зговорю** Очинаш за твою Марію 86.

+ зговорю 85.

ЗГОВОРИТИСЯ (1). Завести розмову, розговоритися. Лишень читальники не раз їх [діда, бабу] **згадують**, як **зговоряться** за початок читальні 116.

ЗГОДОМ (1). Присл. Через деякий час. **Згодом** **зачнуть** її [Оксані] **поперед очі бігати жовті або сині плями** 117.

ЗГОДУВАТИ (1). Годуючи, виростити кого-н. [–] **Алем тим жебраним хлібом сина згодувала** 88.

ЗГОЛОДНІТИ (1). Відчути голод, захотіти їсти. – **Тепер, Федоре, небоже, встань та украй собі гріночку хліба, але тоненьку, панську, бо-с вижу, зголоднів** 130.

ЗГОНИТИ (1). ◇ У спол. **із ніг згонити** – звалити, змусити впасти. – **Вертаюси додому, а мені то чорно, то жовто перед очима, вітер ні із ніг згонит** 31.

ЗГОРБЛЕНИЙ (2). Який згорбився, зігнувся. **Згорблена** [мама], **стара, з костуром у руках сиділа на приспі та грілася на сонці** 102.

+ Одн. Н. **згорблений** 72.

ЗГОРИ (4). Присл. 1. У напрямку вниз (3). **Згори, з височенної високості снопи ячмінні кербутом на него падають** 110.

2. *Перен.* Зверхньо, зі зневагою (1). *А панок верта-
ється до склепику і глядить на панів згори і підсвистує собі*
167.

+ згори 1 – 61, 71.

ЗГОРІТИ (3). 1. Знищитися вогнем (1). – *Твоє кур-
винство вже згоріло, коби-м і тебе [до дочки] могла за-
пхати у той вогонь, але-м стара та не міцна* Д 340.

2. *Перен.* Охопитися сильним бажанням придбати,
мати що-н. (2). *Тепер молоді ґазди мудрі настали, такі
фаєрмани, що за землев не згоріли* б7.

+ згорів 2 – 70.

ЗГОРНУТИ (1). Зґрібаючи, зібрати що-н. в одне міс-
це. [–] *..як будут згортати кістки наших стрільців у купи,
то аби і за мене хто там згорнув кілька лопат* 219.

ЗГОРТАТИ (2). Те саме, що згорнути. [–] *..най мене
направит [Бог] на ліпший розум, бо і тьм спечу у вогні, як
пацюка, бо меш три дні попів [попіл] за своїм багацтвом
згортати...* 133.

+ згортати 219.

ЗҐРЕБЛО (1). Металева щітка для чищення худоби.
*У порівн. [–] А руки, аді, як зґребло, а вже-м місяць не го-
лений* 89.

ЗГРУБІТИ (1). Потовстіти, стати повнішим в обхваті.
*Оксана здойматиме кожний колосок, що надибле, і буде
всі складати в ліву руку, а як жмит зґрубіє, то вона єго
буде складати понад ярок* 117.

ЗГУБА (1). Загибель, смерть. *Завзяті чорні очі ві-
щували єму [злодієві] згубу* 161.

ЗДАВАТИСИ див. **ЗДАВАТИСЯ**.

ЗДАВАТИСЯ (12), **ЗДАВАТИСИ** (7). Поставати в думках, в уяві; уявлятися. *Безособ. Мені так здаєси, що гріх будете мати, я собі йду...* 165. / *Образн.* (4). **Здавалося**, що земля скаржитьься на ті свої рани 193.

+ **здаватися** 37 (2 р.); **здається** 257, 259; **здаєси** 32, 77, 199; **си здає** 40; **здає** (ми) **си** 68; **здавалося** 51, 102, 196 (2 р.), *образн.* 15, 36, 51; **здавалоси** 207.

ЗДАВНА (2). *Присл.* З давніх часів, дуже давно. *Іван здавна привик до таких сміхованців і спокійно тягнув бодяк дальше* 62.

+ **здавна** 19.

ЗДАЛЕКА (2), **ЗДАЛЕКУ** (1). *Присл.* З далекої відстані, віддалік. *..рано вони оба виходили, а стара сперласи на ворота та не говорила, але так здалека дивиласи, як з неба* 207.

+ **здалека** Д 341, **здалеку** 230.

ЗДАЛЕКУ див. **ЗДАЛЕКА**

ЗДАЛНИЙ (1). Придатний на що-н. *..мужикам лиш такий лік **здалний**, що або суда, або туда!* 39.

ЗДАЛО (1). Ужив. із *заперечн. част.* **не** у знач. **без користі, не варто; марно.** *Він [доктор] міні таке напіяв, що де, де, де-е-е! Мужикови до докторів **не здало** ходити* 39.

ЗДАТИСИ див. **ЗДАТИСЯ**

ЗДАТИСЯ (1), **ЗДАТИСИ** (2). ◇ У *спол.:* а) **здатиси на Бога** (2) – підкоритися волі Божій (2). **Здайтеси на Бо-**

га – може вас потішит... – так казав Ілаш 49;); б) здатися на ласку і неласку когось (1) – підкоритися долі, чекати з надією на щасливий результат (1). ..виглядав [Данило] на нещасливого борця, що от-от здається на ласку і неласку ворога 123.

+ ◇ **здастеси** у спол. а) 49.

ЗДВИГНУТИ (1). Підняти й опустити плечі на знак подиву. *Жінка засміялася, а Семенко **здвигнув** плечима і замовк 143.*

ЗДЕМОРАЛІЗОВАНИЙ (1). Морально розкладений. *Лайл. – А то хами **здеморалізовані**, а то бидло, вони [селяни] гадають дістати відшкодованне? чорта в зуби! 211.*

ЗДЕРЖАТИ (2), **ЗДЕРЖІТИ** (1). Бути в силі тримати яку-н. вагу, утримувати що-н на собі. / *Образн. (2). Ця земля не годна кілько народу **здержіти** та й кількі біді витримати 66. ◇ У спол. **здержати на собі** – витримати, витерпіти (1). [-] *Напиши йому, що такого, як ми нарobili, ніхто не **здержит на собі**, що-м від того повмирили... 234.**

+ **здержала би** 234

ЗДЕРЖІТИ див. **ЗДЕРЖАТИ**

ЗДЕРТИ (4). 1. *Перен.* Взяти за що-н. надто високу плату (3). *Повт. – Я аби хотів що попови дати, то не дам, бо не маю, а він аби хотів **здерти**, то не **зідре**, бо не має що **здерти** 122.*

2. Відділяти, знімати верхній шар чого-н. (1). – *Це хліб? ним лиш коня жидівського чесати, бо на добрім кони шкіру **здере** 205.*

ЗДИБАТИ (1). Ідучи, їдучи, зустріти кого-н. [–] *На другий день я віз его [Франка] до колії та здибав якогось пана кіньми, як змиями* 218.

ЗДИБАТИСЯ (1). Те саме, що **здибати**. *..як уже здибався з мамою на ринку, то вона зараз сідала зо мною і вперед перебирала моє волосся, чи нема де нендзи* Д 326.

ЗДИРАТИ (1). ♦ У спол. **шкіру здирати** – брати великі ціни; експлуатувати. – *То ти радикал та й не даєш попови з себе шкіру здирати?* 122.

ЗДИХАТИ (3). Помирати, гинути. *Згруб. – Здихайте, старі, бо вам шкода лижки страви* 90; – *Коби-с, мамо, вішолопала послідний феник, то би обідець був. А як не зможеш підвестиси, то здихай на барабули! Ніби діти купили би тобі яблучко або булочку? Тогди би-с їла!* 41–42.

+ **здихай** 181.

ЗДИЧІТИ (1). *Перен.* Стати відлюдьком, відбитися від людей. [–] *Відколи його мама вмерла, то він [шкільник] здичів, ніхто його не годує, ніхто не обначовує, ніхто не обтирає...* 246.

ЗДОВОЛЬТИ (1). Брати дозвіл у кого-н.; відпрошувати. [–] *А собі то я вночи гет чисто нагадав за кольиду. Як ще хлопцем ходив колідувати, як ви, мамо, мене у тата здовольили, аби пустили у коліду* 97.

ЗДОГАНЯТИ (2). Наближатися до того, хто або що рухається попереду. [–] *..доки ще з фіри виділа [жінка] наше село, то плакала та з воза тікала, та невістки здоганяли, а як не вздріла вже свого села, то заніміла.* 187. /

Образн. (1). *..гадка гадку буде здоганяти, і він [дід] їх не віджене* 118.

ЗДОГОНИТИ (5). Те саме, що **здоганяти** (4). [-] *Біжім, синку, за ними, аби-м їх [синів] здогонила, най мені дурній мужичці простять* 194. / Образн. (1). *Іван та Михайло отак співали за молодії літа, що їх на кедровім мості здогонили, а вони вже не хотіли назад вернутися до них навіть у гості* 70.

2. Зрівнятися з ким-н. у чомусь (1). [-] *Ми ще не контетні, ти [до злодія] по п'єть [чарок], а ми по одній. Як тебе здогонимо, почнем говорити* 162.

+ **здогоню** 1 – 16, **здогониш** 116.

ЗДОЙМАТИ (10). 1. Брати, піднімати з землі (3). *Оксана здойматиме кожний колосок, що надибле, і буде всі складати в ліву руку* 117.

2. Діставати, брати зверху або з поверхні чого-н. що-н. (1). *Тепер стара вилізла на постіль і здоймала з грядок мережані та вишивані сорочки* Д 340.

3. Переміщати що-н. знизу вгору, знімаючи, зриваючи з чого-н. (1). *Безособ. ..така звіялася буря, такі вітри подули, що дерево з коренем вирвало, а хатам здоймало верхи...* 150.

4. Підводити, підносити вгору (голову, руки і т. ін. (1). *А як грім трісне, то я здоймаю чоло вгору наново* 176.

◇ У спол. (4): а) **шкіру здоймати** – нещадно експлуатувати кого-н.; знущатися (2). *..хлопи казали: о вже не меш із нас шкіру кавалками здоймати, вже ті тот висотав на бантину!* 150; б) **догори ногами здоймати** – по-

рушувати звичний порядок, розкидати речі (1). [–] *Такий старогрецький, а такий пустьик* [мамин синок], *шо хату догори ногами здоймає* 28; в) **аж на вітер здоймати** – дуже сильно нещадно (1). [–] *..кажу ти, шо я такий від неї* [жінки] *битий, такий парений. Але кажу, може єї Бог руки без мене усушит.. – Чикай на Бога, чикай, дурний, а вона ме бити, аж на вітер здоймати* 21.

+ **здоймати** 1 – 181; **здоймают** у спол. а) 94; **здоймав** 1 – II 48.

ЗДОЙМАТИСЯ (2). Вставати, підводитися. *Вбиті по коліна в землю, вони* [люди] *у безтямній многості падали і здоймалися* 105.

+ **здоймалися** 105.

ЗДОЙМИТИ (13). 1. Те саме, що **здоймати 2** – дістати зверху що-н. (4). – *Семенку, здойми з грядок сорочки, аби-м полатала, бо ходите чорні, як ворони* 141.

2. Те саме, що **здоймати 4** – піднести вгору руки тощо (3). *Здоймив кулак* [Яків], *але він безсильно спав на сухе бадилля* 147.

3. Те саме, що **здоймати 1** – підняти з землі (2). *А що колос здойме* [Оксана], *то співанку урве і наново її зачне* 118.

4. У спол. з іменником означає початок дії, вираженої цим іменником (2). *Газди здоймили галас* 135; *Гуляли, аж хата дрожала, а вітер такий здоймили, що він* [Федір] *замерзав на печі* 131.

+ **здоймити** 3 – Д 383; **здоймив** 1 – 218, 2 – 20, 206; **здоймила** 1 – 254; **здоймєся** 119; **здоймили** 1 – 196; **здойміть** 1 – 230.

ЗДОЙМИТИСЯ (1). Піднятися, встати, поширитися над чимось. *По долинах здоймилася сива мрака, ворони будуть тягнути до садів в село, і пси будуть тікати додому* 119.

ЗДОРОВ див. **ЗДОРОВИЙ**

ЗДОРОВИЙ (18), **ЗДОРОВ** (3). 1. Який має здоров'я; протилежне **хворий** (5). – *Як був здоровий* [хлопчина], *то грався цілий день коло моєї будки* 145. / Який свідчить про здоров'я, властивий нехворій людині (1). – *Кров з него* [Михайла] *садит, як з пацюка, а така червона, здорова кров...* 180. / У знач. **нехвора** людина (1). *На такій канапі може здоровий умерти* 146.

2. Міцної будови; сильний, дужий (3). *Вона* [Марія] *їх родила міцних і здорових, як ковбки; чим була грубша, тим більше робила, по кожній дитині була все краща й веселіша* 192.

◇ У спол. (13): а) **будьте (бувайте) здорові** (6); б) **бодай (коби) здоров(а) (здорови)** (3); в) **йди (повертай) здоровий** (2); г) **жййте (свѣткуйте) здорові** (2) – побажання здоров'я під час зустрічі, прощання, при згадці про кого-н. – *Будьте здорові та й не бануйте, бо я, як яkis казав, не до цього...* 165; – *Бувайте здорові і свої і чужі. Як чим докорив-єм, то забудьте, але благословіт у дилеку дорогу* 16; *Коби здоров ріс та чемний* [мамин синок] 28; – *Йди здоров, Николаю, – кричала громада* 16; – *Та свѣткуйте здорові. – Йди, йди, бо то панцка служба* 86.

+ Одн. Н. **здоровий** 1 – 219, у спол. **в)** – 16; **здоров** у спол. **а)** – 80; **здорова** 2 – 193, у спол. **б)** – 89; мн. Н. **здорові** 1 – 217, 2 – 119, у спол. **а)** 125, 191, 207, **г)** – 182; **здорови** у спол. **б)** – 39.

ЗДОРОВ'Є *див.* **ЗДОРОВ'Я**

ЗДОРОВЛЄ *див.* **ЗДОРОВ'Я**

ЗДОРОВЛЯ *див.* **ЗДОРОВ'Я**

ЗДОРОВ'Я (1), **ЗДОРОВ'Є** (8), **ЗДОРОВЛЄ** (1), **ЗДОРОВЛЯ** (2). Стан організму, при якому нормально функціонують усі його органи (2). [–] ..єї [жінці:] *не треба цього слухати, бо така бесіда не дає здоров'я* 138. / *Образн.* (1). *Ех, ти Божа водице, ти давала дужість і здоровля пшеницям та житам, але і я був від тебе дужий та різкий* 238.

◇ У спол. (10): а) **дай (вам) Боже здоров'є (здоровлє; здоровля)** (6) – *див.* **дати**; б) **вінчувати (віншувати) здоров'єм** – *див.* **вінчувати** (3); в) **взяти здоров'є** – *див.* **взяти** (1).

+ Одн. Зн. **здоров'є** у спол. а) – 65, у спол. в) – 140, 161, 168, 182; **здоровлє** у спол. а) – 214; **здоровля** у спол. а) – 214; Ор. **здоров'єм** у спол. б) – 80, 87, 96.

ЗДОХЛИЙ, (1). *Перен.* Зіпсований; із здохлятини. *Він [шкільник] їст із циганами здохле мньисо* 246.

ЗДОХНУТИ (3). *Зруб.* Померти (про людину) (2). [–] ..я тебе [до жінки] *так нагодую, шо здохнеш, так я тебе нагодую* 47. / *Згинути* (про тварину) (1). *Купить корову [Антін], та й здохне, купить свиню, та й решетину дістане* 13.

+ **здохну** 124.

ЗДРИВІЛИЙ (1). *Дієприкм.* акт. мин. часу до **здривіти**. *Але Митрові вже остогидло борикатися із здривілими чобітьми.* 47.

ЗДРИВІТИ (2). Затвердіти, зашкарубнути, стати шорстким. [–] *Шкіра здривіла, нитки не прімкнеш, бо прірвеси – вікинь на гній та й плюнь, та й вже!* 46.

+ здривіли 48.

ЗДРИГНУТИСЯ (2), **ЗДРИГНУТИСИ** (1). **ЗДРИГНУТИСЯ** (1). Затремтіти; відчути сильне внутрішнє, хвилювання. *Гриць здригнувся, бо блискуча ріка заморозила его* 54; – *Мой, а вийдїть за Николаєм, де він пішов? – сказала Семеніха. Басараби здрігнулися, жаден не рушився з місця. Покаменіли* 156.

◇ У спол. **земля здрігнеси див. земля** (1).

+ здригнувся 108; здрігнеси у спол. 25.

ЗДРИХЛАВІТИ (1). Струхлявіти, перетліти. *Воно правда, шо то вже здрихлавіли ті дошки, але як то з-під церькови рухати?* 77.

ЗДРИГАТИСИ (1). Боліти; розхитуватися від натиску. *Зуби здрігаютси від цього макуха; пиймо Мксимку, горівки, вона гладко йде...* 205.

ЗДРИГНУТИСИ див. **ЗДРИГНУТИСЯ**

ЗДРИГНУТИСЯ див. **ЗДРИГНУТИСИ**

ЗДУБОНІТИ (1). Задубати, застукати ногами. *..як хто здубонів у сінях, то вони [діти] тікали на піч д'бабі* 48.

ЗДУВАТИ (1). Силою вітру скидати, зносити що-н. звідкись. *Вітер здував із вишень білий цвіт* 102.

ЗДУРІЛИЙ (2). 1. Дієприкм. акт. минулого часу до **здуріти** (1). *За сими здурілими людьми горів світ, немов на те, щоби їм до пекла дорогу показувати* 194.

2. Оторопілий, безтямний (1). *Всі жінки посхоплювалися з лав, гляділи на Марту здурілими очима, стояли, як з дуба витесані* 253.

ЗДУРІТИ (10). Втратити здатність розсудливо міркувати, думати (7). – *Ти, стара льирво, та ци ти здуріла? Та я тебе і бахурів твоїх повішію!* 23. / Образн. (1). *..зрозуміла [Марія].. що ніколи вже не вернеться до неї її сини, бо цілий світ здурів: люди і худоба* 194.

+ **здурів** 32, 84, 154; **здуріла** 187, 194, 218, 239 (2 р.).

ЗЕЛЕНИЙ (20), **ДЗЕЛЕНИЙ** (3). 1. Один з основних кольорів спектра – середній між жовтим і блакитним (14). *Мама дала Катрусі квітки сині, білі, зелені, червоні* 37; а). Який має колір трави, листя, зелені (7). *Сідає [старий] серед зеленої озимини, підпираєся палицею і мовчить* 158. / Образн. (2). *А Бог вас карає, бо ви маєте на єго сонце дивитися, ви маєте дітьми тішитися і зеленим колосом на веселім лиці гладитися* 152. / У знач. імен. (1). *Встає, спираєся на палицю і йде на озимину. – Файне, зелене, а вона [курка] тотб псує...* 158.

2. Покритий зеленню, травою (5). *Він [гріх] перейде на дитину, він зійде на худобу, він.. спаде на зелену ниву і він чоловікові душу возьме* 151. / Образн. (1). *..є така [натура], що хоть ти її мором годуй, хоть ти її у найкращу весну пусти на зелене поле, а вона плаче* 152.

3. *Перен*. Молодий, незрілий, неvistояний. (2). У колядці, повт. ...*Будь же нам здоров, пане Максиме, в не-*

ділю, В неділю рано **дзелене** вино сажене. Вінчуєм тебе счъистьим, здоров'єм в неділю, В неділю рано **дзелене** вино сажене 80.

◇ У спол. (2): а) **зелений коваль** – назва жука, який видає тріскотливий звук (1). Чорний сверщок дотулився ніжки та й утік. **Зелений коваль** держиться подалеки. Мідяна жужелиця борзенько оббігає дитину 95. б) **Зелені Свєта** – християнське свято, яке відзначається на 50-ий день після Великодня і супроводжується прибиранням хати і подвір'я зеленню (1). *..не загрійте голови, як котрих **Зелених Свєт**: люди йдуть до церкви, село обмаєне, а ви лежите як дуб'є під любистком...* 214.

+ Одн. Н. **дзелений** 1а) – 14; **зелена** 2 – 117; Зн. **зелену** 1а) – 216; **на зелену** 1а) – 130; **в зелене** 2 – 216; мн. Н. **зелені** 1 – 97, 1а) – 126, 2 – 229; Ор. **зеленими** 1а) – 143 (2 р.) ; М. **по зелених** 2 *образн.* – 126; **у зелених** 1 – 45 (2 р.).

ЗЕЛЕНІТИ (1). *Перен.* Мінятися в кольорі обличчя, ставати блідим від злості, заздрощів і т. ін. *..повитягала [вдова] зі скрині такого плаття, що богачки **зеленіли** по снігові із зависті* 249.

ЗЕЛЕНІТИСЯ (1). Виділятися зеленим кольором з-поміж чого-н., на чомусь. *На однім городі **зеленієся** латка озимого жита, а коло него на кожусі лежить білий, як молоко, мужик* 157.

ЗЕЛЕНЬ (1). *Збірн.* Зелена рослинність: дерева, кущі, трави і т. ін. *Вони [жінки з дітьми] будуть іти чередою в поле, минатимуть хрести, що тепер їх ніяка **зелень** не закриває..* 117.

ЗЕМЛЯ (171). 1. Верхній шар земної кори (53). *Синів нема, стару запорпав в **землю**, а ви, боги [до образів], мусите вібачити за бервінок 203. / Образн. (10). Студені хмари від моїх очей теплим дощем спускаються на **землю** 176. / У порівн. (4). – Відпочиваю по дорозі, як дуб міцно закорінований у **земли** 217; а). Земляна поверхня, площина, по якій ходять, їздять і т. ін. (9). – *Мой, Іване, аби я тебе не виділа більше на лаві.. По **земли** бігай* 96. / У порівн. (2). *Класти буде [Оксана] ноту до ноти і слово до слова з дряжачою непевністю, як мала дитина, кладе білі ноги з радістю по **землі*** 118.*

2. Планета, яка обертається навколо своєї осі і навколо сонця (36). У молитві: *Очинаш їжи єс на небесі і на **землі**... 55. / Образн. (22). Досвітні пасма витягали сонце на **землю**, а Лазар потрясав сивим волоссям і.. усміхався, бо дуже любив цей ярий переддень 238; а). Місце життя і діяльності людей (9). *Ця **земля** не годна кілько народа здержіти та й кількі біді вітримати* 66.*

3. Ґрунт, який обробляється і використовується для вирощування рослин (27). – ***Землю** цулуй, де си поступиш, бо вона ци твоя, ци чужа, то ти з неї жиєш, твоя родит і чужа родит... 147. / Образн. (7). **Земля** під колосем ляціла, співала, словами говорила* 128.

4. Утрамбована, вирівняна та помазана глиною долівка в приміщенні (19). *Син на постели, невістка на печі, а я з старою на **земли**, на солімці вальємоси 89; – То озми віничок [до Семенка], покропи **землю** та й підмети хату* 141.

5. Країна, край, батьківщина (11). – *Не моє діло питати, але чого ви.. з дітьми молодими **землю** свою покинули? 188. / Образн. (3). ..як будут згортати кістки*

наших, стрільців у купи, то аби і за мене хто там згорнув кілька лопат. Але високо, бо на тих костях зацвіте наша земля 219.

6. Речовина темно-бурого кольору, що входить до складу земної кори; глина (6). *..палить его спрагнота у горлі. І волів палить, бо ротами возку землю риють* 109; *В тонкі дошки деревища груди землі дуже брутально гримали* 231. 22

◇ У спол. (19): а) **земля дудніла** – уживається для характеристики сильної за ступенем вияву дії (3). *Пробудилася аж, як земля дудніла під довгими рядами, що співали січову пісню* 194; б) **піти сиру землю їсти (гризти)** – див. **піти** (3); в) **в землі гнити (зогнивати)** – див. **гнити, зогнивати** (2); г) **кинути до землі** – див. **кинути** (2); ґ) **[тіло] до землі важит** – див. **тіло** (1); д) **бодай (кого-н.) земля не прожерла** (1) – ужив. як прокльон. – *Бодай же вас, тату, земля не прожерла!* 126; е) **бодай (кого-н.) земля вікінула** (1). – *Начинила вас та й лишила на мою голову, бодай ї земля вікінула! А чума дес ходит, бодай голову зломила, а до вас не поверне* 51; є) **земля най западаєси** (1). [–] *А ця земля най западаєси, най си і зараз западе, то-м не згорів. За чим? Били та катували наших татів та в ярем запрягали, а нам уже кусня хліба не дають прожерти...* 70; ж) **піти в землю** – див. **піти** (1); з) **покласти в сиру землю** – див. **покласти** (1); и) **пустити на землю** – див. **пустити** (1); і) **земля (під кимось) горит** – про почуття сорому (1). [–] *Станеш насеред церькви, як сновиди. Дивиси, а очі вже пішли у стовбїрь, дивиси, а рот вже розхиливси як ворота, дивиси, а слина тече вже з рота. А я дивлюси, та й земля підо мною горит зі встиду!* 34; ї) **земля здрігнєси** – про почуття жаху (1). –

Але піду до кременалу, на вічний кременал піду. Раз! Такого ніхто не чув, та й не буде чути. Таке вістрою, шо земля здрігнесь 25;

+ Одн. Н. **земля** 1 образн. – 252, 2 образн. – 105, 158, 195, 205, 229, Д 386 (2 р.), Д 387 (6 р.), 2а) – 187, 3 – 115 (2 р. у цит.), 148, 204 (2 р.), образн. – 105, 106, 134, 4 – 45, 5 – 190, у спол. а) – 70, 217; Р. **землі** 1 – 30, 105, 2 образн. – Д 385, 3 – 67, 148, 229, 230, 5 – 188, 6 – 205, 207; **вздовж землі** 2 образн. – 195; **від землі** 1 образн. – 188; **до землі** 1 – 95, 206 (3 р.), ІІ 41, 1а) – 207, 2а) – 66, 3 – 203, 4 – 54, у спол. г) – 196, Д 385, у спол. г') – 56; **з землі** 1 – 217, 4 – 246, 5 – 254, 6 – 253; **з-під землі** 1 – 136; **із землі** 4 – 96; Д. **землі** 2 – 229; Зн. **землю** 1 – 134, 209, образн. – 195, 206, 2 – 238, 3 – 67, 92, 204, 206, образн. – 157, 174, 203, 4 – 87, 5 – 207, у спол. б) – 83, 180, 230; **в землю** 1 – 192 образн. – 105, 130, 195, у порівн. – 207, у спол. ж) – 97, у спол. з) – 218; **на землю** 1 – 24 (2 р.), 43, 62, 112, 121, 128 (2 р.), 135, 206, образн. – 157, 1а) – 142, 2 у цит. – 115, образн. – 136, Д 385, Д 386, 3 – 230, 4 – 21, 137, 159, 232, 5 образн. – 190, у спол. и) – 139; **у землю** 1 – 14, у порівн. ІІ 38, 5 – 207; Ор. **землев** 1а) – 42, 1 образн. – 56, 6 – 89; **з землею** 3 – 190; **за землею** 3 – 230; **за землев** 3 – 67; **над землею** 2 образн. – ІІ 43; М. **в землі** 1 у порівн. – 132; **в землі** у спол. в) – 38, 190; **на землі** 1 – 25, 109, 132, 202, 2 – 157, 229, 2а) – 67, 150, 4 – 42, 44 (2 р.), 140, 160, Д 382; **на землі** 2 образн. – 205, 2а) – 138, 205, 254, 5 – 190; **по землі** 1 – 70, 1а) – 61, 2 образн. – 191, 3 – 203, 4 – 44, 48, 5 образн. – 198; **по землі** 1а) – 139, 143, у порівн. – 207; мн. М. **по землях** 5 – 188.

ЗЕРЕНЦЕ (3). 1. *Зменш.-пестл. до зерно* (2). *Я барабульку вікопаю, я кукурудзок підойму, я борозенку лицем*

до сонця оберну, я **зеренце** посію – я все з руками зроб'ю 158. / У порівн. (1). На опецьку горить каганець такий, як **зеренце** пшениці, та й кілька всего вогню у хаті 79.

2. *Перен.* Засіяна, нива хліба (1). Були-сте порьидний чоловік [до Івана].. нікому-сте не переорали, ані не пересіяли, чужого **зеренца**-сте не порунтали 69.

ЗЕРНО (7). Дрібний плід хлібних злаків. У знач. **корм** для худоби. *Збірн.* Похитав головою [Федір] та й пішов до стодоли брати свиням **зерна** 132. / *Образн.* (1). / ходили вони [Максим з кіньми] з одного кінця ниви на другий, а борони кусали землю, гаркотіли, роздряпували її, аби **зернові** вчинити м'яке ложе 203. / У знач. **зернина** (1). [-] Муки на дні лиш трошки, **зерна** одного нема коло хати, та й зломаного грейціря нема 36.

+ Одн. Зн. **зерно** 27 (2 р.), 46, 204.

ЗЖУРИТИСИ (1). Змучитися журбою, сумом; бути заклопотаним. [-] ..двидя гет **зжури**вси. Заходить у голову, чим тебе поховати, як умреш? Коли на тьби подивитси, та й чорніє з жури 36.

З-ЗА (1), **ІЗ-ЗА** (20). *Прийм.* 1. Ужив. для означ. спрямування руху, дії з протилежного або зворотного боку (6). *Повт.* [-] Та й вже знаєте, що десь **із-за** гір, **із-за** чистого неба, ще з-позаду сонця припливає чорна хмара 154.

2. Ужив. на означ. зміни місцеположення, переміщення, кого-, чого-н. (6). Михайло вийшов **із-за** стола темний і п'яний як ніч 165; Я своє вже відбув, я контетний, мені нічо не бракне. Озми собі пушку того духу та й пусти **з-за** стола — я контетний... 157.

3. Ужив. на означ. причини дії (4). – *Лица я із-за такого газди не мала, та й не буду мати!* 23.

4. Ужив. на означ. Особи, предмета, завдяки яким виконується дія або які є приводом до дії (4). [–] *Я, каже, бідна баба, не маю із-за кого дохторуватиси, та дайте міні послідний лік* 39.

5. Ужив. для означ. спрямування дії із середини чогось назовні, на поверхню чого-н. (1). *Піт із-за кожного волоска просік, та й так ми солоно в роті, аж гірко* 62.

+ **із-за:** 1 – **із-за** голови 15, **із-за** вугла 129, **із-за** воріт 202, Д 381, 2 – **із-за** стола 71, 84, 128, 165, 3 – **із-за** толоки 76, **із-за** его волі 205, Д 385, 4 – **із-за** тебе 37, **із-за** голови 41, **із-за** вітру II 45.

ЗЗАДУ (3). *Присл.* 1. На деякій віддалі, слідом за ким-н.; протилежне **попереду** (2). *Директор школи.. не дозволяв мені іти з ним разом, лише ззаду за ним* Д 326.

2. Із задньої сторони, зі спини; протилежне **спереду** (1). *..там ззаду, від дверей крикливий Трільовський в биндах, як дівка, та все сварит..* 217.

+ **ззаду** 1 – 244.

З-ЗАМОЛОДУ (1). *Присл.* 3 молодих літ, у молоді роки. [–] *Але я не був такий з-замолоду!* 168.

(Варіант **із-замолоду** на стор. 81, 203, 229).

ЗЗИРАТИСИ (1). Задивлятися, поглядати на кого-н., виявляючи зацікавлення. [–] *Сиджу я та реву, так реву, якби з ні хто паси дер. Люди ззираютси на покаяніє* 14.

ЗЗ'ЇСТИ див. **З'ЇСТИ**.

ЗЗОЛИТИ (1). *Перен.* Створивши важкі умови, накладаючи великі податки, привести до зубожіння; обібрати. [–] *А податки накипають, що-с платив лева, то тепер п'єть, що-с їв солонину, то тепер барабулю. Ой ззолили нас, так нас ймили в руки, що з тих рук ніхто нас не го-ден вірвати..* 67.

ЗИМА (22). 1 Пора року між осінню та весною (12). *Уповідали.. що Гриць цілу зиму майже не палив у хаті, а зимував разом з дівчатами не печі* 51.

2. 3 *прийм. у (в)* у знач. *присл. зимою*, в зимовий час (7). – *Як є чим пропалити в зимі, то менше їсти хочеси* 118.

3. *Перен.* Холод, мороз (3). [–] *Я в тебе [до Курочки] всю силу лишив, а ти мене вігнав босого на зиму!* 136.

+ Одн. Н. **зима** 1 – 81, 124, 148, 3 – 129; Р. **зими** 1 – 131, 3 – 132; Зн. **зиму** 1 – 46, 47, 94, 130, 218; **в зиму** 1 – 130; **за зиму** 1 – 118; М. **в зимі** 2 – 90, 95, 99, 209, 249; **у зимі** 2 – 119.

ЗИМНИЙ (1). ♦ *У спол. зимний піт – див. піт.*

+ Одн. Н. **зимний** у спол. 56.

ЗИМНО (1). *Присл.* У знач. *імен. холод, мороз.* *Чорне волосся посивіло від інею, руда сардачина побіліла, моцні руки не чули зимна, а лице, спалене вітром, поцегліло* 147.

ЗИМОВИЙ (4). *Прикм.* до **зими** (у 1 знач.). [–] *Такі зимові ночі довгі, а я до днини прьиду, аж ми пушки спухають* 49; – *Бувало зимовими вечорами то понаробльюю з паперю голубів. Головки позолотю, крилца посріблю..* 43.

+ Одр. Н. **ЗИМОВА** Д 381, мн. Р. **ЗИМОВИХ** 131.

ЗИМОЮ (1). *Присл. У зимовий час. Іван пішов у комірне до неї [вдови], зимою старав вуголь і трохи горілки і булок 249.*

ЗИМУВАТИ (2). Жити де-н. зимою, провести зиму. *Федір зимував як ведмідь. Рано вставав на годину, аби затопити і зварити собі їсти, а потім цілий день і цілу ніч перележував на печі 130.*

+ зимував 51.

ЗИСК (1). Добрий результат, користь від чого-н. [–] *А ти, небого ниво, малий спаси Біг будеш мати з цієї старої крові, бо стара кров, як старий гній, ніц не родит: мені утрата, а тобі ніякого зиску 204.*

ЗІ (прийм.) див. **З**.

ЗІБГАНИЙ (1). Який зігнувся, згорбився, скривився. *Від сеї пригоди Іван ходив усе **зібганий** у поясі, а люди прізвали его Переломаний 62.*

ЗІБГАТИ (2). Зігнути певним чином, скривити. – *Ноги, синку, як коновки набреніли: ані їх пігнути, ані їх **зібгати** 88; По тих нивах залягала тінь Іванова, як великана, схилоного в поясі. Іван тогди показував пальцем на свою тінь і говорив горбові: – Ото-с ні, небоже, **зібгав** у дуугу. Але доки ні ноги носьи, то мус родити хліб! 64*

ЗІБРАТИ (2). Одягти, причепурити, виряджаючи куди-н. – *Та йдіт вже додому, та коли вас жінки **зберут** до церкви 214.*

◇ У спол. **зібрати сили** – напружуватися (1). *Всі сили зібрав докупі [старий пан], аби наново запалити [люльку]* 36.

ЗІБРАТИСИ див. **ЗІБРАТИСЯ**.

ЗІБРАТИСЯ (6), **ЗІБРАТИСИ** (3). 1. Зійтися, з'їхатися в одне місце (6). *..жінок уже зібралось велика громада 244. / Образн. (1). Всі зберуться, як хмара малих дітей і хочать у одні вузенькі двері пропхатися* 115.

2. Приготуватися для того, щоб іти, їхати і т. ін. кудись (2). *Так ми сиділи не раз добрих три години у Максима. Бувало, вже зберемси, а він не пускає* 81.

◇ У спол. **зібратися на відвагу** – відважитися, знайти в собі, напружити силу, рішучість тощо (1). *Стало мені страшно, не знаю, чи йти до хати, чи вертатися? Стою, стою, дрожу, боюся. Зібрався я на відвагу...* 169.

+ збереться 1 – 258; зберуться 1 – 258; зібравси 2 – 31; зібралоси безособ. 1 – 216; зібралися 1 – 181.

ЗІВАТИ (1). Мати глибокі отвори великі дірки, ями і т. ін.; зіяти, зяяти. *На тім горбі копали жінки пісок і зівав він ярами та печерами під небеса, як страшний велетень* 62.

ЗІВ'ЯЛИЙ (2). 1. Який зів'яв, перестав буди зеленим, свіжим. *Образн. (1). Протяжна тужлива пісня вилискується по зораних нивах, шелестить зів'ялими межами, ховається по чорних плотах і падає разом з листем на землю* 157.

2. Перен. Який утратив жвавість, рухливість, бадьорість (1). *Йдуть всі [люди] помучені, зів'ялі, сіру мраку хрестом прорізують* 146.

ЗІВ'ЯНУТИ (1). Стати в'ялим, сухим; засохнути. Образн. [Біла рожа]: – *Най зів'яну разом з найменшим листочком жовтавим* II 42.

ЗІГНЕНИЙ (1). Дієприкм. Якого зігнули. Куми.. *руками досягали хліб або порцію горівки, але і руки найрадіше не рухали би ся, лишень спочивали би, зігнені в кулак на колінах* 137.

ЗІГНИЛИЙ (1). Дієприкм. активн. мин.часу. Який розпався, зіпсувався від гниття. У порівн. *І пісня его душі зігркла, як зігнула пшениця* 106.

ЗІГНУТИСЯ (1). Те саме, що **згинатися**. *..дід не буде сидати, але зігнеться дугою і почне кашляти* 118.

ЗІЗДРІТИ (1). ◇ У спол. **зіздріти оком** – сприйняти зором; побачити в усьому обсязі. *Довгий такий [лан] та широкий дуже, що оком зіздріти не мож* 95.

ЗІЗНАВАТИ (1). Говорити відверто про свої вчинки; признаватися в чому-н. *..як оскаржені не хотіли зізнавати перед Онуфрієм, всі, що стояли в сінях, почали кричати* 184.

ЗІЗНАННЯ (1). Повідомлення яких-н. даних, свідчення про кого-, що-н. під час допиту. – *Дайте му п'єтнаціть буків та й буде говорити. І пішли дальші зізнання* 184.

ЗІЙТИ (6). 1. З'явитися, виникнути з-за горизонту (2). *Сонце вже добре зійшло, як Тимкові гості сиділи обліплені паперцями та чекали на горівку* 213.

2. Ідучи, переміститися на інше місце; вийти (1). *Дід Михайло.. напакує повну верітку ковінюк, внуки ему поможуть її завдати на плечі і зійдуть на дорогу* 119.

3. Витекти, спливти звідкись, із чогось (про рідину) (1). – *Тимку, небоже, ти тримай вже трафіку з папірками, бо як котрий віде з твоїх рук, то мусить цілу книжечку віліпити, аби кров з него не зійшла* 213.

◇ У спол. (2): а) **зійти на діточий розум**, б) **зійти на дитину** – поводитися, як дитина; здитиніти. – *Ти зійшов, стариґане, на діточий розум, та лиши дитину в супокою, не підкидай ним, як гарбузом* 28; – *В добрий час ви приїхали; я переродивси на молодого, лиш не знаю, чи на дитину зійду, чи на стару голову стиду наберу* 216.

+ **зійшло** 1 – 239.

ЗІЙТИСИ див. **ЗІЙТИСЯ**.

ЗІЙТИСЯ (5), **ЗІЙТИСИ** (4). Приходить з різних місць в одне, збиратися разом. *Всі Басараби зійшлися до Семенихи Басарабихи, бо вона була найстарша і найбагатша в їх роді* 151; – *А вас, ґазди, я ше маю на два ґатунки просити.. аби-сте за нас наймили Служебку та й аби-сте си так, як сегодне, зійшли на обідец та віказали Оченаш за нас* 68. / Образн. (2). *Безодня смутку, увесь жаль і безсильний страх зійшлися разом в очах і разом сплодили дві білі сльози* 143.

+ **зійшлося** 194, 198; **зійшлися** 209; **зійшлиси** 34, 182, **зійшлися** образн.Д 385.

ЗІЛЛЯ (2), **ЗІЛЯ** (1). Різноманітна трав'яниста рослинність; трава. *Буде їм [людям] здаватися, що походжать по різнобарвених квітах і по шовковім зілю* 57; *Придорожнє зілля і бадилля гойдалося, вихолітувалося на всі боки за возом і скидало росу на ті сліди* 61.

+ Одн. Зн. **зілля** 109.

ЗІМНЯТИСЯ (1). Стати нерівним, зібганим, пом'ятим. *Одні [мужики] капелюхи тримають осторожно, аби не зімнялися* 120.

ЗІПЕРТИ (2). Спинити. *Підо мнов аж ноги джожут, аби борше додому, а вони [діти] зіпрут, та й мус сідати та роздавати дарунки. 42. / Безособ. Про припинення певних намірів, потягу до вчинення чого-н. - Глипнете на вербу, та й вас знов зіпре* 155.

ЗІПЕРТИСИ *див* **ЗІПЕРТИСЯ**.

ЗІПЕРТИСЯ (1), **ЗІПЕРТИСИ** (1). 1. Притулитися, прихилитися до кого-, чого-н., налягати на кого-, що-н. (1). [–] *Зіпреси один з другим у церькві такий гладкий, шо муха по нім не полізе, та корит та картає!* 139.

2. Зупинитися (1). *Будуть вони [онуки] іти, іти і зіпруться на одній ниві* 117.

ЗІРВАТИ (1). Рвучким рухом знімати, стягати що-н. з когось. *Забіжу помежи чічки.. рву, розкидаю, а земля така злосна, як дівка на данці, як єї парубок барвінок з позліткою зірве* Д 387.

ЗІРВАТИСЯ (10). 1. Рвучко вставати, підніматися або дуже швидко залишати якесь місце; схоплюватися (9). *Але ще кури не піяли, як він [Федір] зірвався, гримнув клубами до дошок, знов ляє і знов зірвався* 125.

2. Поривчасто, різко починатися (1). – *Та лиш тому три роки, як Лесь затягся; Господи, яка тогди буря зірвалася!* 149.

+ *зірвався* 1 – 123, 126, 136, 142, 196, *зірвалася* 1 – 45, 95.

ЗІСКАКУВАТИ (1). Швидким, різким рухом вставати; схоплюватися. *А сміху на ринку стілько, що жидам вуха деревіють, що пани в канцеляріях з крісел зіскакують* 166.

ЗІСКОЧИТИ (2). Сплигнувши, спуститися з чого-н.; зістрибнути. *Жінка зісkochила з печі і втекла* 165.

+ **зісkochив** 128.

ЗІСХЛИЙ (2). Дієприкм. до **зсохнути**. Який засох. *Зісхле бадилля бараболі шелестить на нім [на лану]* 95.

+ Одн. Ор. **зісхлим** 158.

ЗІТЕРТИСИ (1). Рухаючись назустріч, різко натикатися, тертися одне до одного ..*то ті хмари як си зіт-руть, то вогню дають* Д 387.

ЗІТХАТИ (1). Сумувати, журитися за ким-н. – *Ой, замурували тьм, сину, у неволи, – так зітхала баба* 96.

ЗІТХНУТИ (1). Під впливом почуттів, переживань зробити глибокий вдих-видих. *Зітхнув і чорний обвід коло очий ще більше почорнів* 101.

ЗІЦІРУВАТИ (2). 1. Навчати, повчати когось, застосовуючи елемент примусу (1). – *Йди, йди, не зіціруй хлопця та не бери акзамент, бо ще всне без вечері* 29.

2. Навчати тварин, птахів і т. і н. виконувати яку-н. дію, виробляти в них певні навички, дресировати (1). *Ще Івана знали в селі з того, що до церкви лиш раз у рік, на Великдень, ходив і що кури зіцірував* 64.

З'ІЗДИТИСЯ (1). Збиратися де-н. разом, приїжджати з різних місць. *А на вакації з'їздилися товариші її*

[Марії] синів з усіх усюдів, хата наче б ширшала, двором робилася 193.

З'ЇСТИ (5), **ЗЗ'ЇСТИ** (5). Спозжити що-н. повністю, не залишивши нічого (9). *Шо де йму в руки, то з'їм та й не голоден, шо де вкраду з плота та й си вбираю* 246; а). Спозжити певну кількість чого-н. (3). [-] *Шкода тої ложки страви, шо зз'їст, та того кута печи, шо залежит* 41. / *Образн.* (3). *Прийшла весна та й пустила йому [хлопчиків] їді в кров, прийшла земля та й сказала: „Я тебе з'їм“* Д 387.

◇ У спол. **вовк кого-н. не з'їст** – див. **вовк**.

+ **зз'їсти** – 67; **ззісти** а) 33, **з'їст** у спол. – 201; **зз'їв** образн. – 158; **з'їла** образн. – Д 387; **зз'їж** – 27; **з'їжете** а) – 152.

З'ЇХАТИ (1). Прибути, приїхати. [-] *..дес ще з осени з'їхала комісія з банку до него та й каже: або гроші, або пускаєм маєток на вікликане* 83.

ЗЛАГОДЖЕНИЙ (1), **ЗЛАГОЖЕНИЙ** (1). 1. Приготовлений, готовий, до використання (1). [-] *..до похорону я маю все **злагожене**, ані одного цвяха дітям не треба постарати* 219. / *Задоволений, готовий на все* (1). – *Бийте, кілька хочете, я вже **злагожений*** 162.

ЗЛАГОДИТИСИ (1). Зробити приготування до чого-н.; приготуватися. – *Я вже був і **злагодивси** йти за внуками, та поляки ймили на границі* 218.

ЗЛАЗИТИ (2). Чіпляючись, тримаючись руками або ногами, спускатися вниз звідкись. *Він [Федір] **злазив** з печі і краєв хліба та дивився до вікна, чи вона [гріночка] **тоненька, панська*** 130.

+ **злазить** 236.

ЗЛАКОМИТИСИ (1). Поласитися, спокуситися. – *Бо-м був дурний, злакомивси на поле, та й відьму взяв до хати. Я би тепер і свого додав, коби си відчепити!* 34.

ЗЛЕ (1). *Присудк. сл.* Про несприятливі, погані умови життя. – *Але яке воно розумне, хоть птаха, лиш що не говорить. Єму зле, а воно собі шукає ліпшого* 90.

ЗЛЕГКА (1). *Присл.* Ледь помітно, трохи. *Стане ясно – то вся вода злегка ясніє, пропаде ясність – то як би вітер злизав з неї ясність* II 45.

ЗЛЕТІТИ (2). 1. Летячи, спуститися звідки-н. на щось (1). [–] *Та й тоді злетів бузьок на млаку таки коло нас* 101.

2. Летячи, піднятися в повітря (1). *Сказав оце Іван та й здохнув руку вгору, як коли би мав гадку злетіти* 20.

ЗЛЕТІТИСЯ (2). Прилетіти звідусіль в одне місце. *Одної ночі злетілися до хати всі чорти* 131. / *Образн.* (1). *Четвертий голос: рукою мою махну – всі лебеді злетяться; рукою махну, голосом зазву – рай-птаха з'явиться* II 43.

ЗЛИВАТИ (1). Поливати зверху, роблячи мокрим; зрошувати. *Образн.* [–] *..я все чекав ясного сонця, і воно, велике та ласкаве, висушувало мене, а тебе, роса, забирю до неба, щоби вечором зливати, як умліває вся травинка* 238.

ЗЛИЗАТИ (3). Проводячи язиком по чому-н. знімати, зчищати що-н. звідкись. *Образн.* (2). *З їх губів злизає слова, з чолів вичитає мислі, а з серць виссає чувства* 106.

◇ У спол. **злизати параграфом** – анулювати, перекреслити щось усталене (1). *Дідичність, як знаєте, річ тяжка, аби її злизати параграфом* 239.

злизав образн. II 45.

ЗЛИЙ (8). 1. Сповнений гніву, сердитий на кого-н. (4). *Повт. Пани регочуться, мужичка вже на правду боїться, а панок дивиться на панів і злий, дуже злий* 167.

2. Сповнений злості, недоброзичливості; поганий (3). *Чоловік злий, діти малі, біда в хаті* 102.

3. Викликаний, пройнятий злістю, ворожістю (1). [–] *«В котрім домі той лист находиться, там ані вогонь, ані вода, ані гром, ані ніякая злая річ зашкодити не може...»* 115.

+ Одн. Н. **злий** 1 – 169 (2 р.); **зла** 2 – 153; мн. Н. **злі** 2 – 168.

ЗЛІЗАТИ (4). Те саме, що **злазити**. *Але як до хати не входив тато, то вони [діти] знов злізали з печі, аби гирцювати по землі* 48; *Одного вечора прийшов Гриць до хати, зварив дітем бараболі, посолив та й кинув на піч, аби їли. Як попоїли, то він сказав: – Злізайте з печі, та підемо дес у гості* 54.

+ **злізає** – Д 382; **злізала** – 232.

ЗЛІЗАТИСЯ (1). Повільно, поступово сходитися куди-н. (про багатьох). *Злізаються на купу [мужики] і присідають собі всякі части тіла* 120.

ЗЛІЗТИ (3). 1. Спускаючись потрапити куди-н., досягти що-н. розташоване вишу (2). *Зліз [Іван] до ріки, мив лице і полоскав рот та намазував язиком порожні ясна*

216. / *Образн. Як сонце вже злізло бабі у ноги, баба почала качатися по землі та збаняти шукати* 44.

2. Докон. до **злазити** (1). *Дівчата злізли з печі. Гриць натягнув на них драночки, взяв меншу, Доцьку, на руки, а Гандзуню за руку та й вийшов з ними* 54.

ЗЛІЗТИСИ (1). Те саме, що **злізатися**. – *Треба брати гроший відки голова, та посвѣтити хату, бо тут нечисте злізлоси з цілого села накупу* 131.

ЗЛІСНИЙ (1). За народним повір'ям – надприродна істота, що втілює в собі зло; нечистий. Тут – людина, яка підмовляє на якісь вчинки (3). [–] *Якос я з осені був у місті. Надибає мене злісний та й каже: ходіт на збір та хоть на старість подивитеси, як мужики докупи єднаютси* 77.

ЗЛІСНО (1). *Присл. Сердито. Війт злісно поглянув на Петра* 79.

ЗЛІСТЬ (3). Почуття роздратування, гніву, досади; розлюченість. *Зі злості шпурнув [Максим] хлібом далеко на ріллю* 205.

+ Одн. Р. **зі злості** 37, 114.

ЗЛІТАТИ (2). 1. Летячи, підніматися в повітря (1). *..як мужик рипне хатніми дверми, то вони [голуби] покидають зерно і перепуджені злітають під небо* 48.

2. Летячи, опускатися звідки-н. (1). *..по дорозі пристають до [парубків] страхи з-під мостів, з нечистих місць, злітають з тих деревин, де повісився хто..* 257.

ЗЛОБНИЙ (2). 1. Сповнений злоби; злий (1). *Нащо мене мучиш ти, злобний, ти незнаний Боже?* II 39.

2. Який виражає злобу, злість, недобррозичливість (1). *Чому глядиш знов ненасичений люцкою мукою, **злбними** очима, Божими блискавками?* II 39.

ЗЛОБНО (1). *Присл. Сердито, злісно. Він [Федір] **злбно** засміявся* 133.

ЗЛОВИТИ (1). Піймати, захопити як здобич. *Образн. По тихім ставу моєї минувшини пливуть неводи сердечних моїх бажань, аби виловити всі ясні хвилі життя мого. Але неводи рвуться і не годні нічого **зловити*** 176.

ЗЛОГИ мн. (1). Пологи, роди. [–] *Дес дитина зане може, дес жінка у **злогах**, а я йду з горньитком та й несучу молочка* 50.

ЗЛОДІЙ (36). 1. Той, хто займається розкраданням чужої власності (31). – *Не стій, але піди зараз за Михайлом і за Максимом, та скажи, аби зараз прийшли, бо я **злодія** маю в руках* 159. / *У порівн. (4). Данило чекав коло білої брами, дивився в.. панський город, як **злодій**, і не вжився зайти* 120.

2. Людина, наділена негативними рисами (4). *Перед склепом наказує [панок] її [мужичці], аби панів ніколи по руках не цілувала, аби раз прийшла до розуму і шанувала себе, бо пани – **злодії**, розбійники* 167.

3. Ужив. у зверт. як лайл. сл. (1). *Стогне, стогне [Максим], як худобина, та й сфатитси з приспи та докола хати біжит, біжит та кричить: рабівники, **злодії**, що мою працу розтьигаєте!?* 81.

+ Одн. Н. **злодій** 1 – 121, 128 (2 р.), 129, 140 (2 р.), 159 (3 р.), 161, 162 (2 р.), 163, 164 (4 р.), 165, у порівн. II 41 (2 р.), 2 – 93 (2 р. повт.); Р. **злодія** 1 – 140, 160, 161; **до**

злодія 1 – 161; Д. **злодієві** 1 – 231; **злодієви** 1 – 140; мн. Н. **злодії** 2 – 139, 1 у порівн. 168; Р. **злодіїв** 1 – 232; **від злодіїв** 1 – 81.

ЗЛОДІЙКА (2). 1. Жін. рід до **злодій** 1. (1). *Всі радні мовчали, бо хто би то надіявся, що стара Романиха та злодійка* 78.

2. *Перен. Потайна, кишенья* (1). *Лиш.. раз або два рази в рік [Максим] вперізував черес, клав у «злодійку» п'ятку та й гайда до корими!* 81.

ЗЛОДЮГА (4). 1. Зруб. до **злодій** у 2 знач. (3). – *Звертів я си по місті за ручителями та й надубаю шевца, отого злodyгу Ляпчінцкого* 93.

2. *Ужив. у зверт. як лайл. сл. (1). – Мой-ня, чуєте, як богачі рип'є? – Най рип'є, а ми пиймо горівку. – Та пийте грань, пийте кров свою, злodyгу! – Ми горівку воліємо* 135.

+ Одн. Н. **злodyга** 1 – 93, 258.

ЗЛОЖИТИ (1). Зібрати разом, докупити; стулити. [–] *Ані пушок зложити, ані гли прімкнути вже-м не годна: де міні на старість за корову дбати?* 50.

ЗЛОМАНИЙ (4). Дієприкм. до **зломити**. Якого зламали. *Образн. (1). Мої слова неказані, мій плач недоплаканий, мій сміх недосміяний! Лягли ви на мене, як лягає чорне камінне зломаного хреста на могилу в чужині!* 173.

◇ У спол. (3): а) **на зломану голову** – див. **голова**, б) **зломаний грейцірь** – див. **грейцірь**.

Одн. Р. **зломаного** у спол. 36, Зн. **на зломану** у спол. 125, 158.

ЗЛОМИТИ (3). 1. Розбити, розірвати; знищити. *Образн. (1). Пробий [Боже], зломи то серце* II 39.

2. *Перен.* Позбавити кого-н. сили, енергії, волі, знесилити фізично і морально (1). **Зломив** му [майстрові] волю, *его ні робота не береси, ні нічо* 32.

◇ У спол. **бодай голову зломила див. голова** (1).

+ Одн. Зн. **голову у спол.** 51.

ЗЛОПОТІТИ (2). 1 Розвіваючись на вітрі, почати утворювати глухі звуки. *Громада бузьків спала на очерет і злопотіла крильми над дідом, аж спудився* 90. / *Образн. (1). Та як така хмара злопотить по небі, та й тогди приходить сам час, аби триматися* 155.

ЗЛОСНИЙ (1). Сповнений гніву, сердитий на кого-н. *Образн. [-] Забіжу помежи чічки, що то ними земля завітчалася, та й термошу, рву, розкидаю, а земля така злосна, як дівка на данці, як єї парубок барвінок з позліткою зірве* Д 387.

ЗЛОТИЙ (2). *Субст.* Грошова одиниця Польщі. *Осіннього досвітка Парасочка налагодила їди доброї і богато.. п'ять злотих для ручителів і чоловіка на горілку та ще для кожного по склянці пива* 250.

+ Мн. Р. **злотих** 249.

ЗЛОТИТИ (1). Прикрашати що-н. позолотою або чим-н. блискучим. *Та й будуть видіти [публіка], як дівчина рве барвінок, як злотить его і сріблом посрібляє і почують єї пісню* 57.

ЗЛЮБИТИ (1). Ужив. із запереченням (не) у значенні перестати любити. – *Коли бо, видите, за життя, він*

[Максим] **не злюбив сина та й слова доброго єму не сказав** 82.

ЗМАГАТИСЯ (1). Спромагатися-на щось, намагатися що-н. зробити. *Баба довго змагалася, але перехреститися не була годна* 45.

ЗМАЛКУ (1). *Присл.* З дитинства, з малоліття. [-] *Будеш бідити змалку, а потім підеш у мамки жидам та й знов меш бідити* 54.

ЗМАЛЮВАТИ (3). Зобразити кого-, що-н. на чомусь; намалювати (1). – *Я змалюю собі велике колесо із спицями* 142.

2. Покрити фарбою; помалювати. (1). *«Аді, синку, отсе Маріїн гріб. Я вже насадила і руги, і барвінку, і хрест дала змалювати, але ще вишеньки не насадила..»* 102.

3. *Перен.* Створити що-н. (1). – *Бабо, у вас добре і їсти і пити, бо хоть ви мовчите, але очі ваші просять. – У мене таки так, я очі маю, аби сміялися, аби жартували. Я не маю їх, та й мама їх не змалювала, аби плакали* 152.

ЗМАЛЬОВАНІЙ (2). *Дієприкм.* до змалювати. Якого змалювали, зобразили. [-] *Якас там була така люта звірь змальована, що в казці би не склав* 43.

+ змальовані 45.

ЗМАРНУВАТИ (1). \diamond *У спол.* **вік змарнувати** – даремно, без користі прожити життя. [-] *Я [Романиха] цілий свій вік змарнувала, аби коровки дочекатиси* 49.

ЗМЕЖИ (1). *Прийм.* Ужив. при вказуванні на сукупність осіб, звідки що-н. виходить, виділяється. – *Ой, не тікай, ой, не біжи, не розноси мою працю змежи дітей!* 23.

ЗМЕНШИТИ (1). Робити меншим ступінь, силу вияву чого-н.; ослабляти. [–] *..мені отак утворилося в голові, що я маю згинутися і цього ґазду в руку поцулувати, аби міні Бог гріха зменшив* 164.

ЗМЕРЗЛИЙ (2). 1. *Дієприкм.* до **змерзнути**. Який замерз, перетворився на лід (1). *Ліс шумів, стогнав, тонкі шепти рвалися з маленьких галузок і падали разом із змерзлим інєєм* 147.

2. У знач. *прикм.* Який відчув холод, змерз (1). [Іванко] *..хоче здоймити звіздочку біленьку, що блищить в снігу.. «Заєдно втече», – говорить та кладе змерзлий палець у рот* Д 383.

ЗМЕРЗНУТИ (1). Відчути холод, страждати від холоду; мерзнути. *Образн.* – *Та як вона [земля] засне змордована, як та мама, що нагодувала діти та вкрилася білими пеленами.. то я гріхувався прокидати сніг, аби не змерзла і не пробудилася* 229.

ЗМЕСТИ (1). Різким рухом скинути що-н. з поверхні чого-н. *Іван виймив гроші і хотів собі заплатити горівки, але Проць змів гроші на землю, бо дуже розсердився* 21.

ЗМИЯ див. **ЗМІЙ**.

ЗМИЛУВАТИСИ (1). \diamond У спол. **коби Бог змилювався** – див. **Бог**.

+ **змилювався** у спол. 85.

ЗМИТИ (3). Миючи, видаляти бруд, робити чистим що-н. (2). [–] *Аби їм [дітям] голову у суботу змити, а в неділю білу сорочку аби дати* 98.

◇ У спол. **змити гріх** – спокутувати провину, вимолити прощення (1). *Ой, Боже, – ти даєш принуку до гріха, але не даєш сили змити гріх* 234.

ЗМІЙ (4), **ЗМИЯ** (1). Плазун з видовженим тілом, укритим лускою. [–] *Жидам тебе [коня] не можу продати, але якби прийшов до мене світий Юрій, то, бігме, подарував би-м ті, аби-с з ним ішов змій розбивати* 204. / У порівн. (3). *На стіні відбивається її [матері] кругла груди, як гора, а губи байстрючка виглядають на стіні, як пажерливий змій* 223. / Образн. (1). *Далеко під горами ревіли гармати, палали, села, а чорний дим розтягався змієм по синьому небі і шукав щілин в блакиті, щоби десь там обмитися від крові і сплузи* 192.

+ Одн. Н. **змій** у порівн. 126, мн. Ор. **змиями** 218.

ЗМІНЮВАТИСЯ (1). Ставати іншим, інакшим; мінятися (1). [–] *..як підросли хлопці ті, що навчилися читати, то й книжечка і газета.. змінювався селянський світ поволі* 259.

ЗМІРКУВАТИ (1). Додуматися, здогадатися. *Максим витріщив очі як баран і не розумів, що дієся. – Зміркував, що я мнєкий, зараз угадав...* 163.

ЗМІСТИТИ (1). Вмістити в собі; охопити. *Як запла-ту, я дістає від кожного [колядника] грейцар, а як моя до-лоня вже не могла змістити кілька грейцарів, то моя мама забирала їх у червону хустку* 226.

ЗМІШАТИ (1). \diamond У спол. з болотом **змішати** – при-
низити, познуватися. *..він [Данило] знав наперед, що пан
мусить чоловіка з болотом змішати, що мусить посмія-
тися, – аж потім єго прийме на службу* 122.

ЗМНЄКНУТИ (1). Перен. Стати добрим, лагідним,
чутливим; злагідніти. – *Ти не цулуй, бо я гет **ЗМНЄКНУ**, я
тобі і так простю* 163.

ЗМОВА (1). Взаємна домовленість двох чи багатьох
осіб про спільні дії. [–] *Скує тебе [шандар], наб'єси, як то-
варини, бо ти тато злодієви та й мусиш з ним бути у
змові* 140.

ЗМОВИТИСИ (2). Погодити між собою, якісь дії, до-
мовитися з ким-н. про щось [–] *..старі не пускали в день
сипати [землю на могилу], робота в полі, а ми **змовили-
си** і сипали ночами* 199.

+ **змовилиси** 181.

ЗМОВЧЬИТИ (1). Не заперечити, не промовити
слова. – *Ти, небоже Петре, не будь угурний, та же знаєш,
шо молодий мусит старшому **змовчѣити*** 77.

ЗМОГТИ (2). Мати змогу, бути спроможним що-н.
зробити. [–] *..як не **зможеш** підвестиси, то здихай на ба-
рабули! Ніби діти купили би тобі яблучко або булочку?* 42.

+ **зможуть** 119.

ЗМОГТИСИ (1). Змучитися, обезсиліти, знемогти. –
*Вже по нім, Михайлиха дає свічку.. – Та шо, шо дужий –
вже глина та й кінець! – А жінка ніц не плаче, **змогласи**
дуже* 180.

ЗМОЛОТИТИ (1). Молотячи, б'ючи ціпом, вибивати зерна з колосків. *Як котрий [стіжок] треба було **змолотити**, то кликав [дід] молотників* 113.

ЗМОРДОВАНИЙ (1). У знач. *прикм. **змучений, втомлений, виснажений***. *Образн. Та як вона [земля] засне **змордована**, як та мама, що нагодувала діти.. то я **гріхувався** прокидати сніг, аби не змерзла і не пробудилася* 229.

ЗМОРДУВАТИ (1). Завдати комусь фізичного болю або моральних страждань; змучити. *Ті **мари** так **єго** [Федора] **змордували**, що як прийшла весна, то він ледво **дихав*** 131.

ЗМОРЩЕНИЙ (2). Який зібрався в зморшки (про шкіру). *Краски веселки **гнали** по **зморщенім** лиці* 44.

+ Одн. Н. **зморщене** 96.

ЗМУДРА (4). *Присл. Зверхньо, гордовито. – **Дивітси** лиш на него, аби си **скривив**, аби **плакав**, аби си **покаєв**, а він ще **змудра** вповідає... 246; – **Ти вбив Михайла?** – **Єго** **вбило єго** богацтво. – **Лиш не **змудра**, Каленику?** – **Яке **змудра**, п'єний-єм** був, **весіле** було, **музики** **гнали**, а **богачі** хотіли нас **вігнати**, то ми хотіли **набити**. – **Добре** **набили**, але **хто вбив?** – **Я не тямлю*** 184.

+ **змудра** – 122.

ЗМУЧЕНИЙ (1). Який виражає втому, фізичні і моральні страждання. *І **тому** він [Лесь] **ними** [очима], **блискучими**, **змученими** так **ловився** **маленького** **каганця*** 109.

З-НАД (2), **ЗНАД** (1). *Прийм. Ужив. при визначенні місця або предмета, що є вихідним пунктом руху, переміщення кого-, чого-н. **Поєт.** – **Давно** **дуже**, як нас у **місті**,*

самих господарів багато зібралось з Черемоша, з-над Прута і з-над Дністра, як привезли хлопців до школи 216.

+ знад 106.

ЗНАЙОМИЙ (2). У знач. імен. людина, з якою хто-н. підтримує знайомство, спілкування. *Скликав [старий Ч-ій] знайомих, поставив пляшку та оповідав їм за себе і за сина від самого початку* II 47.

ЗНАЙТИ (1). Шукаючи, виявити що-н. десь. *Піде злодюга-жид до віта, нанесе горілки йому, а той бере радних, і як знайдуть в хаті при забаві [компанію], то найменше по двадцять п'ять буків дістане кожний* 258.

ЗНАК (7). 1. Подряпина, рубець, слід (3). *Поет. – Ти, Босаку, ти не є жаден кінь, ти пес, ти всі плечі мені обгриз, знак на знакови, скусає, а скусає* 204. / *Перен. Пам'ять про кого-н. слід по кому-н. (1). – Ой, розумремоси, небоже [до ангелика], мене вже давно не буде, а ти все меш хату веселити. Хоть кілька буде знаку по бабі, що жила...* 43.

2. Письмове чи графічне зображення з відомим умовним значенням (2). – *Я, прошу, покладу знак своєє руков, аді хрестик, а ви підпишіт...* 93. / *Письмове позначення місця перебування кого-н.; адреса (1). ..на споді в скрині є карточка від товариша мого чоловіка... Там є знак до него. Напиши йому, що такого, як ми наробили, ніхто не здержит на собі* 254.

3. Умовний сигнал про що-н. (2). [–] *Ви не годні сказати, відки ви знаєте, що вона [хмара] прийде, але три дні ви наслухаєте її шуму, як вона залопотить попід небо. Та й пускаєте увесь розум за него.. отак до знаку ви*

лишається такі самі, а страх такий великий, що боїтеся одно слово сказати 154.

+Одн. Н. **знак** 3 – 32.

ЗНАННЯ (1). Сукупність відомостей з якої-н. галузі. *Більшого упокорення не знав я, коли вислухував промови моїх колегів у парламенті. Без знання мови, без програми, без темпераменту, – все те робило на мене вражіння штубаків..* Д 328.

ЗНАТИ (199). Мати якісь дані, відомості про кого-, що-н. (89). *Далі майстер не розповідав своєї історії, бо всі знали, що потім сталося* 32. / *Образн.* (1). *Ліс переймає голос мамин, ніс його у поле, клав на межі, аби знало, що як весна утвориться, то Николай на нім вже не буде орати* 16.

2. Мати певні чи спеціальні, знання, бути обізнаним з чим-н., розбиратися в чомусь (42). *Він [Максим] і до худоби знає, та же корови у него по дійниці молока давали* 81; а). Могти, уміти що-н. робити, поводитися певним, чином (10). *Найматися мусю, а роботу кожду знаю, бо я заробний чоловік* 121.

3. Ужив. в ролі *вставн. сл.* для привернення, зосередження уваги співрозмовника (15). – *Прийшов я, знаєте, до того банку і кажу, що так і так: не стало хліба межі діти* 92.

4. Розуміти, усвідомлювати що-н. (8). *Сама [Романіха] не знала, що з нею дієся* 50; а). Здогадуватися (2). [–] *Я знаю, ти би хотів ще другу взяти з полем, але, не біси, мене [не] доїш і не діб'єш* 34; б). Пам'ятати (2). – *От не знаю, чи то в четвер, чи то в п'ятницю та прибіг до мене писарчин парубок* 77.

5. Бути знайомим з ким-н., мати певні відомості про когось (5). – *Іванку! Ти, небоже, мої жінки **не знаєш**. Таже вона така тверда на серце, що би ката не збояласи 21. / Образн. (1). – А тепер мене, чоловіче, пси з усіх селів **знають**, а я їх твоєв паличков відгоню 88.*

6. Зазнавати чогось на своєму віку, переживати, відчувати що-н. (3). [–] *А підросте, та й шос воно [дитина] украде, бо воно ніколи добра **не знало** та краденим хоче натішитиси 139; а). Мати що-н. у розпорядженні, користуватися, характеризуватися чимось (2). – *Кажу, що тобі треба, але сміливо, час вже, аби руські газдині **знали** свою гідність 167.**

7. У знач. присудк. сл. **видно, помітно** (1). *По них [жінках] **не знати**, котра молода, а котра стара 145.*

◇ У спол. (36): а) **Бог, Господь, дітько, лихе, хто знає** (18) – див. Бог, Господь, дітько, лихе, хто; б) **не знати (що, хто, де, куди, з чим, як і под.)** – невідомо (що, хто, де, куди, з чим, як і под.) (16). *Лише Безклубий сидів у куточку і ревів як віл – **не знати, за ким і за чим** 128; [–] Але ще цу зиму мусі служити [чоботи], хоть би там **не знати шо** 46; [–] Друга жінка, та й дітий нема... Та най би чоловікови яка примха сталаси та й шуруй, бабо, попід чужі плоти. Та же діти від першого зараз би нагнали. Та й шукай, бабо, права **не знати де і з чим?** 83; *Всі мужики, багато їх міліонів, уміють чекати довго і терпеливо. Як пан є в канцелярії, то вони чекають стоячи. Аби їх було **не знати як** багато, то не дадуть за себе найменшого значка життя 120; в) **дати знати**– див. **дати** (2);**

+ **знати** 1 – 139, 158, 233, 2 – 65, 170, у *спол. б*) – 37, 49, 80, 82, 99, 118, 122, 145, 152, 156, 188, Д 382, у *спол. в*) – 78, 201; **мете знати** 1 – 155; **знаю** 1 – 17, 39 (2 р., *повт.*), 69, 80, 120 (2 р.), 124 (2 р.), 137, 139, 146, 153, 154, 160, 161, 164, 169, 184, 200, 216, 244, 248 (4 р.), 2 – 22, 38, 102, 134, 141, 143, 213 (2 р.), 239, **2а**) – 134, 143, 260, **4б**) – 89; **знаєш** 1 – 39, 47, 77, 153, 159, 184, 200, 234 (2 р.), 2 – 33, 133 (2 р.), 198, **2а**) – 200 (2 р.); **знає** 1 – 90, 139, 243, 249, 251, 2 – 29, 82, 217, **2а**) 118, у *спол. а*) 42 (3 р.), 46, 47, 49, 51, 67, 69, 83, 84, 149, 156, 197, 210, 243, 251, 260; **знаємо** 1 – 139 (2 р. *повт.*), 153, 2 – 244; **знаєм** 5 – 127; **знаєте** 1 – 24, 66, 68, 69, 92, 98, 124, 139, 143, 153, 154 (2 р.), 164 (2 р.), 165, 197, 92, 3 – 13, 31, 81, 82, 164, 169, 181 (2 р.), 183 (2 р.), 252, 253 (2 р.), 259; **знають** 1 – 249, 2 – 156, 4 – 168; **знают** 1 – 14, 183, 2 – 244, **2а**) – 141, **4а**) – 223; **знав** 1 – 24, 26, 51, 84 (2 р.), 122 (2 р.), 164, 181, 211, 218, 2 – 38 (2 р.), 49, 69, 156, Д 326, **2а**) 131, 139, 151, 4 – 250, **6а**) – 64, 4 – 162; **знала** 1 – 231, 254, 2 – 151, 194; **знали** 1 – 78 (2 р.), 81, 83, 153 (2 р., *повт.*), 231, 2 – 65, 5 – 34, 64.

ЗНАТИСИ (1). Бути знайомим, приятелювати з ким-н. – *Мой, Юдо, давай вудку, давай піво, давай гарак, бо ми си знаєм* 127.

ЗНАЧОК (1). *Здрібн.* до **знак** – у знач. **умовний сигнал**; **слід.** *Аби їх [мужиків] було не знати як багато, то не дадуть за себе найменшого значка життя* 120.

ЗНЕВОЛИТИ (1). Поставити кого-н. у важке, скрутне становище. [–] *Якби-с умерла та й би-м стали, як серед води. Коби тьби Бог хоть до осені додержьив... Ей, дівко, дівко, тото-с себе та й нас зневолила!* 36.

ЗНЕМОГТИ (1). Втратити силу, знесилитися від чого-н. *Образн. Як знеможеш [моя бесідо], то сядь не вербу та дивися на спокійний став* II 38.

ЗНЕСИЛЕННЄ (1). Фізичний стан людини, що свідчить про втрату сили; виснаження. *Образн. Старече знесиленнє термосило ним, як би конче хотіло викинути з фотелю, аби панувати безгранично* 56.

ЗНЕСИЛЛЯ (1). Стан повного безсилля від втоми, виснаження. *Образн. Я найшов товаришів. Вони погодилися з новим світом. Я говорив їм за мій покинений і за новий, що кривдив нас. Казали, що брешу. А я рвався і падав у болото із знесилля і не уступав* 173.

ЗНЕСТИ (1). Принести з різних місць в одне, зібрати до купи. *Вони [діти] знесуть їх [ковіньки] в одну купу і зачнуть оббивати бучками* 119.

ЗНИДІЛИЙ (1). *Дієприкм. до знидіти.* Який утратив силу, здоров'я; кволий, миршавий. *Зниділим і брудним шляхтичам вона казала: – Не блукайте по світі* 231.

ЗНИЖИТИСЯ (1). Втратити гідність, гонір, принизитися. *Поляки знижилися й говорили кожному будячкові: «Славайсу»* Д 328.

ЗНІВЕЧИТИ (1). *Перен.* Скривдити, зганьбити ко-го-н. (3). *Тішуси дітьми, годую, забігаю – відгодував, а люде взяли та й знівечили* 134.

ЗНОВ (58). *Присл.* 1. Ще раз, удруге; повторно (55). [–] *Хлопці вже зважилися і підбігали, як щенюки, і били по ногах, і відбігали, і знов били* 24. / *Образн.* (4). *Чому глядиш [Боже] знов, ненасичений людською мукою, злбними очима, Божими блискавками?* II 39.

2. Також, теж; до того ж, крім того (3). – *Пани мають свою забавку, мужики **знов** свою, кождий має своє* 168.

+ **знов** 1 – 21, 23 (2 р.), 29, 44, 48, 54, 57, 81 (2 р.), 91, 106, 110 (2 р.), 113, 115, 121, 125 (3 р.), 126, 141, 142, 149, 155 (3 р.), 156 (2 р.), 160, 164, 183, 187, 200, 201 (2 р.), 208, 229 (2 р.), 239, 253, 258, II 45, Д 327, Д 381, Д 382, Д 383 (2 р.), Д 385, Д 387, *образн.* 106, 176 (2 р.), 2 – 164, 168.

ЗНОВИТИСИ (2). Трапитися, статися (про якусь подію, новину). – *У вас Гьоргію, шос **зновилоси**? – Та **зновилоси**, прийшов гість та й траба его приймити* 160.

ЗНОРИТИ (1). Попрорізувати норами що-н. – *Таки небіщик Максим шос **знав** до себе. Аді, нори **знорили** і его маєство, і невістці нори по плечах просікают...* 84.

ЗНОСИТИ (1). Те саме, що **знести** (див.). *Потім закликає [дід] Оксану, аби йшла помагати єму **зносити** ківіньки і оббивати їх від глини* 119.

ЗНОЧУВАТИ (1). Переночувати; перебути, провести ніч. – *Я не годна ночі **зночувати**, такі ночі довгі, довгі, як коли би десіть на одну склав* 85.

ЗНЯТИСЯ (1). Піднімаючись, пересуватися, переміщатися у вище положення. *Чорний ворон **знявся**, облітає та й кранче* 95.

ЗО (прийм.) див. **З**.

ЗОБАЧИТИ (1). Побачити що-н. з якогось моменту; помітити. *..вона [Касіяниха] майже бігла, і як вийшла на гору і **зобачила** стовпи високих гір і ясні ріки, то глибоко відітхнула, дала грудь синові і шептала..* 235.

ЗОГНИТИ (3). 1. *Перен.* Згинути від довгого перебування в тяжких, нестерпних умовах (2). – *Бий з ясел, бо ти тут гниєш та й маєш зогнути, бо ти не знаєш, що то є чоловік – ти віл, ти хати ніколи не видів* 133.

2. Руйнуватися, розпадатися від гниття (1). – *А тепер пиймо на будьте здорові; дай Боже, аби-м лиху годину перебули, а як пірємо, аби наші кості зогнили в наші землі* 190.

+ **зогнив** 1 – 140.

ЗОГНОЇТИ (1). *Перен.* Довести кого-н. до загибелі, смерті, поставивши в тяжкі, нестерпні умови. – *Ви хочете всі наші діти, що в школах вчуться, зогноїти по криміналах, аби потім мужиків запрячи в ярем...* 244.

ЗОГРІШИТИ (1). Учинити гріх, порушивши релігійно-етичні правила. [–] *Господи милосерний, ба шо-м так глибоко зогрішив, що женеш ні за світові води?* 68.

ЗОДЯГАТИ (1). Покривати одягом кого-н. *Всіх блукаючих, всіх бідних, всіх нещасливих вона [Вовчиця] зодягала і кормила зі своєї бідної долоні* 232.

ЗОЙК (8). Голосний, несамовитий крик, що виражає відчай, благання, розпуку. *А ті руки, багато їх, хапали їх [оскаржених], мстилися і ревли по селі, а за собою лишали страшний зойк жінок і конаючі філи пімсти* 184. / *Образн.* (2). *Він [чоловік], аби не кричитьти, сипав порох у рот з землі, але зойк з серця роздував порох з рота, то він сів коло коновки з водов та й тримає заєдно повний рот води* 253.

+ *Одн.* Н. **зойк** 18, 136, 260, *образн.* 195; Р. **зойку** 149; *мн.* Зн. **в зойки** 70.

ЗОЛОТИЙ¹ (17). 1. Який своїм кольором нагадує золото (9). Образн. (6). *Біла хмарка.. з **золотими** берегами сунєся по небі та лишає поза собою білі лілії, а сама йде далі* 99. / У порівн. (3). *Звізди мерехтіли, як **золоті** чічки на гладкім залізнім тоці* 16.

2. Виготовлений із золота, еквівалентний певній кількості золота (6). - *О, паршивий [про Кальмана], нарахував аж три тисячі **золотих** крон* 210. / Образн. у порівн. (2). *Сповзали [осінні промені] з волосся, як срібні, тоненькі ниточки з **золотої** брилі* II 44.

3. Оздоблений, прикрашений золотом (2). [-] *..вона [жінка] лишила слова свої на вікнах та на **золотих** образах в свої хаті* 187.

Одн. Р. **золотого** 1 – II 43; **золотою** 1 – 176; Зн. **золоте** 1 – 217, 2 – у порівн. 205; мн. Н. **золоті** 1 у порівн. 128, 2 – 210, 3 – 206; **золотих** 1 – у порівн. II 44, 2 – 210, 211; **золотими** 1 – II 43; з **золотими** 1 – II 43.

ЗОЛОТИЙ² (14). Прізвище людини. *Дмитро **Золотий** ходив поперед ворота з куснем грубої розвори* 179.

+ Одн. Н. **Золотий** 179, 182, 183 (3 р.), 184, **Золота** 181, Кл. **Золотий** 182, 184, мн. Н. **Золоті** 180 (2 р.), 181, М. на **Золотих** 180.

ЗОЛОТИТИ (1). *Перен.* Прикрашати, розмальовувати. *Стара ціле життє обтикала їх [святих на образах] барвінком та васильком та голуби перед ними **золотила**, аби ласкаві були, аби хата ясна була* 203.

ЗОЛОТО (8). 1. Благородний, блискучий, дуже цінний метал жовтого кольору (7). – *Польща буде, а ви, як маєте розум, то наберіть **золота** від мадярів, від німців*

та від москалів, та й жийте в добрі під Польщею 210. / У порівн. (2). – Аді, днинка як золото, а ти ходи по дохторях? 38. / Образн. (2). Пшениці і жита, як золоті і срібні гаї, під легким вітром до себе клонилися. По золоті і по сріблі плавали легенькі чорні хмарки, як тонка шовкова сіть 128.

2. Про золотисте забарвлення чого-н. (1). *А крізь сонце Бог, як крізь золоте сито, обсипав нас ясностев, і вся земля, і всі люди відблискували золотом 205.*

Одн. Н. – **золото** у порівн. 239, Р. **золота** образн. – 106, Зн. **золото** 1 – 209, Ор. **золотом** 1 – 209.

ЗОРАНИЙ (2). Дієприкм. Якого зорали. У знач. прикм. *Протяжна, тужлива пісня вилискуєся по зораних нивах, шелестить зів'ялими межами, ховаєся по чорних плотах і падає разом з листем на землю 157.*

+ Мн. Р. **зораних** 132.

ЗОРЯ (15). 1. Самосвітне небесне тіло (6). *Дививси [Маріїн син] так дивно, наче б поправді на зорях бачив Україну 199. / Образн. (4). Третій голос: «Всі зорі з неба стягну до тебе» II 43.*

2. Яскраве освітлення горизонту після заходу сонця (4). [–] *В таку пору дівчата не хочять гонити товару додому, бо кажуть, що як зоря вечірня на небо виходить, то голос по росі стелиться 99. / Образн. (3). Довкола неї [хмари] зоря обкинула свої біляві пасма і подобала тота хмара на закервавлену голову якогось святого 15.*

◇ У спол. (5): а) **на зорях** – на світанку, рано-вранці (3). *А як зачало світати, на зорях, як побачила [Марія] їх [синів], що сплять супокійно, то й сама заспокоїлася 193;*

б) **від зорі до сходу сонця** – цілу ніч (1). *Сіла [Марія] біля них [синів] у головах, гляділа на них тихенько від зорі до сходу сонця і – в той час посивіла* 193; в) **до зорів** – до ранку (1). *Та так вони [діди] співали до зорів, а на зорях ковані вози заклекотіли, і Данило вертав додому* 191.

Мн. Н. **зорі** 1 образн. II 42; Зн. **зорі** 1 – 197, 1 образн. II 41, II 42; Р. **зорів** 2 образн. II 43; М. **на зорях** у спол. 191, 211; **у зорях** 2 образн. II 43.

З-ПЕРЕД (4), **З ПЕРЕД** (2), **СПЕРЕД** (1). *Прийм.* 1. Ужив. при вказуванні на об'єкт, від якого забирають, віддаляють що-н. (5). *Вона [Оксана] пристане, затулить долоною очі і буде хвильку стояти, потім нагло візьме з перед очий руки, і вся полуда пропаде* 118; – *Свинарю [до Федора], мой, а марш сперед волів межі свині! Ще тобі лужко стелити! Твоя Марійка добре нас рихтує. Тікає си, як сука, з фірманом, та відавує єму з обіду шонайліпше, та ще й ти приліз на нашу голову? Марш з-перед волів!* 132.

2. Ужив. при вказуванні на об'єкт, перед яким, попереду якого що-н. відбувається (1). *Отак викрикував якийсь п'яний з-перед коршми* 24.

3. Ужив. при вказуванні на час, раніше якого відбувалася певна дія (1). *Коло неї з одного боку раз-по-раз розкривається величенька дівчинка слюбна, з-перед війни* 233.

+ **з-перед** 1 – 40, **з перед** 1 – 109.

З-ПІД (21). *Прийм.* 1. Ужив. при вказуванні на дію або рух з місця, прикритого зверху; з нижньої сторони чогон. (20). *Підняв [Митро] чобіт з-під лави і почав ним жінку бити* 48.

2. Ужив. при вказуванні на становище, вплив, від якого хто-н. звільняється (1). *Але як трохи підпилися [мужики], то виломлювалися з-під моральної власті, і тоді панам приходилося круто* 127.

+ **з-під** 1 – 44, 77 (2 р.), 78 (2 р.), 84 (4 р.), 126, 136, 142, 196, 203, 209, 210, 257, 258, Д 262.

З-ПОЗА (5). *Прийм.* Ужив. при вказуванні на предмет, з протилежного або зворотного боку якого спрямовано рух, дію. *Максим піднісся і вийшов з-поза стола* 165; – *Мало-м під мурами не замерзла [стецівська жінка], не пускають та й решта. Ходжу по морозі, душа в міні стигне, коби-м хоть з-поза ґратів уздріла його [сина]...* 243.

+ **з-поза** 56, 153, II 39.

З-ПОЗАДУ (1). *Прийм.* Те саме, що **з-поза**. *Образн.* [–] *Та й вже знаєте, що десь із-за гір, із-за чистого неба, ще з-позаду сонця припливає чорна хмара* 154.

ЗРАДА (2). 1. Змова проти режиму, держави. [–] *Нема спокою ні в день, ні вночі. Давай їм [чиновникам] їсти.. ходи з ними по селі за бунтівниками; шукай ґверів, шукай писмів з Відні, розкопуй землю та шукай зради на Польщу* 209.

2. Віроломство; нехтування правами кого-н. [–] *Як попа з попадею скували та повезли в гори, як професора взяли вночі Бог вість куда, а віта повісили, то я відрікси землі.. Царь православний, а ми православні, та й зрада* 188.

ЗРАДИТИ (1). Поступити віроломно, підступно стосовно кого-н. [–] *Я [війт] лиш не люблю, як міні хто під ніс підкидає. Ніби я громаду продає або зрадив?* 76.

ЗРАДНИК (1). Той, хто зраджує, поступає віроломно, підступно. [–] *Зразу ховали [майно] в ґазди.. але прийшли таки **зрадники**, то як напали пани на того ґазду, то вівезли відти шос сім фір найкращої одежини 260.*

ЗРАДУВАНИЙ (1). Дієприкм. до **зрадуватися**. *Далі зірвався [Семенко], перескочив поза обод і побіг дуже **зрадуваний** 142.*

ЗРАДУВАТИСИ (1). Відчути радість, задоволення. *Образн. – Але-м, старий, п'яна, але-м помийниця! Коби-с ні тепер уздрів та й душа би ти си **зрадувала** 88.*

ЗРАЗУ (2). Присл. Спочатку; раніше від чогось. *Бували там забави по тих шинках! **Зразу** пани з міста перед водили 127.*

+ **зразу** 260.

ЗРАНКУ (1). У ранковий час. *Або приходи до мене **зранку** та будь до вечера II 42.*

ЗРЕКТИСЯ (1). Перестати визнавати кого-н.; забути. – *Та ж вони **зреклися** тебе; паничі забули мужичку... 194.*

ЗРИВАТИСЯ (1). ◇ У спол. **зриватися на ноги** – підніматися, вставати до боротьби. *..нарід **зривається** на ноги. На переді її сини, і вона з ними йде на тую Україну, бо вона, тая Україна, плаче й голосить 198.*

ЗРОБИТИ (34). 1. У спол. з імен. означає виконання, здійснення того, що виражають ці іменники (8). *«Боже, преці я того дожив, що мій А. та **зробив** мені дарунок» II 47. / Образн. (1). Вітер за той час все ставав на став, аби слід **зробити** Д 385.*

2. Організувати який-н. захід, створити що-н. (5). *Як то сталося, що жінки на ринку **зробили** недозволені збори, того ніхто добре не знає* 243.

3. Перетворити, змінити кого-н. на когось (5). *Він [Іван Гусак] **молодий**, можна з нього **зробити** ще господаря та привернути до людей* 249.

4. Виконати яку-н. роботу, здійснити що-н. (3). *Моцна, здорова [Марія], все скоро **зробить*** 193.

5. Учинити певним способом, чином (3). [–] *Жебрак **аби** таки не **тульвивси** до жінки, **аби** не **дививси** в той бік, де жінка, то би найліпше **зробив**. Тоди і Бог не даст...* 138.

6. Впорати, обробити, впорядкувати (1). [–] *Ви би хотіли, **аби** я і ваші лани **зробив** і діти **аби-м** учив* 139.

◇ У спол. (9): а) **зробити амінь кому-н.**(2) – убити, умертвити кого-н. – *А ти, розпаднице [до Катрусі], **памнь-итай**, що як я гроші **задурно** по докторях **розсію**, та й **ти амінь зробию!*** 37; б) **зробити болото з кого-н.** (1) – дуже сильно побити, скалічити. [–] *Що години.. **вставав** [чоловік] та **бив**. Кажут, що **болото зробиє з жінки*** 83; в) **зробити волю кому-н.** (1) – вволити; виконати чиєсь бажання. [–] *Буду за вас Бога на тім світі **просити**, лиш **зробіт дідови** його **волю*** 69; г) **до ладу зробити** (1) – поступити належним чином. – *Я на діти **див'юси**, але я не гадаю, **аби** воно було **чемне**, **аби** **уміло до ладу зробити*** 139; г) **зробити капурець** (1) – убити, умертвити кого-н. – *Якби ні жінка **мізинним палцем кин'ула**, та й **бих капурець зробиє**, на винне яблуко **бих розпосочив*** 20; д) **зробити з кого-н. нічо (ніщо)** (1) – повністю виснажити, довести до безсилля, немочі кого-н. [–] *..я вас з **руками зробию!** А без рук я **дурень**,*

коли маєш знати. *То не штука зробити з чоловіка нічо та й піти собі на зломану голову!* 158; е) **зробити руки по лікті** (1) – трудитися понад міру, без відпочинку; тяжко гарувати. [–] *Лиш один Бог знає, як я тот грейцірь гірко прьятала, заки напрьятала... – То, видите, бідному, то все так, а хоть би-с руки зробив по лікті, та й нічо з того не буде.* 49; є) **шо ми зробиш** (1) – про неможливість справитися з ким-н., вплинути на когось. – *Та й до брарства буду ходити, та й шо ми зробиш!* 34. 15+ 18

+ **зробити** 1 – 45, 148 156, 2 – 160, 3 – 161, 249, 4 – 181; **зроблю** у спол. а) – 81; **зроб'ю** 4 – 158; **зробит** 2 – 41, **зробимо** 1 – 244, **зробив** 1 – 218, 3 – 216, 5 – 40, 250; **зробила** 1 – 151; **зробили** 2 – 49, 218; **зроби** 3 – 98.

ЗРОБИТИСИ див. **ЗРОБИТИСЯ**.

ЗРОБИТИСЯ (7), **ЗРОБИТИСИ** (7). 1. Утворитися, з'явитися (5). *На долівці зробилася калужа крові* 160.

2. У безос. знач. – про виникнення певної ситуації або появу якогось стану людини (2). *Гадав-єм, шо вас за стів пообсаджую, як прийдете на весіле синове, але ін-акше зробилоси* 65; *Романисі зробилося горячо, жовто в очах, і закервавлена впала* 50.

3. Про настання певної зміни в природі (2). **Зробилася** цілком днина 181.

4. Стати яким-н., зайнявши якесь місце в суспільстві (1). *А він [Федір] пізнав, як котре поле називаєся.. котре в селі найліпший злодій, котре найбільший богач – і зробився сільський* 129.

◇ У спол. (4): а) **шо (нічо) з кого-н. зробилоси (не зробилоси)** (3) – про фізичний стан людини, доведеної до

безсилля, немочі. – *Шо то з тебе зробилоси? Така-с була годна, така робітниця, шо на все село 36; б) чорне пекло зробиться (1) – див. пекло.*

+ *зробиться у спол. б) 18; си зробля 1 – 76, зробився 3 – 183, зробилася 1 – 244, зробилоси 1 – 32, у спол. а) – 32 (2 р.), зробилися 1 – 128.*

ЗРОБОК (1). Немічна, виснажена тяжкою працею людина, доведена до безсилля. *Я зробок – ціле тіло мазиль, кості дрихлаві, шо заки їх рано зведеш докупи, то десіть раз йойкнеш! 66.*

ЗРОДИТИ (4). Дати плоди, урожай. *Там підеш зо мнов, там на ту ниву, що рожі зродила II 43. / Образн. (1). Поле за кілька днів зродило багато, багато хрестів 195.*

+ *зродили II 43 (2 р.).*

ЗРОЗУМІТИ (2). Сприйняти розумом. *Чула [Марія], що лишилася сама на світі, глянула на небо й зрозуміла, що під тою покришкою сидить сама і що ніколи вже не вернуться до неї її сини 194.*

+ *зрозуміла 194.*

ЗРОСИТИСЯ (2). Покритися краплинами роси, стати мокрим, вологим. У пісні (2). *Ой, не коси, бузьку, сіна, бо ся зросиш по коліна 101.*

+ *зросиш 102.*

ЗРОСТАТИСЯ (1). З'єднуватися з чим-н., утворюючи одне ціле. *Образн. Здавалося, що той цвіт зростається з маминим білим волоссям і що роса з цвіту спадала на мамине лице 102.*

ЗРОСТИ (3). 1. Рости, проводити дитячі роки у певних умовах (2). – *Аді, дьидя зросли у службі та й нічо їм не бракує. – І ти зростеш у службі, аж шкіра буде пукати від того росту* 141.

2. Ростучи, стати дорослим (1). [–] *Я, кажу, зріс і посивів, а ще в криміналі години не сидів* 77.

ЗСІЧЕНИЙ (1). Подрібнений, погризений на дрібні частинки. *Витягав [дід Дмитро] з кожного з них [стіжків] жменю стебел і нюхав, і дивився, чи володка не зсічена* 112–113 (в оригіналі в цьому реченні сплутаний порядок слів).

ЗСУВАТИСЯ (2). Сповзати з чого-н. униз, до землі (1). [У ремарці]: *Іванко (зсувається з печі, в одній руці великий ніж.. крізь плач). Чекайте, чекайте..* Д 382. / *Образн.* (1). *Стоять тихонько [мужики], тварі їх поволеньки бовваніють і застигають, а вираз з лиця зсувався десь на плечі під сорочку* 120.

ЗСУКАТИ (2). 1. Звити, скрутити, сплести разом. *Перен.* (1). – *Пустив го [Івана] невіра, марне. Так го зсукав, що до смерти ніхто го не розсуче* 32.

2. Робити, виготовляти свічку з воску (1). *Дьидя зсукали ще свічку та й казали, шо якби-сте умирали, аби вам дати у руки і засвітити* 143.

ЗСУНУТИСЯ (1). Те саме, що зсуватися (1). *Та волосся з-під широкого капелюха зсунулося на потилицю* 142.

ЗУБ¹ (39). Кістковий утвір у роті людини, призначений для кусання та подрібнення їжі (29). – *Тимку, бери, мой, кліщі та тягни зуб, та я цеї ночі по стінах дравси*

212; *Василь розняв рот і показав цілий ряд білих зубів.* – *Та який дідько з зубами, з твоїми? Зуби такі, що залізо перекусиш* 213. / *Образн.* (4). *Голова єму [Лесеві] розкакується, зуби з рота вилітають* 110; *Вітер летить за нами і несе у зубах плач образів такий, як дитини* II 46.

◇ *У спол.* (10): а) **скреготати (заскреготати) зубами** – *див. скреготати (заскреготати)* (3); б) **вишкірювати зуби** – *див. вишкірювати* (1); в) **дзвонити зубами** – *див. дзвонити* (1); г) **зуби заціпить** – *безос.* Про неможливість заговорити, промовити слово (1). *..страх такий великий, що боїтеся одно слово сказати. Заціпить вам зуби, та й чекаєте* 154; г) **зубами кланцати** – *див. кланцати* (1); д) **зубами обіскатиси** – *див. обіскатиси* (1); е) **на один зуб узьйти** – *див. узьйти* (1); є) **чорта в зуби** (1) – *див. чорт.*

Н. **зуб** – 212; Зн. **на зуб** – 214, *у спол.* е) – 67; мн. Н. **зуби** 110, 113, 251, *образн.* – 205; Р. – **зубів** – 251 (2 р.); **без зубів** – 251; Зн. **зуби** – 44, 149, 250, 251 (3 р.), *образн.* – 252, *у спол.* б) – 166; **у (в) зуби** – 21, 180, 183, 250, *у спол.* є) – 211; Ор. **зубами** – 148, *у спол.* а) – 21, 52, 66, *у спол.* в) – 50, *у спол.* г) – 169, *у спол.* д) – 75; **у (в) зубах** – 45 (2 р.).

ЗУБ² (10). Прізвище. – *Гов! Перестаньте грати, – кричить Зуб* 182.

+ Н. **Зуб** 181, 182 (5 р.), Д. **Зубові** 182, Кл. **Зубе** 182, 183.

ЗУМКОТІТИ (1). Видавати одноманітні звуки, дзижчати. *Мухи зумкотіли, різнобарвні світла волочилися разом з мухами по бабі* 44.

ЗУПИНИТИСЯ (1). Перестати рухатися, припинити рух. *Аж як усі зупинилися перед хрестом, що Іван його поклав на горбі, то він трохи прочунявся* 72.

ЗУПИНЯТИСЯ (1). Те саме, що **зупинитися**. *Образн. Ідуть слова тих співанок, як жовте осіннє листє, що ним вітер гонить по замерзлій землі, а воно раз-на-раз зупиняєся на кождім ярочку і дροжить подертими берегами, як перед смертею* 70.

ЗУПСУВАТИ (2). 1. Зробити неприємним, неспокійним, тривожним (1). – *Сідайте та вібачийте, шо-м зупсував вам ночи* 160.

2. Вплинути на кого-н., позбавити здоров'я; наврочити (1). [–] *Аді, гуцул поробив му якус біду, ци підсипав, ци розум зав'єзав.. Та оце є, шо чоловік чоловіка так зупсує...* 32.

ЗЦІПИТИ (1). Робити малорухомим, бездіяльним, нерішучим. *Воно [віконце] його так зціпило, що він не міг рушитися, і показувало ему ніби образи на віконці, ніби привиди у воздусі* 125.

ЗЧЕПЛЕНИЙ (1). Якого зчепили з чим-н. [–] *Коби цес не потягнув за собою більше, бо то їх всіх пазить. Дивися, один стратився, дивися, а то десять їх наставилося. Вони всі [Басараби] зчеплені докупи. Біда їх всіх на однім мотузку провадить...* 150.

ЗЧЕСАТИ (1). Розділяти, розпрямляти волосся гребінцем; розчесати. [–] *..де бахур подівси? Дес воно ландає, дес воно нишпорит по дворі, як курка.. Зчесала бих бахура, та й нема* 26.

ЗЧИПЛЮВАТИ (1). З'єднувати, сполучати що-н. одне з одним. *Митро латав жоночі чоботи. Не латав, а зчиплював докупи. Гріх би було давати таке дрантє до шевця..* 46.

ЗШУРОВУВАТИСИ (1). Стиратися, зношуватися. *Приговорюючи до чобіт, Митро все таки з великою старанстю їх латав. Що провів нитку крізь шкіру, то все неспокійно оглядав, чи не прірвалася. Через то робота ішла пиняво, і Митро сердився. – Залізо не шкіра, та й зшуровуєси, шо то говорити? Вже штири роки як куплені, то вже їм чьис* 46.

З'ЯВИТИСЯ (1). Прийти, прибути куди-н. Образн. *Четвертий голос: рукою.. махну – всі лебеді злетяться; рукою махну голосом зазеву – рай-птаха з'явуться* II 43.

З'ЯВЛЯТИСЯ (1). *На озимині з'являються кури і пасуть* 158.

ЗЯТЬ (3), **ЗЬИТЬ** (1). Чоловік дочки (2). *Тоді моя приятелька злізала з печі, ховала портрети в пазуху і вночі прибівала цвяшками назад до стіни, щоби жаден зять не бив доньки* 232.

2. Чоловік сестри (2). [–] *Тато, шо по панчині не пропили, то голодних років попродали та й приймили зятя до сестри та й умерли, а зьить доти бив, аж єм утік від хати* 128.

+ Мн. Н. зяті 1 – 232.

ЗЬИТЬ див. **ЗЯТЬ**

Наукове видання

Лесюк Микола Петрович

(автор-укладач

СЛОВНИК МОВИ ХУДОЖНІХ ТВОРІВ

ВАСИЛЯ СТЕФАНІКА

(фрагмент – літери Г, Г, Д, Е, Є, Ж, З)

Редактор: *Наталія Дорогович*

Дизайн обкладинки: *Андрій Іваньо*

Комп'ютерний набір і верстка: автор

Підписано до друку _____

Формат 60/84/16. Папір _____, _____ Друк _____

Гарнітура «Agial». Умовн. друк. арк.. _____

Наклад 100 прим. Зам. № _____